TONY JUDT

Când lucrurile se schimbă

Eseuri 1995–2010

Selecţie şi introducere de Jennifer Homans

KRONIKA

TONY JUDT

Când lucrurile se schimbă

Eseuri
1995–2010

Selecţie şi introducere de Jennifer Homans

KRONIKA

TONY JUDT

Când lucrurile se schimbă

Eseuri
1995–2010

Selecţie şi introducere de Jennifer Homans

KRONIKA

Tony Judt

Când lucrurile se schimbă

Eseuri 1995–2010

Traducere din limba engleză

Petru Iamandi

Editura LITERA

2017

KRONIKA

Colecția în care umanitatea este reconstruită prin cărți

care ne ajută să pătrundem în culisele celor mai interesante

evenimente politice, sociale sau financiare de ieri și de astăzi.

LITERA®

When the Facts Change

Essays, 1995–2010

Tony Judt

Copyright © 2015 The Estate of Tony Judt

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România

tel.: 021 319 6390; 031 425 1619; 0752 548 372

e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

www.litera.ro

Când lucrurile se schimbă

Eseuri 1995–2010

Tony Judt

Copyright © 2017 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidraşcu şi fiii

Redactori: Gabriela Mitrovici, Georgiana Harghel

Corector: Cătălina Călinescu

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare şi prepress: Anca Suciu

ISBN ePUB: 978-606-33-2132-0

ISBN PDF: 978-606-33-2133-7

ISBN Print: 978-606-33-1688-3

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

elefant

Tony Robert Judt (2 ianuarie 1948 – 6 august 2010) a fost istoric, eseist și profesor universitar britanic, specializat în istorie europeană. Judt s-a mutat în Statele Unite pentru a ocupa postul de profesor de studii europene la New York University și de director al Institutului Erich Maria Remarque, aparținând aceleași universități. A fost un colaborator permanent al publicației New York Review of Books. În 1996, Judt a fost ales membru al Academiei Americane de Arte și Științe, iar, în 2007, membru corespondent al Academiei Britanice. Printre cele mai cunoscute volume publicate în timpul vieții, unele apărute și în limba română, se numără: Marxism and the French Left: Studies on Labour and Politics in France 1830–1982 (1990), A Grand Illusion?: An Essay on Europe (1996), Postwar: A History of Europe since 1945 (2005), Reappraisals: Reflections on the Forgotten Twentieth Century (2008), Ill Fares the Land (2010) și The Memory Chalet (2010).

Lui Joe

Când lucrurile se schimbă, eu îmi schimb părerea.

Dumneata ce faci?

Citat atribuit lui John MAYNARD KEYNES

Ceilalți vor face istoria… Spun numai că există pe acest pământ flageluri și victime și că trebuie, atât cât e posibil, să refuzi să fii de partea flagelului.

ALBERT CAMUS, Ciuma

INTRODUCERE

CU BUNĂ CREDINȚĂ

de JENNIFER HOMANS

Pentru a putea scrie această introducere trebuie neapărat să separ omul de ideile pe care le-a susținut. Dacă n-aș face-o, aș fi copleșită de bărbatul pe care l-am iubit și cu care am fost măritată din 1993 până la moartea sa, în 2010, și nu i-aș mai putea aborda ideile cu obiectivitate. În timp ce citiți aceste eseuri, sper că și voi vă veți concentra pe ideile lui fiindcă sunt generoase, susținute cu bună credință. „Cu bună credință“ a fost, într-un fel, expresia preferată a lui Tony, standardul său cel mai înalt, pe care l-a onorat prin tot ce a publicat. Cred că prin această expresie se referea la un mod de a scrie ferit de orice calcul și tendință de manipulare, intelectuală sau de altă natură. O opinie curată, limpede, onestă.

Aceasta este o carte despre epoca noastră. Ne aflăm la perigeu: de la apogeul speranței, al tuturor posibilităților, odată cu revoluțiile din 1989, la confuzia și efectele devastatoare ale atacurilor din 11 septembrie, Războiul din Irak, criza tot mai profundă din Orientul Mijlociu și – prin ochii lui Tony – declinul atotdistrugător al republicii americane. Odată cu schimbările survenite și cu derularea evenimentelor, Tony a constatat, cu tristețe, că e tot mai mult împotriva curentului, că luptă cu toate armele spirituale ca să îndrepte nava ideilor, cât de cât, într-o altă direcție. Povestea se încheie brusc, cu moartea lui prematură.

Pentru mine această carte este și foarte personală, din moment ce „epoca noastră“ a fost și „epoca mea“ alături de Tony: primele eseuri datează din

primii ani ai căsniciei noastre, de la naşterea fiului nostru, Daniel, şi trec prin perioadele petrecute la Viena, Paris, New York, naşterea lui Nicholas şi maturizarea familiei noastre. Viaţa noastră împreună a început, fără a fi o coincidenţă, odată cu prăbuşirea comunismului în 1989: pe atunci făceam studii post-universitate la Universitatea din New York, unde preda Tony. În vara lui 1991 am călătorit prin Europa Centrală şi, la întoarcere, am simţit nevoia să aflu mai multe. Am fost sfătuită să urmez cursul lui Tony Judt.

Ceea ce am şi făcut – şi aşa a început idila noastră, cu cărţi şi discuţii despre politica europeană, despre război, revoluţii, dreptate şi artă. Nu ne-am dat întâlnire la modul tradiţional: a doua „prelegere“ a avut loc la cină, într-un restaurant. Tony a lăsat cărţile deoparte, a comandat o sticlă cu vin şi mi-a povestit despre perioada petrecută la Praga, în comunism, apoi despre plimbările din 1989 prin pieţele şi pe străzile tăcute, acoperite de zăpadă, până noaptea târziu, imediat după Revoluţia de Catifea, uluit de întorsătura neaşteptată pe care o luase istoria – ca şi de sentimentele care se înfiripau între noi. Am mers împreună la cinema, la expoziţii de artă, la restaurante chinezeşti, a şi gătit chiar (prost). În cele din urmă – elementul-cheie al acelei etape a relaţiei noastre – m-a invitat într-o călătorie prin Europa: Paris, Viena, Budapesta, un drum cu maşina prin Pasul Simplon, pe furtună, care ne-a făcut părul măciucă (eu am condus – el s-a ales cu dureri de cap). Am schimbat mai multe trenuri, l-am urmărit cum studiază mersul lor, calculând plecările şi sosirile ca un copil într-un magazin de dulciuri: Zermatt, Brig, Florenţa, Veneţia.

A fost o idilă ieşită din comun, o idilă europeană, parte dintr-o idilă mai complexă, cu Europa, care şi-a pus amprenta pe viaţa lui Tony, ca şi pe opera lui. Uneori mă gândesc că s-a şi crezut european. Deşi nu a fost. Sigur, vorbea franceza, germana, italiana, ebraica, ceha, o rupea chiar şi în spaniolă, dar în nici unul dintre aceste locuri nu s-a simţit „acasă“. A aparţinut mai mult Europei Centrale, dar numai în parte, neavând istoria ei – era legat de ea doar profesional şi prin rădăcinile familiei (evrei ruşi, polonezi, români şi lituanieni). Era şi foarte englez, prin obiceiuri şi educaţie (se mişca fără efort între accentul cockney al oamenilor simpli, pe care-l folosise în copilărie, şi cel Oxbridge, încrezător şi atotcunoscător), dar, de fapt, nu era nici englez – era prea evreu, prea european din centrul continentului. Nu că s-ar fi înstrăinat de aceste locuri, deşi, în unele privinţe, chiar o făcuse; dar era mai

degrabă atașat de părți din ele, de aceea nici nu se putea desprinde de vreuna.

Așa că poate nu e o surpriză faptul că, deși încă de la început ne-am stabilit în New York, am petrecut o mare parte din viața noastră în comun făcându-ne planuri să locuim – sau chiar locuind – altundeva. Eram experți la făcutul bagajelor și chiar glumeam că vom scrie o carte intitulată Acasă în Europa: tot ce trebuie să știți despre școli și proprietăți imobiliare. De departe, cel mai frumos dar pe care i l-am făcut lui Tony a fost un abonament la Mersul trenurilor al Companiei Thomas Cook.

Tony s-a adunat de pe drumuri de-abia după 2001 și asta mai ales din cauza stării de sănătate: în anul acela a fost diagnosticat cu cancer în fază avansată, motiv pentru care a suferit o intervenție chirurgicală majoră, a făcut chimioterapie și a trecut prin alte terapii invazive. Un alt motiv a fost atacul asupra World Trade Center. Călătoriile au devenit tot mai riscante, iar grozăvia celor petrecute, împreună cu boala, l-au determinat să rămână acasă; a vrut să fie aici, alături de mine și de băieți. Dar, indiferent de motive, cert e că în anii care au urmat a devenit, treptat, tot mai american, deși nu pe de-a-ntregul – ca o ironie, tocmai în momentul în care era cel mai îndreptățit să critice politica americană. A primit cetățenia: „Întrebați-mă“, le spunea copiilor în săptămânile premergătoare testului, iar ei îl purtau veseli prin toate etapele, chiar dacă Tony predase ani de zile politica SUA la Oxford. În jurul anului 2003, am observat o schimbare de atitudine, atât în gândire cât și în scris, trecerea de la „ei“ la „noi“: „Cum trăim acum“.

Aceștia au fost și anii Institutului Remarque, pe care Tony l-a fondat în 1995 și l-a condus până la moarte. Institutul a fost clădit pe aceleași două axe despre care a scris mereu: apropierea dintre Europa și America, istorie și politică contemporană. În același timp, scria Postwar (2005), un proiect uriaș, care îi solicita zilnic forța și disciplina intelectuală, în condițiile în care se recupera după cancer. Îmi aduc bine aminte starea lui de epuizare, dar și tenacitatea cu care scria eseurile din acest volum, chiar dacă (după propria expresie) „trudea în minele de cărbune“ ale unei cărți de importanță majoră despre Europa. Mă îngrijora cât de mult trăgea de el, dar, privind retrospectiv, îmi dau seama că nu se putea abține. Pe măsură ce se abandona acestei cărți, sunt sigură că auzea tot mai clar țipetele disperate ale canarilor din minele zilelor noastre: aceste eseuri, care ne imploră – mai ales pe „noi“, americanii

– să cântărim bine tot ce s-a petrecut în secolul XX, în timp ce înaintăm în secolul XXI, sunt un astfel de țipăt.

*

Așadar aceasta este o culegere de eseuri, dar și o culegere de obsesii. Obsesiile lui Tony. Sunt toate aici: Europa și America, Israelul și Orientul Mijlociu, dreptatea, domeniul public, statul, relațiile internaționale, memoria și uitarea și, mai presus de toate, istoria. Avertismentul lui, care apare mereu în aceste eseuri, acela că am fost martorii unei „epoci economice“ care a degenerat într-o „epocă a fricii“ și am intrat într-o „nouă epocă a nesiguranței“, demonstra cât era de deprimat și de îngrijorat de direcția spre care se îndrepta politica. Tony avea așteptări mari și era un fin observator. În aceste eseuri veți descoperi, cred eu, atât un realist lucid – care crede în fapte, evenimente și date – cât și un idealist care a visat doar la o viață mai bună; nu numai pentru el, ci pentru întreaga societate.

Am prezentat eseurile în ordine cronologică și tematică, cronologia fiind una dintre marile lui obsesii. Tony a fost, până la urmă, un istoric care a respins moda postmodernă a fragmentării textuale sau a dislocării narative, cu precădere în scrierile istorice. Nu l-a interesat prea mult nici ideea potrivit căreia nu există un singur adevăr (nu este evident?), dar nici deconstrucția unui text sau altul. Adevărata misiune a unui istoric, după părerea sa, nu este de a spune ce n-a fost ci ceea ce a fost – și de a descrie evenimentele convingător și limpede, pornind de la mărturiile existente, mereu atent la ceea ce este drept și corect. Cronologia nu este doar o convenție literară sau profesională, ci și o premisă obligatorie – chiar o responsabilitate morală atunci când vine vorba de istorie.

Câteva cuvinte despre fapte: Niciodată nu am întâlnit pe cineva mai obsedat de fapte decât Tony, un lucru pe care copiii lui l-au învățat încă de la început: lui Daniel, acum în vârstă de 19 ani, îi datorăm titlul acestui volum, care vine de la un citat (apocrif, probabil) din Keynes, una dintre mantrele preferate ale lui Tony: „când se schimbă lucrurile, eu gândesc altfel – dumneata ce faci?“

Am aflat asta despre Tony din primul an, într-una dintre acele situaţii familiale care te lămuresc atât de mult asupra unui om. Imediat după nuntă, am cumpărat o casă în Princeton, New Jersey (a fost ideea lui) – o locuinţă mai mult în teorie decât în practică. Teoretic, Tony a vrut să locuim acolo, practic, însă, am locuit în New York sau am călătorit prin Europa sau am mers de colo-colo. În cele din urmă, am vrut să vindem casa – ne costa mult şi, ca să fiu sinceră, îmi era groază să locuiesc acolo. A urmat o discuţie lungă, dificilă, despre ce vom face cu casa, care s-a transformat într-o dezbatere înfocată şi, la sfârşit, într-o ceartă în toată regula despre deosebirea de ordin geografic, istoric şi emoţional dintre o casă şi un cămin, şi motivele pentru care această casă era sau nu potrivită pentru noi.

A te contrazice cu Tony era o adevărată provocare fiindcă soţul meu era un maestru al dialecticii, fiind capabil să întoarcă orice argument de-al tău împotriva ta. În ultimă instanţă, am pus toate faptele pe o foaie de hârtie – o mişcare strategică disperată din partea mea: cheltuielile de întreţinere, mersul trenurilor cu care făceam naveta, costul biletelor, orele petrecute în Gara Penn etc. Tony a studiat totul cu atenţie şi a fost imediat de acord să vindem casa. Fără regrete, fără remuşcări, fără reproşuri, fără discuţii inutile. Îşi făcuse deja un alt plan. Pentru mine aceasta era o calitate uluitoare, de toată admiraţia. Demonstra cât de limpede gândeşte – nu se crampona de idei sau, cum am descoperit mai târziu, de ceea ce scrisese. Când se schimbau lucrurile – când apărea un argument mai sigur, mai convingător – chiar îşi schimba modul de a gândi şi mergea mai departe.

Avea o mare siguranţă de sine. Ceea ce nu era o însuşire nativă, ci cultivată asiduu: citea, ingera, absorbea, memora tot mai multe fapte, motiv pentru care ştia mult mai multe „chestii adevărate“, cum îi plăcea lui să spună, decât orice altă persoană pe care am cunoscut-o vreodată. Din acest motiv nu-i plăceau întâlnirile protocolare sau petrecerile: era oarecum timid şi prefera să stea acasă şi să citească – avea de câştigat mai mult de pe urma cărţilor, spunea el, departe de „bla-bla-ul“ inutil al „claselor trăncănitoare“. Avea o memorie de robot şi îşi impunea rapid punctul de vedere, ajungând la soluţia unei probleme cu ajutorul cunoştinţelor lui ieşite din comun şi al unei minţi extrem de analitice. A nu se înţelege că avea deplină încredere în el – ca noi toţi, avea şi puseuri emoţionale şi momente în care raţiunea şi judecata limpede îi jucau feste, dar acestea se manifestau mai mult în viaţa de zi cu zi,

nu în scrierile lui. Când era vorba de idei, nu se îndoia defel; avea un control desăvârşit al intelectului şi capacitatea de a manipula ideile şi argumentele cu o mare uşurinţă.

A fost un mare scriitor fiindcă ştia cum să-şi armonizeze cuvintele, ca un lutier care îşi acordă instrumentul la perfecţie. Avea un sistem propriu de a scrie şi toate eseurile din această carte au fost scrise după aceeaşi metodă, chiar şi cele din anii 2008–2010, când era bolnav şi tetraplegic. Mai întâi citea tot ce găsea despre subiectul respectiv, luând notiţe amănunţite, pe foi galbene de dictando. Apoi îşi făcea schema pe culori, A, B, C, D, cu subcategorii detaliate: A1 i, A1 ii, A2 iii etc. (şi mai multe foi). Apoi şedea ore întregi, ca un călugăr, la masa din sufragerie, plasând fiecare notiţă, fiecare fapt, dată, punct de vedere sau idee, în schemă. Urma partea cea mai grea – transcria toate notiţele de pe foi în ordinea impusă de schemă. În momentul în care începea să scrie eseul, copiase, recopiase şi memorase aproape tot ce trebuie să ştie. Apoi, scria, cu uşa închisă, opt ore pe zi, până termina eseul (cu mici pauze pentru sendvişuri şi cafea espresso cât mai tare). La final – „cizelarea“.

Chiar dacă se îmbolnăvise, acest ritual nu s-a schimbat deloc, doar că i-a fost din ce în ce mai greu să-l îndeplinească. Altcineva trebuia să joace rolul mâinilor, să întoarcă paginile cărţilor, să adune materialele, să caute pe internet şi să scrie la calculator. Pe măsură ce corpul nu-l mai asculta, învăţa din nou să gândească şi să scrie – cele mai intime îndeletniciri – cu altcineva, un tribut al flexibilităţii minţii lui extraordinare. Lucra cu un asistent, dar trebuia să facă aproape totul din memorie, în minte, de obicei noaptea, când compunea, sorta, cataloga sau îşi rescria notele mental potrivit schemei – A, B, C, D – care urmau să fie scrise a doua zi dimineaţa de către mine, băieţii noştri, infirmiera sau asistentul lui.

Aceasta cred că nu era numai o metodă, ci şi o hartă a minţii lui. Logica, răbdarea, concentrarea intensă şi construcţia atentă a argumentului, grija pedantă faţă de fapte şi detalii, încrederea în propriile convingeri – spre deosebire de majoritatea scriitorilor, rareori se abătea de la planul iniţial. Dificultatea survenea în clipa în care se lovea de idei cărora încă nu le dădea de cap: nu „fapte reale“ ci „fapte din interior“ – idei care, pur şi simplu, erau în stare latentă, ca nişte obiecte de mobilier al minţii. Cele mai evidente erau

legate de apartenența lui la etnia evreiască.

Pentru Tony, a fi evreu era un fapt incontestabil – cea mai veche piesă de mobilier din casă. Era singura identitate pe care o avea fără nici un echivoc. Nu era un tip religios, nu mergea la sinagogă, nu se supunea vreunui ritual acasă; îi plăcea să-l citeze pe Isaac Deutscher (ale cărui cărți îi fuseseră dăruite de tatăl său, Joe, pe când era copil) când se referea la „evreii non-evrei“. Dacă amintea că e evreu, o făcea numai la trecut: cina de vineri, luată în copilărie alături de bunicii lui care vorbeau idiș, în cartierul East End al Londrei; umanismul laic (foarte evreiesc) al tatălui său („Nu cred în rase, cred în umanitate“) și repudierea categorică a propriei religii de către mama sa – se ridica în picioare, în camera de zi, când regina Angliei apărea la TV și nu voia ca nepoții ei să fie circumcișI de teamă că „vremurile vitrege“ ar putea reveni; sau bunicul său, Enoch, proverbialul jidov rătăcitor, care avea mereu bagajele pregătite și își petrecea cât putea mai mult timp pe drum.

Un alt fapt: pălăria. Acum câțiva ani, mergeam la bar mitzvah-ul fiicei unui prieten apropiat la o sinagogă din cartierul new-yorkez Upper East Side. Întârziam, așa că am luat un taxi, dar, când să ajungem acolo, Tony, pur și simplu, a intrat în panică: își uitase pălăria acasă. Mai conta, am întrebat eu, din moment ce eram deja în întârziere și pierdea o parte din ceremonie dacă se întorcea? Nu se putea și fără pălărie? Nu, nu se putea – am rămas surprinsă de agitația inexplicabilă care părea să-l copleșească. S-a întors după o pălărie, elegantă, dar demodată, pe care nu-mi aminteam s-o mai fi văzut. Când s-a furișat în sinagogă ca să mi se alăture, a descoperit cu uimire că era singurul care făcea notă discordantă: ceilalți invitați purtau, toți, cravată neagră. S-a indignat, s-a simțit un pic ofensat, dar mai ales derutat – și vizibil stânjenit. Ce fel de evrei erau cei din jur?

Și Tony avusese parte de un bar mitzvah („ne-am făcut datoria“, explica mai târziu tatăl său) și, ca sionist înflăcărat în tinerețe (dezamăgit ulterior), vorbea bine ebraica și chiar fusese translator în Israel, în timpul războiului din 1967. Când băieții erau mici, am căzut de acord să le dăm, cât de cât, o educație religioasă. Eu eram protestantă din familie, dar o atee convinsă, așa că am respins ideea unei școli de duminică și am optat pentru Itay – un absolvent de universitate care urma cursurile Seminarului Teologic Evreiesc. Itay venea săptămânal la noi acasă, în apartamentul din Washington Square, ca să-i

învețe pe băieți ebraică, istorie biblică, cultură. Fără bar mitzvah, a decis Tony. Pentru mine mesajul a fost clar: în limitele educației profund americane pe care o primeau, Tony voia ca băieții să știe semnificațiile pălăriei. Restul rămânea la latitudinea lor. Când, mai târziu, amândoi au insistat că, de fapt, nu se simt deloc evrei, conversația a virat repede spre Holocaust. Nicholas a fost foarte prompt: nu trebuie să fiu evreu ca să înțeleg cât de trist și de tragic a fost totul. Tony a fost surprins de ambivalența lor, dar nu s-a supărat; la urma urmelor, băieții nu aveau trecutul său.

Apropo de Holocaust. Un prieten, care îl cunoștea bine pe Tony, mi-a spus cândva că soțul meu n-a scris niciodată despre Holocaust, că și-a folosit erudiția pentru a se concentra pe secolul al XIX-lea și începutul secolului XX și, apoi, făcând un salt, pe epoca postbelică. Ceea ce este adevărat, dar – un dar covârșitor – războiul și câmpurile de luptă au o ocupat o poziție centrală în Postwar, ca și într-o mare parte din celelalte scrieri, chiar dacă nu erau specialitatea lui: epilogul la Postwar este intitulat „Din casa morților“.

Mai mult, la scurt timp după publicarea cărții, i-am mulțumit lui Tony pentru că mi-o dedicase, dar i-am spus și că, în adâncul sufletului meu, știam că i-a mai dedicat-o cuiva: lui Toni. A plâns – și nu era un om care să plângă ușor sau des. Toni era numele verișoarei tatălui său, care pierise la Auschwitz. Ea era năluca din carte, un fel de prezență întunecată permanentă în mintea sa. Să fi fost sentimentul de vină? Despre vina supraviețuitorului nu putea fi vorba – era născut în 1948 – ci despre un fel de gaură neagră în mintea lui, din câte mi-am dat eu seama, apăsătoare, incomprehensibilă, precum răul absolut sau diavolul, unde își aveau locul acest moment din istorie și această fațetă a evreului din el. Era tulburătoare și încărcată de emoție – dar ceea ce mi s-a părut evident era că tragedia lui Toni reprezenta o responsabilitate în viața lui Tony, legată într-un fel de ideea de bună credință.

Ceea ce ne aduce la subiectul Israel. Într-o serie de articole, începută în 2002, Tony și-a expus principiile și a propus soluții pragmatice. Din eseurile adunate aici vă puteți face o idee, sper eu, despre motivele pentru care s-a aventurat în aceste ape tulburi și despre modul în care a făcut-o. După publicarea, în 2003, a eseului „Israel: Alternativa“, în presă au apărut amenințări grave și condamnări vehemente, ad hominem, care demonstrau, din păcate, imposibilitatea unei discuții deschise pe marginea subiectului, cel

puţin în America. Acest eseu, ca şi cele care au urmat, sunt edificatoare. Eu pot spune doar că furia provocată de poziţia lui, ca şi politica rasistă, tot mai refractară, a Israelului, l-au deranjat peste măsură.

După eseul din iunie 2009 despre noile aşezări israeliene, publicat în New York Times, un coleg i-a scris lui Tony: ce e de făcut? Tony a vrut să răspundă, dar era bolnav şi se chinuia să facă faţă complicaţiilor fizice ale cancerului care progresa rapid. Chiar şi aşa, a abordat subiectul cu multă îndârjire, dând o replică energică şi ambiţioasă – cu ajutorul unui asistent care a scris zile întregi, adesea fără o clipă de răgaz pentru a mânca sau a bea ceva, dat fiind că Tony dicta şi revizuia textul în mare grabă. L-a intitulat „Ce e de făcut?“ L-am ajutat şi eu, discutând fiecare detaliu în parte; simţeam că nu este la nivelul lui obişnuit şi i-am spus-o. Frustrat de incapacitatea fizică şi neputând să-şi ducă argumentaţia la bun sfârşit, s-a descurajat şi, brusc, a hotărât să-l abandoneze.

Recitindu-l acum, motivele abandonului nu-mi mai sunt atât de clare. Ideile, chiar dacă şchiopătează uneori – foarte rar – rămân solide. Oare de ce a renunţat, oare greşesc prin a-l publica acum? Nu ştiu dacă Tony ar fi fost de acord, dar îl includ aici fiindcă văd în el – poate tocmai fiindcă este neprelucrat – o probă de curaj intelectual. Demonstrează rezistenţa tipică a lui Tony la dogmă, lamentări şi tradiţii anchilozate; disponibilitatea sa de se folosi de politica dictată de evenimente (observaţi revenirea la soluţia a două state) pentru a încerca, cu toată imaginaţia de care era în stare, şi făcând apel la istorie, moralitate şi pragmatism – faptele reale – să găsească soluţii la probleme aparent irezolvabile. Într-o situaţie imposibilă, atât sub aspect personal, cât şi politic, Tony a vrut să scrie cu limpezime şi onestitate.

În acelaşi an, au murit doi dintre cei mai mari susţinători ai său: Amos Elon şi Leszek Kołakowski. A scris despre fiecare dintre ei, chiar dacă tocmai îşi contempla propria moarte, ştiind că sfârşitul e iminent. „În ultimă instanţă, toţi suntem morţi“, îi plăcea să glumească atunci când îl ţineau puterile: din nou Keynes. Tony nu avea eroi, dar avea umbre, pe care le cunoscuse personal sau în cărţile care îl înconjurau tot timpul. Eu am ajuns să le cunosc bine. Keynes era una dintre ele. Altele (numeroase) erau Isaiah Berlin, Raymond Aron, A.J.P. Taylor, Bernard Williams (prieten, dar cu nimic mai prejos), Alexander Pope, Philip Larkin, Jean Renoir şi Vittorio De Sica. Era,

desigur, și Karl Marx și, desigur, fraţii Marx, care apar în vizionări ritualice, împreună cu Orson Welles, în Al treilea om. Cei doi pe care îi ținea aproape și îi admira poate cel mai mult erau Albert Camus, a cărui fotografie o avea pe birou, și George Orwell, care mi se părea că este peste tot. Aceştia erau câțiva dintre umerii pe care se sprijinea și cei pe care voia să-i ajungă din urmă, cu bună credință.

În ultima lună de viaţă a abordat un alt subiect presant, într-un eseu numit „Viaţa de apoi“. Eseul începe așa: „Niciodată n-am crezut în Dumnezeu“, o formulare interesantă pentru un adept al Iluminismului, ceea ce și era de fapt, fiindcă, într-un fel, lasă loc la interpretări. Lucrurile, nu-i așa?, se pot schimba după ce mori. Apoi, Tony se referă la moștenire, amintiri, tot ce putem lăsa în urmă, aceasta fiind singura viaţă de apoi despre care știa ceva. Ceea ce putea lăsa în urmă erau, desigur, amintirile și scrierile sale. Nu a apucat să termine eseul – se întrerupe la mijloc, în notițe și gânduri disparate. Iată unul dintre ele:

Nu se cade să scrii cu gândul la impact sau la reacţie. Așa nu faci decât să distorsionezi reacţia și să afectezi integritatea scrierii în sine. E ca și cum ai trimite o rachetă pe Lună – trebuie să ții cont că Luna nu va fi în același loc atunci când racheta va ajunge pe ea. E mai bine să știi de ce o trimiţi acolo, decât să-ți faci griji dacă va aseleniza cu bine…

Nu se cade să anticipezi nici contextul motivelor care-i animă pe cititori într-un viitor lipsit de constrângeri. Prin urmare, tot ceea ce poţi face este să scrii ce se cuvine, indiferent ce înseamnă asta. O obligaţie de o cu totul altă natură.

PARTEA I

1989: Epoca noastră

CAPITOLUL 1

MEREU LA VALE

Printre istoricii din lumea anglofonă, există o „generație Hobsbawm“ bine definită. Este alcătuită din bărbați și femei care au început să studieze trecutul în așa-zisul „deceniu prelungit“, între anii 1959 și 1975, și al căror interes față de trecutul recent a fost stimulat irevocabil de scrierile lui Eric Hobsbawm, chiar dacă acum sunt în dezacord cu multe dintre concluziile lui. În anii aceia, Hobsbawm a publicat o operă remarcabilă, atât cantitativ, cât și calitativ: Primitive Rebels, apărută pentru prima oară în 1959, îi familiariza pe tinerii proveniți din mediul urban cu o lume a protestelor rurale, în Europa și în restul lumii, care acum ne este mult mai cunoscută, în mare măsură datorită scrierilor unor cercetători a căror imaginație a fost înflăcărată mai întâi de cărțulia lui Hobsbawm. Labouring Men, Industry and Empire, ca și Captain Swing (scrisă împreună cu George Rudé), au reconstituit substanțial istoria economică a Marii Britanii și a mișcării muncitorești din aceeași țară; cele două cărți au readus în atenția specialiștilor o tradiție pe jumătate uitată a istoriografiei radicale britanice, revigorând cercetarea condițiilor de trai și a experiențelor micilor meșteșugari și ale muncitorilor, într-o manieră care impresionează prin erudiție și nivelul fără precedent de sofisticare științifică.

Într-adevăr, interpretările și concluziile acestor cărți par convenționale în ziua de astăzi, dar asta doar fiindcă este greu să ne amintim cum arăta subiectul lor înainte de a fi abordat de Hobsbawn. Nici un demers revizionist rău-intenționat, nici o amendare, la modă acum, nu pot minimaliza impactul peste timp al acestor scrieri.

Dar cea mai trainică amprentă pe care Hobsbawm a lăsat-o asupra conștiinței noastre istorice o reprezintă marea lui trilogie despre așa-zisul „secol

prelungit“, din 1798 până în 1914, al cărei prim volum, The Age of Revolution, 1789-1848, a apărut în 1962. E greu de apreciat cât de mare a fost influența exercitată de această carte în primul rând fiindcă a devenit o parte integrantă a felului în care percepem acea perioadă, toate celelalte scrieri care i-au urmat fie încorporând-o inconștient, fie atacând-o. Ideea de bază, interpretarea epocii ca pe un timp al mișcărilor sociale dominat de apariția și de dezvoltarea burgheziei în nord-vestul Europei, a devenit, în cele din urmă, „interpretarea convențională“, criticată acum în mod constant și supusă revizuirii. Cartea a fost urmată, în 1975, de The Age of Capital, 1848–1875, o superbă trecere în revistă a anilor de mijloc ai secolului trecut, bazată pe un material extrem de bogat și pe o înțelegere la fel de profundă. Această carte rămâne, după părerea mea, capodopera lui Hobsbawm, fiindcă analizează numeroasele transformări ale lumii la jumătatea epocii victoriene într-o narațiune istorică unitară, care și-a păstrat vigoarea. În The Age of Empire, 1875–1914, care a apărut doisprezece ani mai târziu, există, evident, un aer elegiac, ca și cum istoricului de frunte al secolului trecut i-ar părea rău că epoca se sfârșește în brațele sale. Impresia generală este a unei perioade de schimbări proteice, în care s-a plătit un preț prea mare pentru rapida acumulare de bogăție și de cunoștințe; dar și o perioadă plină de promisiuni și de viziuni optimiste al unui viitor luminos, tot mai bun. Secolul al XIX-lea, cum ne amintește Hobsbawm în ultima sa carte, a fost „perioada mea“; ca și pe Marx, cel mai bine îl prinde rolul de descoperitor al mecanismului său ascuns; Hobsbawm și-a exprimat fără reținere admirația și respectul față de uluitoarele realizări ale secolului trecut.

Tocmai de aceea e surprinzător că Eric Hobsbawm s-a hotărât să scrie un al patrulea volum, despre „secolul XX prescurtat“[1]. Așa cum recunoaște în prefață: „Aproape întreaga mea carieră am evitat să scriu despre ce s-a întâmplat după 1914“. Istoricul invocă motive convenționale pentru a-și explica această aversiune: suntem prea aproape de evenimente ca să putem fi obiectivi (Hobsbawm, născut în 1917, le-a trăit aproape pe toate), încă nu s-a scris suficient despre ele și e prea curând să le interpretăm cum se cuvine.

Dar e clar că există și un alt motiv, unul pe care Hobsbawm sigur nu l-ar nega: secolul XX s-a sfârșit cu prăbușirea indiscutabilă a idealurilor și a

instituţiilor sociale şi politice cărora le-a fost credincios cea mai mare parte din viaţă. E greu să nu vezi în el o poveste sumbră, întunecată, a erorii şi dezastrului. Ca toţi ceilalţi membri ai unei generaţii remarcabile de istorici comunişti sau foşti comunişti britanici (Christopher Hill, Rodney Hilton, Edward Thompson), Hobsbawm şi-a concentrat atenţia asupra trecutului radical, revoluţionar, şi asta nu numai fiindcă linia partidului îi interzicea, practic, să scrie pe faţă despre trecutul recent. Pentru un comunist de o viaţă, care este şi un specialist de prestigiu, interpretarea istoriei secolului nostru se loveşte de mai multe obstacole aproape insurmontabile, după cum demonstrează, din plin, ultima sa carte.

Şi, totuşi, Hobsbawm a scris ceea ce, din multe puncte de vedere, este o carte extraordinară. Argumentaţia este explicită şi îi reflectă în mod direct structura tripartită. Prima secţiune, „Epoca unei catastrofe“, se ocupă de perioada care începe cu izbucnirea Primului Război Mondial şi se sfârşeşte cu înfrângerea lui Hitler; cea de a doua, „Epoca de aur“, este o analiză a perioadei de creştere economică şi de transformări sociale remarcabile, fără precedent, care a început în jurul anului 1950 şi s-a terminat la mijlocul anilor 1970, provocând „Alunecarea de teren“, cum intitulează Hobsbawm a treia şi ultima secţiune a cărţii, care se ocupă de istoria ultimelor două decenii. Fiecare secţiune are o temă dominantă, susţinută de detaliile propriei istorii. Pentru deceniile de după asasinatul de la Sarajevo, autorul descrie o lumea care trece, vreme de 40 de ani, „dintr-o calamitate în alta“, o epocă a nefericirii şi ororilor, o perioadă în care milioane de refugiaţi au rătăcit, neajutoraţi, pe subcontinentul european, când legile războiului, elaborate cu atâtea eforturi de-a lungul secolelor precedente, au fost abandonate total. (Din cei 5,5 milioane de prizonieri de război ruşi din cel de-al Doilea Război Mondial, aproximativ 3,3 milioane au murit – doar o statistică din multe altele, care ar fi fost de neconceput pentru o generaţie mai veche.)

Despre „Epoca de aur“ de după cel de-al Doilea Război Mondial, Hobsbawm notează că a fost perioada în care, pentru 80% din populaţia lumii, Evul Mediu a luat sfârşit, lăsând loc unui timp al schimbărilor şi dislocărilor sociale dramatice în Europa, ca şi în fostele colonii, al căror control fusese abandonat de puterile europene. Dar succesul exploziv al capitalismului occidental postbelic, care a generat o creştere economică într-un ritm fără precedent, pe fondul distribuirii beneficiilor unui număr tot mai mare de

persoane, a purtat în el germenii propriei corupţii şi disoluţii. Nu e de mirare că Eric Hobsbawm şi-a câştigat reputaţia de autor al unor interpretări marxiste subtile, sofisticate, a evenimentelor.

Aşteptările şi instituţiile create de experienţa expansiunii rapide şi a inovaţiilor aplicate pe scară largă ne-au lăsat o lume cu puţine repere recognoscibile sau practici demne de a fi urmate, lipsite de continuitate şi solidaritate între generaţii sau transocupaţionale. Ca să dăm un singur exemplu, democratizarea ştiinţei şi a resurselor (inclusiv armele) şi concentrarea lor necontrolată în mâinile unor corporaţii ameninţă să submineze înseşi instituţiile lumii capitaliste care le-au produs. Fără practici comune, culturi comune, aspiraţii colective, lumea noastră „şi-a pierdut busola, a devenit instabilă şi s-a lăsat măcinată de crize“.

Pe scurt, istoria secolului XX, aşa cum o vede Eric Hobsbawm, este declinul unei civilizaţii, istoria unei lumi care a exploatat din plin potenţialul material şi cultural al secolului al XIX-lea, dar i-a şi trădat promisiunile. În cursul războaielor, anumite state au utilizat arme chimice asupra civililor neînarmaţi (chiar şi asupra propriei populaţii, ca în cazul Irakului); inechităţile de ordin social şi ecologic care decurg din acţiunea haotică a forţelor pieţei se adâncesc, în timp ce ideea intereselor şi a moştenirilor colective pierde tot mai mult teren. În politică, „declinul partidelor de masă, bazate pe apartenenţa la o clasă socială, pe o ideologie comună sau şi pe una şi pe cealaltă, a eliminat motorul social major care îi transformă pe bărbaţi şi femei în cetăţeni activi în plan politic“. În ceea ce priveşte cultura, totul este „post-“ acum:

postindustrial, postimperial, postmodern, poststructuralist, postmarxist, post-Gutenberg etc. Ca şi în cazul înmormântărilor, aceste prefixe recunosc oficial moartea, dar fără să presupună vreun consens sau chiar certitudine despre natura vieţii de după moarte.

O mare parte din cartea lui Hobsbawm este dominată de această perspectivă a unui Judecăți de Apoi iminente, ca într-una dintre profețiile lui Ieremia.

Ceea ce nu-i știrbește din valoare. Ca tot ce a scris Hobsbawm, „epoca extremelor“ este descrisă și analizată într-o proză simplă, limpede, liberă de jargon, pompozitate și prețiozitate. Ideile importante sunt exprimate în doar câteva cuvinte, frapante, adesea pline de umor: impactul politic al celui de-al Doilea Război Mondial este exprimat succint în următoarea remarcă: „nici un guvern n-a mai rămas în picioare între granițele Franței și Marea Japoniei“; ni se amintește de opinia jalnică pe care Hitler o avea despre democrații – „Singura democrație pe care o lua în serios era cea britanică, pe care justificat o considera ca nefiind sută la sută democratică“. Opinia, în aceeași notă, a lui Hobsbawm despre Noua Stângă din anii 1960 e și ea detaliată:

Chiar în clipa în care tineri stângiști, plini de speranță, citau din strategia lui Mao Zedong privind triumful revoluției prin mobilizarea milioanelor de țărani împotriva fortărețelor urbane ale status-quo-ului, aceste milioane își abandonau satele ca să se mute la oraș.[2]

Referirea la milioanele de țărani arată că, deși eurocentric până la exagerare, Eric Hobsbawm are o anvergură unică.[3] Cunoștințele lui nemijlocite despre America Latină, ca și simpatia pe care o manifestă pentru această regiune a lumii, conferă și mai multă credibilitate descrierii impactului pe care l-a avut Marea Criză din 1929 asupra întregii lumi, la fel cum comparația pe care o face între sindicatul Solidaritatea din Polonia și Partidul Muncitorilor din Brazilia, ambele mișcări muncitorești naționale care s-au dezvoltat în anii 1980, în opoziție cu politica unui regim represiv, este sugestivă și originală. Cu siguranță, lecturile lui omnivore se axează mai mult pe Sud decât pe Est, cu rezultate nefaste, care vor fi discutate mai jos; dar este clar că a păstrat contactul cu literatura despre radicalii peruvieni și bandiții napolitani (ca și cu oamenii înșiși), lucru pe care îl folosește cu efecte impresionante în analiza transformărilor sociale și economice din societățile înapoiate. Și, cu aceeași ușurință, poate folosi date din Food and Food Production Encyclopedia apărută în 1982 (un articol despre „produse din carne naturale, fabricate și

restructurate“), pentru a-şi susţine opinia despre consumerism.

Această carte amintește și faptul că Eric Hobsbawm este, prin studii și înclinaţie, un istoric al economiei, prin excelenţă analitic. Cele mai bune pagini ale sale sunt cele în care discută Marea Criză sau natura și consecinţele „boomului“ postbelic, evitând în mare măsură naraţiunea de tip militar sau politic. Descrierea absurdităţilor de ordin economic din lagărul sovietic („o colonie producătoare de energie a unor economii industriale avansate – practic proprii sateliţi occidentali“) sau ale economiilor socialiste ca „sistem industrial mai degrabă arhaic, bazat pe fier și fum“ este evident superioară analizelor politice pe care le face aceloraşi societăţi.

De asemenea, autorul se simte mult mai în largul său atunci când tratează fascismul ca pe un produs al crizei economice mondiale decât în discuţia, rapid expediată, a surselor politice ale acestuia. Descrierea prăbuşirii dramatice a regimurilor comuniste în 1989 aproape că e pusă pe seama unui determinism economic; ceea ce nu înseamnă că managementul economic defectuos și crizele provocate de datoriile tot mai mari nu au jucat un rol important în căderea comunismului – nici pe departe; dar, discutându-le, Hobsbawm ne arată clar că e pe un teren cunoscut, unde și preferă să rămână. Acest fapt face și mai credibilă trecerea în revistă a evenimentelor care s-au produs în Occident după anul de grație 1974. Autorul face o analiză clară și convingătoare a dilemelor pe termen lung ale economiei internaţionale. La fel de lucidă este și descrierea crizei economiei statelor sociale care a apărut în clipa în care liderii naţionali au încercat să evite costurile politice ale scăderii activităţii economice prin taxarea unei populaţii active tot mai reduse numeric, pentru a ajuta să supravieţuiască victimele propriilor politici.

În pofida accentului pus pe tendinţele economice de lungă durată și pe modelele care s-au impus în cursul secolului XX (o caracteristică a tuturor scrierilor lui Hobsbawm), The Age of Extremes este și cartea sa cea mai personală; starea de spirit oscilează între o perspectivă mai degrabă convenţională și un comentariu într-o notă aproape intimă. Autorul declară că a studiat secolul XX „privind și ascultând“, și îl credem pe cuvânt.[4] Inflaţia

de după Primul Război Mondial e surprinsă în imaginea bunicului său austriac care, încasându-şi asigurarea ajunsă la maturitate, descoperă că banii îi ajung doar pentru un pahar de băutură în localul lui preferat, în timp ce dezgustul estetic al lui Hobsbawm faţă de situaţia dezastruoasă a oraşelor din anii 1960 vine în contrast cu amintirile din copilărie despre „marile monumente arhitecturale ale burgheziei liberale“ din Viena. Când scria că prăbuşirea imperiilor coloniale nu părea iminentă în 1939, se baza din nou pe amintiri personale; la fel ca alţi tineri înscrişi la o şcoală pentru comuniştii în devenire din Marea Britanie şi din colonii, nu se aştepta la aşa ceva.

Ca să ilustreze schimbările sociale din Palermo, şomajul din Sao Paulo sau riscurile introducerii capitalismului în China, apelează la discuţiile cu bandiţii sicilieni, la organizatorii mişcării muncitoreşti din Brazilia şi la birocraţii comunişti chinezi (nu degeaba menţionează, în Who’s Who, că îi place „să călătorească“). Ca profesor la King’s College, Cambridge, l-a cunoscut pe Alan Turing, nefericitul inventator al computerului, iar relaţiile lui cu comuniştii îl pun în contact cu primarul (comunist) al Bologniei, care îl informează despre condiţiile favorabile apariţiei unei economii agro-industriale în regiunea Emilia-Romagna.[5]

Modul în care Hobsbawm îşi împărtăşeşte propria percepţie asupra secolului XX impresionează atât prin onestitatea, cât şi prin sinceritatea lui dezarmantă.[6] Autorul se include în „mulţimea atentă, încrezătoare“, care asculta ore în şir discursurile incoerente ale lui Castro; ne aminteşte că „tradiţia stângii“ preferă să nu recunoască sprijinul pe care fascismul, odată ajuns la putere, a putut conta din partea muncitorilor foşti socialişti şi comunişti; şi evocă şocul unui lider comunist din Marea Britanie (din Londra) în momentul în care a descoperit cât de bine o duc, prin comparaţie, muncitorii din Coventry: „Vă daţi seama că tovarăşii de acolo au automobile?“

Bineînţeles că a emis şi judecăţi greşite şi chiar recunoaşte acest lucru, exprimându-şi de mai multe ori admiraţia faţă de jurnaliştii profesionişti care au văzut nişte lucruri pe care el, marxistul convins, le-a scăpat din vedere. Profeţia făcută în urmă cu patruzeci de ani, de către corespondentul din China pentru ziarul Times din Londra, aceea că până la începutul secolului XXI comunismul va dispărea peste tot în lume, mai puţin în China, unde se va

transforma într-o ideologie națională, l-a șocat pe Hobsbawm, după cum singur recunoaşte; astăzi, însă, profeția e cât se poate de plauzibilă. Spre sfârşitul cărţii, meditând la dilemele vremurilor noastre, autorul admite că şi Marx a greşit, pentru că omenirea „nu-şi pune întotdeauna numai probleme pe care le poate rezolva“.

Dacă virtuțile acestei cărți decurg din caracterul său angajat și personal, la fel se întâmplă și cu defectele ei – sau mai degrabă defectul, fiindcă există doar unul, deși sub diverse forme. Din moment ce aceasta este povestea vieții lui Hobsbawm – o viață dedicată, încă din tinerețe, cum amintea el recent într-o emisiune la radio BBC, unei singure cauze – autorul este bineînțeles înclinat să vadă tabloul general și conflictele epocii aproape la fel cum le-a văzut atunci când erau în plină desfășurare. Mai ales categoriile dreapta/stânga, fascism/comunism, progresist și reacționar par foarte bine delimitate, cam cum erau în anii 1930, când Hobsbawm a făcut cunoștință cu ele. Astfel, autorul recunoaşte fără rezerve erorile tragice ale strategiei comuniste sau preferințele estetice publice, straniu de asemănătoare, ale liderilor fasciști și comuniști, și chiar monstruozitatea comunismului ca sistem. Dar nici măcar o clipă nu îi trece prin minte să revină asupra polarităților convenționale ale timpului și să trateze fascismul și comunismul ca pe niște aliați mai mult decât ocazionali și paradoxali.

Mie mi se pare că aceasta este o ocazie ratată. Pentru Hobsbawm, Războiul Civil din Spania, precum și alianțele și loialitățile pe care le-a creat, rămân „singura cauză politică ce pare, privind retrospectiv, la fel de pură și de atrăgătoare ca în 1936“. Tocmai din acest motiv, Războiul Civil din Spania și, în general, dezacordurile circumstanțiale din anii 1930, sunt acum un obstacol în calea reconsiderării radicale a iluziilor cărora le-au dat naștere.

Astfel, Hobsbawm nu numai că nu discută modul în care Stalin s-a folosit de conflictul spaniol, rezolvând probleme locale și internaționale sub pretextul că ar susține războiul antifascist, dar evită și să analizeze modul în care întreaga experiență a „unității antifasciste“ a ajutat la făurirea unei noi imagini pentru comunismul internațional de după dezastrele strategice, militare și economice din primele două decenii. Dacă vrem să înțelegem secolul XX, trebuie să ne oprim asupra acestei redefiniri radicale a

comunismului (repetată, la scară mai mică, după 1943). Din păcate, tiparele gândirii și ale practicii comuniste sunt descrise aici în mare măsură cum erau înțelese și prezentate la vremea respectivă, chiar cu limbajul și categoriile tradiționale, astfel încât fenomenul bolșevismului este analizat doar în termenii săi restrictivi.

Hobsbawm devine cât se poate de explicit atunci când tratează Revoluția Bolșevică și regimul comunist ulterior ca pe „un program de transformare a țărilor înapoiate în țări avansate“, o abordare răspândită cândva printre „revizioniști“ și alți critici binevoitori ai stângii, în încercarea lor de a explica felul în care revoluția lui Lenin a devenit autocrația lui Stalin. Dar autorul nu se întreabă dacă, în primul rând, aceasta nu a fost cumva prima și cea mai mare lovitură de stat din „Lumea a Treia“, pe care o descrie atât de bine în altă parte, în care adepții unei revoluții moderne pun mâna pe capitală și iau cu forța puterea într-o societate arhaică. Distincția poate părea minoră, dar este crucială. Prin excluderea revoluției bolșevice din categoria unei simple „lovituri de stat“ și prin repetarea obsesivă a ideii că revoluția s-a datorat „maselor populare“, Hobsbawm păstrează calitatea sui generis a experienței comuniste și, în consecință, rămâne fidel unei interpretări a secolului nostru care pare tot mai inadecvată pe măsură ce evenimentul se îndepărtează în timp.

La fel, felul în care Hobsbawm tratează fascismul ratează șansa de a stabili în ce măsură războiul purtat de Hitler a fost, de facto, o revoluție europeană majoră, transformând Europa Centrală și Europa de Est și pregătind calea pentru regimurile „socialiste“ ale anilor postbelici, construite pe schimbarea radicală provocată de Hitler – cu precădere distrugerea intelectualilor și a clasei de mijloc urbane din regiune, mai întâi prin uciderea evreilor și apoi ca rezultat al expulzării postbelice a germanilor din ținuturile slave eliberate. Dat fiind că are grijă să minimalizeze orice atribut „revoluționar“ al fascismului, modul în care Hobsbawm tratează cel de-al Doilea Război Mondial este mult prea convențional, neglijând ironia inerentă a procesului prin care Hitler a pregătit calea pentru Stalin. Și aceasta mi se pare o consecință a unui mod de a vedea lumea în acea perioadă, când fascismul și comunismul, atât sub aspect ideologic cât și militar, se aflau într-un conflict

total, iar Stalin reprezenta „aripa de stânga“ a forţelor victorioase ale Iluminismului.

Rezultatele acestei abordări sunt cât se poate de evidente în modul în care Hobsbawm tratează Europa de Est – sau, mai degrabă, nu o tratează; „socialismul real“ din ţările situate între Germania şi Rusia merită doar şase pagini într-o carte de aproape şase sute de pagini, infamele procese politice din anii 1950 ocupând mai puţin de un paragraf. În analiza uşor revizionistă a originilor Războiului Rece, Hobsbawm sugerează că numai după ce americanii i-au presat pe comunişti să renunţe la putere în Franţa şi Italia (în mai 1947) şi au ameninţat cu intervenţia dacă alegerile din 1948 din Italia nu decurgeau „cum ar fi trebuit“, „a ripostat şi URSS, eliminându-i pe necomunişti din «democraţiile populare» multipartinice care, ulterior, au fost redenumite «dictaturi ale proletariatului»“. Până în acel moment, scrie el, „deşi Moscova îşi controla regimurile cliente şi mişcările comuniste, acestea s-au angajat să nu construiască state după modelul URSS, ci economii mixte, în democraţii parlamentare multipartinice…“

Chiar dacă stabilirea cu precizie a responsabilităţii pentru apariţia Războiului Rece poate fi subiect de dezbatere, scopul şi momentul aplicării strategiei comuniste în interiorul Europei de Est sunt absolut clare. Indiferent de ce au avut în vedere Stalin şi susţinătorii săi în 1945 pentru regimurile „prietenoase“ din regiune, cu siguranţă ideea „democraţiilor multipartinice“, în orice sens inteligibil al cuvântului, nici nu s-a pus în discuţie. Construcţia „regimurilor-replică apropiate geografic“ (ca să-l citez pe politologul Kenneth Jowitt) era demarată cu mult înainte de alegerile din Italia, din aprilie 1948. Cele mai elocvente exemple sunt România (unde Andrei Vîşinski a sosit în februarie 1945, ca să dicteze cine putea sau nu putea face parte din guvernul „de coaliţie“) şi Bulgaria (unde Nikola Petkov, liderul Partidului Agrar, a fost arestat în iunie 1947 şi executat trei luni mai târziu, după un proces politic ruşinos).

În Cehoslovacia şi Ungaria, situaţia a fost mai confuză, cel puţin până în 1947, deşi, în cazul Ungariei, comuniştii au forţat Partidul Micilor Proprietari, care se bucura de mare popularitate, să-şi retragă reprezentanţii din parlament, în 1946. Chiar şi în Cehoslovacia, unde comuniştii din partea

locului se bucurau de un larg sprijin popular, obținând 38% din voturi la alegerile din 1946, anul următor a fost martorul unei scăderi vertiginoase a simpatiei față de ei. Drept răspuns, comuniștii și-au folosit influența din cadrul forțelor de poliție și al Ministerului Afacerilor Interne ca să-și denigreze și să-și discrediteze adversarii (mai ales Partidul Democrat Slovac și Partidul Național Socialist Ceh) pentru ca, în februarie 1948 – cu două luni înainte de alegerile din Italia din acel an – să preia puterea printr-o lovitură politică.[7]

În Polonia, nimeni nu își făcea iluzii în privința unei „democrații multipartinice“. În guvernul postbelic din 1945, paisprezece din cei douăzeci și doi de membri făcuseră parte din Comitetul de Eliberare Națională al Comuniștilor (Comitetul „Lublin“), numit în iulie 1944 de către forțele sovietice să administreze Polonia eliberată. Rezultatele referendumului din iulie 1946, după o campanie violentă, în care guvernul i-a hărțuit și intimidat pe activiștii necomuniști, au fost măsluite cu cinism, ca și cele ale alegerilor generale din ianuarie 1947: purtătorii de cuvânt ai Partidului Țăranilor nu au avut voie să vorbească la radio, iar mii dintre susținătorii acestei formațiuni au fost arestați; listele lor electorale au fost invalidate, iar în parlament și în alte locuri s-au adus acuzații de spionaj menite să discrediteze conducerea partidului. Chiar și așa, urnele au fost umplute cu buletine de vot pentru a se evita o înfrângere a comuniștilor. Rezultatul a dus la proteste internaționale, dar fără folos. În octombrie 1947, Stanislaw Mikolajczyk, președintele Partidului Țăranilor, a fugit în străinătate de teamă să nu fie omorât. Aici, ca și prin alte părți, aceste tactici au dus, la începutul anului 1949, la apariția unui stat efectiv monopartinic, partidele necomuniste jucând doar rolul de aliați sau de vasali obedienți, cu liderii în exil, în închisoare sau executați. Este, pur și simplu, greșit să sugerezi că acest proces a fost doar o consecință directă a intervenției americane în afacerile interne ale partenerilor occidentali.

Faptul că un istoric atât de meticulos precum Eric Hobsbawm a făcut o astfel de greșeală nu poate fi o întâmplare, cum ar spune chiar el. Dificultatea pare să survină, ca și la Marx, din lipsa lui de interes față de aceste națiuni mici. A numi anii 1950–1974 „Epoca de aur“ sună a ironie pentru un praghez, de

pildă. Și e nevoie de o doză apreciabilă de nonșalanță ca să scrii astfel: „Ce s-a întâmplat în Varșovia anului 1944 a fost pedeapsa primită în urma unor revolte premature: doar cu un singur cartuș în încărcător, chiar dacă un cartuș mare“. Ca afirmație generală despre o revoltă urbană, cuvintele lui reflectă în mare parte adevărul, dar, ca o concluzie la ce s-a întâmplat în Polonia când Armata Roșie a așteptat ca naziștii să distrugă Rezistența Poloneză și numai după aceea a traversat Vistula, e o gafă istorică, ca să nu spun mai mult.

Dar, ca și în cazul altui celebru istoric britanic de stânga, „țările dintre Germania și Rusia“ au ceva care îl irită pe Hobsbawm.[8] Altfel cum putem explica felul în care justifică modelul bolșevic ca unică alternativă, în 1917, la „dezintegrare, soarta celorlalte imperii arhaice și înfrânte, respectiv Austro-Ungaria și Turcia. Spre deosebire de ele, Revoluția Bolșevică a păstrat cea mai mare parte din unitatea teritorială multinațională a vechiului stat țarist cel puțin pentru încă șaptezeci și patru de ani.“ Și ca să nu lase impresia că aceasta e o remarcă întâmplătoare, autorul afirmă altundeva în carte că dezintegrarea URSS creează un „vid internațional între Trieste și Vladivostok“, pentru prima oară de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Pentru locuitorii acestui „vid“, istoria secolului XX pare diferită. Dar poate că sunt „naționaliști“, iar naționalismul (ca și religia) e oarecum neglijat în cartea lui Hobsbawm. Chiar și dintr-un punct de vedere strict analitic aceasta pare a fi o greșeală; indiferent de ce cred unii despre sentimentul național (Hobsbawm îl privește cu puțină simpatie, aici ca și în celelalte scrieri ale sale), locul său în istoria vremurilor noastre merită cu siguranță mai mult decât unele observații din vârful buzelor despre „egoismul colectiv“ al slovenilor, croaților, cehilor etc. Autodeterminarea națională poate fi o reacție „emoțională“, stupidă, la problemele pe care nu le poate rezolva, cum scrie Hobsbawm; dar a spune așa ceva echivalează cu a risca să omiți un aspect fundamental despre epoca noastră. Fără o înțelegere deplină a credințelor de tot felul – laice și religioase – istoricul secolului XX suferă un handicap serios, autoimpus.[9]

Problema credinței ne trimite înapoi, la anii 1930, și la relația lui Hobsbawm cu evenimentele de atunci. Deși iluziile lui în privința fostei Uniuni Sovietice sunt de domeniul trecutului, îi vine greu să recunoască faptul că URSS nu a

jucat nici un rol benefic (nici măcar de menţinere şi impunere a stabilităţii pe harta Europei). Hobsbawm insistă că Uniunea Sovietică a avut cel puţin meritul de a da Occidentului ideea planificării economice – a ameninţat existenţa capitalismului, dar, în acelaşi timp (ce ironie!), i-a asigurat mijloacele de supravieţuire. Dar nu Gosplan-ul a fost cel care a provocat entuziasmul faţă de planificare printre tinerii radicali ai anilor 1930 şi a dus la crearea economiilor mixte în Europa de Vest postbelică.[10] Ceea ce omite să scrie Hobsbawm e că mulţi dintre adepţii postbelici ai planificării au împrumutat ideile nu de la Moscova, ci de la Roma (sau, în cazul francezilor, de la Vichy): deseori planificarea de sorginte fascistă, şi nu comunistă, a fost cea care i-a atras pe tehnocraţii care au condus economiile în anii 1940. Pe de altă parte, admiraţia faţă de planurile cincinale sovietice i-a animat mai ales pe intelectuali – pe fabieni, pe André Gide, dar şi pe alţii, inclusiv studenţi de stânga din generaţia lui Hobsbawm. Şi aici istoria vremurilor noastre cade prea uşor victimă memoriei individuale.

Dorinţa de a găsi o cât de mică justificare a experienţei comuniste pare a se ascunde în felul prozaic în care Hobsbawm descrie teroarea stalinistă. În rezumatul pe care îl face industrializării forţate, autorul recurge la o analogie cu economia de război:

Ca şi în economia de război… obiectivele producţiei pot, şi adesea trebuie să fie stabilite fără a ţine cont de costuri, întrebarea de bază fiind dacă şi când se pot îndeplini. Ca în toate aceste eforturi pe viaţă şi pe moarte, cea mai eficientă metodă de a îndeplini obiectivele şi de a respecta termenele este de a da ordine stricte şi de a le executa cu promptitudine.

La care se poate răspunde că, la vremea respectivă, nu era nici un război şi că „viaţa“ aflată în cumpănă era cea a regimului bolşevic, în timp ce „moartea“ era cea a milioane de oameni. Despre aceste pierderi umane Hobsbawm spune, pe bună dreptate, că nu există „nici o justificare“; dar cititorul ar vrea o descriere mai profundă, mai istorică şi mai sensibilă a întregii tragedii. Iată, prin contrast, comentariul tranşant al lui Hobsbawm despre justificarea optimistă şi bine-intenţionată a Noii legi a săracilor din 1834:

Bănuiesc că autorii Legii săracilor chiar erau convinşi că aceştia aveau moralul mai ridicat după separarea soţiilor de soţi la locul de muncă;… În privinţa victimelor acestor opinii, rezultatele au fost tot atât de proaste – poate chiar mai proaste – ca în situaţia în care ar fi fost supuse intenţionat unor acte de cruzime: o degradare inumană, nemiloasă, a spiritului bărbaţilor şi al femeilor, ca şi distrugerea demnităţii lor. Poate că acest lucru a fost inevitabil din punct de vedere istoric şi chiar necesar. Dar victima a suferit – suferinţa nu este un privilegiu al persoanelor bine informate. Nici un istoric care poate gândi astfel nu merită citit.[11]

Faptul că Uniunea Sovietică a intenţionat să apere o cauză justă, singura care merită apărată, este ideea care i-a justificat fărădelegile în ochii multora dintre colegii de generaţie ai lui Hobsbawm. Alţii ar spune că le-a înrăutăţit.[12] Oricum, sfârşitul comunismului a fericit milioane de oameni, chiar dacă această fericire a fost diluată de dificultăţile care au urmat, susţinând într-un fel concluzia lui Eric Hobsbawm: „bătrânul secol n-a sfârşit bine“. Desigur, am fi tentaţi să întrebăm: „Pentru cine?“ Tonul sumbru, aproape apocaliptic al ultimei părţi a cărţii estompează ideea că anii 1980 au fost şi un deceniu al eliberării pentru mulţi, nu numai în Europa de Est. Este, cu siguranţă, adevărat că, aşa cum declară Hobsbawm nu o dată, se pare că nimeni nu mai are soluţii la problemele lumii, că bâjbâim printr-o ceaţă globală, că trăim într-o lume în care „trecutul… şi-a pierdut rolul, în care vechile hărţi după care s-au orientat oamenii… nu mai reprezintă locurile prin care ne mişcăm“. Dar nici nu mai este evident că soluţiile aşa-zis sigure, la scară mondială, pe care le-am pierdut, au fost chiar atât de utile – cântărind lucrurile, am zice că au făcut mai mult rău decât bine.

În 1968, mă aflam într-un amfiteatru, printre studenţii care urmăreau cu atenţie şi admiraţie felul în care Eric Hobsbawm dezvolta tema limitelor radicalismului studenţesc. Concluzia lui îmi este şi acum vie în memorie fiindcă era contrară stării de spirit a momentului. Uneori, ne aducea el aminte, important nu este să schimbi lumea, ci să o interpretezi. Dar, ca să o

interpretezi, trebuie să manifești o anumită empatie față de modul în care s-a schimbat. Ultima lui carte este o analiză provocatoare, adesea strălucită, și mereu inteligentă și echilibrată, a lumii pe care am moștenit-o. Chiar dacă nu este și cea mai bună, nu trebuie să uităm standardele înalte pe care și-a propus să le atingă.

Există câteva schimbări cruciale care s-au produs în lume – moartea comunismului, de pildă, sau, legată de ea, pierderea încrederii în istorie şi în funcţiile terapeutice ale statului, de care autorul nu e întotdeauna mulţumit. Ceea ce e păcat, fiindcă uneori îi denaturează analiza, diminuându-i impactul asupra celor care trebuie să o citească și să învețe din ea. Din punctul meu de vedere, acestei interpretări a secolului XX îi lipsește privirea interogativă, necruțătoare, care a făcut din autor un ghid indispensabil al secolului al XIX-lea. Într-o frapantă apologia pro vita sua, Eric Hobsbawm ne aduce aminte că istoricii sunt „depozitarii profesioniști ai amintirilor pe care concetăţenii lor doresc să le uite“. O definiție pe cât de pretențioasă, pe atât de necruțătoare.

Acest eseu a apărut pentru prima dată în

The New York Review of Books, în mai 1995, ca recenzie la

The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991,

de Eric Hobsbawm.

---

[1] Eric Hobsbawm, The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991, New York, Pantheon, 1995

[2] Deși a fost un adevărat erou pentru studenții din anii 1960, Eric Hobsbawm nu a făcut niciodată concesii tendințelor stângiste ale vremii. Ca să-l citez: „Nici o persoană înzestrată cu un minimum de experiență privind constrângerile vieții reale, adică nici un adult în toată puterea cuvântului, nu ar fi fost de acord cu lozincile pline de aplomb dar, pur și simplu, absurde strigate în Parisul zilelor de mai 1968, sau cu «vara fierbinte» din Italia anului

1969“. Atitudinea lui amintește, într-un fel, de Albert Soboul, marele istoric (comunist) francez al sans-culotte. Mulți gauchistes francezi, admiratori ai operei sale, presupuneau, înainte de a-l întâlni, că profesorul Souboul e la fel de neprotocolar și de egalitarist ca și în modul în care își tratează subiectele. Nimeni nu a mai repetat greșeala.

[3] Orice istorie a lumii din secolul nostru trebuie să fie o istorie, într-o mare măsură, a ceea ce și-au făcut europenii (și nord-americanii) cu mâna lor, a ceea ce au făcut altora și a cum au reacționat și au fost afectați (de obicei, în sens negativ) non-europenii. În opinia mea, aceasta e hiba secolului XX, văzut dintr-o perspectivă a „Lumii a Treia“, de aceea, a-l critica pe Hobsbawm, cum au făcut-o unii recenzenți, fiindcă a înțeles acest lucru și a scris despre el, mi se pare absurd.

[4] Date fiind avantajele atâtor surse directe și având în vedere cantitatea mare de materiale disponibile, e regretabil că Hobsbawm nu a apelat mai mult la memoriile și la experiențele consemnate ale altor călători prin acest secol.

[5] Întrebat de una dintre cele mai mari firme din Europa dacă Bologna ar accepta construirea, pe teritoriul ei, a unei uzine importante, primarul a refuzat această șansă. După cum i-a explicat lui Hobsbawm, economia mixtă a regiunii mergea bine și nu voia să aibă de-a face cu probleme ale unor mari orașe industriale, precum Milano sau Torino.

[6] Deși fără referire la propria carieră profesională, în decursul căreia a plătit un preț semnificativ pentru convingerile lui politice, cel puțin în primii ani.

[7] În memoriile unor foști comuniști maghiari și cehi, ca și ale adversarilor lor, este clar că, din momentul în care germanii au fost alungați, comuniștii din partea locului au vrut să-i înfrângă și să-i discrediteze pe dușmanii lor politici: falsificând buletinele de vot, folosind metode de intimidare juridică și politică, apelând la protecția sovieticilor. Faptul că, în același timp, puteau conta pe un sprijin popular real, deși aflat în scădere rapidă, nu îi scuză cu nimic. Vezi, de exemplu, Eugen Loebl, My Mind on Trial (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976); Béla Szász, Volunteers for the Gallows: Anatomy of a Show-Trial (New York: Norton, 1971); Josephine Langer, Une Saison à Bratislava (Paris: Seuil, 1979); Stephen Kertesz, Between Russia and the West: Hungary and the Illusions of Peacemaking 1945–1947 (South

Bend, IN: University of Notre Dame Press, 1986). Naţional-socialiştii cehi nu aveau nici o legătură cu partidul german cu acelaşi nume, doar că ambele îşi aveau originile, chiar dacă indirect, în facţiunile etnice din cadrul mişcării muncitoreşti din Boemia sfârşitului de secol al XIX-lea.

[8] Scriind în 1941, G.D.H. Cole considera că statele suverane, lipsite de apărare, din Europa de Est, nu aveau nici un viitor şi că ar fi mai bine dacă o Uniune Sovietică victorioasă după război, pur şi simplu, ar absorbi Polonia, Ungaria şi Balcanii. G.D.H. Cole, Europe, Russia and the Future, citat în Şerban Voinea, „Satéllisation et libération", Revue Socialiste (martie 1957), p. 226.

[9] Printre credinţele laice trebuie incluse miturile ideologice care i-au animat pe intelectualii din secolul nostru, fără de care multe dintre cele mai detestabile caracteristici ale „prăbuşirii în barbarie" nu pot fi explicate cum se cuvine. Straniu, despre acestea Hobsbawn nu prea are multe de spus.

[10] Şi nici nu au fost „planificate" la o scară atât de mare pe cât dă uneori de înţeles Hobsbawm. După 1945, au existat multe variaţiuni pe tema planificării, de la naţionalizare fără planificare (în Marea Britanie), până la planificarea selectivă cu naţionalizare limitată (Franţa) şi strategia economică coordonată, fără planificare sau naţionalizare oficială (Germania de Vest). Deşi recunoaşte meritul lui Maynard Keynes de a fi subminat plauzibilitatea teoriei economice non-intervenţioniste de tip laissez-faire, relaţia dintre economia keynesiană, planificarea socială pe timp de război şi practica economică postbelică nu este discutată pe larg în această carte.

[11] E.J. Hobsbawm, „History and the «Dark Satanic Mills»", în Labouring Men: Studies in the History of Labour (New York: Basic Books, 1964), p. 118. Aceeaşi atitudine rezervată e adoptată de Hobsbawm şi atunci când se ocupă de teroarea fascistă, contrastând cu imaginea impresionantă pe care ne-o oferă despre secolul nostru ca o perioadă dominată de fărădelegi şi greşeli fatale. Lipseşte, totuşi, o descriere nemijlocită care să compenseze impactul mai puţin pregnant al analizelor ample.

[12] Iată, prin contrast, reflecţiile scriitorului polonez Alexander Wat: „Pierderea libertăţii, tirania, abuzul, foametea ar fi fost mai uşor de suportat, dacă n-am fi fost obligaţi să le numim libertate, dreptate, binele poporului".

Alexander Wat, My Century: The Odyssey of a Polish Intellectual (Berkeley: University of California Press, 1990), p. 173.

CAPITOLUL 2

EUROPA: MAREA ILUZIE

I.

Comunitatea europeană a luat ființă acum aproape patruzeci de ani, cu scopul declarat de a promova uniunea „tot mai strânsă“ a membrilor săi. Este o realizare remarcabilă, chiar dacă nu atât de ieșită din comun pe cât sugerează susținătorii ei. Puțini sunt cei care se opun, în principiu, obiectivelor comunității, iar avantajele practice pe care le oferă membrilor, cum ar fi comerțul nerestrictiv, sunt evidente. În ultimă instanță, acesta este și motivul pentru care aproape toate statele vor să adere la ea. În aceste momente se poartă negocieri între statele membre cu privire la introducerea unei monede europene unice, cât și a unor mecanisme pentru luarea unor decizii comune și să coordoneze acțiuni colective, în același timp promițând integrarea țărilor din fosta Europă comunistă, în anii următori.

Dar posibilitatea ca Uniunea Europeană să îndeplinească promisiunea unei asocieri „tot mai strânse“, dar și de a rămâne deschisă unor noi membri în aceleași condiții este redusă. În primul rând, cadrul istoric unic din perioada 1945–1989 nu poate fi reprodus. Efectele distructive ale evenimentelor din 1989 au fost cel puțin la fel de mari în vestul ca și în estul Europei. Esența condominiului franco-german, în jurul căruia s-a construit Europa occidentală postbelică, a constat într-un aranjament convenabil ambelor părți: germanii urmau să-și folosească instrumentele economice, iar francezii inițiativa politică. Desigur, în primii ani postbelici, Germania încă nu ajunsese la bunăstarea actuală, iar dominația Franței era de netăgăduit. Dar, începând de

la mijlocul anilor 1950, situaţia s-a schimbat; hegemonia Franţei în Europa Occidentală se baza pe o armă nucleară pe care nu o putea folosi, pe o armată pe care nu o putea amplasa pe continent şi pe un statut politic internaţional datorat, în mare măsură, mărinimiei interesate a celor trei puteri victorioase la sfârşitul războiului.

Acest curios interludiu s-a încheiat, afirmaţie ce poate fi susţinută cu un argument de natură economică. În 1990, o diagramă a influenţei economice exercitate de Franţa ne arată că doar „Europa celor Nouă“ are parte de aşa ceva – cu alte cuvinte, primele şase ţări ale comunităţii europene (Germania, Franţa, Italia şi Benelux – Olanda, Belgia şi Luxemburgul) – plus Marea Britanie, Irlanda şi Danemarca. În aceste ţări, Franţa era un importator şi un exportator major de mărfuri şi servicii. Prin contrast, Germania deja includea în raza ei de influenţă economică nu numai „Europa celor Cincisprezece“, ci şi cea mai mare parte din continent, la sud şi la est. Semnificaţia e cât se poate de clară. Franţa a devenit o putere regională, limitată la marginea de vest a Europei. Germania, chiar şi înainte de unificare, era din nou marea putere a Europei.

Impactul anului 1989 a creat noi probleme germanilor. Dacă slăbiciunea şi declinul puterii internaţionale redeşteaptă amintiri dureroase în Franţa, acelaşi efect îl are şi excesul de putere, evident, din Germania. Politicieni germani, de la Adenauer la Helmut Kohl, s-au străduit să atenueze forţa Germaniei, lăsând iniţiativele politice în seama Franţei şi accentuând faptul că nu-şi doresc decât o Germanie stabilă într-o Europă prosperă; astfel au căzut victimă propriei retorici, oferind Europei post-1989 un stat puternic, dar lipsit de un scop naţional.

În consecinţă, agenda naţională a Germaniei de azi este puţin prea plină. Pe lângă problema politică şi economică a absorbţiei Länder-ilor estici, germanii trebuie să rezolve paradoxul unei Ostpolitik de dinaintea unificării: faptul că mulţi politicieni germani, mai ales cei de stânga, erau mulţumiţi de situaţia de atunci şi ar fi fost fericiţi dacă Zidul mai rămânea o vreme în picioare. Germanii trebuie să ţină cont şi de limitele lor – acum că pot şi, la drept vorbind, conduc Europa, încotro trebuie să o ducă? Şi care Europă li se potriveşte mai bine – „Europa“ care înclină spre Vest, făurită de francezi, sau

Europa tradiţională a intereselor germane, unde Germania nu se poziţionează la marginea de est, ci chiar în mijloc?

O Germanie în inima Europei stârneşte ecouri şi amintiri pe care mulţi dintre noi, germanii poate în primul rând, am încercat, din 1949 încoace, să le uităm. Dar imaginea unei Germanii desprinse cu hotărâre de amintirile tulburătoare ale Europei de Est, şi agăţate cu disperare de aliaţii ei occidentali postbelici, de parcă numai ei ar sta între naţiune şi demonii ei, nu este foarte convingătoare.

Şi contextul economic de bază al Europei s-a schimbat. Timp de o generaţie, după anunţul privind înfiinţarea Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului din 1950, Europa de Vest a fost martora unei combinaţii fără precedent de creştere economică într-un ritm susţinut şi absenţă cvasitotală a şomajului. De aici şi convingerea, reflectată într-o serie de previziuni economice optimiste ale OECD, că ciclul de crize care au marcat economia europeană în prima jumătate a secolului s-a întrerupt pentru totdeauna. Marea criză a petrolului din 1974 ar fi trebuit să pună capăt unor astfel de iluzii. În 1950, necesarul de petrol al Europei de Vest reprezenta doar 8,5% din consumul total de energie; restul, în cea mai mare parte, era asigurat de cărbune, combustibilul fosil ieftin şi indigen al Europei. În 1970, petrolul reprezenta 60% din consumul de energie la nivel european. Creşterea cvadruplă a preţului petrolului a pus, astfel, capăt unui sfert de secol de energie ieftină, ducând la creşterea bruscă şi definitivă a costurilor de producţie, de transportul şi, în consecinţă, ale vieţii de zi cu zi. În Republica Federală Germană, PNB-ul a scăzut cu 0,5% în 1974 şi, din nou, cu 1,6% în 1975, şocuri fără precedent în Wirtschaftswunder-ul postbelic, confirmate în 1981 şi 1982, când economia vest-germană a scăzut din nou, cu 0,2%, respectiv 1%. În Italia, PNB-ul a scăzut (cu 3,7%) în 1976, pentru prima dată de la sfârşitul războiului. De atunci nici economia germană şi nici o altă economie vest-europeană nu au mai fost la fel.

Efectul acestor schimbări asupra Comunităţii Europene (ulterior, Uniunea Europeană) a fost sever. O caracteristică importantă a comunităţii fusese capacitatea de a răspunde cu succes diferitelor nevoi ale ţărilor membre, nevoi care decurgeau din experienţele şi amintirile interbelice care variau

mult, de la țară la țară. Belgienii (ca și britanicii) se temeau, în primul rând, de șomaj, francezii încercau prin toate mijloacele să evite stagnarea malthusiană din deceniile precedente, iar germanii tremurau la gândul unei monede instabile, lovite de inflație. După 1974, economia împotmolită a Europei îi amenință pe toți cu șomaj ridicat, creștere lentă și prețuri din ce în ce mai mari. Cu alte cuvinte, o revenire neprevăzută la vechile necazuri. Departe de a fi capabilă să ofere avantajele miracolului său economic unei comunități tot mai extinse de beneficiari, „Europa“ nu mai poate fi sigură că și le poate asigura nici măcar pentru sine. Deși evenimentele din 1989 au pus această problemă pe tapet, sursa incapacității Uniunii de a o rezolva trebuie căutată cu cincisprezece ani mai devreme.

Amintirea șomajului dintre cele două războaie diferă de la țară la țară. Pentru Franța nu a fost o calamitate, doar 3,3% pe an, de-a lungul anilor 1930. Dar, în Marea Britanie, unde 7,5% din forța de muncă șoma deja în anii 1920, media anuală de 11,5% din anii 1930 era un fenomen despre care politicienii și economiștii de toate orientările jurau că nu se va repeta. În Belgia și Germania, unde rata șomajului era aproape 9%, domnea aceeași stare de spirit. De aceea, unul dintre marile merite ale economiei vest-europene a fost menținerea șomajului aproape de zero în cea mai bună parte a anilor 1950 și 1960. În anii 1960, media anuală a ratei șomajului în Europa de Vest a fost doar de 1,6%. În deceniul următor a crescut la 4,2%. La sfârșitul anilor 1980, s-a dublat din nou, cu o medie anuală în Comunitatea Europeană de 9,2%; în 1993, a fost de 11%.

Aceste cifre deprimante se puteau citi într-o cheie și mai alarmantă. În 1993, șomajul în rândul bărbaților și al femeilor sub douăzeci și cinci de ani depășea 20% în șase țări UE (Spania, Irlanda, Franța, Italia, Belgia și Grecia). Persoanele șomere pe termen lung reprezentau mai mult de o treime din totalul celor neangajate în țările menționate mai sus, ca și în Marea Britanie, Olanda și fosta Germanie de Vest. Impactul redistributiv al inflației din anii 1980 pune aceste cifre într-o lumină și mai nefastă, lărgind prăpastia dintre persoanele angajate și șomeri. Mai mult de-atât, creșterile economice nu mai absorb, cum o făceau în anii boomului de după 1950, excedentul de muncă, și nici nu mai ameliorează nivelul de trai al săracilor. Cine își mai amintește fanteziile anilor 1960, când se credea, cu un optimism debordant, că problemele producției fuseseră rezolvate și că tot ce mai rămânea de făcut era

redistribuirea beneficiilor?

Combinaţia dintre creşterea urbană rapidă şi stagnarea economică ulterioară a confruntat Europa de Vest nu numai cu ameninţarea reînnoită a nesiguranţei economice, fapt necunoscut majorităţii europenilor după încheierea războiului, ci şi cu o dislocare socială şi cu riscuri de ordin fizic nemaiîntâlnite de la începutul Revoluţiei industriale. Astăzi, în Europa de Vest, se pot vedea orăşele satelit deplorabile, suburbii lăsate în paragină şi ghetouri dominate de mizerie. Nici marile capitale – Londra, Paris, Roma – nu mai sunt la fel de curate, de sigure şi de pline de speranţă cum erau acum treizeci de ani. Acolo, ca şi în zeci de oraşe de provincie, de la Lyon la Lübeck, se dezvoltă o clasă de paria. Dacă această situaţie încă nu a avut consecinţe politice şi sociale explozive, meritul este al sistemelor de asistenţă socială pe care vest-europenii şi le-au creat după 1945.

Criza statului asistenţial este, astfel, al treilea motiv pentru care Uniunea Europeană nu îşi poate proiecta realizările şi promisiunile într-un viitor îndepărtat. Populaţia vest-europeană îmbătrâneşte. Începând cu mijlocul anilor 1960, tendinţa generală a fost de mai puţini copii în fiecare familie, ajungându-se ca, în unele ţări, cu precădere Italia şi Spania, populaţia să scadă. În Spania, rata natalităţii la 1000 de locuitori era, în 1993, de doar 1,1, un minim istoric. Europenii trebuie să susţină acum un număr tot mai mare de persoane în vârstă, pe spinarea unui număr tot mai mic de tineri, dintre care mulţi sunt şomeri. Un sistem generos de servicii sociale proiectat pentru economiile înfloritoare, unde un număr mare de tineri angajaţi satisfac nevoile sociale ale unei populaţii relativ reduse de bătrâni şi bolnavi se află acum sub o presiune greu de suportat.

În Europa de Nord şi de Vest, populaţia în vârstă de şi peste 65 de ani a crescut cu 12–17% (în funcţie de ţară), de la mijlocul anilor 1960. În plus, nici persoanele sub 65 de ani nu mai pot fi incluse automat în partea „productivă“ a ecuaţiei naţionale: în Germania de Vest, procentajul bărbaţilor între 60 şi 64 de ani, care primeau ajutor de şomaj, a scăzut de la 72 la 44% în cele două decenii de după 1960; în Olanda, cifrele au fost 81, respectiv 58%. Pe moment, persoanele vârstnice neangajate sunt, pur şi simplu, o povară greu de întreţinut. Din clipa în care copiii născuţi în perioada

exploziei demografice de după cel de-al Doilea Război Mondial vor începe să iasă la pensie (în jurul anului 2010), prezența unei populații vârstnice uriașe, frustrate, plictisite, neproductive și, în ultimă instanță, cu o sănătate precară, ar putea declanșa o criză socială majoră.

Majorității politicienilor europeni îi este clar că susținerea unui stat asistențial, în forma lui postbelică, nu poate dura la infinit. Dificultatea constă în alegerea primului păgubit – numărul din ce în ce mai mic al contribuabililor sau numărul din ce în ce mai mare al beneficiarilor involuntari. Ambele grupuri pot vota. Până acum o combinație între obicei și bune intenții a fost în favoarea păstrării cât mai multor beneficii sociale. Numai că, în ultimii ani, un alt factor al dezbaterii privind „asistența socială" a amenințat să afecteze iremediabil decizia politică la nivel național – așa-zisa „problemă a imigranților".

Ca rezultat al imigrării din fostele colonii și din bazinul mediteranean, în perspectiva unui exces de joburi într-o economie care absoarbe forța de muncă pentru a-și stimula creșterea rapidă, la începutul anilor 1960, Europa de Vest, pentru prima oară în acest secol, avea mai mulți imigranți decât emigranți. În 1973, un punct culminant al „prezenței străinilor" în Europa de Vest, în CE, plus Austria, Elveția, Norvegia și Suedia, erau aproximativ 7,5 milioane de angajați străini, dintre care aproape 5 milioane se aflau în Franța și Germania, reprezentând în jur de 10% din forța de muncă din ambele țări. De atunci, în ciuda unei scăderi dramatice a numărului de străini, dat fiind că guvernele au limitat imigrația din motive politice și economice, prezența „imigranților" a rămas semnificativă. Potrivit datelor din 1990, aproximativ 6,1% din populația Germaniei, 6,4% din populația Franței, 4,3% din populația Olandei și 3,3% din populația Marii Britanii sunt reprezentate de străini. Aceste cifre nu îi includ pe imigranții naturalizați sau pe copiii străinilor născuți în țările respective, deși în unele țări – mai ales în Germania – aceștia continuă să fie considerați străini și, în consecință, nu au drepturi depline de cetățeni.

În ultimii ani, acești imigranți și copiii lor au devenit ținta resentimentelor și a temerilor populației „indigene", reacții alimentate și exploatate deopotrivă de politicieni moderați și extremiști. Franța este un exemplu edificator al

gravității acestei situații. În mai 1989, 28% dintre susținătorii gaulliști ai lui Jacques Chirac s-au pronunțat „total de acord“ cu ideile despre imigranți exprimate în programul Frontului Național condus de Jean-Marie Le Pen. În 1991, cifra era de 50%. Iar, dacă votanții socialiști și comuniști s-au arătat refractari la aceste idei, motivul e că un număr semnificativ dintre ei își exprimaseră deja loialitatea față de Le Pen: la alegerile prezidențiale din 1995, Le Pen a câștigat 30% din voturile clasei muncitoare angajate, candidatul socialist Lionel Jospin obținând doar 21%.

Astfel, la sfârșitul anilor 1980, o minoritate consistentă a votanților moderați din Franța nu a văzut nimic rău în a-și exprima aprobarea față de politicile care, cu douăzeci de ani în urmă, ar fi fost considerate inacceptabil de apropiate de fascism (printre propunerile de pe lista din noiembrie 1991 a lui Le Pen – „Cincizeci de măsuri împotriva imigrației“ – se afla retragerea naturalizărilor acordate anterior, un act de injustiție retroactivă la care, ultima oară, apelase guvernul lui Philippe Pétain). În Austria, Partidul Libertății, de extremă dreapta, al lui Jörg Haider, a primit 22% din voturi la alegerile naționale din 1995. Și în Germania au fost impuse restricții tot mai dure asupra „angajaților străini“ și a altor așa-ziși imigranți „în propriul lor interes“.

Politica imigrării nu va scădea în intensitate prea curând fiindcă migrațiile intra- și intercontinentale sunt din nou o caracteristică a societății europene, iar temerile și prejudecățile locale vor face ca imigranții să fie în continuare văzuți drept elemente disruptive și exploatabile politic. Persecuțiile din cursul deceniilor trecute, la care erau supuși imigranții polonezi, italieni sau portughezi, au încetat, în cele din urmă, pe măsură ce copiii lor, nediferențiați de religie, limbă sau culoare a pielii, s-au integrat în peisajul social. Aceste avantaje ale invizibilității fizice și culturale nu sunt la îndemâna celor care au venit din Turcia, Africa, India sau Antile. În Europa aproape că nu există tradiția unei asimilări eficiente – sau, alternativ, a unui „multiculturalism“ – când vine vorba de comunități cu adevărat străine. Imigranții și copiii lor îngroașă rândurile „învinșilor“ în cursa pentru resursele limitate ale Europei de Vest.

Până acum, „învinșii“ din istoria postbelică a Europei au fost susținuți de sistemele complicate, costisitoare, ale ajutorului regional pe care Uniunea

Europeană le-a înființat în și între țările membre. Acestea sunt o formă de asistență instituționalizată, menită să corecteze diformitățile pieții, prin care belșugul și șansa de a accede la el s-au concentrat în zona bogată, de nord-vest, fără a se acționa prea mult pentru înlăturarea cauzelor acestei disparități. Europa de Sud, periferiile (Irlanda, Portugalia, Grecia), subclasa economică, și „imigranții“ constituie, astfel, o comunitate a dezavantajaților pentru care UE este, pe de o parte, singura sursă de asistență – fiindcă, fără sprijin din partea Bruxellesului, o mare parte din Europa de Vest, de la comunitățile de mineri lăsate de izbeliște până la satele sărăcite, ar fi într-o situație și mai alarmantă – și, pe de altă parte, singura sursă de invidie și resentimente. Pentru că unde sunt învinși sunt și învingători.

Pentru a vedea cum lucrează „Europa“ pentru învingători trebuie doar să petreci câteva zile în triunghiul alcătuit de orașele Saarbrücken (Germania), Metz (Franța) și Luxemburg. Aici cetățenii prosperi din trei țări călătoresc liber peste granițele care aproape că au dispărut. Turiști, angajați, mărfuri, spectacole se mișcă liber dintr-un stat într-altul, printre limbile vorbite acolo, aparent fără să ia în seamă tensiunile și dușmăniile istorice care au marcat fiecare regiune în trecutul destul de recent. Copiii din partea locului continuă să crească în Franța, Germania sau Luxemburg și învață istoria potrivit programelor naționale, dar ceea ce învață nu mai corespunde foarte bine cu ceea ce văd. În general, așa ceva e de apreciat. Unirea firească a Saarlandului cu Lorena s-a înfăptuit nu sub înaltul comandament german sau al unei armate franceze de ocupație, ci ca urmare a planurilor bine-intenționate ale Comisiei Europene. C’est magnifique, mais ce n’est pas l’Europe. Sau, ca să fim corecți, este „Europa“, dar dintr-un unghi cu totul diferit. Căci, geografic vorbind, din ce este compusă această Europă? Care îi sunt capitalele și unde îi sunt instituțiile? Comisia și serviciul ei public se află în Bruxelles. Parlamentul și comisiile lui se întrunesc în Strasbourg și Luxemburg. Tribunalul European este la Haga. Deciziile cruciale privind aderarea altor state se iau în Maastricht, în timp ce acordul de armonizare a regulamentelor de trecere a frontierelor și de supraveghere a imigranților s-a semnat în orașul luxemburghez Schengen. Toate cele șase orașe, aflate la mică distanță unele de altele, se situează de o parte și de cealaltă a liniei care pornește de la Marea Nordului și merge până în Munții Alpi, linie care reprezenta principala

cale de comunicare a monarhiei carolingiene din secolul al IX-lea. Aici, s-ar putea spune, este inima (unii ar putea adăuga sufletul) Uniunii Europene de astăzi. Dar amplasarea instinctivă, atavică (şi calculată sub aspect politic), a acestor capitale moderne ale „Europei“ ar trebui să amintească, cu precauţie, că ceea ce este adevărat despre Europa de azi s-ar putea să nu fie foarte nou, iar ceea ce e proclamat drept nou poate că nu e adevărat pe de-a-ntregul.

Există şi o altă trăsătură ciudată a Europei de azi. Câştigătorii ei, oamenii şi locurile care s-au descurcat bine în cadrul Uniunii şi îşi asociază prosperitatea cu o identitate accentuat europeană, pot fi cel mai bine caracterizaţi făcând referire nu la state-naţiuni, ci la regiuni. Marile poveşti de succes ale Europei contemporane sunt Baden-Württemberg, în sud-vestul Germaniei, regiunea dintre Ron şi Alpi din Franţa, Lombardia şi Catalonia. Trei dintre aceste „super-regiuni“ (nici una nu include capitala ţării) sunt grupate în jurul Elveţiei, ca şi cum ar dori să scape de constrângerile asocierii lor cu regiunile mai sărace ale Italiei, Germaniei şi Franţei, ca să devină, prin proximitate şi afinitate, mici republici alpine prospere. Prosperitatea şi forţa lor economică disproporţionată sunt frapante. Regiunea dintre Ron şi Alpi, împreună cu Parisul şi suburbiile sale, asigură aproximativ o treime din PIB-ul Franţei. În 1993, Catalonia a reprezentat 19% din PIB-ul Spaniei, 23% din exporturile spaniole şi un sfert din toate investiţiile străine; venitul pe cap de locuitor a fost cu aproximativ 20% mai mare decât media pe toată Spania.

Regiunile bogate ale Europei de Vest au devenit tot mai interesate să se asocieze, direct sau prin instituţiile Europei. Şi, inevitabil, acest interes le pune şi mai mult în dezacord cu vechiul stat-naţiune din care încă mai fac parte. Dezacordul nu e deloc nou. În Italia, nemulţumirea celor din nord că împart ţara cu un sud „parazit“ este o temă la fel de veche ca şi statul însuşi. Separatismul naţional flamand din Belgia, care a înflorit sub naziști şi, din acest motiv, a fost mai mult pasiv după război, a fost alimentat în ultimii ani de declinul economic al Walloniei industriale; noi, flamanzii, se aude acum tot mai des, vrem nu doar egalitate lingvistică şi administraţie separată, ci propria noastră identitate (non-belgiană) – şi un stat propriu.

Revendicarea comună a separatiştilor, în Spania, Italia şi Belgia, ca şi în Slovenia şi zona cehă înainte de „divorţul de catifea“, este următoarea: „noi“

– cei din nord, harnici, plătitori de taxe, mai bine educaţi, diferiţi sub aspect lingvistic şi/sau cultural – suntem „europeni“, în timp ce „ei“ – cei din sud (mediteraneeni), rurali, înapoiaţi, leneşi, subvenţionaţi – sunteţi mai puţin „europeni“. Imperativul logic al unei identităţi „europene“ care se distinge de vecinii indezirabili cu care împarte un stat este de a căuta un centru alternativ de autoritate, alegând Bruxellesul în dauna Romei sau Madridului. În aceste condiţii, „Uniunea Europeană“ face apel la o dezvoltare modernă cosmopolită împotriva limitărilor naţionale învechite, restrictive şi „artificiale“.

Această atitudine explică, într-un fel, atracţia deosebită pe care „Europa“ o exercită asupra intelectualilor mai tineri din teritoriile respective. Cândva, Uniunea Sovietică i-a atras pe intelectualii occidentali ca o combinaţie promiţătoare de ambiţie filosofică şi putere administrativă; o parte din farmecul „Europei“ se datorează aceleiaşi combinaţii. Pentru admiratorii ei, „Uniunea“ este ultimul moştenitor al despotismului luminat al secolului al XVIII-lea. Căci, până la urmă, ce reprezintă „Buxellesul“ altceva decât o încercare reînnoită de a împlini idealul unei administraţii universale, eficiente, lipsită de particularism şi condusă de raţiune şi de statul de drept, pe care monarhii reformişti – Ecaterina cea Mare, Frederick cel Mare, Maria Tereza şi Iosif al II-lea – au năzuit s-o implementeze în ţările lor şubrezite? Însăşi raţionalitatea idealului Uniunii Europene este cea care o recomandă unei clase de mijloc educate care, în est ca şi în vest, vede în „Bruxelles“ o evadare din practicile obtuze şi înapoierea provincială – la fel cum avocaţii, comercianţii şi scriitorii secolului al XVIII-lea apelau la feţele princiare modernizatoare peste capul parlamentelor şi al dietelor reacţionare.

Există, însă, şi reversul medaliei, un preţ care trebuie plătit. Dacă „Europa“ înseamnă învingătorii, cine vorbeşte în numele învinşilor – „sudul“, săracii, europenii dispreţuiţi, oropsiţi, dezavantajaţi în plan cultural, educaţional sau lingvistic, care nu trăiesc în triunghiurile bogăţiei de-a lungul frontierelor dispărute? Riscul e ca aceşti europeni să rămână cu „naţiunea“ sau, mai precis, cu naţionalismul; nu cu separatismul naţional al catalanilor sau cu progresul prin forţele proprii al lombarzilor, ci cu statul secolului al XIX-lea ca bastion în calea schimbării. Din acest motiv, dar şi fiindcă o legătură tot mai strânsă între naţiunile Europei este practic improbabilă, e poate imprudent să insistăm asupra acestei probleme. Pledând pentru o apreciere mai rezervată a perspectivelor europene, nu doresc să sugerez că instituţiile

naţionale ar fi prin definiţie superioare celor supranaţionale. Dar trebuie să acceptăm existenţa naţiunilor şi a statelor şi să fim conştienţi de riscul pe care îl presupune neglijarea lor: mai devreme sau mai târziu devin o resursă electorală pentru naţionalişti.

II.

Uniunea Europeană ar trebui să preia şi ţările din Europa de Est? În fosta Germanie de Est convingerea optimistă că prosperitatea economică va uni naţiunea germană şi va spulbera amintirile nefericite – o încercare, pe scurt, de a reproduce „miracolul economic“ al Republicii Federale şi beneficiile sale adiacente – a fost contrazisă nu atât de persistenţa acelor amintiri, cât de absenţa oricărei transformări economice comparabile cu cea de care s-a bucurat Germania de Vest la începutul anilor 1950. De aceeaşi dificultate s-ar izbi orice încercare a Uniunii de a absorbi ţările din est.

În termeni strict economici, o asemenea expansiune ar crea greutăţi greu de surmontat. La bugetul UE din 1992 numai patru ţări au contribuit cu suma totală care le revenea: Germania, Marea Britanie, Franţa şi Olanda (în ordinea descrescătoare a contribuţiei pe cap de locuitor). Beneficiare, în aceeaşi ordine, au fost Luxemburgul, Irlanda, Grecia, Belgia, Portugalia, Danemarca, Spania şi Italia. E adevărat, statele nou-venite – Suedia, Finlanda şi Austria – sunt toate contributoare potenţiale, dar economiile lor sunt mici, motiv pentru care contribuţia lor nu înseamnă prea mult. Pe de altă parte, absolut toţi membrii viitori ai Uniunii (mai puţin Elveţia) intră indubitabil în categoria beneficiarilor. S-a estimat (într-un studiu din 1994, realizat de Fundaţia Bertelsmann) că numai cele patru ţări din „Grupul de la Vişegrad“ – Polonia, Republica Cehă, Slovacia şi Ungaria – ar costa Uniunea Europeană douăzeci de miliarde de mărci germane pe an în plăţi directe. Evident, Uniunea ar trebui să cheltuiască o grămadă de bani – mai mult decât îşi poate permite în clipa de faţă – ca să primească astfel de membri în aceleaşi condiţii ca şi cei de acum.

Din motivele invocate mai sus, Uniunea Europeană nu poate promite nici măcar membrilor săi actuali un viitor la fel de sigur și de prosper ca și trecutul ei. Subterfugii precum „nucleul dur“, „procedură accelerată“, „geometrie variabilă“ sau „Parteneriat pentru Pace“ sunt toate găselnițe menite să amâne sau să evite alternativa imposibilă de a spune „nu“ nou-veniților sau de a extinde Uniunea în condiții egale. În viitorul apropiat, din partea UE ar fi un act caritabil costisitor în plan economic să absoarbă țări din est, indiferent de condiții. Dar oare nu ar fi în interesul Europei de Vest să facă acest sacrificiu (presupunând că e în stare să îl facă)?

Să lăsăm deoparte chestiunea afinității culturale, și să vedem dacă Europa de Vest are de pierdut ceva vital în caz că e separată într-un fel sau altul de Europa Centrală sau de Est. În ziua de azi, Europa de Vest este evident interesată să se protejeze de amenințările economice și demografice venite dinspre est și sud. Cât despre amenințările de un tip mai convențional, toți cei implicați în apărarea Europei recunosc, la modul tacit, că Rusia rămâne principala amenințare militară semnificativă. Faptul că statele mari ale Europei de Vest și Centrale au același interes pe care l-au avut dintotdeauna – de a susține „statele-tampon“ care le separă de Rusia – este și el foarte clar. Rămâne, totuși, întrebarea dacă acestea își pot juca rolul geo-strategic mai bine în interiorul sau în exteriorul unei Uniuni oficiale.

Oricum, dezbaterea ce animă Europa de Vest se concentrează pe felul în care funcționează Uniunea Europeană. Acțiunile colective întreprinse de UE trebuie aprobate în unanimitate (cum se face acum) sau cu o majoritate de voturi? Iar, în cel de-al doilea caz cum trebuie construite majoritățile și cât de obligatorii trebuie să fie deciziile luate? Helmut Kohl, răposatul François Mitterrand și consilierii lor politici s-au declarat în favoarea unui sistem de vot majoritar pentru a elimina riscul unui punct mort care ar putea apărea în condițiile în care s-ar încerca satisfacerea nevoilor și cererilor atâtor state membre. Britanicii, sprijiniți de mai multe state membre mai mici, preferă păstrarea dreptului de veto (același veto folosit de Charles de Gaulle ca să nu-i primească pe britanici în ianuarie 1963!) pentru ca deciziile să nu contravină propriilor interese – și, mai mult de-atât, să împiedice luarea unui număr prea mare de decizii. Nu e deloc o întâmplare că aceste conflicte ocupă acum

prim-planul. În „Europa celor Cincisprezece“ va fi aproape imposibil să se creeze majorități puternice, ca să nu mai vorbim de unanimitate, în cazul unor decizii greu de luat.

Acest lucru va fi valabil mai ales în privința politicii externe și de apărare, domeniu în care până acum Europa a fost inactivă. Opțiunea unei pasivități militare nu mai există pentru Europa; nimeni nu mai poate conta pe implicarea Statelor Unite în treburile Europei ori de câte ori e nevoie de serviciile lor. Uniunea Europeană a eșuat total în încercarea de a-și alinia membrii pentru o politică sau o acțiune comună în probleme de ordin militar sau de politică externă. Și ceea ce s-a dovedit a fi dificil pentru cincisprezece membri va fi imposibil pentru un număr și mai mare. Chiar dacă Uniunea Europeană și strămoșii ei au semănat cândva cu ONU – prin luarea în unanimitate a unor decizii în probleme de interes comun, prin ajungerea la un compromis sau doar prin neluarea unei decizii în probleme dificile, în care părerile erau împărțite – acum încep să semene cu Liga Națiunilor, membrii, pur și simplu, respingând deciziile care nu le convin. Răul de ordin politic și moral pe care îl face un singur membru atunci când forțează neluarea unei decizii – cum ar fi refuzul Greciei de a recunoaște Macedonia sau insistența Italiei ca Slovenia să fie exclusă de pe lista statelor dornice să adere la UE, până la rezolvarea disputelor de durată, dar pe subiecte juridice mărunte, dintre cele două țări – nu ar fi nimic în comparație cu un refuz din partea Marii Britanii sau al Franței, de exemplu, de a accepta politica externă a unei majorități alcătuite din Germania și susținătorii ei mai mici.

*

Atunci cum rămâne cu interesul general al Europei de Vest față de stabilitatea continentului, față de garantarea, în țări precum Ungaria și Slovacia, securității împotriva propriilor demoni? Acesta este, de fapt, cel mai puternic argument pe care îl poate invoca Europa Centrală în sprijinul cererii de a adera la UE – apărați-ne de noi înșine, de consecințele unei „tranziții post-comuniste“ eșuate – un argument foarte convingător pentru vecinii de la vest, pentru Germania în primul rând. Dar e vorba doar de un argument ce ține de

prudenţă, motiv pentru care UE a încercat să-i răspundă cu oferta unei aderări parţiale, a unei afilieri interimare etc.; e o problemă ipotetică, a viitorului, pusă într-un moment în care Occidentul se confruntă cu dificultăţi reale, imediate. Chiar dacă îngrijorările legate de stabilitatea Europei de Est reușesc să deschidă ușa UE, o fac pe seama unei diluări semnificative a sensului și practicilor Uniunii. Iar brațul protector al „Europei“ sigur nu se va întinde dincolo de vechiul centru habsburgic (Republica Cehă, Ungaria, Slovacia, Slovenia și Polonia), din care va face un fel de suburbie euro la mâna a doua, dincolo de care Europa „bizantină“ (de la Letonia la Bulgaria) va fi lăsată să se apere singură, prea aproape de Rusia și de interesele ei pentru ca Vestul să facă un spectacol agresiv din absorbția și protejarea acesteia.

Între timp, Europa va fi dominată de Germania. Din 1990, o Germanie unită caută parteneri pentru strategia ei de expansiune în Europa Centrală. Dacă poate acționa în comun cu țările aflate în „procedură accelerată“, avansul Bonnului nu va părea foarte evident. Astfel, investiţiile făcute de firme germane în Europa de Est, folosindu-se de filiale sau „paravane“ austriece, produc mai puține valuri la nivel local decât cele venite direct din Republica Federală. Așa cum politica externă a Germaniei de Vest, înainte de 1989, ar putea fi caracterizată drept un triplu echilibru, fără să favorizeze și să nemulţumească Statele Unite, Moscova și Parisul, politica germană de după unificare caută să se înscrie în logica puterii Germaniei și a locului său istoric în Europa Centrală și de Est, fără să-și înspăimânte aliaţii vest-europeni sau să stârnească temerile germanilor privind redeșteptarea ambiției naționale.

Dificultatea, cum remarcă mai mulți comentatori germani, e că Germania nu se poate abține să nu destabilizeze Europa, în pofida celor mai bune intenţii. Europa pe care au creat-o Adenauer și contemporanii lui și care, la rândul ei, a permis Republicii Federale să-și făurească identitatea post-Hitler, este acum sub semnul întrebării, aranjamentele postbelice luând sfârșit. Analogiile istorice mai dramatice sunt derutante – o alianță de facto a Germaniei cu Austria în cadrul UE nu este Anschluss-ul din 1938, iar o reînviere a expansionismului german, ca să nu mai vorbim de militarism, e puțin probabilă, cel puțin în viitorul previzibil. Dar rămâne un adevăr de necontestat că, începând din 1871, o Germanie puternică în mijlocul Europei, cu interese proprii, constituie o prezență îngrijorătoare pentru vecinii ei.

Și, totuși, o europă dominată de Germania, într-un contrast frapant cu trecutul, poate fi caracterizată în primul rând de inapetența ei de a interveni activ în afacerile internaționale. Dacă această atitudine se va perpetua e o altă chestiune – moștenirea nazismului nu poate afecta conștiința populației germane la infinit și trebuie să vină o vreme când politicienii germani și votanții lor vor fi mai puțin inhibați și se vor manifesta ca orice altă putere: vor trimite militari în străinătate, vor folosi forța sau amenințarea cu forța pentru îndeplinirea unor scopuri naționale etc. Dar, între timp, principalul obstacol ridicat în calea membrilor ei de o Europă dominată de Germania este un fel de inerție, care obligă comunitatea europeană să-și limiteze intervențiile internaționale colective la probleme necontencioase, de natură ecologică sau umanitară.

Aceasta este prima lecție a tragediei iugoslave, ilustrând slăbiciunea inițiativelor europene, tendința de a evita angajarea în conflicte și absența oricăror interese strategice colective asumate dincolo de păstrarea statu-quo-ului. Din 1991, războiul din Iugoslavia e și un memento util: germanii nu sunt singurul popor pentru care hegemonia germană în Europa nu este binevenită. Unul dintre argumentele forte din propaganda sârbă, mai întâi împotriva independenței slovenilor și a croaților și apoi împotriva „amestecului“ extern în Bosnia, a fost că Germania și Austria încearcă să restabilească o Mitteleuropa „germano-catolică“ și că întreaga operațiune de dezmembrare a Iugoslaviei e un fel de complot teutono-habsburg. Teama de a da apă la moară acestui argument a împiedicat cel mai puternic stat al Europei să intervină activ în război; de-abia după patru ani, decizia de a trimite un mic contingent german – cu sarcini strict non-combat – a fost luată pe fondul unei opoziții puternice din partea cercurilor politice și intelectuale din Germania.

Ceea ce nu înseamnă că Franța și Marea Britanie s-au comportat în mod exemplar. Dar francezii și britanicii au fost obligați să facă ceva, oricât de inadecvată și chiar de perfidă a fost contribuția lor – trimiterea unei mici „forțe de reacției rapidă“ la Sarajevo, în 1995, după ce s-a dovedit clar cât de jenant de ineficientă devenise prezența ONU acolo.[13] Faptul că această forță era franco-britanică și nu acționa sub egida „Europei“ confirma o altă lecție dată de evenimentele din Balcani: edificiul „european“ este fundamental

găunos, obsedat, la modul egoist, de corectitudine fiscală şi avantaje comerciale. Aşa cum nu există o comunitate internaţională eficientă, nu există, în aceste scopuri, nici o comunitate europeană. Există doar puteri, mari sau mai puţin mari; iar, cel puţin pe moment, o Europă condusă de germani nu se numără printre ele.

Modul în care Franţa şi Marea Britanie vor folosi iniţiativa internaţională limitată depinde de lecţia, dacă există aşa ceva, pe care guvernele lor o vor învăţa din umilinţele aventurii lor bosniace. Dar, la patruzeci de ani după ruşinea suferită la Canalul Suez, francezii şi englezii sunt pe cale să redescopere farmecul şi povara autonomiei diplomatice relative. Statele Unite nu mai privesc peste umăr, iar „Europa“ nu mai este refugiul credibil de altădată. Anii 1945–1989 seamănă din ce în ce mai mult cu o paranteză. Pe măsură ce ne îndepărtăm de cel de-al Doilea Război Mondial, motivele pentru care a fost atât de important să construim altceva par mai puţin presante. Tocmai de aceea trebuie să ne amintim nu doar câştigurile reale de până acum, ci şi faptul că aşa-numita comunitate europeană care a contribuit la obţinerea lor a fost un mijloc şi nu un scop.

Căci, dacă privim Uniunea Europeană ca pe un panaceu, scandând „Europa“ ca pe o mantră şi fluturând stindardul „Europei“ în faţa ereticilor „naţionalişti“ recalcitranţi, s-ar putea ca, într-o zi, să ne trezim că, departe de a rezolva problemele continentului nostru, mitul „Europei“ a devenit o piedică în calea recunoaşterii lor. Vom descoperi că a devenit un pic mai mult decât modalitatea corectă politic de a escamota dificultăţile la nivel local, ca şi cum simpla invocare a promisiunii unei Europe unite ar putea înlocui rezolvarea problemelor şi a crizelor din prezent. Fără îndoială, există un avantaj, iluzoriu, de a vorbi despre Europa de parcă ar exista deja ca o entitate colectivă mai puternică. Din păcate, sunt unele lucruri pe care Europa nu le poate face, unele probleme pe care nu le poate rezolva. „Europa“ e mai mult decât o noţiune geografică şi mai puţin decât un răspuns.

Acest eseu a apărut pentru prima dată în

The New York Review of Books, în iulie 1996.

[13] Cu toate acestea, în Bosnia, nu a trecut neobservat faptul că principalul obiectiv al acestei forțe era protecția altor trupe străine (mai ales franceze și britanice) care operau sub autoritatea ONU.

CAPITOLUL 3

CRIME ȘI DELICTE

Ne aflăm într-un moment hotărâtor al istoriei (și istoriografiei) Europei. La cincizeci de ani după cel de-al Doilea Război Mondial, unele formulări tradiționale despre înfruntarea dintre bine și rău în acel război, ca și după el, se clatină din temelii. La aproape un deceniu după căderea comunismului, modul în care Vestul percepe locul lui Lenin în istoria acestui secol trece printr-un proces de revizuire. Sfârșitul imperiilor europene și renașterea Europei de Est impun reconsiderarea majorității istoriilor generale ale bătrânului continent. A sosit vremea unei noi perspective, a unui punct de vedere inedit despre drumul parcurs de Europa până în prezent.

O privire rapidă asupra noii istorii, ambițioase, a continentului, semnată de Norman Davies, de la originile ei geologice până în 1992, pare să promită exact o astfel de carte.[14] A fost primită cu multă căldură în țara de origine. Apreciată de mulți pentru anvergura, forma și verva ei, Europe: A History a fost un bestseller în Marea Britanie, unde a fost votată „Cartea anului“ de către un mare număr de istorici, jurnaliști și editori. Este, desigur, o mare realizare să acoperi 3000 de ani de istorie europeană în mai puțin de 1400 de pagini și să o faci într-o proză cursivă, ușor de citit. Cartea lui Davies demonstrează cât de vastă a fost bibliografia consultată de autor și cu cât entuziasm a abordat el subiectul. Ca istoric al Poloniei, Davies promite să acorde o atenție mai mare jumătății de est a Europei și anunță că tocmai în aceasta rezidă unicitatea cărții, în comparație cu celelalte analize asemănătoare. O altă trăsătură distinctivă a cărții o reprezintă cele 300 de „capsule“ presărate în text, lungi cam de o pagină: prezentări într-un stil vioi, original și ușor de digerat ale unor persoane, locuri, idei sau evenimente; unele dintre ele, cum ar fi cele despre „Musike“ și „Sf. Gotthard“, sunt

amuzante și cu caracter informativ. Există și numeroase addende cu seriile obișnuite de diagrame, genealogii și hărți.

Și, totuși, Europe: A History nu împlinește marea ambiție a autorului. Nu este deloc o carte bună de istorie; și nu trebuie să devină o operă de referință pentru cititorii care vor să înțeleagă trecutul european. Vina nu este a defectelor minore, pe care le are din plin: Davies are un stil agreabil, comercial, care, după un timp începe să te irite; se laudă fără rușine (și chiar îndrăznește să se compare cu Gibbon); pare că nu știe prea multe despre istoria artelor și a ideilor (la muzică se mai pricepe) și mai nimic despre dezvoltarea economică; și, în pofida unei lungi introduceri în care își exprimă disprețul față de practic toți istoricii și toate istoriile precedente, din cauza perspectivelor deformate, demonstrează că nu are o viziune călăuzitoare. Există și unele detalii supărătoare: titlurile capitolelor și ale capsulelor sunt adesea greu de înțeles sub aspect lingvistic și referențial, fiind menite mai degrabă să arate cât de erudit este autorul decât să-i lumineze pe cititori, în timp ce capsulele în sine (care ocupă un sfert din text) frânează narațiunea, cu care de multe ori se leagă doar pe departe; toate hărțile politice ale Europei sunt întoarse, fără noimă, cu 90^0, astfel încât Portugalia apare sus, iar Varșovia este mereu în epicentru (ideologia din spatele cartografiei e cât se poate de evidentă), iar cartea are un indice inadecvat și note prost organizate.

Desigur, majoritatea istoriilor generale ambițioase au aceste defecte sau unele asemănătoare. Abaterile de la norme, așa cum apar ele în cartea lui Davies, sunt mult mai grave. Autorul nu respectă cerințele unei istorii sinoptice responsabile; mai grav, cartea lui este lipsită de savoare.

În primul rând, Davies nu prezintă corect faptele. Nu pentru că unele date și nume sunt greșite, ci mai ales pentru că erori stridente, stânjenitoare, răsar la tot pasul, erori pe care profesorii lui le-ar fi pus pe seama unui „elev de clasa întâi“. În cartea lui Davies, regele Henric al VIII-lea al Angliei și regele Francisc I al Franței au o întâlnire devenită celebră la o dată greșită, într-un moment când unul dintre ei încă nu era rege; cu o singură excepție, domniile celor din dinastia Tudor sunt datate greșit; Revolta Olandeză izbucnește la mai multe date, una dintre ele fiind cea corectă (o nenorocire care se abate și asupra Războiului Crimeii, trei secole mai târziu); iar Pascal e prezentat în postura de „pacient“ al unui spital din Port Royal. În secolul al XIX-lea,

printre alte curiozităţi, cel de-al Doilea Imperiu începe în Franţa cu patru ani mai devreme, martirii din Tolpuddle, Marea Britanie, se mută în altă parte a ţării, iar Alianţa Dual㠍 Franco-Rusă din 1894 îşi schimbă numele şi data înfiinţării.

În privinţa secolului XX, care ocupă o cincime din carte: regimurile fasciste din Italia şi Spania încep la date greşite, iar, în Spania, sărmanul Largo Caballero, socialistul spaniol bine-intenţionat, devine conducătorul Partidului Comunist; Franz von Papen obţine sprijinul deputaţilor naziști în Reichstag (nu l-a obținut), iar generalul von Schleicher devine membru al Reichstagului (nu a devenit); germanii ocupă Zona Vichy în 1943, cu un an mai târziu; numărul colaboratorilor din timpul războiului pedepsiţi în Franţa şi Belgia după eliberare este exagerat cu câteva mii; Maurice Schumann îşi ortografiază numele altfel, devenind fratele lui Robert Schuman (cu douăzeci şi cinci de ani mai mare decât el, şi ale cărui nume şi „Plan“ sunt trecute greşit la indice) şi amândoi sunt creditaţi, în mod greşit, cu înfiinţarea unui important partid politic francez postbelic; Tratatul de neproliferare a armelor nucleare este mutat din 1968 în 1963, iar Spania şi Portugalia aderă la Comunitatea Europeană cu trei ani mai devreme; sfârşitul Imperiului Britanic în Africa începe cu independenţa Nigeriei, în 1951, iar primul stat independent a fost Ghana, în 1957, Nigeria desprinzându-se cu doar trei ani mai târziu; faimosa frază a lui François Mauriac care spunea că Germania îi place atât de mult încât ar prefera două Germanii e pusă pe seama unui ministru francez al cărui nume nu apare; iar Zidul Berlinului cade cu o întârziere de aproape o săptămână.

Acestea sunt doar câteva greşeli pe care le-am sesizat la o primă lectură şi nu includ interpretările eronate ale unor texte şi evenimente. Fără îndoială, alţii vor descoperi alte greşeli, referitoare la perioade pe care le cunosc mai bine – deşi mulţi cititori obişnuiţi, la fel de puţin familiarizaţi cu istoria clasică, îmi vor împărtăşi surpriza la aflarea veştii că Hannibal, mai precoce decât l-am fi crezut, a traversat Alpii cu un secol înainte de a fi intenţionat să o facă. Davies chiar a inclus (la pagina 865) o „greşeală intenţionată“, puerilă, care ar părea mai puţin stupidă dacă nu ar fi copleşită de toate celelalte greşeli neintenţionate. Efectul cumulativ al acestor erori este distrugerea totală a încrederii cititorului în Europe: A History.

În al doilea rând, Davies este lipsit de simţul proporţiei. Frustrarea lui legitimă faţă de ignorarea de către Occident a Europei de Est este repetată ad nauseam, deşi el însuşi ignoră contextul social şi economic complicat al înapoierii şi, în consecinţă, al slăbiciunii politice a Europei de Est. Nenorocirile care s-au abătut asupra jumătăţii estice a Europei sunt descrise pe larg, lacrimogen, dar rareori sunt explicate. (Vina este răspândită cu generozitate, dar, de obicei, dincolo de hotarele Europei de Est). Indicele, atât cât este, reflectă această abordare dezechilibrată, compensatorie: sunt unsprezece intrări pentru Pilsudski, care astfel îi întrece pe Carol cel Mare, Bismarck şi pe majoritatea liderilor Europei, şi trei intrări pentru demagogul naţionalist polonez Roman Dmowski; doar două intrări pentru Metternich, una pentru Freud şi nici una pentru socialistul Léon Blum, cel care a fost de trei ori premierul Franţei.

Există şi o distorsiune de limbaj la Davies, mai ales în modul în care face abuz de termeni precum „genocid“. Revoluţia Franceză este pretextul pentru un „genocid franco-francez“, o perioadă în care duşmanii chouanilor contrarevoluţionari, a căror „integritate morală“ e motiv de reflecţie pentru autor, „nu au ezitat să folosească metode specifice genocidului“. Un secol şi jumătate mai târziu, politica nazistă faţă de polonezi e catalogată, de asemenea, drept „genocid“. Ceea ce e o prostie. Victimele măcelurilor comise de contrarevoluţionari în Franţa secolului al XVIII-lea sunt de ordinul zecilor sau sutelor ori, într-un caz notoriu, de aproximativ 2000. Robespierre şi colegii săi nu au fost un fel de proto-Pol Pot, complotând pentru a omorî jumătate din naţiunea franceză. În mod similar, naziştii, după cum recunoaşte şi Davies, au vrut să elimine elita educată a Poloniei ocupate, nu să adune la un loc, să întemniţeze şi să ucidă toată suflarea poloneză. Prin invocarea atât de frecventă a „genocidului“, Davies nu reuşeşte să facă diferenţa între încercările reale de exterminare în masă (ale armenilor, ale evreilor) din epoca modernă şi atacurile la fel de sângeroase, dar la o scară mult mai mică şi în alte scopuri, asupra mai multor comunităţi şi naţiuni – albigenzii, hughenoţii, evreii, irlandezii, polonezii şi alţii – de-a lungul ultimelor secole. Autorul pare a fi derutat de aceste diferenţe şi, drept rezultat, îşi derutează şi cititorii.

Doar într-o singură privinţă Davies trece dincolo de simplul amestec al categoriilor. Are o slăbiciune pentru comparaţiile şi echivalenţele improprii –

pe care le numeşte „juxtapuneri“ – o parte dintre ele fiind legate de evrei, în general, şi de Holocaust, în particular. De fapt, evreii au parte de o atenţie deosebită în Europe: A History, chiar dacă din perspective ciudate. Capsula intitulată „Batavia“, de pildă, se încheie, dintr-un motiv greu de înţeles, cu un memento: istoricul de frunte al Republicii Olandeze, Simon Schama, este un „savant britanic de origine olandezo-evreiască“. Când autorul unei recenzii apărute într-o revistă americană s-a întrebat care e rostul unei asemenea menţiuni, Davies a răspuns vexat că e ca şi cum ar aminti cititorilor că el, Davies, este din Lancaster, o remarcă în cel mai bun caz neinspirată.

Într-un paragraf despre arta modernă, Kandinsky este prezentat drept exilat rus, iar Picasso drept exilat catalan, în timp ce Marc Chagall e „exilat evreu“. (De unde?) Într-un pasaj despre apariţia creştinismului, suntem informaţi apăsat că, „în pofida doctrinei iertării, cel mai greu lucru pentru creştini şi evrei este să se vadă ca parte din aceeaşi tradiţie. Numai cei mai creştini dintre creştini acceptă să-i numească pe evrei «fraţii noştri mai mari».“ Dar, cum ne spune Davies câteva sute de pagini mai încolo, într-un paragraf despre emanciparea evreilor, „preocuparea actuală de a stabili care sunt rădăcinile antisemitismului trece uneori cu vederea propriile legi de segregare ale evreilor“. O afirmaţie cât se poate de falsă: după emanciparea lor, chiar şi evreii credincioşi au renunţat la cele mai multe dintre aceste legi. Aici, ca şi în alte texte pe acelaşi subiect, Davies este clar mai catolic decât papa.

„Juxtapunerile“ lui merg şi mai departe. Într-o capsulă dedicată „noiadelor“, scufundarea voită, la Nantes, a ambarcaţiunilor pline cu rebeli din Vendée şi cu susţinători de-ai lor, Davies sugerează mai întâi un număr exagerat de victime („cu miile“, scrie el, când cifrele reale au fost între 2000 şi 2500), apoi trece la subiectul preferat. Doar zece rânduri descriu evenimentele tragice din Nantes, în 1793 (Davies greşeşte anul); urmează o pagină şi jumătate cu o „juxtapunere“ despre camerele de gazare şi crematorii. La prima vedere, ideea e că fiecare generaţie inventează o nouă tehnologie de comitere a crimelor în masă. De fapt, intenţia autorului trebuie căutată în altă parte. Următorul pasaj o reflectă cât se poate de bine: „S-ar putea ca, prin utilizarea camerelor de gazare, naziştii să fi avut o «abordare umanitară», înrudită cu cea din abatoarele bine puse la punct. Dacă deţinuţii tot trebuiau să moară, era mai bine să o facă repede şi nu după o agonie prelungită, provocată de frig sau de foame. În practică, există dovezi multiple potrivit

cărora executarea deţinuţilor în lagărele naziste ale morţii a fost însoţită de acte de bestialitate gratuită.“ Ce trebuie să înţelegem din asta? „S-ar putea ca“, într-o formă negratuită, bestialitatea să fie justificată? Un istoric onest ar putea îmbrăţişa ideea, utilă până la un punct, că uciderea rebelilor din Vendée a fost o răzbunare de tip terorist în cadrul unui război civil. Dar ce relevanţă ar avea aceeaşi idee când vine vorba de exterminarea planificată a unor oameni vinovaţi doar de faptul că există?

Iar această capsulă nu e singura aberaţie. Într-o alta, intitulată „BATT-101“, dedicată „oamenilor obişnuiţi“ din batalioanele de poliţie germane care au masacrat evrei pe frontul de est, în aproape două treimi din text, aceşti criminali în masă se „juxtapun“ cu un rezumat al „fărădelegilor“ comise de poliţiştii evrei din ghetouri şi de evreii care au lucrat pentru comunişti, după război, în UB-ul polonez (Securitatea poloneză), care, ca să-l citǎm pe Davies, au recurs la „tortură, bătăi crunte şi crimă“. Davies e mai puţin convingător atunci când descrie modul în care germanii îi ucideau pe evrei. Dimensiunile, contextul şi gravitatea acestor crime nu au absolut nici o legătură – aşa cum au demonstrat recent cercetătorii polonezi, Davies exagerează prezenţa evreilor în UB – dar Davies reuşeşte să le lege, fără să discute contextul polonez sau comportamentul polonezilor înainte, în timpul sau după război. Iată concluzia lui: „Din această perspectivă e greu să justifici practica larg răspândită prin care ucigaşii, victimele şi oamenii obişnuiţi din Polonia răvăşită de război sunt identificaţi prin apartenenţa la anumite grupuri etnice“. (Traducere: germanii nu sunt doar ucigaşi, ci şi victime ale evreilor; evreii nu au fost doar victime, ci şi ucigaşi şi prigonitori ai germanilor şi polonezilor.) Este neclar şi mai mult decât deranjant ce trebuie să înţeleagă cititorul din aceste cuvinte.

Cei familiarizaţi cu alte scrieri de-ale lui Davies nu vor fi surprinşi să întâlnească aceste „juxtapuneri“ sau echivalenţe. În God’s Playground, istorie în două volume a Poloniei, apărută în 1982, Davies îşi asigura cititorii că „ostilitatea polonezilor faţă de evrei a fost complinită de ostilitatea evreilor faţă de polonezi“. Şi sublinia că, pentru cei care studiază Polonia din timpul războiului, „a întreba de ce polonezii au făcut atât de puţin ca să-i ajute pe evrei e ca şi cum ar întreba de ce evreii n-au făcut nimic ca să-i ajute pe polonezi“. Într-un articol publicat mai târziu, în revista Polin, încercând să demonstreze că ostilitatea şi teama polono-evreiască de dinainte de cel de-al

Doilea Război Mondial au fost reciproce – într-o țară în care evreii reprezentau doar 10% din populație! – Davies scria pe un ton patetic despre „neliniștea“ polonezilor din orașele Galiției de Est provocată de „tinerii din mișcarea Betar, care mărșăluiau prin centrul orașului scandând «Vom cuceri Palestina» și «Nu ne e frică de arabi»“. (Descrierea atacurilor asupra evreilor din Polonia interbelică e mai puțin dramatică.)

Într-adevăr, o mare parte din cariera de istoric a lui Davies a fost dedicată relevării acestor echivalențe, ca în cazul comparației pe care o face între caracteristicile naționalismului evreiesc și ale celui polonez, fapt pe care îl considera cândva „o rodnică direcție de cercetare“. Roadele acestei direcții de cercetare par să fi fost suficiente ca să-l încurajeze să le transforme, în ultima sa carte, în echivalențe bizare între batalioanele naziste de exterminare și actele de corupție ale micilor infractori din ghetouri, desemnați să exercite o falsă autoritate intracomunală în ajunul extincției lor programate.

Recunoscând natura destul de controversată a „juxtapunerilor“, ca să nu mai pomenim de formularea lor rece și de obsesia față de persecutarea evreilor, Davies se justifică într-o notă de subsol de la pagina 1168. Autorul invocă o autoritate pentru a-și susține ideea potrivit căreia nu e nimic rău în a compara Holocaustul cu alte evenimente. Autoritatea invocată este Isaiah Berlin. Cei care refuză astfel de comparații istorice și insistă asupra „unicității“ Holocaustului au, spune el citându-l pe Berlin, „o motivație politică“. Un argument zdrobitor, dacă ar fi valabil. Problema e că Davies nu a înțeles că nu ar fi valabil. În textul din care citează Davies – paginile 18 și 19 din The Unresolved Past: A Debate in German History, carte editată de Ralf Dahrendorf și publicată la Londra, în 1990 – Berlin afirmă tocmai contrariul.

În pasajul relevant, Berlin pune foarte clar sub semnul întrebării „motivele politice“ invocate tocmai de cei care insistă asupra unor comparații istorice implauzibile. Iată pasajul:

Neîndoielnic, e logic să afirmăm că, dacă examinăm unicitatea unui fenomen, cu precădere a unui fenomen îngrozitor, nu trebuie să tragem imediat concluzia că este unic în istoria umanității înainte de a-l compara cu alte fenomene care, în unele privințe, seamănă cu el. Acest lucru se aplică

Holocaustului. Dar gândiți-vă la evenimente unice precum Revoluția Franceză. Nimeni nu a întrebat dacă Revoluția Franceză este cu adevărat unică, dacă seamănă cu „Revoluția Glorioasă“, cu ce au înfăptuit Cromwell și puritanii, cu ce s-a întâmplat în Atena anului 405, cu Principatul Roman și, dacă așa stau lucrurile, ce concluzii politice trebuie trase? Chiar și în cazul Revoluției Ruse, pe care unii dintre înfăptuitorii ei o compară cu Revoluția Franceză, nu există scrieri care să susțină unicitatea sau neunicitatea ei, asemănarea sau deosebirea de ceea ce a fost înainte. Prin urmare, „plasarea în context“ e mult mai importantă în stabilirea unicității acestui eveniment decât o simplă evaluare istorică, fie ea și obiectivă. Evenimentul a avut o motivație politică care sare imediat în ochi.

Numai o lectură superficială îl putea face pe Davies să transforme ceea ce este o critică devastatoare a abordării lui într-un scut menit să-l apere de critici. Eu sper că această eroare provine doar din incapacitatea lui de a citi un text cu atenția care se așteaptă de la un cercetător. Iar Berlin are dreptate. Aceasta chiar este o carte motivată politic. De aceea, fii cu ochii în patru, cumpărătorule.

Unele dintre hibele cărții Europe: A History pot fi puse pe seama personalității distincte a autorului – „istoric, populist și pretins iconoclast“, ca să citez un jurnalist american prezent la lansarea cărții. (Jurnaliștii și reporterii TV americani au remarcat mult mai rapid decât confrații lor britanici punctele slabe ale cărții lui Davies.) Norman Davies este celebru pentru lipsa de acribie, în pofida tirului critic necruțător la care îl supune pe sărmanul Thomas Carlyle în introducerea cărții. („Este important“, remarcă el referindu-se la scrierile de istorie ale lui Carlyle, „să verifici și să răsverifici“.) Un recenzent binevoitor al primei cărți a lui Davies, despre războiul polono-sovietic din 1919–1920, scria, în 1973, că „e greu să nu rămâi surprins de faptul că acest tânăr cercetător include atât de multe informații inexacte“, iar istoria generală, în două volume, a Poloniei a fost prezentată de diverși comentatori, care altfel apreciau efortul, ca fiind „plictisitoare, mult prea încărcată de detalii“ (Anthony Polonsky) și plină de „greșeli preluate din surse poloneze îndoielnice și de interpretări eronate ale unor evenimente“ (L.R. Lewitter). La momentul disputei, pe care s-a bătut

multă monedă, dintre Davies şi Universitatea Stanford care i-a refuzat un post de profesor, rectorul universităţii s-a simţit obligat să facă publice unele comentarii venite din partea celor care semnau recomandările: Davies era „înclinat să sacrifice exactitatea în favoarea unei exprimări savante“, emitea „din când în când judecăţi de valoare şi generalităţi excentrice“ şi „comitea „numeroase erori factuale datorate, se pare, grabei“.

Dorinţa lui Davies de a şoca explică, probabil, multe dintre celelalte trăsături enervante ale ultimei sale cărţi. Pe lângă intenţia anunţată de a fi Gibbon, există o capsulă dedicată istoriei editurii Oxford University Press, printre ale cărei mari realizări se numără, scrie el, Burton’s Anatomy of Melancholy, The Book of Common Prayer, Blackstone’s Commentaries, Alice în Ţara Minunilor şi… God’s Playground de Norman Davies! Există, de asemenea, şi o undă de resentiment care, uneori, se transformă în paranoia. Din păcate, cartea lui Davies este subminată şi de aluzii la diverse dispute care trebuie, într-un fel sau altul, tranşate. După ce condamnă Universitatea Stanford şi alte universităţii nord-americane de frunte din cauza modului defectuos în care predau istoria europeană, Davies atacă un istoric din Cambridge, Anglia, pentru incapacitatea lui de aprecia importanţa Ungariei în trecutul european: „ceea ce înseamnă că maghiarii n-au ajuns în Cambridge“. Medievistul Maurice Keen din Oxford este ridiculizat pentru orientarea occidentală a cărţii Pelican History of Medieval Europe, scrisă în 1969. Facultatea de istorie modernă din cadrul Universităţii Oxford este atacată pentru accentul pe care îl pune, în mod tradiţional, pe textele (occidentale) medievale, iar Davies ne anunţă că, în Marea Britanie, „majoritatea engleză este aptă să perceapă toate povârnişurile culturale care o iau la vale constant de pe piscurile himalaiene ale Oxfordului…“ La sfârşit, cam pe acelaşi ton, nu are cum să nu-ţi vină în minte Vântul prin sălcii, unde Broscoiul păşeşte mândru pe drumul mare şi cântă ca pentru el:

Savanţii de pe la Oxford

Sunt deştepţi nevoie-mare

Dar Broscoiul cel isteţ

Îi întrece, - așa se pare.

Lipsa, inconștientă, de modestie a Broscoiului este surprinsă cu multă inspirație în afirmația lui Davies potrivit căreia numai specialiștii din Europa de Est, ca el, înțeleg cu adevărat istoria europeană privită în întregul ei. Într-un eseu publicat în New Statesman și intitulat, în nota lui caracteristică, „Cum am cucerit Europa“, Davies declară că, „dacă s-ar scrie o istorie despre întreaga Europă, numai unul dintre noi ar putea să o scrie“. „Unul dintre noi“: acesta este punctul în care suspiciunile lui Davies legate de „ei“ se întâlnesc cu tendința multor (dar nu a tuturor) est-europeni și a istoricilor lor de a vedea în jur numai cabale, comploturi și alte conspirații, menite să separe partea „lor“ de Europă de povestea civilizației occidentale. În cuvintele pline de resentiment ale lui Davies: „În general vorbind, cercetătorii nu extind Civilizația Occidentală la întreaga Europă (deși uneori o extind la locuri îndepărtate de pe glob, dincolo de Europa)“.

În loc să-și susțină punctul de vedere cu argumente solide, Davies nu face decât să-l îngroape. Există demult nevoia de a reconsidera înțelegerea trecutului și a prezentului european – de a trata întregul continent și nu doar regiunile lui vestice, mai norocoase. Dar a insista pe „subiectivismul cras“ al „aproape tuturor“ istoriilor civilizației occidentale, a blama „imaginația occidentală“ pentru că a inventat, de exemplu, „sufletul slav“, a te face ecoul înclinației morbide a est-europenilor de a da vina pe reaua-voință din exterior pentru nenorocirile care s-au abătut asupra lor și a-ți transforma cartea despre Europa într-un instrument de propagandă în numele țărilor est-europene care doresc să adere la UE, înseamnă să depășești cu mult limitele vocației de istoric.

Același lucru e valabil și în privința observațiilor lui Davies pe teme evreiești. Autorul insistă că nu e antisemit și că trebuie să îl credem pe cuvânt. Susține că e, pur și simplu, imposibil să scrii corect despre „Europa de Est“ fără să creezi animozități; și că este neîndoielnic adevărat că o mare parte din istoria modernă a Europei de Est se împletește atât de problematic cu istoria evreilor încât, de fiecare dată când se abordează anumite subiecte, multe sensibilități se simt lezate. Ceea ce nu justifică suficient reacția lui Davies la critică. Așa cum i-a spus cândva unui jurnalist american, „lucrurile pe care le scriu despre

Europa de Est nu convin multora, mai ales în America“. Și care ar fi aceste persoane din America? Răspunsul lui la decizia Universității Stanford de a-i respinge cererea a fost o scrisoare către rector în care sublinia că orice istoric care se ocupă de Europa de Est sau de Polonia sigur „contravine unor interese, printre ele numărându-se cele ale sionismului internațional sau ale comunismului“.

Aici poziția lui e foarte clară. În God’s Playground cititorul este avertizat că „interesul mișcării sioniste a fost întotdeauna… să zugrăvească viața în Polonia în culorile cele mai nefavorabile“. În Europe: A History, aflăm că Marek Edelman (un supraviețuitor al revoltei din ghetourile varșoviene, care a preferat să rămână în Polonia) este „pus la stâlpul infamiei“ fiindcă „se opune concepției sioniste dominante“ despre Holocaust. (Aceasta nu este prima dată când nefericitul Edelman este silit să joace rolul de aliat al lui Davies, uneori cu prețul unei distorsionări subtile a sensului propriilor cuvinte.)

Prin urmare, ni se pare logic să tragem concluzia că Davies este, pur și simplu, antisionist. Antisionismul, desigur, se deosebește de antisemitism – deși în contextul est-european de după 1948, cu care Davies este familiarizat, termenii sunt adesea echivalenți, spre mulțumirea aceluiași Davies. Este de-a dreptul regretabil că secțiunea despre Holocaust din Europe: A History îi trimite pe cititori la note de subsol în care așa-zișii „revizioniști“ au parte de același spațiu ca și cercetătorii legitimi. Într-o carte adresată cititorului obișnuit, așa ceva este strigător la cer.

Într-una dintre aceste note de subsol, o sursă a criticilor aduse de Davies „industriei Holocaustului“ se dovedește a fi They Dare to Speak Out de Paul Findley, o diatribă înfocată, și în multe privințe irelevantă, împotriva rolului jucat de „lobby-ul Israelului“ în politica americană, scrisă cu dușmănie de un fost membru al Congresului.

Între timp, într-un interviu acordat ziarului Daily Telegraph în Londra, anul trecut, în decembrie, Davies a fost rugat să comenteze recenzia clar nefavorabilă a cărții sale, semnată de Theodore Rabb în The New York Times Book Review, care contrasta cu primirea mai mult decât flatantă din Marea Britanie. Davies a oferit mai multe explicații, dar nici una legată de preocuparea unui istoric profesionist pentru acuratețe, echilibru etc. Printre

altele, a declarat că „Rabb trimite câteva semnale tovarăşilor de luptă referitoare la existenţa unei controverse despre evrei în carte – deşi bineînţeles că nu vrea să spună care e aceasta“. O remarcă cel puţin stranie, dat fiind că modul în care Davies abordează acest subiect este expediat în două fraze din recenzie. Astfel, mereu vigilentul Davies aşază tot eşafodajul critic al lui Rabb pe această bază şubredă: Şi cine sunt acei „tovarăşi de luptă?“ Bătrânii, poate?

De fapt, Davies nu este nici antisemit, nici antisionist şi nici măcar pro-est-european. El este, pur şi simplu, pro-polonez. Aceasta este cheia omului, a cărţii, a controversei. După cum el însuşi glumea în faţa unui public admirativ din Chicago, Europe: A History a fost o încercare de „a scrie o altă istorie a Poloniei, într-o formă mascată“. Se înţelege că nu e o întâmplare faptul că singurul lider, de la Carol cel Mare încoace, care primeşte o capsulă în noua carte a lui Davies este un polonez. Obsesiile, resentimentele şi accentele sunt poloneze: „Europa de Est“ este, din această perspectivă, doar o faţadă. Astfel Tomáš Masaryk, creatorul Cehoslovaciei, nu apare la indice, iar fostul oraş polonez de provincie Lvov nu numai că are mai multe intrări decât Manchester, Milano şi Marsilia la un loc, ci şi decât Budapesta, Bratislava, Bucureşti şi Belgrad luate împreună.

Polonofilia lui Davies explică şi tonul acru şi inadecvarea istorică a modului în care descrie Monarhiile Luminate (care au împărţit mult-deplânsa Republică Polono-Lituaniană), evreii (au abandonat Polonia) şi Occidentul începând din 1939 (care, şi el, a abandonat Polonia); şi versiunea deformată, subiectivă, a istoriei Rusiei de la Petru I la Gorbaciov, cum e prezentată aici. O capsulă despre „pogromuri“ este inserată în această carte doar cu scopul de a-i disculpa pe polonezi, acuzaţi de reprimarea sângeroasă a unor tulburări de stradă din Lemberg (Lvov), în 1918. În opinia lui Davies, Polonia are cea mai mare contribuţie la încheierea Războiului Rece, motiv pentru care răstălmăceşte într-un mod grotesc istoria internaţională şi tratatele privind neproliferarea armelor din anii 1980. Imaginea „autorului mereu chinuit“, care îşi plânge de milă, cum se descrie Davies, este poate o reflecţie a imaginii pe care Polonia o are, uneori, despre sine însăşi, „un Iisus Hristos al naţiunilor“, victimizat peste măsură.

Felul în care Davies tratează Rusia şi Uniunea Sovietică este cel mai perfid

dintre toate, putând singur să plaseze cartea în categoria istoriilor lipsite de seriozitate. Rusia este prezentată aici ca un contrapunct la ceea ce Davies etichetează, sumbru, drept, „Conspirația Aliaților“. Această conspirație, care se pare că domină întreaga istoriografie occidentală începând din 1941, simte o „fascinație demonologică“ față de Germania, este indulgentă cu Rusia, obsedată de comunitatea atlantică și nepăsătoare și ignorantă în ceea ce privește jumătatea de est a Europei. Din nou Davies sare atât de mult calul încât nimerește în altă parte decât și-a propus. Desigur, Ialta (sau ceea ce i-a urmat) a reprezentat o înțelegere făcută peste capetele victimelor neajutorate (deși istoricul ar trebui să-i spună cititorului de ce s-a întâmplat așa și ce opțiuni aveau politicienii occidentali în momentul respectiv); uneori cercetătorii și scriitorii din Statele Unite și Marea Britanie nu au știut nimic despre fărădelegile comise și complexitatea trecutului recent în teritoriile aflate la est de Viena. Dar ideea că fărădelegile comise de Stalin nu sunt cunoscute și nici discutate este absurdă. Și cum își propune Davies să redreseze balanța susținând că „la jumătate de secol după război [al Doilea Război Mondial], majoritatea episoadelor care contrazic mitul Aliaților continuă să fie minimalizate sau privite cu neîncredere?“

Davies vrea să ne învețe două lecții. Prima e că istoria Rusiei, începând cu secolul al XVII-lea, este un lung șir de agresiuni îndreptate mai ales împotriva polonezilor. Țarii ruși au încheiat înțelegeri cu Prusia și Austria ca să distrugă Republica Polono-Lituaniană (1772–1795); au ocupat teritorii poloneze și i-au exilat pe martirii polonezi. Din cauza lor a apărut sionismul radical printre evreii lituanieni („littwaki“), care apoi au venit în Polonia și au stricat prietenia dintre polonezi și evrei, polonezii fiind pe nedrept învinuiți de intensificarea antisemitismului. Succesorii sovietici ai țarilor s-au înțeles din nou cu Germania (în 1939) să distrugă Polonia, după care rușii i-au exilat pe polonezi, au masacrat ofițerii polonezi (la Katin) și din nou au trimis evrei cu intenții nefaste, de data aceasta pe post de miliției comuniști, provocând, cum și era de așteptat, revolta polonezilor, cu consecințe postbelice nefericite (pentru evrei). Iar Occidentul nu știe nimic sau nici nu-i pasă.

Cea de-a doua lecție pare a fi că am fost nedrepți față de Germania și de alți dușmani ai Rusiei, și asta din cauza neputinței noastre de a vedea Rusia așa cum este. De unde și obsesia noastră față de Holocaust, care a fost opera germanilor, și ignoranța noastră privind suferințele polonezilor, provocate cel

puţin în aceeaşi măsură de ruşi ca şi de germani, şi care au durat o jumătate de secol. Davies aproape că apără acţiunile „slovacilor, croaţilor şi ale naţiunilor baltice“ în cel de-al Doilea Război Mondial: despre ei „se credea [sic!] că i-ar fi respins pe prietenii Occidentului şi că ar fi colaborat cu duşmanul“. Bombardarea Dresdei de către Aliaţi în februarie 1945 beneficiază şi ea de o capsulă, firește; dar cu o întorsătură din condei. Bombardarea e prezentată ca o reacţie la solicitarea sovieticilor de a primi sprijin aerian, iar victimele germane sunt „sute de mii de refugiaţi din calea ofensivei sovietice“. Astfel, raidul aerian asupra Dresdei devine o formă de complicitate a Aliaţilor într-o operaţiune criminală condusă de sovietici. Previzibil, poate, există şi o notă de subsol care se referă la David Irving.

O capsulă despre oraşul carpatin Czernowitz e un prilej pentru Davies de a-i învinovăţi pe sovietici de „reducerea unor categorii înstărite de evrei, români, polonezi şi ruteni… [la] nivelul de locuitori ai unei provincii amărâte a Ucrainei“. Davies nu pomeneşte nimic, însă, de rolul destul de important pe care naziştii l-au jucat în acest proces prin distrugerea celei mai numeroase categorii de populaţie din acest amestec. În sfârşit, cu o nonşalanţă total iresponsabilă, Davies inserează în textul principal ideea lui James Bacque, care susţine că Statele Unite, printr-o neglijenţă voită, sau chiar mai rău de-atât, au lăsat un mare număr de prizonieri de război germani să moară de foame după 1945. Numai cititorii care ajung la nota de subsol de la pagina 1170 află că această teză a fost „contestată vehement“ de istorici credibili. De fapt, a fost total discreditată, odată cu autorul ei. Poate că Davies nu ştie asta.

Léon Blum i-a numit cândva pe comuniştii francezi un „partid naţional străin“. Norman Davies este un istoric naţional străin. S-a „indigenizat“ şi şi-a însuşit prejudecăţile caracteristice unora dintre compatrioţii săi adoptaţi. Cazul său nu e unic. Keith Hitchins, autorul american al unei cărţi publicate recent, Oxford History of Romania, este un alt exemplu, cartea sa fiind şi ea în mare parte viciată de ipotezele unei anumite versiuni populare a istoriei ţării respective.

O asemenea identificare totală cu subiectul nu e deloc o condiţie necesară unei abordări empatice. Răposatul Richard Cobb, istoricul oxfordian al Revoluţiei Franceze, a înţeles foarte bine că imersiunea lui în istoria Franţei reprezenta, cum s-a exprimat chiar el, într-una dintre cărţi, o „a doua

identitate“ – dar, din motive ştiinţifice, a revenit mereu la prima. În plus, Cobb s-a opus constant avalanşei de prejudecăţi franceze contemporane; opera vieţii sale a fost o respingere categorică a mitului revoluţionar naţional dominant al Franţei moderne. Răposatul A.J.P. Taylor, un alt mare istoric iconoclast britanic, pe care Davies îl admiră, constituie un contraexemplu similar înţelegerii greşite de către Davies a metodei istorice. Şi Taylor a făcut o carieră din a-şi şoca confraţii şi a utiliza opiniile convenţionale în mod greşit. Dar a fost meticulos în privinţa faptelor; şi a scris împotriva propriilor prejudecăţi. Taylor a antipatizat Germania la modul cordial, dar cartea sa cea mai controversată, The Origins of the Second World War, este o încercare, pe cât de gratuită pe atât de ingenioasă, de a-l absolvi pe Hitler de responsabilitatea de a fi declanşat cel de-al Doilea Război Mondial. Se pare, totuşi, că ideea că ai putea scrie o istorie mai solidă, opunându-te clişeelor şi consolărilor naţionale, nu i-a trecut prin minte lui Norman Davies, cu toate săgeţile trimise „Conspiraţiei Aliaţilor“.

Atunci de ce a fost primită această carte cu atâta entuziasm în Marea Britanie? (Mi-a trebuit ceva timp ca să găsesc răspunsuri bine cântărite.) Desigur, recenzenţii universitari au remarcat unele dintre neajunsuri, dar, aproape fără excepţie, au conchis că, în pofida „indulgenţei manifestate faţă de… colaboratorii Axei pe timp de război“ (Michael Burleigh), a „numărului jenant de erori“ (Adam Roberts), a „impresiei nefavorabile“ lăsate de juxtapuneri (Neal Ascherson), a „capcanelor întinse de erudiţia jurnalistică“ (Felipe Fernandez-Armesto) şi a „narcisismului“ (Timothy Blanning şi Raymond Carr), este o mare lucrare de istorie. Puţini recenzenţi au pus sub semnul întrebării opiniile avansate de Davies în nume propriu sau modul în care îşi foloseşte sursele.

Un răspuns ar putea fi că recenzia de carte în Marea Britanie, cândva atât de incisivă şi necruţătoare, nu-şi mai arată colţii din cauza sistemului de evaluare universitară centralizată lansat recent, prin care puncte (şi bani) sunt acordate universităţilor în funcţie de realizările departamentelor, evaluate de comisii externe. Până în acest an, Norman Davies a fost profesor la Universitatea din Londra şi se prea poate ca obiceiul de fi drăguţ cu colegii influenţi în speranţa că îţi vor întoarce favorul în momentul în care va trebui să îţi aprecieze o lucrare sau alta să fi pătruns, chiar şi inconştient, în mentalul recenzenţilor. Altfel nu-mi pot explica motivul pentru care profesorul Blanning, de la

Universitatea Cambridge, s-a simţit obligat în TLS (sub titlul „Gibbon merge în Est“) să-şi limiteze comentariile asupra „juxtapunerilor“ fără sare şi piper la următoarea remarcă stânjenitoare: „mare va fi ofensa provocată de anumite pasaje în anumite cercuri“. O eschivare de toată jena. Pasajele respective fie sunt ofensatoare, caz în care Blanning ar trebui să o spună şi să tragă concluziile corespunzătoare, fie nu sunt ofensatoare, situaţie în care trebuie să conchidem că sensibilităţile noastre ştiinţifice şi etice în astfel de chestiuni sunt legate de convingerile noastre etnice sau religioase. Aceasta este o scuză multiculturală facilă pentru abdicarea de la răspunderea critică, atitudine pe care nu te-ai aştepta s-o întâlneşti în astfel de cercuri.

O altă explicaţie ar trebui căutată în remarcabila campanie publicitară făcută acestei cărţi. Nevoia de a se consola cu statutul internaţional mai redus al Marii Britanii ar putea fi raţiunea unui editorial din London Times care promovează cartea lui Davies sub titlul „O nouă operă fundamentală din partea unui savant britanic fundamental“ sau a imnului de slavă semnat de Noel Malcolm în London Sunday Telegraph şi închinat „vitalităţii scrierilor noastre istorice… cu siguranţă mândria vieţii culturale contemporane britanice niciodată apreciată îndeajuns“. Mai mult de-atât, jurnaliştii londonezi au fost îndemnaţi nu numai să îl laude pe Davies, ci şi să îi desfiinţeze pe toţi rivalii acestuia. Un recenzent a strâmbat din nas la recentele istorii ale Europei de John Merriman şi John Roberts, catalogându-le, în Daily Telegraph, drept „«jalnice frumuseţi ale nopţii» când sunt confruntate cu Luna de pe cer, care este profesorul Davies“. Un alt recenzent, în History Today, pune erorile lui Davies pe seama „neatenţiei la detaliu“, în timp ce istoricul francez Marc Ferro este condamnat dispreţuitor pentru erorile sale factuale: „În chestiunile în care cititorul nu este sigur de faptele invocate, este imposibil să ai încredere în autor“. Dublu standard.

În London Review of Books, Neal Ascherson, pe care în altă parte Davies îl consideră un „spirit înrudit“ (adică un alt admirator absolut al Europei de Est), a invocat scandalul Stanford, asigurându-i cu multă pompozitate pe cititorii britanici că sunt „îndreptăţiţi să ştie care sunt dedesubturile“ criticilor primite de Norman Davies din partea americanilor. Iar o editorialistă londoneză, Anne Applebaum, şi-a folosit recenzia ca să-i atace pe „adepţii clişeelor“ care încearcă să-l reducă la tăcere pe Davies fiindcă denigrează „Conspiraţia Aliaţilor“ – „Conspiraţia“ care „face din toţi cei ca Norman

Davies, care și-a dedicat cariera meschinilor de est-europeni, să pară, într-un fel sau altul, suspecți“. De fapt, Applebaum a scris trei recenzii la cartea lui Davies, cu fiecare recenzie agresivitatea ei față de „dușmanii“ lui Davies părând tot mai feroce. Autoarea lansează și o amenințare: dacă adepții clișeelor câștigă și de data aceasta, Europe: A History ar putea fi ultima carte „atât de bine scrisă“ care apare în SUA. (Ca și Davies, Applebaum dă vina pe editura Oxford University Press pentru greșelile din carte. Și chiar susține ideea, total deplasată, că aceste greșeli sunt rezultatul deciziei editurii de a redacta cartea pentru a fi publicată în India. Cititorii americani pot gusta din insinuările lui Applebaum în numărul din mai al revistei The New Criterion.)

Într-un fel, aveam de-a face cu o meditație melancolică asupra unei întregi culturi care se străduiește cu atâta disperare să găsească un istoric „port-drapel“, un „mare savant britanic“, încât este în stare să treacă peste erorile lui factuale, metodologice și interpretative, să îi ierte formulările nefericite și să ia de bune calitățile cărții exact cum le prezintă Davies. Căci Europe: A History nu este doar plină de erori, prejudecăți, resentimente, laude deșănțate și disproporții. Este și extrem de convențională. În fine, e doar o altă istorie a Europei, demodată, cu regi și războaie, care dă pe dinafară cu exemple din Polonia. Dacă vreți ceva original, trebuie să căutați în altă parte. Iar dacă vreți o istorie convențională a Europei, sunt altele mai bune (inclusiv cartea mult hulitului John Roberts, a cărui History of Europe este pe cale de a fi publicată, de Viking). Aceste cărți nu sunt afectate de rivalități universitare și dușmănii geopolitice și prezintă faptele corect.

Această recenzie a cărții Europe: A History, de Norman Davies,

a apărut prima dată în New Republic, în septembrie 1997.

---

[14] Norman Davies, Europe: A History, New York, Oxford University Press, 1956

CAPITOLUL 4

DE CE A FUNCȚIONAT RĂZBOIUL RECE

I.

Londra postbelică, unde am crescut eu, era o lume care se încălzea cu cărbune şi mergea cu abur, în care vânzătorii îşi aduceau marfa la piaţă cu căruţa trasă de cai, unde automobilele erau ceva ieşit din comun, iar supermarketurile (şi multe dintre produsele vândute de ele) încă nu apăruseră. Prin geografia ei socială, climatul şi mediul său, relaţiile dintre clase şi grupările politice, industriile şi comportamentul oamenilor, Londra anului 1950 ar fi fost imediat recunoscută de un observator venit din urmă cu o jumătate de secol. Până şi marile proiecte „socialiste“ ale guvernelor laburiste postbelice erau, de fapt, punerea în practică, târzie, a ideilor reformatoare ale liberalilor din epoca edwardiană. Multe se schimbaseră, desigur; în Marea Britanie, ca şi în restul Europei, războiul şi declinul economic schimbaseră peisajul fizic şi moral. Dar, tocmai din acest motiv, trecutul îndepărtat părea mai aproape şi mai familiar ca niciodată. Din multe puncte de vedere, importante, Londra de la mijlocul secolului XX încă mai era un oraş de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Chiar şi aşa, Războiul Rece începuse demult.

E bine să înţelegem cât de diferită era lumea acum cincizeci de ani dacă vrem să apreciem o idee pe care insistă John Gaddis în excelenta sa carte, We Now Know: Rethinking Cold War History.[15] Războiul Rece a durat foarte mult – patruzeci şi trei de ani, de la eşecul negocierilor postbelice cu URSS, în 1947, până la unificarea Germaniei, în 1990. Cu mult mai mult decât războaiele interminabile ale Revoluţiei Franceze şi ale lui Napoleon, mai mult decât

infamul Război de Treizeci de Ani, din secolul al XVII-lea, şi doar cu un an mai puţin decât intervalul dintre, să zicem, moartea lui Thomas Jefferson şi naşterea lui Lenin.

În 1951, la apogeul Războiului din Coreea, Europa era guvernată de oameni dintr-o epocă foarte diferită: prim-ministrul britanic, Winston Churchill, şi cancelarul german, Konrad Adenauer, se născuseră la puţin timp după prima unificare a Germaniei, sub Prusia lui Bismarck (în 1874, respectiv 1876); iar Bismarck încă mai era o figură dominantă pe scena diplomaţiei internaţionale când cei doi se familiarizau cu treburile statului. Chiar şi contemporanii lor mai „tineri“, liderul italian, creştin-democrat, Alcide de Gasperi, sau însuşi Iosif Stalin, deveniseră adulţi cu un deceniu înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, iar concepţiile lor despre politică şi mai ales despre relaţiile internaţionale fuseseră influenţate de configuraţiile şi conflictele anterioare. Înainte de a amesteca Războiul Rece cu dilemele epocii post-atomice, ar trebuie să ţinem cont că aceia care l-au purtat la început au văzut lumea prin cu totul altfel de lentile.

Faptul că autorul are mereu în vedere acest considerent reprezintă una dintre numeroasele calităţi ale cărţii, care e mai puţin o istorie a Războiului Rece şi mai mult o serie de eseuri, într-o ordine cronologică aproximativă, despre temele şi crizele majore care l-au marcat – împărţirea Europei, problema Germaniei, conflictele din Asia, paradoxurile strategiei nucleare etc. Gaddis scrie cu claritate, este adeptul unei abordări practice, în mare măsură nepolemice, al unor dezbateri volatile şi îndelung contestate, şi demonstrează o cunoaştere profundă a surselor secundare, traduse în limba engleză, despre un număr impresionant de subiecte. Gaddis a scris deja patru studii masive despre epoca Războiului Rece, toate bazate pe experienţa acumulată de-a lungul timpului în domeniul istoriei politicii externe a Statelor Unite.[16] Dar, în această carte, autorul a încercat să pună la un loc volumul imens de materiale descoperite în arhivele sovietice şi est-europene şi informaţiile din surse americane date recent publicităţii, pentru a le da o interpretare generală cât mai actuală.

De aici şi titlul, poate nefericit, al cărţii. Accentul pe „acum“ („now“)sugerează, în mod corect, că Gaddis rezumă cunoştinţele noastre

despre istoria ultimilor cincizeci de ani, fiind de la sine înțeles că, pe măsură ce aflăm mai multe, lucrurile pot arăta diferit. Cititorii însă, ca și unii recenzenți, ar putea fi tentați să o vadă ca pe o aserțiune absolută, care nu suportă a fi contrazisă: acum știm ce s-a întâmplat și de ce. Ceea ce ar fi un mare păcat, fiindcă Gaddis este total conștient de pericolul supraestimării informațiilor obținute din arhivele recent deschise și al interpretării lor, oricât de promițătoare ar putea să pară. O „arhivă“, la urma urmei, nu este un izvor al adevărului, chiar dacă e vorba de procesele verbale ale discuțiilor din cadrul Partidului Comunist, de mesajele interceptate ale unor guverne străine, de rapoartele unor spioni sau chiar de o listă a poliției cu informatori și „colaboratori“. Motivele și scopurile celor care au elaborat aceste documente, accesul lor limitat la informații, includerea unor bârfe sau laude într-un raport adresat unui superior, distorsiunile de ordin ideologic sau subiectiv – toate trebuie avute în vedere.

Chiar dacă am putea fi asigurați de adevărul și importanța unei surse anume, nici un document nu poate rezolva odată pentru totdeauna o controversă istorică majoră – arhivele Franței secolului al XVIII-lea, de pildă, sunt deschise de generații întregi, fără însă a pune capăt dezbaterilor istoriografice acrimonioase privind originile și sensul Revoluției Franceze. În cazul Războiului Rece nu știm cu siguranță nici ce materiale documentare încă mai lipsesc (dintr-o parte și din cealaltă), deși inaccesibilitatea arhivelor președintelui Federației Ruse înseamnă, cu siguranță, că istoricii nu pot detalia deciziile luate în epoca sovietică sau modul în care erau luate la cel mai înalt nivel.[17] Tocmai de aceea e nevoie de multă prudență. Deschiderea selectivă, motivată politic, a arhivelor și a dosarelor personale în fostele țări comuniste a făcut mult rău; publicarea (cu precădere în Franța) a istoriilor populare care scormonesc prin arhivele sovietice și est-europene, accesibile de curând, pentru a-i „demasca“ pe trădătorii din trecut, a discreditat în mare măsură această inițiativă.[18]

*

Gaddis este prudent. Se folosește din plin de munca celor care au cercetat

documente în Centrul Rus de Conservare şi Studiu al Arhivelor de Istoria Modernă şi de Bulletin of the Cold War International History Project, o publicaţie periodică în care se discută o mare parte dintre materialele desecretizate recent. Dar Gaddis foloseşte aceste surse doar în scopuri ilustrative, şi încă foarte rar – ca în cazul corespondenţei dintre Kim Il Sung şi Stalin, din 1950 – ca să le dea o interpretare fermă, proprie: concluzia lui este că, la început, Stalin nu a vrut să sprijine planurile agresive ale lui Kim, dar, până la urmă, a cedat insistenţelor acestuia din urmă cu condiţia ca iniţiativa şi responsabilitatea să aparţină chinezilor.

Ca şi specialiştii de ale căror rezultate se foloseşte, Gaddis recunoaşte că, oricât de interesante ar fi, noile materiale nu ne spun lucruri despre care să nu fi ştiut absolut nimic. Mulţumită documentelor publicate selectiv de iugoslavi în timpul conflictului lor cu Stalin, de exemplu, sau materialelor făcute publice în momentele de „comunism reformat“ din Polonia (în 1956) şi Cehoslovacia (în 1968), istoria internă a deciziilor şi a conflictelor din cadrul blocului sovietic nu a fost niciodată o necunoscută totală.

Într-adevăr, în lumina noilor informaţii care se publică şi se dezbat acum, este impresionant cât de multe lucruri „ştiam“ deja. Când luăm în considerare memoriile participanţilor din toate taberele, documentele parţial primare, observaţiile nemijlocite, profunde, şi analiza istorică pertinentă, ne dăm seama că istoria Războiului Rece ne-a fost la îndemână în tot acest timp. Ca să citez doi cercetători care s-au folosit masiv de noile documente primare, acum e mai mult decât evident că „istoriografia occidentală a «Războiului Rece» privind dominaţia sovietică [în Europa de Est] a fost în linii mari corectă“[19]. Neputinţa unor politicieni (şi cercetători) occidentali de a înţelege adevărata natură a Războiului Rece, mai ales la începuturile lui, s-a datorat mai puţin surselor limitate de documentare cât unei imaginaţii precare. George Kennan spunea: „Liderii noştri naţionali din Washington habar nu aveau şi erau probabil incapabili să-şi imagineze ce însemna ocupaţia sovietică, sprijinită de poliţia secretă rusă a lui Beria, pentru popoarele supuse ei“.[20]

*

Modul în care pot fi folosite noile materiale pentru a ne adânci înţelegerea unui anumit moment din istoria Războiului Rece este ilustrat cu pricepere de copublicarea recentă, sub auspiciile Fondazione Giangiacomo Feltrinelli şi ale Centrului Rus pentru Conservarea Arhivelor, a proceselor verbale complete ale celor trei conferinţe ale Cominformului, 1947–1949, împreună cu un vast aparat critic alcătuit din introduceri şi adnotări.[21] Cominformul a fost înfiinţat de Uniunea Sovietică în 1947, ca instituţie în cadrul căreia să se facă schimb de informaţii (şi instrucţiuni) între Moscova şi partidele comuniste din Europa Centrală şi de Est, ca şi din Italia şi Franţa.

La prima conferinţă, din septembrie 1947, organizată la Sklarska Poreba, în Polonia, Andrei Jdanov a trasat directiva conform căreia Occidentul şi Uniunea Sovietică urmau să fie văzute ca două „tabere“ ireconciliabile, viziune care avea să servească drept principiu fundamental al politicii externe sovietice până la moartea lui Stalin. La cea de-a doua conferinţă a Cominformului, ţinută la Bucureşti, în iunie 1948, conflictul sovieto-iugoslav a fost declarat deschis, iar erezia „titoistă“ a fost discutată şi condamnată; „lupta împotriva titoismului“ va fi apoi folosită pentru a pune în practică şi a justifica persecuţiile şi procesele politice din anii următori. Ultima conferinţă, desfăşurată în Ungaria în noiembrie 1949, nu a făcut decât să confirme coordonatele rigide de acum ale politicii comuniste interne. Ulterior, activităţile Cominformului s-au limitat la publicarea unui buletin informativ pentru ca, într-un final, să fie abandonat, victimă a schimbărilor din era Hruşciov.

Cominformul este important fiindcă fondarea sa şi lucrările celor trei conferinţe, mai ales prima, reprezintă un indiciu vital asupra motivelor şi momentului schimbării vizibile de atitudine a mişcării comuniste în anul 1947, spre o confruntare directă cu puterile occidentale. Noi am fost întotdeauna bine informaţi în privinţa aceasta. Ambii delegaţi iugoslavi la prima conferinţă, Milovan Djilas şi Edvard Kardelj, şi-au publicat memoriile. Unul dintre delegaţii italieni, Eugenio Reale, a părăsit ulterior Partidul Comunist Italian şi a scris o carte în care descrie experienţele trăite în timpul primei întruniri a Cominformului. Guvernul iugoslav a publicat selecţii din propria corespondenţă cu Stalin, cât şi alte documente din timpul pregătirilor

celei de-a doua conferinţe, în care se apăra de acuzaţiile lui Stalin. Cominformul a publicat propria versiune, expurgată, a lucrărilor. Ce altceva putem spera să aflăm din procesele verbale complete?[22]

Procesele verbale ale Cominformului, alături de materialele pregătitoare descoperite în arhivele ruseşti, ne permit să vedem lucrurile altfel cel puţin din trei puncte de vedere, deloc nesemnificative. În primul rând – şi aceasta confirmă un fapt care reiese din studiul recent al lui Norman Naimark despre ocupaţia sovietică în Germania de Est – Stalin nu era foarte lămurit cum să acţioneze în zona lui de influenţă europeană.[23] Strategia sa de bază era cât se poate de clară – deţinerea controlului comunist, absolut şi permanent, al fiecărui stat din regiune. Opţiunile tactice, însă, rămâneau deschise. De-abia în iunie 1946, într-o discuţie cu Tito, Stalin a declarat că se opune ferm reînvierii, sub orice formă, a vechiului Comintern, centralizat, care exercitase un control rigid şi emisese, de la Moscova, instrucţiuni amănunţite către toate partidele comuniste, dar fusese desfiinţat în 1943. Propunerea privind Planul Marshall, în 1947, şi împărţirea nerezolvată a Germaniei, l-au făcut pe Stalin, predispus cronic la a vedea ameninţări ale Occidentului chiar şi atunci când nu era cazul, să încerce un control administrativ şi doctrinar mai strâns al tuturor partidelor comuniste din Europa Centrală, cu precădere asupra celui al cehoslovacilor, care încă se mai iluzionau că ar putea urma o altă „cale“ spre socialism. Variantele discursului lui Jdanov, pregătit în vara anului 1947, pentru a fi prezentat în cadrul primei conferinţe a Cominformului, indică o clarificare progresivă, o înăsprire a tonului.

În al doilea rând, relativa dezordine din mişcarea comunistă internaţională, în primii ani de după război, ne apare mai limpede acum decât înainte. Tacticile comuniştilor italieni şi francezi de a se folosi cât mai mult de faima căpătată în timpul mişcării de rezistenţă, ca să obţină puterea prin mijloace parlamentare, eşuaseră deja în mai 1947, iar aceştia au fost nevoiţi să părăsească guvernele de coaliţie, ca şi comuniştii belgieni. La întrunirea Cominformului din Polonia au fost, bineînţeles, atacaţi de ruşi şi de iugoslavi pentru lipsa entuziasmului revoluţionar, pentru angajarea pe o cale nerevoluţionară spre câştigarea puterii şi pentru incapacitatea de a anticipa „noile condiţii, schimbate“ care îl făcuseră pe Stalin, via Jdanov, să respingă soluţia „coexistenţei paşnice“. Mult timp s-a crezut, iar Eugenio Reale, mai ales, a insistat asupra acestui aspect, că acuzaţiile aduse francezilor şi

italienilor pentru „deviaţionismul lor de extremă dreaptă“ au fost un tertip al sovieticilor menit să dea vina pe nefericitele partide comuniste occidentale pentru eşecul tacticii anterioare a Moscovei de „cooperare“ cu foştii aliaţi din Europa de Vest.

Acum, însă, pare posibil, cum reiese dintr-o scrisoare din 2 iunie 1947, trimisă de Jdanov liderului comunist francez Maurice Thorez – câte o copie a fost trimisă şi celorlalţi conducători comunişti (una a fost recent descoperită în arhivele partidului în Praga) – ca Moscova să nu fi ştiu nimic, în unele momente, despre tactica adoptată de Partidul Comunist Francez: „Mulţi cred că francezii şi-au coordonat activităţile [cu Moscova]. Ştii că nu-i adevărat. Paşii urmaţi de voi ne-au luat prin surprindere pe toţi cei de aici.“ Prin urmare, Cominformul a fost înfiinţat ca să pună capăt relativei anarhii tactice care se strecurase în tabăra comunistă în timpul războiului şi după aceea. În această privinţă a avut un succes deplin. Întristaţi, cum altfel?, chiar şi italienii s-au conformat, urmând întocmai linia Moscovei, în detrimentul credibilităţii politice de acasă. De-abia în aprilie 1963, la mult timp după desfiinţarea Cominformului şi cu puţin înainte de moartea lui, Palmiro Togliatti, liderul istoric al Partidului Comunist Italian (PCI), i-a scris lui Antonin Novotny, predecesorul lui Dubček ca secretar general al Partidului Comunist Ceh, rugându-l să amâne „reabilitarea“ publică iminentă a lui Rudolf Slánsky şi a altor victime ale procesului de la Praga, din decembrie 1952. Un astfel de anunţ, a scris el (recunoscând indirect complicitatea PCI în apărarea proceselor politice de la începutul anilor 1950), „ar declanşa o campanie furioasă împotriva noastră, aducând în prim-plan toate temele anticomuniste stupide şi provocatoare [i temi più stupidi e provocatori dell’anticommunismo] şi afectându-ne în alegerile care se apropie“.[24]

În al treilea rând, şi în contrast cu interpretările bazate pe memoria participanţilor, care nu cunoşteau de la sursă intenţiile sovieticilor, ştim acum că înfiinţarea Cominformului nu a avut drept scop chemarea la ordine a iugoslavilor, chiar dacă, pe parcurs, biroul a avut şi acest rol. Fără îndoială, Tito îi dădea mari dureri de cap lui Stalin, încă din 1945. Eforturile iugoslavilor de a anexa părţi din Carinthia austriacă şi oraşul istrian Trieste complicau negocierile lui Stalin cu aliaţii occidentali şi afectau popularitatea comuniştilor italieni în propria ţară. Sprijinul acordat la început de Tito comuniştilor greci era şi el deranjant, din moment ce Grecia cădea, fără nici

un dubiu, în „sfera“ de influenţă a Occidentului. Ambiţiile iugoslavilor de a crea şi de a conduce o federaţie balcanică din care să facă parte Albania şi Bulgaria contraveneau planurilor lui Stalin de a păstra un control direct asupra fiecărei ţări din sfera lui de influenţă. Iar politica internă trufaş revoluţionară a Partidului Iugoslav – care deţinea puterea, fără constrângerile pe care le presupuneau alianţele cu partidele „prietenoase“ şi era astfel mult mai radical şi mai necruţător decât alte partide comuniste est-europene – risca să eclipseze modelul sovietic. În chestiuni legate de revoluţie, Tito devenea mai catolic decât papa sovietic.

Cu toate acestea, Cominformul nu a fost înfiinţat ca un instrument menit să-i aducă pe iugoslavi la ordine. Atacul asupra francezilor şi italienilor, la întrunirea de la Sklarska Poreba, în 1947, a fost condus de delegaţii iugoslavi cu o siguranţă de sine ieşită din comun şi cu o aroganţă pe măsură – ceea ce explică entuziasmul cu care aceiaşi comunişti italieni şi francezi au salutat, ulterior, căderea în dizgraţie a iugoslavilor, ca şi dușmănia fățișă față de Tito a liderilor comunişti în anii următori.[25] Dar iugoslavii nu numai că se supuneau ordinelor sovietice într-o manieră ipocrită, machiavelică, cum au opinat unii comentatori de mai târziu. Variantele discursului lui Jdanov în care îi critica pe comuniştii occidentali nu erau mai puţin ostile în cazul tovarăşilor lui din Balcani, iar iugoslavii le-au crezut ad litteram. Desigur, Stalin urmărea să-i asmută pe unii deviaţionişti împotriva altora, pentru ca, mai apoi, să se ocupe de fiecare grup pe rând, tehnică pe care o perfectase în luptele din interiorul partidului, din anii 1920. Dar, deşi erezia „stângistă“ a titoismului a fost condamnată vehement anul următor, se pare că nu există nici o dovadă că acest lucru ar fi fost pus la cale în 1947.

Prin urmare, exploatarea noilor surse privind istoria Cominformului nu va schimba în mod radical tabloul general. Dar ne va permite să înţelegem mai bine chestiunile minore, acumularea de detalii înlesnind crearea unei imagini mai clare, mai apropiate de adevăr. Care ar fi această imagine? În primul rând, Războiul Rece a existat tot timpul în mintea lui Stalin şi în modul în care sovieticii vedeau lumea. Nimic din ceea ce au făcut sau nu au făcut oamenii de stat occidentali nu ar fi putut schimba asta. Dar, dincolo de hotărârea nestrămutată de a controla o zonă semnificativă a Europei, Stalin nu

a avut un plan pe termen lung, ambițios, fiindcă, pur și simplu, se temea să-și asume riscuri. Ca să-l citez pe Molotov, „ideologia noastră are în vedere operațiuni ofensive atunci când e posibil, altfel așteptăm“.[26] Concluzia probabilă este că, dacă ar fi fost aplicată mai devreme, politica de „prevenție“ adoptată în 1947 ar fi avut șanse de reușită. Dar, indiferent de momentul în care a fost aplicată, nu a „dat startul“ Războiului Rece.

Unul dintre motive este că „sovietizarea“ Europei de Est și a zonei de est a Germaniei, înainte de a face parte dintr-un plan bine pus la punct, a fost probabil inevitabilă în împrejurările date. După cum observă cu multă perspicacitate Norman Naimark: „Ofițerii sovietici au bolșevizat zona nu fiindcă ar fi existat un plan pentru așa ceva, ci fiindcă acela era singurul mod de a organiza societatea pe care-l știau“.[27] Cam același lucru este valabil și în legătură cu tratamentul la care au fost supuse alte țări din Europa de Est. Doar expulzarea trupelor Armatei Roșii ar fi împiedicat acest rezultat și nici un lider occidental nu lua în calcul încercarea de a le expulza. Din clipa în care sovieticii și-au impus controlul strict asupra zonei, factorii de decizie politică ai Occidentului au presupus că, la prima ocazie, acest control se va extinde în vest, așa că s-au gândit cum să-l contracareze. Acum pare puțin probabil ca Stalin să fi luat în calcul extinderea spre vest. Dar, potrivit lui Gaddis: „Ar fi culmea aroganței ca istoricii să-i condamne pe cei care au făcut istorie că nu s-au folosit de istoriile care urmează a fi scrise. Coșmarurile întotdeauna par reale când le ai – doar că, la lumina limpede a zorilor, par ușor ridicole.“

După ce planul de bătaie a fost conceput, cel puțin în Europa, se pare că au existat prea puține „ocazii ratate“ pentru a-l dejuca. Cel mai faimos exemplu – propunerea lui Stalin, din martie 1952, pentru încheierea unui acord privind retragerea trupelor din Germania, poate fi văzută exact cum au văzut-o analiștii la vremea respectivă: disponibilitatea de a sacrifica Germania de Est, dar numai în schimbul unei Germanii unite, „neutre“, adică sub dominația efectivă a sovieticilor. Locul central pe care l-a ocupat viitorul unei Germanii divizate și, în general, al Europei, în declanșarea Războiului Rece este, de asemenea, foarte clar. Conflictele din Coreea, Malaysia, Cuba, Vietnam sau Angola, oricât de sângeroase au fost ele, au rămas în planul doi față de disputa principală din Europa, cel puțin până când a luat sfârșit șirul de crize

şi confruntări asupra Berlinului (1948–1949, 1953, 1958–1961) odată cu înălţarea, în august 1961, a Zidului Berlinului – când ambele Mari Puteri, indiferent de declaraţiile publice, au răsuflat uşurate.

Privind retrospectiv, este poate ciudat că Aliaţii din timpul războiului s-au chinuit atât de mult, ajungând aproape să se bată, ca să protejeze interesele unor state cliente pe teritoriul fostului inamic. Dar una dintre caracteristicile războaielor reci (al nostru nu a fost primul) este că se concentrează pe simboluri – iar statutul nerezolvat al Germaniei a fost simbolul unui compromis postbelic nedus la bun sfârşit. Din acest motiv, conducătorii Occidentului şi ai Germaniei de Est, în aceeaşi măsură, au influenţat politica Marilor Puteri într-o manieră total disproporţionată faţă de propria forţă sau importanţă.

II.

În Europa nu exista spaţiu de manevră; fiecare tabără depindea de un arsenal (sovieticii de forţele terestre convenţionale, NATO de armele atomice aeropurtate) prin care îşi depăşea cu mult duşmanul. Dat fiind acest şah etern, confruntările trebuiau să aibă loc în altă parte. Cele mai recente mărturii arată că Harry Truman şi alţi lideri occidentali au presupus greşit că, prin atacul nord-coreean asupra Coreei de Sud, Stalin a intenţionat fie să distragă atenţia Occidentului şi, în consecinţă, a forţelor militare occidentale, fie să anunţe un atac în Europa, dar, în ciuda aprecierii greşite, în condiţiile date, reacţia lor de a întări NATO şi a propune reînarmarea Germaniei de Vest a fost raţională şi prudentă.

Din nefericire, tendinţa de a considera evenimentele din alte zone mai degrabă ca pe nişte indicatori sau replici ale situaţiei din Europa, decât ca pe nişte procese specifice lumii non-europene, a caracterizat o bună parte din politica SUA în deceniile care au urmat, de la „cârpăceala“ lui John Foster Dulles în Orientul Mijlociu, cum o numeşte Gaddis, până la dezastrul din Vietnam. Această tendinţă îşi avea, însă, originea în ideea că, indiferent de ce

se întâmpla în restul lumii, Războiul Rece era legat de Europa; în Europa trebuia împiedicat să se încingă şi numai în Europa i se putea pune capăt. După cum ştim acum, cam aşa se vedeau lucrurile şi de la Kremlin. Stalin a sprijinit agresiunea lui Kim Il Sung fără tragere de inimă; şi el şi cei care l-au succedat şi-au exprimat mari rezerve privind impetuozitatea lui Mao Zedong. Dar, până la urmă, au acceptat să-şi asume riscuri în Coreea, Vietnam şi în alte părţi, pe care nu şi le-ar fi asumat în Germania sau în Balcani.

Accesul la arhive elimină o seamă de interpretări care au rămas deschise până după prăbuşirea Uniunii Sovietice. „Revizionismul“, vânătoarea de dovezi care să ateste că Statele Unite poartă răspunderea principală pentru declanşarea şi întreţinerea Războiului Rece, s-a dovedit a fi o gogoriţă. Desigur, Occidentul, mai ales Europa de Vest, a avut mult de câştigat de pe urma împărţirii Europei şi a lumii în sfere de influenţă, dar acest fapt era departe de a fi clar în 1947. Oricum, nu americanii, ci britanicii, cu precădere ministrul afacerilor externe Ernest Bevin, au fost primii care au ajuns la concluzia că ar fi mai bine ca eforturile postbelice de a rezolva problema Germaniei să fie suspendate. Negociatorii americani, în tradiţia rooseveltiană, au renunţat mai greu la încercarea de a ajunge la un acord cu ruşii. O strategie revizionistă alternativă sugera că Războiul Rece, şi conflictele lui fierbinţi, au fost rezultatul unor procese politice şi sociale demarate cu mult înainte. Teoretic, cineva trebuie să-l fi declanşat, dar, în practică, vina nu poate fi pusă în seama nici unei tabere. Bruce Cumings spunea: „Cine a început Războiul din Coreea? Întrebarea aceasta nu trebuie pusă.“[28] Dar, exceptând ideea, banală, că toate cauzele imediate au determinanţi pe termen lung, această poziţie nu mai este justificată. Beneficiind de informaţii mai precise, putem afirma că cea mai mare parte din vină îi aparţine URSS-ului când vine vorba, printre alte evenimente, de încetarea negocierilor asupra Germaniei în 1947, izbucnirea Războiului din Coreea, diversele confruntări privind Berlinul.

Căutarea, în scopuri revizioniste, a dovezilor legate de vina Occidentului a fost uneori asociată cu un dezgust, cultivat în cercurile ştiinţifice, faţă de ideea că „informaţiile“ joacă un rol important în făurirea istoriei, că spionii au influenţat serios mersul evenimentelor. Ţinând cont de palmaresul lamentabil al comunităţii de informaţii (din ambele tabere) în domeniul anticipării rezultatelor, aceasta e o prejudecată de înţeles, dar şi total greşită. Spionii au

fost cât se poate de importanţi în Războiul Rece, mai ales în primii ani, şi nu numai în celebrul furt al secretelor armei atomice. Ministrul afacerilor externe al Franţei, ca şi clasa conducătoare din Marea Britanie, au transmis constant şi cu multă exuberanţă, ani de zile, ambasadei de la Paris a Uniunii Sovietice, cât şi agenţilor sovietici din Berlin, informaţii dintre cele mai delicate. Reţeaua sovietică de informaţii era cu mult superioară celei occidentale – lucru firesc dacă ne gândim că, în unele ţări, acţiona încă de la sfârşitul anilor 1920. Slăbiciunea ei consta în incapacitatea liderilor de la Moscova de a auzi sau de a înţelege ce încercau să le spună agenţii lor – o problemă veche în URSS care, în cel mai elocvent exemplu, l-a făcut pe Stalin, în primăvara anului 1941, să respingă toate avertismentele privind un atac iminent din partea lui Hitler. Cum nota cândva Dean Acheson, într-un alt context: „Am avut noroc de adversar“.[29]

Invers, mulţi dintre analiştii occidentali ai Războiului Rece, care au înţeles rolul informaţiilor şi, în general, al Realpolitik, în afacerile internaţionale ale epocii, nu au înţeles întotdeauna că, dacă Uniunea Sovietică se purta ca o mare putere pentru a-şi apăra interesele, nu o făcea ca un imperiu oarecare; Uniunea Sovietică era un imperiu comunist. Una dintre cele mai interesante revelaţii din noile materiale desecretizate, căreia Gaddis îi acordă atenţia cuvenită, este locul ideologiei în gândirea liderilor sovietici. Despre această chestiune s-au exprimat, vreme îndelungată, trei şcoli de gândire. Prima susţinea că factorii sovietici de decizie politică s-au comportat şi au gândit cam la fel ca americanii: învrăjbind grupurile de interese din interior, calculând avantajele de ordin militar şi economic şi urmărind aceleaşi obiective, chiar dacă în condiţii concurenţiale, ca şi adversarii lor occidentali. Limbajul public folosit în realizarea acestor obiective era irelevant.

A doua şcoală insista asupra ideii că factorii sovietici de decizie politică erau urmaşii ţarilor: interesele geopolitice ale Rusiei reprezentau grija lor primordială. Limbajul lor ideologic trebuie tratat ca o caracteristică secundară, neesenţială, care nu merită prea multă atenţie. Un al treilea grup considera că Uniunea Sovietică era un stat comunist şi că termenii prin care liderii descriau lumea erau aceiaşi termeni prin care o înţelegeau; drept urmare, ipotezele lor ideologice erau cele mai importante.

Prima şcoală a dominat mulţi ani „sovietologia“ americană, dar e defunctă

acum, la fel ca sistemul politic pe care a eșuat, într-un mod lamentabil, să îl înțeleagă. A doua școală, al cărei purtător de cuvânt, cel mai sofisticat, a fost George Kennan, a avut o bază serioasă. Chiar dacă am ști foarte puține lucruri despre comunism, tot am înțelege cât de cât politica externă sovietică din anii 1939–1990 doar referindu-ne la criteriile diplomatice „convenționale“, pe fondul unei opinii informate despre istoria Rusiei. În plus, nimeni dintre cei care au avut de a face cu ultima generație de „aparatcici“ din Europa de Est nu ar crede că aceștia au fost oameni mânați numai de idealuri înalte sau de dorința de a elabora o doctrină cât mai consistentă. Cu toate acestea, acum pare evident că ideologia a jucat un rol deosebit în gândirea liderilor sovietici în era Războiului Rece, de la Stalin la Gorbaciov. Ca și în cazul lui Truman, Eisenhower sau Kennedy, modul în care au înțeles lumea a fost influențat de ipotezele lor ideologice. În privința sovieticilor, aceste ipoteze au fost, în mare parte, marxiste, în preajma morții lui Stalin demonstrând ceva mai mult decât un determinism economic rudimentar, condimentat cu speranța victoriei finale în lupta de clasă internațională.

În practică, asta însemna, de exemplu, că, după ce a aflat despre Doctrina Truman, Andrei Jdanov s-a referit la ea, în raportul prezentat la prima conferință a Cominformului, ca la o dovadă elocventă a unei dezbinări între englezi și americani, cauzate de preluarea de către Statele Unite a „sferei de influență a Marii Britanii în bazinul mediteranean și Orientul Apropiat“. Truman însuși era descris, într-o notă informativă de uz intern, emisă de Kremlin în 1946, exclusiv în termenii intereselor economice („cercurile capitalului de monopol american“) pe care se credea că le reprezintă. Rețeaua informativă din Berlin analiza constant comportamentul și discuțiile liderilor occidentali (despre care era bine informată), conchizând că erau rezultatul „tensiunilor economice“ dintre ei etc.

Astfel, conduita Occidentului era redusă, iar și iar, la motive și interese ipotetice, exclusiv de natură economică. Nu contează dacă, în ultimă instanță, toată lumea, de la Molotov la cel mai neînsemnat agent sau funcționar de partid, credea „cu adevărat“ ce spunea; ideea era că tot ce se spunea, între sovietici sau către lumea dinafară, era formulat în această limbă de lemn, crepusculară. Chiar și Gorbaciov – sau poate în primul rând Gorbaciov, care era produsul a trei generații de pedagogie politică „marxistă“ – gândea și

vorbea des aşa, motiv pentru care a şi fost surprins de rezultatul propriilor acţiuni.

John Gaddis îi critică pe drept cuvânt pe „realiştii“ occidentali pentru neputinţa lor de a înţelege că oamenii sunt motivaţi de ceea ce gândesc şi cred, nu doar de interesele lor obiective sau măsurabile. Gaddis merge chiar mai departe. Extinderea Războiului Rece din Europa, locul său de naştere, prin Asia, spre zone neaşteptate – Mozambic, Ethiopia, Somalia, Angola şi, mai ales, Cuba – a constituit ceea ce autorul numeşte, referindu-se la Hruşciov şi Brejnev, „un model de supraefort geriatric“. La senectute, consideră el, aceşti oameni redescopereau în regiuni exotice romantismul revoluţionar al tinereţii lor – nu mai erau aparatcici comunişti, la vârsta a treia, ci, din nou, bolşevici revoluţionari – chiar dacă acum acţionau prin intermediari. Ceea ce poate e o exagerare şi, oricum, redundant. De ce nu putem fi de acord că istoria Uniunii Sovietice (şi astfel a Războiului Rece) nu are sens dacă nu luăm în serios concepţia ideologică a liderilor ei, în acelaşi timp recunoscând, alături de Molotov, că preocuparea lor principală era îndeplinirea obiectivelor politice oricând şi oriunde li se oferea o şansă? Desigur, invocau mereu cauza revoluţiei ca să-şi justifice intervenţiile din străinătate – Hruşciov chiar a fost entuziasmat de reacţia cubanezilor, după cum ştim din memoriile sale. Dar interesul, convingerea şi emoţia nu sunt neapărat surse incompatibile ale comportamentului uman.

Accentul pus pe iluziile „geriatrice“ ale liderilor sovietici ne întoarce la ideea cu care am început. Din perspectiva Statelor Unite – până de curând majoritatea scrierilor despre istoria Războiului Rece au fost concepute mai ales din punctul de vedere al Statelor Unite – Războiul Rece a început în 1947, odată cu prăbuşirea coaliţiei Aliaţilor care a funcţionat pe timp de război. După cum notează John Lukacs, de-a lungul a optsprezece luni, în anii 1946–1947, a avut loc o schimbare dramatică, fără precedent, în politica Washingtonului, iar, de atunci, politica de stat şi opinia publică americană nu au mai fost aceleaşi.[30] Gaddis, însă, vrea să înţelegem Războiul Rece dintr-o altă perspectivă, mai degrabă ca pe o excrescenţă a celui de-al Doilea Război Mondial – îndeosebi a dorinţei lui Stalin de a absorbi noul teritoriu ocupat de armatele lui – decât ca pe un accident internaţional nefericit care a afectat

lumea după încheierea războiului. Dar de ce să nu mergem puțin mai departe? La urma urmei, în viziunea contemporanilor, Europa anului 1945 nu a fost doar un preludiu la un viitor necunoscut; a fost și moștenitoarea unui trecut real, viu în memoria tuturor.

Din perspectiva unui om de stat european care privește anii 1900–1945 – și majoritatea liderilor s-au aflat în situația de a o face, în urma implicării directe – Europa (și, prin urmare, lumea întreagă) s-a confruntat cu patru dileme înrudite: cum să restabilească echilibrul internațional distrus de ascensiunea unei Germanii dominate de Prusia după 1871; cum să readucă Rusia alături de celelalte națiuni, într-o poziție stabilă, după distorsiunile cauzate de Revoluția Rusă și consecințele ei internaționale; cum să salveze economia internațională de la colapsul dezastruos din anii interbelici și să ajungă, într-un fel sau altul, la creșterea și stabilitatea de dinainte de 1914; și cum să compenseze declinul anticipat al Marii Britanii ca factor politic și economic pe plan internațional.

Între 1944 și 1947, s-au dezbătut mai multe soluții posibile ale acestor probleme, toate presupunând o anumită continuitate cu trecutul. Francezii ar fi făcut orice ca să încheie o alianță cu rușii, pe modelul celei din 1894, dar Franța nu mai avea nimic de oferit Rusiei.[31] Mulți vest-germani, mai ales Adenauer, nu erau deloc împotriva abandonării estului prusac – pe care, ca renani catolici, îl antipatizau la modul cordial și de care chiar se temeau – în schimbul unor legături mai strânse cu teritoriile apropiate istoric de la vest. Liderul socialist francez Léon Blum (născut în 1872) împărtășea entuziasmul vizionar al lui Winston Churchill legat de o comunitate europeană occidentală care să compenseze starea de slăbiciune accentuată a statelor-națiuni separate din regiune. Iar Stalin, făcându-se ecoul imperativelor unei îndelungate istorii a Marii Rusii, cât și al lecțiilor trecutului recent, a văzut șansa de a se folosi de slăbiciunea germanilor (la fel cum predecesorii lui se folosiseră de slăbiciunea Poloniei în secolul al XVIII-lea) ca să asigure un hinterland imperial al URSS în vest.

În contextul anului 1945, aplicarea acestor strategii familiare a fost îngreunată mai întâi de existența statelor independente în spațiul dintre Rusia și Germania; apoi de caracterul distinct al regimului ruso-sovietic; iar, în al

treilea rând, de absența unei puteri suficient de mari la vest de Germania. Înainte de Primul Război Mondial, nu existase nici unul dintre aceste impedimente. În 1914, statele baltice, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia și o mare parte din România, se aflau între granițele imperiilor german, austriac, turc sau rus. Independența acestor țări, parafată la Versailles în 1919, nu putea fi apărată – după cum demonstrase Hitler, iar Stalin o confirma acum – fără voința și puterea pe care vest-europenii nu reușiseră să le exercite în 1938 și nu le avuseseră în 1945. Dar faptul că acum știau ce înseamnă independența făcea ca ocupația rusească să fie și mai insuportabilă. Între timp, ambiția imperială a regimului comunist devenea mai amenințătoare pentru o Europă de Vest slăbită de război decât planurile țariste privind Europa Centrală și de Sud-Est din vremurile trecute. Iar epuizarea economică a Marii Britanii, combinată cu dispariția Franței ca factor important în politica internațională, nu lăsa liderilor acestor țări decât varianta de a convinge Statele Unite să le ia locul.

În aceste condiții, Războiul Rece nu a reprezentat o problemă ci o soluție, unul dintre motivele pentru care a durat atât de mult. Prin aducerea Americii în Europa, ca să prevină alte schimbări, vest-europenii și-au asigurat stabilitatea și protecția de care aveau nevoie ca să reconstruiască jumătatea lor de continent. Ironia sorții a făcut ca Statele Unite să se comporte în mare măsură precum Rusia țaristă în cele două decenii de după înfrângerea lui Napoleon, în 1815, cu alte cuvinte ca un fel de jandarm continental, a cărui prezență a garantat că statu-quo-ul nu va fi tulburat de o putere revoluționară greu de strunit. Între timp, Uniunea Sovietică a fost lăsată să-și continue dominația dictatorială asupra jumătății ei de continent, Occidentul promițându-i să nu se amestece în treburile ei dacă sovieticii se abțineau de la alte aventuri – un aranjament cât se poate de mulțumitor pentru Stalin și moștenitorii lui.[32] Acesta era un rezultat departe de a mulțumi milioanele de polonezi și alte naționalități prinse în jugul „socialist“; dar, întrucât majoritatea factorilor de decizie politică din rândul Aliaților nu-i consideraseră a fi parte din problemă, nu e deloc surprinzător că nu au figurat, cât de cât, nici în soluție.

Văzut astfel, Războiul Rece își poate ocupa locul în istoria europeană și internațională pe termen lung. Complicațiile au apărut din două motive. Primul, alinierile și diviziunile din Europa s-au împletit cu politica mișcărilor

de independenţă naţională şi de decolonizare din Asia, Africa, America Latină şi Orientul Mijlociu, cu consecinţe greu de anticipat pentru toate părţile implicate. Din 1956 până în 1974, s-a dezvoltat un comerţ straniu: Europa de Vest şi Statele Unite au exportat idei şi instituţii liberale specifice secolului al XIX-lea ţărilor în curs de dezvoltare, prezentând Occidentul capitalist ca pe un model demn de urmat şi îndemnând la adoptarea obiceiurilor şi practicilor acestuia; în schimb, au primit mituri şi prototipuri revoluţionare calculate să le provoace propria prosperitate temperată (şi relativă). Uniunea Sovietică s-a angajat într-un comerţ asemănător. Şi ea a exportat o ideologie a secolului al XIX-lea – socialismul marxist – şi a primit, în schimb, loialitatea, în mare parte ipocrită, a proaspeţilor aşa-zişi revoluţionari, ale căror activităţi au conferit, pentru scurt timp, o aură de credibilitate retroactivă moştenirii bolşevice tot mai îmbătrânite.

Cea de-a doua complicaţie a fost prezenţa armelor nucleare. Vreme îndelungată acestea au adăugat confuzie, şi riscuri, la elaborarea politicii. Uniunea Sovietică a rămas aproape mereu în urmă în cursa înarmării (deşi tehnicile resuscitate ale moştenitorilor prinţului Potemkin au ascuns bine acest fapt de Statele Unite); această inferioritate i-a făcut pe liderii ruşi să recurgă tot mai des la atitudini agresive compensatorii. Factorilor de decizie politică din State Unite le-au trebuit mulţi ani (şi sume exagerate de bani) ca să afle ceea ce Truman a înţeles instinctiv, încă de la început – că armele nucleare erau absolut inutile ca instrumente folosite în arta guvernării. Spre deosebire de lănci, erau bune doar ca să stai pe ele. Dar, ca mijloc de descurajare, un arsenal nuclear avea un rol bine determinat – numai dacă, împreună cu adversarul, puteai fi convins că, în ultimă instanţă, va fi pus la treabă. Din acest motiv, Războiul Rece a întreţinut o atmosferă de teroare disproporţionată cu miza pusă în joc – sau cu intenţiile majorităţii participanţilor.

Din cauza acestor două noi elemente, Războiul Rece a părut să-şi schimbe natura şi să se transforme în ceva cu totul diferit de ceea ce se întâmplase înainte. Iar când s-a încheiat, cu prăbuşirea unuia dintre adversari, unii au presupus că am intrat într-o nouă eră a istoriei umanităţii. Din 1990 observăm că nu e chiar aşa. Ce-i drept, lumea s-a schimbat complet din 1950: caii au dispărut, ca şi cărbunele, împreună cu preferinţele sociale şi activităţile pe care le simbolizau. Marile proiecte reformatoare au dispărut şi ele, cel puţin

pentru moment. Dar, acum, că am câştigat Războiul Rece, putem vedea mai bine decât înainte că unele dintre dilemele legate de el (sau ascunse de el) sunt încă actuale. Istoria recentă sugerează că soluţia va fi la fel de evazivă ca întotdeauna.

Acest eseu, o recenzie a cărţilor We Now Know: Rethinking Cold *War History, de John Lewis Gaddis, şi Cominform: Minutele celor trei Conferinţe 1947/1948/1949, editată de Giuliano Procacci, a apărut* prima dată în The New York Review of Books, în octombrie 1997.

---

[15] John Lewis Gaddis, We Now Know: Rethinking Cold War History, New York, Oxford University Press, 1997

[16] The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947 (New York: Columbia University Press, 1972); The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War (New York: Oxford University Press, 1987); Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy (New York: Oxford University Press, 1982); The United States and the End of the Cold War: Implications, Reconsiderations, Provocations (New York: Oxford University Press, 1992).

[17] Vezi discuţia în Norman Naimark şi Leonid Gibianskii, ed., The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949 (Boulder, CO: Westview, 1997), Introducere, pp. 1–17.

[18] Vezi, de exemplu, scrierile lui Thierry Wolton: Le Grand Recrutement (Paris: Grasset, 1993) şi La France sous influence (Paris: Grasset, 1997). O carte recentă de Karel Bartosek, Les Aveux des Archives: Prague-Paris-Prague 1948–1968 (Paris: Seuil, 1996), a provocat senzaţie susţinând că, din arhivele cehe, reiese că Artur London a rămas în serviciul autorităţilor cehe mult timp după eliberarea lui din închisoare şi publicarea mult aclamatei

relatări autobiografice a proceselor politice, L'Aveu (Mărturisirea). Bartosek s-a folosit din plin de arhivele secrete, dar mărturiile pe care le-a strâns sunt mai curând aluzive și indirecte decât concluzive.

[19] Naimark și Gibianskii, The Establishment of Communist Regimes, Introducere, pp. 9–10. Vezi, de exemplu, Hugh Seton-Watson, The East European Revolution (Londra: Methuen, 1950), Adam B. Ulam, Titoism and the Cominform (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1952) și Vojtech Mastny, Russia's Road to Cold War (New York: Columbia University Press, 1979).

[20] George Kennan, „The View from Russia", în Thomas T. Hammond, ed., Witnesses to the Origins of the Cold War (Seattle: University of Washington Press, 1982), p. 29.

[21] Giuliano Procacci, ed., Cominform: Minutele celor trei conferințe, 1947/1948/ 1949, Milano, Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 1994

[22] Milovan Djilas, Rise and Fall (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1985); Edvard Kardelj, Reminiscences: The Struggle for Recognition and Independence: The New Yugoslavia, 1944–1957 (Londra: Blond and Briggs, 1982); Eugenio Reale, Nascita del Cominform (Milano: Mondadori, 1958), tradusă în franceză sub titlul Avec Jacques Duclos au banc des accusés à la Réunion Constitutive du Kominform à Sklarska Poreba (22–27 septembre 1947) (Paris: Plon, 1958).

[23] Norman Naimark, The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995).

[24] Vezi Bartosek, Les Aveux des Archives, p. 372, addenda 28. Pentru scrisoarea lui Jdanov către Thorez, vezi Vladislav Zubok și Constantine Pleshakov, Inside the Kremlin's Cold War (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996), p. 129.

[25] Fiind forțat să se înjosească la Sklarska Poreba și să se scuze pentru neputința comuniștilor francezi de a urma exemplul iugoslavilor, Jacques Duclos (care a condus delegația franceză în ambele ocazii) s-a răzbunat la

București, în anul următor. „Este clar“, remarca el, „că liderii Partidului Comunist Iugoslav resping principiul leninist al criticii și autocriticii.“ Era perfect normal, insista el, ca situația Partidului Iugoslav să fie analizată de Cominform: „Liderii acestui partid ar fi trebuit să fie primii care să accepte acest lucru, mai ales că, la precedenta conferință a Cominformului, n-au ezitat să se folosească de dreptul de a critica alte partide“. La care, potrivit procesului verbal, Andrei Jdanov a intervenit: „Chiar în exces“ – un exemplu savuros de ipocrizie stalinistă (vezi The Comintern: Minutes of the Three Conferences, p. 557).

[26] Vyacheslav Molotov, Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics; Conversations with Felix Chuev, Albert Resis, ed. (Lanham, MD: Ivan R. Dee, 1993), p. 29, citat de Gaddis, We Now Know, p. 31.

[27] Naimark, The Russians in Germany, p. 467. Pentru aceeași idee generală în alt context, vezi Jan T. Gross, Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland’s Western Ukraine and Western Belorussia (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988).

[28] Bruce Cumings, The Origins of the Korean War: The Roaring of the Cataract, 1947–1950 (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990), p. 621, citat în Gaddis, We Now Know, p. 71. Spre deosebire de alții, Cumings se bazează, în mare parte, pe surse primare în limbi străine. Majoritatea cercetătorilor revizioniști au fost experți în politica externă a Statelor Unite, nu au folosit aproape deloc surse neamericane și au înclinat să proiecteze asupra restului lumii prejudecățile politicii interne a Statelor Unite (reale și academice).

[29] Dean Acheson, Present at the Creation: My Years in the State Department (New York: Norton, 1969), p. 646. Acheson discuta modul în care intimidările la care l-au supus sovieticii pe Adenauer, în 1952, au determinat Germania de Vest să acorde Statelor Unite sprijinul necesar realizării scopurilor acestora.

[30] George F. Kennan and the Origins of Containment, 1944–1946 (Columbia, MO: University of Missouri Press, 1997), introducere de John Lukacs, p. 7.

[31] Cu ocazia vizitei la Moscova, din decembrie 1944, prin care încerca să

încheie o alianţă cu Rusia ca măsură de siguranţă împotriva renaşterii Germaniei, se spune că Charles de Gaulle ar fi explicat însoţitorilor săi că ideologia nu trebuie să fie un impediment în calea intereselor permanente ale francezilor: „Mă târguiesc cu Stalin cum s-a târguit şi Francisc cu Suleiman – diferenţa e că, în Franţa secolului al XVI-lea, nu era nici un partid musulman“. Vezi Wolton, La France sous influence, p. 57.

[32] Respingerea de către Stalin, după 1947, a „coexistenței pașnice“ – ca ecou al unei schimbări politice identice din 1927 – poate fi astfel înțeleasă mai puțin ca un preludiu la o aventură politică și mai mult ca un semnal al declanșării represiunii în interior. După cum s-a și dovedit.

CAPITOLUL 5

DESPRE LIBERTATE ȘI ȚARA LIBERTĂȚII

I.

Europa de Est este o zonă complexă. De la Shakespeare („Ce caut eu, aici-n Iliria asta?“) până la Neville Chamberlain, analiștii occidentali au considerat-o ciudată, enigmatică și deloc pașnică. Până de curând, puțini au făcut efortul de a o vizita, de a-i învăța limbile sau de a-i explora țările, trecutul sau culturile. Până în 1918, părțile ei distinctive au fost aproape invizibile pentru străini și fără glas în problemele internaționale, cu excepția momentelor în care, sub titulatura comună „Chestiunea Europei de Est“, deveneau subiectul conversațiilor diplomatice. Între cele două războaie mondiale, micile state vulnerabile dintre Germania și Uniunea Sovietică au reprezentat doar un alt element instabil într-o lume instabilă. Iar, după înfrângerea lui Hitler, întreaga regiune a devenit parte componentă a imperiului sovietic: de-abia în anii 1980, studenții care urmau politologia la Oxford au abordat Europa de Est la cursul „Politica sovietică și est-europeană“ și, chiar și atunci, doar ca apendice la situația din URSS.

Drept rezultat, nu doar Europa de Est este complexă, ci și est-europenii au un complex legat de aceasta. Nu ne puteți înțelege, își acuză ei publicul occidental. Cercetătorii voștri ne-au ignorat, iar liderii voștri, când au catadixit să ne ia în seamă, ne-au abandonat. (Ialta, München, Sarajevo…) Și, adăugând insulta geografică la rana istorică, aveți obrăznicia să ne etichetați drept „est“-europeni când voi sunteți cei care trăiți la periferie, iar noi suntem (sau am fost până ne-ați aruncat în ghearele lupilor) Europa Centrală. Noi vă

vorbim limbile, citim în ele, vă citim poeziile, piesele şi romanele. Voi ce ştiţi despre noi?

Varşovia, spun polonezii, este „inima Europei“. Praga, susţin cehii, se află la vest de Viena şi Stockholm şi este un exemplu mult mai edificator al stilului baroc european, la apogeul său, decât orice oraş din Italia sau Franţa. Budapesta, afirmă ungurii, este cel puţin la fel de îndreptăţită ca Viena să fie capitala unei Europe Centrale recuperate (chiar mai îndreptăţită). Iar Bucureştiul, Zagrebul, Sarajevo şi Belgradul au fost, în ultimii ani, propuse drept oraşe intrinsec şi fundamental „europene“, în primul rând fiindcă păzesc graniţa (şi resping atacurile asupra ei) care desparte civilizaţia europeană de barbarii din est sau sud.

Noi ştim ce înseamnă să fii european, insistă ei, fiindcă europenismul nostru a fost mai tot timpul ameninţat. Noi ne-am sacrificat şi am suferit pentru ca Europa, Europa voastră, să trăiască şi să prospere. De ce nu vreţi să ne ascultaţi? De ce nu vreţi să ne vedeţi? Est-europenii au aruncat mănuşa care, în ultimii ani, a fost ridicată de o nouă generaţie de cercetători şi jurnalişti occidentali. Unul dintre motivele acestui interes crescând îl constituie evenimentele extraordinare din regiune, de la Primăvara de la Praga, la sindicatul Solidaritatea, Carta celor 77, revoluţiile din 1989, până la al Treilea Război Balcanic. Istoria contemporană a regiunii este, pur şi simplu, prea dramatică pentru a fi ignorată. Există însă şi un alt factor – profunda transformare a gustului specialiştilor.

În trecut, ne ocupam de state, naţiuni şi clase sociale. Dar, de ceva vreme, ţinând pasul cu schimbările, mai ales din antropologie şi istorie, nu mai studiem faptul în sine, ci felul în care este reprezentat – de protagonişti şi de cei care îl studiază. Datorită, în mare măsură, influenţei exercitate de antropologul Benedict Anderson, nu mai investigăm naţionalismul ci „comunităţile imaginate“. Şi, de la publicarea în 1983 a unei culegeri esenţiale de eseuri editate de Eric Hobsbawm şi Terence Ranger, nu tradiţia ci „inventarea tradiţiei“ este cea care îi preocupă pe istoricii culturii populare moderne şi ai spectacolului politic.

Europa de Est (sau „Centrală“) este un dar ceresc, un teren aprioric tocmai bun pentru a jongla cu astfel de noţiuni. La urma urmei, statele Europei de Est fie nu au existat până de curând, fie a trebuit să fie reconstruite în epoca

modernă, după dispariţia marilor imperii. Dintr-o perspectivă occidentală (deşi nu neapărat în ochii localnicilor), cehii, slovacii, croaţii şi bosniacii – ca să-i numim doar pe cei mai cunoscuţi – sunt naţiuni inventate. Polonia, Serbia, Ucraina, Statele baltice, chiar Grecia, indiferent de măreţia reală sau imaginată a trecutului lor îndepărtat, s-au constituit şi reconstituit din ţinuturi şi popoare a căror istorie a făcut parte cândva din istoria altcuiva. Pe scurt, Europa de Est a fost şi prezentă şi absentă, şi reală şi nereală, în funcţie de perspectivă şi de locul din care o priveşti.

Cu toate că nici Anderson, nici Hobsbawm şi nici Ranger nu au acordat o prea mare atenţie regiunii, abordările lor (sau cel puţin titlurile cărţilor lor) au inspirat din ce în ce mai multe scrieri care consemnează modurile în care Occidentul şi-a „imaginat“, a „inventat“ sau (apelând la stilurile postmoderne din critica literară) a „reprezentat“, corect sau greşit, alteritatea europeană a Estului. În cel mai bun caz – să zicem în Inventing Eastern Europe de Larry Wolff, carte apărută în 1994 – rezultatul este o contribuţie edificatoare la istoria intelectuală occidentală, un excurs rafinat prin ape necartografiate, ce ne ajută să stabilim modalităţile prin care scriitorii vest-europeni au impus o anumită topografie a civilizaţiei, imuabilă, condamnând astfel Europa de Est la o marginalizare morală şi spaţială în istoria occidentală.

Dar abordarea construcţionistă comportă riscuri. Între „inventare“, „imaginare“, „reprezentare“ şi invocarea „alterităţii“, istoria neputinţei Occidentului de a vedea Europa de Est aşa cum a fost şi cum este riscă să se scufunde sub greutatea suspiciunilor mult prea teoretizate. Adăugaţi „orientalism“ la acest amestec – acuzaţia potrivit căreia scriitorii occidentali au tratat de sus şi de la distanţă Europa de Est şi de Sud-Est pentru a-i conferi o aură romantică, dar şi a-i găsi logica – şi regiunea se pierde din nou, de data aceasta într-o mlaştină a subtilităţii compensatorii bine-intenţionate.

II.

Cartea Vesnei Goldsworthy este o ilustrare instructivă a acestui rezultat

lamentabil.[33] Neîndoielnic, autoarea şi-a ales un subiect minunat. De la Byron la Malcolm Bradbury, scriitorii britanici au plasat poeme, poveşti moralizatoare, note de călătorie, romane de aventuri, mistere gotice, comedii romantice şi benzi desenate în ţinuturile misterioase din estul Europei. După cum spune H.H. Munro („Saki“), regiunea era „de un straniu familiar“ – îndeajuns de îndepărtată şi sălbatică pentru a servi drept fundal unor fantezii romantice şi visuri epice, dar şi suficient de recognoscibilă cât să poată fi juxtapusă universului civilizat cu care se învecinează şi pe care îl tulbură.

Mai întâi a venit Grecia lui Byron şi Shelley; apoi enigmatica Transilvanie, jumătate germanică, jumătate orientală din Dracula (1897), romanul lui Bram Stoker, şi micile state din mijlocul Europei, mai puţin precise topografic, dar nu foarte greu de recunoscut, din Prizonierul din Zenda (1894) şi Sophy of Kravonia (1906) de Anthony Hope, 39 de trepte de John Buchan (1915) şi poveştile balcanice ale lui Saki au fost urmate de Expresul de Stambul (1932) de Graham Greene, Crima din Orient Express (1934) de Agatha Christie, Black Lamb and Grey Falcon (1941) de Rebecca West şi, o generaţie mai târziu, Balkan Trilogy (1960–1965) de Olivia Manning.

Între ele au apărut Carmilla (1871) de Joseph Sheridan Le Fanu, nuvelă plasată în Styria, Armele şi omul (1894) de Bernard Shaw, piesă de teatru plasată în Bulgaria; The Burden of the Balkans (1905) şi High Albania (1909) de Edith Durham; The Red-Hot Crown (1909) de Dorothea Gerard, roman plasat în Serbia; Esprit de Corps (1957) de Lawrence Durrell, roman plasat în Iugoslavia; şi multe alte scrieri mai obscure.

Un filon literar bogat, care poate fi exploatat din plin, ceea ce şi face Goldsworthy cu un ochi critic atunci când lucrează direct pe text. Astfel, autoarea remarcă importanţa trenurilor, felul în care atât de multe romane şi note de călătorie încep cu despărţirea de Occident într-un oraş sau gară de la graniţă, cum intriga lor îi are drept protagonişti pe călători occidentali (de obicei, englezi) prinşi în mrejele unui conflict care se desfăşoară într-un vagon de tren: un „Occident la conservă“ care se deplasează prin Balcani, după propria ei expresie.

În aceste naraţiuni, Goldsworthy surprinde şi strania ambivalenţă a englezilor. Chiar dacă estul european (de obicei, Balcanii) li se pare bizar şi sălbatic, până la urmă se simt aproape ca acasă acolo. Ex-centricii „ruritani“

și englezii excentrici descoperă că au ceva în comun. Englezii, bărbați sau femei, ajung din întâmplare pe tronurile „ruritane“ și mai că se îndrăgostesc de o prințesă, un prinț sau chiar de oameni simpli, de la țară, cu care își întretaie drumurile. Într-adevăr, în mai multe narațiuni, de la Prizonierul din Zenda la Unconditional Surrender de Evelyn Waugh, englezii sunt mai mult decât ambivalenți când vine vorba de întoarcerea acasă. Goldsworthy sugerează că motivul este o superioritate firească, a caracterului și a integrității, pe care o manifestă față de localnici, în timp ce în Anglia ar fi anonimi și s-ar contopi cu marea masă a populației din suburbii. Și are dreptate.

Pe de altă parte, modelul byronian preluat în multe dintre narațiunile analizate este și el un indiciu important. În Grecia, în Transilvania, în „Ruritania“, aventurierul englez poate îndrepta lumea, poate exercita o putere a inițiativei morale și politice care îi este refuzată (mai ales femeii) acasă. Mai există un aspect, adesea uitat, al literelor englezești, de la William Cobbett la William Morris și George Orwell: o nostalgie mereu romantică după lumea pierdută a Angliei rurale, după vremuri mai simple, netulburate. Acest dor de „Ruritania“ – în unele dintre aceste romane există, după cum observă Goldsworthy, chiar și o Ruritanie păstrată în Ruritania, o fortăreață montană unde țăranii loiali, destoinici, rămân imuni la cinismul și ipocrizia curților regești și ale orașelor – sugerează că o mare parte din literatura de aventuri de care se ocupă e poate chiar mai mult despre Anglia decât crede ea.

Atunci care e hiba acestei cărți? În primul rând, este tendențioasă la modul metodic. Totul este imaginat, reprezentat, construit, orientalizat. O trăsătură enervantă, dacă romanele sau notele de călătorie ar fi juxtapuse cu experiența locală pentru a scoate în evidență diferențele și modul în care scriitorii englezi au creat, împreună, o imagine deformată, trainică, a unui alt colț de lume. Dar universul social construit de Goldsworthy nu se confruntă cu realitatea. Realitatea se dizolvă în cultură. Când cuvinte precum „real“, „documentar“ sau „obiectiv“ apar în cartea ei, sunt aproape întotdeauna însoțite de ghilimele, devenind discutabile sub aspect ontologic. Astfel citim despre Balcanii „reali“, descrieri „obiective“ și scrieri „documentare“. Chiar și Balcanii apar amenințător în ghilimele – „Balcanii“ – ca un avertisment pentru cititor să nu încerce să compare narațiunile sau imaginile literare cu un cadru real.

Acest amestec de construcţionism şi ironie o fereşte pe Goldsworthy de orice acuzaţie că ar interpreta greşit realitatea balcanică sau est-europeană. Uneori Balcanii există, ca atunci când autoarea notează că Dracula sau Zenda sunt mituri despre Europa Centrală şi nu ar trebui confundate cu alte locuri de mai la sud; dar cele mai multe sunt doar invenţii. Iar faptul că în formele lui verbale şi adjectivale („a balcaniza“, „balcanizat“) termenul capătă conotaţii peiorative, o face pe Goldsworthy să apere aproape întreaga peninsulă eponimă de orice analogie cu ea. Pe scurt, Balcanii nu sunt „balcanici“. Avem de-a face numai cu imagini, strategii, prejudecăţi, reprezentări, fantezii. Acolo nu există un acolo.

Dar din această poveste nu lipseşte doar punctul arhimedian, locul real, însuşit imaginar de texte străine. Paradoxal, autoarea însăşi lipseşte din cartea ei. Sigur, îşi arată frustrarea, chiar şi puseurile de furie, faţă de ceea ce numeşte exploatarea (de data aceasta fără ghilimele ameninţătoare) regiunii în avantajul scriitorilor englezi. Dar nu ne spune nici măcar o dată dacă scriitorii respectivi au furat sau au folosit în exces o resursă existentă sau inventată ex nihilo. Descrierea făcută de Bram Stoker Transilvaniei este corectă? Zenda lui Anthony Hope corespunde adevărului? Bineînţeles că nu, pare să sugereze Goldsworthy. Ce întrebare stupidă, neavenită! Şi, totuşi, când rămâne o vreme la Bucureşti, în 1930, ca oaspete al Legaţiei Britanice, E.M. Forster are „ocazia să cunoască Balcanii «adevăraţi»…“. Poate că mai adevăraţi decât castelul lui Dracula, dar nu neapărat reali.

De aceea, cred că o concluzie cât se poate de postmodernă ar fi binevenită: nu există „Europa Centrală“, nu există „Balcani“. Există doar ficţiune – care cel puţin nu pretinde că ar fi altceva, dar creează imagini pe care oamenii le consideră reale – sau „realitate“, care e un spectru de iluzii tratat, în cel mai bun caz, ca ficţiune. Şi, totuşi, acest lucru ar submina însăşi tema lui Goldsworthy. Fiindcă, fără îndoială, cartea este despre felul în care scriitorii englezi au preluat şi remodelat o parte distinctă, materială a lumii cunoscute. Realitatea trebuie să se insinueze. Şi atunci autoarea face o concesie: „Poate câţi povestitori, atâtea «adevăruri» balcanice şi atunci, în locul adevărului, e mai bine să vorbim despre percepţiile mereu în schimbare ale veridicităţii“. Dar nici această atitudine nu e de mare ajutor. Explică de ce nu trebuie să-i punem faţă în faţă pe Rebecca West şi Lawrence Durrell sau pe oricare dintre ei cu o descriere „neutră“, dar nu explică de ce nu trebuie să o punem pe

Rebecca West față în față cu locurile despre care a scris. Și nici nu ne spune ce gândește Goldsworthy însăși.

Din fericire, subtitlul cărții oferă un punct de reper: „Imperialismul imaginației“. După cum observă autoarea, „această carte își propune să exploreze modul în care una dintre cele mai puternice națiuni ale lumii a exploatat resursele Balcanilor pentru a-și susține industria literară și pe cea a divertismentului“. Potrivit lui Goldsworthy, lumea de azi vede Balcanii prin ochii englezilor deoarece, „confruntate cu puterea economică a industriilor occidentale ale imaginației, produsele balcanice indigene au avut tot atâtea șanse de a le ține piept pe cât a avut industria bumbacului din India când piețele ei au fost invadate de produsele britanice“. Situația a rămas aceeași: „Puterea «mărcilor» balcanice create de britanici continuă să afecteze gândirea despre Balcani la fel cum programele britanice de irigații au salinizat pământurile fertile ale Punjabului“.

Există foarte multe remarci pe același ton, unde studiile culturale se întâlnesc cu marxismul târziu într-un mariaj nefericit, de conveniență. Sărmanul Lawrence Durrell este condamnat că scrie despre Balcani „într-un format voit «retro»… gândindu-se probabil la câștigul financiar“ și, astfel, „recunoscând cât de profitabil este tipul de colonizare imaginară prin care «Balcanii» [sic] literari au continuat să fie exploatați fără milă“. Goldsworthy riscă și o interpretare neo-leninistă, deși are grijă să păstreze distanța față de formularea total neinspirată.

Ca să facă pe placul imaginației populare, imperialismul la care recurge industria divertismentului joacă un rol analog celui jucat de formele mai cunoscute de imperialism economic. Un critic marxist ar putea argumenta că acest tip de imperialism oferă un altfel de „opiu pentru mase“, bazat pe subjugarea altor popoare, întârziind astfel lupta de clasă.

Indiferent de identitatea lui, acestui critic marxist obtuz nu îi poate scăpa faptul că glumele făcute de Bernard Shaw pe seama bulgarilor, în piesa Armele și omul, sunt despre clase, nu despre etnicitate; același lucru este valabil și despre aparteurile batjocoritoare la adresa celor care populează o sală de bal din Bulgaria, în romanul Pemberton de David Footman. Un cadru balcanic poate masca o prejudecată sau o remarcă spirituală pe care numai britanicii o pot înțelege.

Problema nu este doar că toată lumea pierde atunci când studiile culturale diluează marxismul. Problema este și că lui Goldsworthy, pur și simplu, îi lipsește simțul umorului, percepția ridicolului. Autoarea este atât de sigură că scriitorii englezi de care se ocupă își privesc de sus personajele și cadrele balcanice, făcând haz de slăbiciunile lor „estice“, încât pierde din vedere esențialul. Dacă ecranizarea hollywoodiană a Prizonierului din Zelda (1937) reprezintă apogeul exploatării capitaliste nemiloase, ce mai putem spune despre Supa de rață (1933)?

Ceilalți indivizi faimoși pe nume Marx nu sunt menționați în această carte, dar filmul lor este de departe cea mai cunoscută „exploatare“ a stereotipurilor balcanice din cultura populară occidentală, acum că Dracula cinematic a fost smuls din rădăcinile lui transdanubiene. Cu siguranță Supa de rață se folosește de stereotipul cinematic și literar fără rezerve; iar rezultatul este o inversiune magnifică. Când râdem de Țara Libertății nu râdem de Serbia sau de România; reacționăm la o glumă făcută pe seama clișeelor industriei cinematografice. Aceeași aluzie de ordin intern este prezentă și în parodia lui Durrell la adresa intrigilor balcanice mai vechi, deși Goldsworthy nu pomenește de așa ceva. În ceea ce privește Rates of Exchange (1983) de Malcolm Bradbury, roman de asemenea dependent de aluzii de ordin intern la scrieri anterioare precum Al treilea om de Greene, povestea unui lector englez nefericit în Bucureștiul aflat aproape de sfârșitul epocii comuniste nu este doar amuzantă, ci și dureros de apropiată de adevăr.

Dacă Inventing Ruritania nu apreciază prezența parodiei, pastișei, burlescului și a auto-zeflemelei din multe dintre scrierile englezești a căror acțiune se desfășoară în „Balcani“, nu e numai pentru că autoarea nu reușește să le vadă, ci și pentru că acurateța și parodia par să îi creeze, în aceeași măsură, o stare de disconfort. Lui Goldsworthy nu îi place critica adusă de englezi (sau vest-europeni) comportamentului rușinos al Greciei în timpul crizelor balcanice („privind de sus… [o] «balcanizare» simbolică a elenilor“), pe care o pune pe seama prejudecăților și a modului colonialist de a gândi. Dar recunoaște că istoria zbuciumată a politicii sârbe și bulgare în primii ani ai acestui secol este corect – și chiar binevoitor – reflectată în unele dintre romanele pe care le discută (deosebirea de bază fiind că, în Ruritania, finalurile sunt mai senine, cu mai puțină cruzime), trecând totuși cât se poate de repede peste implicațiile acestei veridicități.

Adevărul e că Goldsworthy manifestă o antipatie vădită faţă de materialul cu care lucrează. Străinii, pur şi simplu, nu sunt bineveniţi şi ar trebui să părăsească regiunea numaidecât: „Cei mai mulţi dintre noi ne-am săturat de părerea celor dinafară despre problemele Balcanilor“, scrie ea, citând cu caractere italice, ca să fie şi mai convingătoare, o observaţie a lui Edith Durham din High Albania. Când străinii ignoră Balcanii, o fac cu dispreţ, fără pic de respect faţă de această regiune. Când o folosesc în scopuri literare, o exploatează şi îşi bat joc de ea.

Iar dacă străinii se străduiesc să cunoască regiunea şi chiar să intervină ici şi colo, cu bune intenţii, tot nu fac bine. Iată ce scrie Goldsworthy, în ultimii ani: „măsura în care regiunea e ca o tablă neagră pe care subconştientul politic al Europei îşi trece tabuurile şi neliniştile ascunse e din ce în ce mai pregnantă“. Cartea ei se încheie cu o tiradă împotriva „industriilor mass-media ale conştiinţei“ care trebuie să fabrice, „ca să potolească pofta nesăţioasă de a se implica [sic]… a nenumărate «alterităţi» atât acasă cât şi peste hotare“. „Alteritatea“, în cazul de faţă, suntem tentaţi să conchidem, sunt sârbii. Împreună cu simpatia ei declarată faţă de sârbofila Rebecca West, singurul scriitor englez care e tratat cu blândeţe în această carte, Goldsworthy manifestă, în esenţă, o atitudine partizană, îngustă, pe care de cele mai multe ori nu o poate reprima.

III.

Este o mare uşurare să trecem de la Balcani la Europa Centrală. Dar nu întotdeauna: istoria Europei Centrale, cu toate necazurile şi obsesiile ei, se poate măsura oricând cu cea a Balcanilor. La urma urmei, Hitler a venit din Europa Centrală, iar obsesia lui paranoică faţă de conflictul germano-slav îşi are obârşia într-un trecut clar austro-boemian. (Goldsworthy îi reproşează, pe drept cuvânt, lui Robert Kaplan faptul că, în Fantomele Balcanilor, adaugă o dimensiune balcanică acestui element central-european din biografia lui Hitler.) Pe de altă parte, nimic din istoria Balcanilor nu se compară cu cea a polonezilor şi a cehilor, în cele mai întunecate momente ale ei, prinsă între o

ironie sceptică, neîndurătoare, și o ideologie tristă, autocompătimitoare. Inventarea Boemiei, sau a unei istorii compensatoare a unei Europe Centrale necunoscute, ar fi o carte cu adevărat lugubră.

Dar The Coasts of Bohemia de Derek Sayer e departe de a fi așa ceva.[34] Este o carte ambițioasă, empatică, bine scrisă, despre arta, literatura și politica poporului ceh. Concentrându-se pe istoria ținuturilor cehe, în primul rând pe Boemia și Praga, de la Deșteptarea Națională, din secolul al XIX-lea, prin deceniile declinului comunist, Sayer colindă cu grație și pas sigur secolele de religie, mitologie și istorie ale Cehiei, entuziast și captivat de evenimente, dar imun la obișnuitele iluzii naționale ale intereselor înguste. Rareori cedează tentației de a găsi prea multe scuze secolelor de persecuție sau de neglijare din partea străinătății. Poate cea mai mare hibă a cărții lui Sayer este supraabundența detaliilor, autorul recurgând uneori la liste de nume și opere de artă, pagini întregi de exemple în cascadă ce devin copleșitoare și chiar puțin derutante.

Ca să-și justifice într-un fel amplul material la care face trimitere, în preambulul cărții, Sayer îi amintește cititorului de nedreptățile la care au fost supuși cehii în trecut. Boemia nu se află în Europa de Est, insistă el. Nu e nici măcar „boemă“. Lăsată în pace, ar fi fost și, din când în când, chiar a fost, la fel ca Occidentul și o parte din el. Așa, însă, o luăm în seamă numai atunci când crizele ei se intersectează cu istoria generală: în 1620, la Bătălia de la Muntele Alb (când proprietățile boemilor protestanți au fost distruse de armatele Contrareformei, la începutul Războiului de Treizeci de Ani); în 1938; în 1968; în 1989. Altfel dispare din conștiința occidentală.

Mai rău de-atât, în opinia lui Sayer, Boemiei i s-a refuzat locul care i se cuvine de drept nu numai în propria istorie, ci și în istoria noastră. Câți occidentali cultivați știu despre contribuțiile remarcabile ale cehilor în domeniul lingvisticii sau al artei moderne? Sayer se plânge că „este inacceptabil ca Muzeul de Artă Modernă din New York să organizeze ceea ce el numește o retrospectivă «atotcuprinzătoare» a ceea ce au însemnat «Dada, suprarealismul și moștenirea lăsată de acestea», iar catalogul ei masiv să nu conțină nici o referire la Praga sau la grupul suprarealist cehoslovac în text, în cronologia foarte detaliată sau în bibliografie“. Și are dreptate; iar fiindcă nu face mare caz din asta, reușește să-și impună punctul de vedere. Înainte de

redesenarea hărţilor Europei după 1948, avangardişti cehi, precum Karel Teige, erau mai cunoscuţi şi mai înţeleşi în Occident – deşi, chiar înainte de capitularea de la München, Alfons Mucha, marele pictor naţional al naraţiunilor epice boeme şi ilustratorul timbrelor cehe, era mai cunoscut (ca şi astăzi) drept Alponse Mucha, designerul afişelor art-deco din Parisul de sfârşit de secol.

După ce Sayer îşi intră în ritm, punând faţă în faţă profunzimea şi anvergura artei moderne şi a gândirii cehe cu ignoranţa şi obtuzitatea prim-miniştrilor britanici, şi făcând reverenţele de rigoare cosmopolitismului ceh înăbuşit în plin apogeu de război, ocupaţie şi ignoranţă a străinătăţii, cartea lui e, pur şi simplu, o delectare. E bazată aproape fără excepţie pe surse în limba cehă: enciclopedii, memorii, documente de arhivă, biografii, cataloage ale unor muzee şi expoziţii, ghiduri de călătorie şi multe altele, inclusiv o generaţie mai veche de scrieri istorice despre Cehia, care ar putea fi considerată o formă de istoriografie compensatorie. Iar felul în care Sayer se foloseşte de aceste surse este, cu o singură excepţie, exemplar.

Excepţia este descrierea pe care Sayer o face represiunii la care au supus ungurii şcolile slovace şi limba slovacă, în anii premergători Primului Război Mondial. Autorul recurge numai la informaţii şi surse cehe. Dar povestea sună altfel în Ungaria. Şi, oricum, dat fiind că Sayer este primul care recunoaşte, în alte contexte, nu e deloc clar ce se înţelege prin limba „slovacă“ sau prin ţăranii „slovaci“, în deceniile de dinainte de 1914. La fel de bine s-ar putea scrie despre ţărani unguri care vorbesc slavona. Multe lucruri depind de cine furnizează informaţiile şi din ce motiv.

Sayer ştie să-şi aleagă detaliile şi ilustraţiile, la care apelează fără să dea semne de oboseală, iar volumul de informaţii pe care le trece în revistă şi le clasifică în trecerea de la Deşteptarea Naţională a Boemiei la anii 1960 este remarcabil nu atât prin calitate – Sayer nu se dă în lături de la a enumera compozitori, pictori şi poeţi mai obscuri, pe care îi include cu asiduitate pe listele lui – cât prin anvergură. Dacă naţiunile sunt, într-adevăr, construite sau imaginate, naşterea „cehismului“ este un exemplu elocvent al dimensiunilor proteice pe care le poate atinge o astfel de întreprindere, de la afişe la ilustraţii de carte, de la galerii de pictură la cluburi sportive, de la grădini publice la teatrul politic.

Cazul Cehiei – fiindcă, la urma urmei, aceasta este o poveste care ar putea fi valabilă şi pentru alte locuri – este interesant din mai multe motive. A existat aproape sigur o conştiinţă a identităţii cehe – a cehismului – încă din timpul reformei husite, cu un secol înainte de Luther şi cu mult înaintea altor regiuni din Europa. Multă vreme după arderea pe rug a lui Jan Hus pentru erezie, în 1415, Praga şi Boemia au rămas un bastion al disidenţei religioase şi literare, zdrobit în 1620, când clasa conducătoare a ţării a fost expropriată, exilată sau decimată de forţele Imperiului şi ale Bisericii Catolice, fiind înlocuită de o nouă elită vorbitoare de limba germană, alcătuită din susţinători şi agenţi ai Imperiului. Timp de mai bine de două sute de ani, limba cehă, şi ce a mai rămas din identitatea cehă, a fost împinsă spre mediul rural, unde a supravieţuit doar sub formă orală.

La mijlocul epocii victoriene, Boemia şi Moravia (ţinuturile cehe) erau alcătuite dintr-o aristocraţie vorbitoare de limba germană şi o burghezie urbană înconjurate de ţărani izolaţi, analfabeţi şi în majoritate vorbitori ai unei limbi slave. Dar, până în 1910, datorită eforturilor uriaşe ale susţinătorilor şi artizanilor Deşteptării Naţionale, impulsionate de o industrializare rapidă care atrăgea, cu o viteză fără precedent, ţăranii vorbitori de cehă spre oraşe, Praga şi cele mai multe dintre oraşele mari erau deja populate într-o proporţie covârşitoare de vorbitori de cehă (deşi germana încă mai era limba celor cultivaţi). La momentul declarării independenţei faţă de Austria, în 1918, cehii se reinventaseră ca naţiune, definită de o limbă vorbită numai de ei şi de identitatea culturală care se făurea prin ea.

Sayer are multe de spus despre asta – despre limbă şi identitate, despre miturile naţionale construite în propriul interes (ca şi despre falsurile istorice care au ajutat la crearea şi susţinerea lor) şi despre utilizarea identităţii şi a identificării în edificarea unei naţiuni şi a unui stat. Nu îşi face iluzii nici măcar în privinţa celui mai admirat şi mai sanctificat dintre protagoniştii lui, Tomáš Masaryk. Chestiunea cehă, un text pedagogic influent scris de primul preşedinte al Cehoslovaciei, a exploatat cu oportunism prejudecăţile religioase şi mitologia naţională pentru a revendica o descendenţă, utilă sub aspect politic, a identităţii naţionale cehe; iar Sayer spune lucrurilor pe nume. Despre Slovanska epopej (Epopeea slavă, finalizată în 1928), de Alfons Mucha, o serie monumentală de picturi ce ilustrează istoria Cehiei de la miturile medievale până în prezent, Sayer scrie: „Dintr-un anumit punct de

vedere, însuşirea nediscriminantă [a motivelor religioase] arată cât de laică devenise religia. Dar, în aceeaşi măsură, vorbeşte şi despre pătrunderea naţionalului şi a etnicului pe tărâmul sacrului.“

Impresionant este şi modul în care Sayer abordează cea mai delicată problemă, una care e, din nou, o variaţiune cehă pe o temă comună Europei de Est. În ciuda faptului că, după normele regionale preponderente, era o societate egalitară, constituţională şi liberală, Cehoslovacia interbelică era departe de a fi perfectă. După 1918, cehii reprezentau doar jumătate din populaţia totală a Pragăi – restul erau slovaci, germani, evrei, unguri şi ruteni subcarpatici (din ceea ce acum face parte din vestul Ucrainei). După cum subliniază Sayer când se referă la influenţa cehismului în orice, cu mult înainte de câştigarea independenţei, de la subiecte artistice până la numele date străzilor, „acest spaţiu social recent naţionalizat a fost, desigur, un set de reprezentări impuse instituţional asupra unei realităţi demografice care, de fapt, încă mai era multietnică“.

Dar mitologia naţională, monumentele, muzeele, planurile de învăţământ şi multe altele vorbeau, în primul rând, despre cehism, despre reînvierea naţională cehă din secolul precedent, despre gloriile poeziei, ale muzicii şi limbii cehe etc. Ca să-l citǎm din nou pe Sayer, atunci când discută modul în care a fost utilizată istoria culturală a secolului al XIX-lea, după 1918, în scopuri politice şi antigermane, „Muzeul Naţional, galeria de artă din Palatul Sternberk, Societatea Regală din Boemia şi celelalte instituţii nu au fost primele manifestări ale unei renaşteri naţionale cehe. Multe dintre acestea au fost deturnate pentru acel proiect mai târziu, iar înfiinţarea lor a fost însuşită, retrospectiv, pentru realizarea genealogiilor naţionaliste.“

Imaginea prezentată după declararea independenţei, atât a ţării cât şi a lumii întregi, a fost, astfel, mai curând limitată – şi, prin faptul că a fost caracterizată drept liberală şi cosmopolită, chiar derutantă. Rutenii şi ungurii au fost ignoraţi. Slovacii, care în cea mai mare parte erau ţărani cel mult cu şcoala primară, erau trataţi cu dispreţ. Evreii nu erau supuşi discriminării, dar se confruntau cu un curent subteran permanent de antisemitism fiindcă vorbeau germana şi erau evrei. Germanii înşişi, acum majoritari numai în regiunile „sudete“ din nordul şi sudul Boemiei şi Moraviei, erau, din motive istorice, priviţi cu resentimente şi persecutaţi politic. Când, după episodul

München, ţara s-a dezmembrat, Ungaria şi Polonia luând câte o bucată, slovacii declarându-şi independenţa, iar Germania pretinzând restul, numai cehii (şi evreii, care ajunseseră să se identifice cu Republica şi oricum nu aveau de ales) au avut de suferit.

Sayer nu poate rezista unei nostalgii, fie ea şi firavă, după Prima Republică Cehoslovacă. A fost, ca şi Germania Republicii de la Weimar, un loc în care politica tot mai hidoasă şi arta inovativă au prosperat umăr la umăr; Sayer recunoaşte, însă, că, la vremea aceea, exista şi un curent subteran de populism naţional, moştenit de la Deşteptarea Naţională, care era prevestitor de rele. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial ţinuturile cehe nu au suferit prea mult. Sayer ne aminteşte că din cele 360000 de victime cehe şi slovace ale lui Hitler, 260000 au fost evrei, un detaliu peste care se trece uşor în comemorările postbelice.

După ce Hitler a epurat doar o minoritate din acele teritorii, în 1945, cehii s-au apucat să îi termine treaba alungându-i cu forţa pe germanii şi ungurii rămaşi acolo. Drept rezultat, statul cehoslovac reconstituit după război a fost practic omogen, constând doar din cehi şi slovaci. Mulţumită lui Hitler, ideea naţionalistă a secolului al XIX-lea, potrivit căreia teritoriile şi locuitorii lor erau de acelaşi fel, adică cehi (sau, recunoscând în silă, slovaci), în sfârşit s-a concretizat. „A rămas doar un peisaj sărac, văduvit de complexităţile sociale şi etnice şi tocmai bun pentru a fi supus unui scenariu naţional unitar.“

În acest context, au venit la putere comuniştii, în februarie 1948. Sayer încearcă să rezolve o controversă mai veche, exprimându-şi tranşant opinia potrivit căreia comunismul ceh, departe de a fi un implant rusesc, avea rădăcini adânci în solul cultural şi politic al ţării. Ca argument, invocă nu numai binecunoscutele rezultate ale alegerilor libere din 1946, când comuniştii locali s-au descurcat mult mai bine în ţinuturile cehe (slovacii au fost mai reticenţi) decât oriunde în Europa. Autorul remarcă şi însuşirea masivă şi cu mult succes de către comunişti a motivelor antebelice preponderente din arta populară, muzică, istorie, pedagogie şi folclor.

Sayer le aminteşte cititorilor că o mare parte din prologul material şi moral la comunism i-a aparţinut preşedintelui Edvard Beneš şi legislaţiei pe care-a promulgat-o şi sprijinit-o în perioada mai 1945 – februarie 1948: exproprierea, alungarea minorităţilor, naţionalizarea companiilor şi

pedepsirea adversarilor politici prin întemnițare sau excludere din viața publică. Și conchide, pe bună dreptate, că, în condițiile în care comuniștii cehi au impus un regim represiv, necruțător, uniform și antisocial, de o duritate care depășea până și standardele comuniste, o parte din vină aparține predecesorilor național-liberali și chiar socialiști, al căror accent pus pe „noi“ împotriva „lor“, cehi împotriva străinilor, poporul împotriva conducătorilor rapaci și a altor minorități privilegiate, le-a ușurat mult misiunea.

Această trăsătură provincială a sentimentului național ceh, înainte de era comunistă și în cursul acesteia, este surprinsă, inspirat, în expresia din secolul al XIX-lea Male ale nase – (chiar dacă e mic, e al nostru) – folosită în orice context, de la peisaje la realizări în domeniul sportiv. Sayer o menționează alături de sensul larg, proteic, al expresiei cehe U nas, care înseamnă „la noi“, ca în „vino să iei cina la noi“, dar și „în țara noastră“, în care „noastră“ îi exclude, implicit, pe cei care nu aparțin acestui loc. Autorul ar fi putut adăuga că această tendință lingvistică de a glisa fără efort de la viața de familie, confortabilă, la exclusivismul etnocentric, într-o singură expresie, este prezentă în multe alte limbi europene, inclusiv maghiară, celelalte limbi slave, germană (Bei Uns) și franceză (Chez nous). Prin contrast, engleza și italiana nu dispun de această facilitate de a contopi ușor, dar înspăimântător, vatra strămoșească, căminul, patria, omogenitatea și Heimat-ul.

IV.

Toți cei interesați de Cehoslovacia și Republica Cehă ar trebui să citească această carte; e trist că nu există așa ceva pentru celelalte țări din regiune. În pofida entuziasmului mărturisit față de un loc și o temă care au reprezentat pentru el o nouă provocare intelectuală, Sayer a evitat obișnuitele capcane – privirea de sus, occidentală, sau tentația de a fi „una cu localnicii“, de a deveni mai național și mai patriot decât localnicii înșiși; și s-a implicat în unele dintre cele mai spinoase dispute privind trecutul apropiat al Cehiei. Sayer pare să împărtășească dezgustul lui Milan Kundera față de asimilarea cehă (și est-europeană) a culturii și poporului, prin care scriitorul, artistul și

intelectualul sunt la mare stimă, dar şi obligaţi să răspundă în faţa comunităţii: acel „cerc naţional al intimităţii“ în care, după cum scrie Kundera, „absolut totul şi absolut toţi (critici, istorici, compatrioţi şi străini) leagă arta de măreţul portret al familiei naţionale şi o ţin cu orice preţ captivă“.

Aceasta ne aminteşte de o altă caracteristică importantă, şi îngrijorătoare, a Europei Centrale, a Balcanilor şi a restului Europei de Est. Nesiguranţa identităţii naţionale – într-o parte a lumii în care statele, naţiunile şi popoarele s-au făcut şi desfăcut cu o frecvenţă deconcertantă – duce inevitabil nu numai la o presiune asupra artiştilor şi a oamenilor de ştiinţă de a deveni „naţionali“, sau cel puţin loiali, ci şi la ceea ce s-ar putea numi sindromul bătrânului marinar: tendinţa de a-l apuca de umăr pe străin şi de a insista să îi povesteşti şi să îi răspovesteşti istoria tragică a naţiunii din care faci parte, ca să nu se piardă sau să fie uitată. Nu degeaba imnul naţional al Cehiei este „Kde domuv muj?“, adică „Unde-mi este patria?“

Rolul spectatorilor occidentali în această dramă este, în mare măsură, să asculte cu respect. Există, însă, unele lucruri pe care numai un străin le poate spune, ceea ce nu înseamnă că nu sunt îndeajuns de pertinente. În primul rând, istoria raporturilor dintre Europa de Vest şi Europa de Est este imperfect încapsulată în metafora „colonialismului“, oricât de generoasă ar părea ea. Istoricii din partea locului, ai ţărilor care au căzut victimă invadatorilor, au fost tentaţi, logic, să-şi vadă trecutul ca pe unul în care „ei“ „ne-au făcut-o“; iar, din 1989, protestul s-a auzit din nou, de data aceasta pentru a justifica ravagiile provocate de comunism.

Neîndoielnic, Hitler şi Stalin sunt răspunzători pentru crimele lor; dar e mai puţin clară măsura în care implicarea activă a altor puteri, cum ar fi Marea Britanie, Franţa, Italia sau SUA, a afectat soarta multora dintre popoarele din Europa Centrală şi cea de Est. Chiar şi Hitler şi Stalin au fost mai mult sau mai puţin bine primiţi, având parte de sprijinul localnicilor în diferite părţi ale Europei de Est, în momente diferite. Este adevărat că statelor est-europene le-a lipsit acel gen de autonomie internaţională ce ţine de dimensiuni şi bogăţie; dar la fel de adevărat e şi că au fost victime, mai mult decât pasive, ale intenţiilor prădalnice ale altora.

Unul dintre motive este exact independenţa naţională. Aşa cum s-a exprimat,

în cuvinte devenite celebre, František Palacký, „părintele naţiunii cehe“, în aprilie 1848: „Imaginaţi-vă Imperiul Austriac fragmentat într-o multitudine de republici mai mari sau mai mici. Ce bază extraordinară pentru o monarhie rusă universală.“ Nu putem reconstitui Habsburgia – deşi aş îndrăzni să spun că prăbuşirea Imperiului Austro-Ungar, în 1918, a fost poate cel mai rău lucru care se putea întâmpla aproape tuturor ţinuturilor şi cetăţenilor din interior. Şi, totuşi, experienţa independenţei naţionale, alături de conflictele rămase în suspensie cu alte aşa-zise naţiuni, fie transfrontaliere, fie din interiorul graniţelor, a contribuit mai mult decât orice la istoria tragică a Europei Centrale şi de Sud-Est moderne. Apartenenţa la Uniunea Europeană ar putea ajuta la îndreptarea unor lucruri, cel puţin în Europa Centrală, lucruri întâmplate de la 1918 încoace, dar o înţelegere lucidă a aceleiaşi istorii întunecate ar putea fi şi ea de ajutor.

Ceea ce ne aduce din nou în Balcani. E o ironie tristă faptul că succesul lui Tito în a feri Iugoslavia de influenţa lui Stalin, după 1948, a contribuit indirect la marasmul actual prin amăgirea intelectualităţii din propria ţară – ca şi a admiratorilor din străinătate – pentru a-şi uita propriul trecut. Intelectualii din Belgrad şi Zagreb şi-au spus, şi le-au spus şi cititorilor, poveşti frumoase despre conflicte istorice rezolvate, despre diviziuni sociale şi naţionale soluţionate o dată pentru totdeauna, despre experimente reuşite în controlul populaţiei active etc. Poveşti similare erau depănate, desigur, în toată Europa de Est controlată de sovietici, dar acolo nu le credea nimeni. Aceasta este diferenţa. Analiza post-marxistă a Vesnei Goldsworthy a temei colonialismului ar provoca ilaritate în Varşovia şi Budapesta de astăzi; pe de altă parte, victimele prăbuşirii Iugoslaviei încă nu s-au împăcat cu propria soartă potrivnică.

Când o vor face, s-ar putea să ajungă la concluzia că, vreme îndelungată, teritoriile dintre Austria şi Istanbul nu au făcut obiectul unui prea mare interes sau al unei implicări prea mari din partea străinilor, ci dimpotrivă. Mă aflam în Zagreb, cu un grup de intelectuali liberali croaţi, când s-a semnat Acordul de pace de la Dayton. Unul dintre ei a spus: „Iată că americanii obţin în sfârşit ce şi-au dorit“. „Cum adică?“, am întrebat eu. „Nu înţelegi? Statele Unite au reuşit să construiască un avanpost militar în Balcani. Asta au tot aşteptat. Şi aici vor rămâne.“ La care eu am replicat: „Dar parcă spuneai că Occidentului nu i-a păsat prea mult de această regiune“. „Asta aşa e“, a

răspuns el, „nu le pasă.“ Ideea că SUA, sau orice altă putere occidentală, ar avea cea mai vagă intenţie de a „construi un bastion“ în Balcani nu-mi trecuse niciodată prin minte. După părerea mea, problema era indiferenţa totală, lipsită de orice sensibilitate, a Occidentului. Dar, pentru un intelectual croat, sau unul sârb, Balcanii au fost preocuparea principală a englezilor, americanilor, în general, a occidentalilor, mai bine de un secol. Sau ar fi trebuit să fie. Sau și una și alta. Altfel cum s-ar explica această atitudine?

Distanţa enormă dintre reflecţiile calme, obiective, din The Coasts of Bohemia și contestările pline de resentimente din Inventing Ruritania arată nu numai cât de deosebite sunt metodele și zonele de interes ale autorilor, ci și viteza cu care analiza pe care o fac cehii propriei istorii ajunge din urmă istoria însăși; același lucru este valabil și pentru Ungaria și Polonia. Pe de altă parte, în Serbia și Croația, ca și în România și chiar Grecia, o mare parte din acea istorie, atunci când e prezentată unui public autohton, este sever cenzurată. Acolo amăgirea este în floare.

Cum spuneam, cei mai mulţi dintre occidentali știau puţin și le păsa și mai puţin de fosta Iugoslavie, iar de acest lucru se fac vinovaţi și intelectualii iugoslavi. Între resentimentele faţă de străini, pentru implicarea sau sprijinul acordat unor poziţii considerate a fi partizane, și iluziile tot mai firave ale grupului marxist Praxis din Belgrad, mulţi scriitori, artiști și oameni de știinţă iugoslavi nu au putut medita cu obiectivitate la ţara lor, ratând șansa de a o explica lumii. Acesta este unul dintre motivele pentru care aparatnicii comuniști iugoslavi transformaţi în naţionaliști s-au putut da, în faţa comunităţii internaţionale, drept lideri locali și interlocutori internaţionali.

La urma urmei, nici un lider occidental din deceniile de dinainte de 1989 nu s-a iluzionat că ar putea „lucra“ cu niște dictatori comuniști obtuzi. Și, într-o anumită măsură, datorită eforturilor susţinute ale unor oameni ca Adam Michnik și Vaclav Havel, nici un diplomat vest-european sau american nu ar fi declarat despre Gustav Husak al Cehoslovaciei că era un om „cu care se poate sta de vorbă“ sau că prim-secretarii partidelor comuniste din Bulgaria și Polonia erau „oameni de stat“. Și, totuși, acesta este termenul folosit în diverse ocazii de Richard Holbrooke și Bill Clinton în legătură cu Franjo Tudjman și Slobodan Milošević.

Această stare de lucruri i-a purtat pe aliaţii occidentali, ca și pe americani, de

la un fiasco balcanic la altul, neputând fi pusă pe seama iluziilor postcoloniale sau pararuritane. Tudjman al Croației arată, și uneori se comportă, ca dictatorul unei Țări a Libertății moderne; dar, departe de a i se da peste nas sau fi luat în râs, este luat – și astfel încurajat să se ia și el – în serios. O mai bună cunoaștere a episoadelor înfiorătoare din trecutul balcanic recent i-ar putea face pe liderii Occidentului să se gândească înainte de a-și alege cuvintele și prietenii. Și, cu siguranță, i-ar pregăti mai bine pentru a interveni cu mai multă eficiență.

Fiindcă trecutul balcanic este înfiorător. Iar unele imagini neplăcute sunt cât se poate de adevărate. Vesna Goldsworthy scrie cu superioritate despre ceea ea numește „noua mișcare de orientalizare“ a anilor 1990: „faptul că Balcanii nu sunt cu adevărat «europeni», dovadă fiind războaiele de o brutalitate «balcanică» de neconceput în altă parte a Europei la sfârșitul secolului XX“. Dar adevărul e că astfel de războaie sunt de neconceput în aproape tot restul Europei și asta nu pentru că restul subcontinentului ar fi superior, deși cu siguranță a fost mai norocos, ci pentru că istoria celei de-a doua jumătăți a secolului nostru a rânduit astfel lucrurile.

Haideți să fim sinceri. Războaiele cu adevărat brutale din secolul nostru s-au limitat la Europa de Est și de Sud-Est. Nimic din experiența britanicilor, francezilor, italienilor, americanilor și chiar a spaniolilor din epoca modernă nu se compară cu dislocarea traumatică, violența sângeroasă și sadismul cras al războaielor civile din și dintre statele balcanice, dinainte de 1914, între 1941 și 1948, sau din 1991 încoace. Doar războiul de exterminare dus de germani în Polonia, țările baltice și Ucraina suportă comparație și e de mult timp parabola noastră modernă a răului absolut. A pretinde că istoria Europei de Est sau de Sud-Est seamănă cu cea a Europei de Vest, dacă observatorii occidentali nu ar „orientaliza“ regiunea, e o eroare monumentală. Există, desigur, motive pentru barbaria conflictelor balcanice; și chiar sunt barbare. În privința asta nimic nu e imaginat, inventat, reprezentat, construit, însușit sau orientalizat. Este un fapt incontestabil.

Acest eseu, o recenzie a cărților Inventing Ruritania:

The Imperialism of the Imagination, de Vesna Goldsworthy,

şi The Coasts of Bohemia: A Czech History, de Derek Sayer,

a apărut pentru prima dată în New Republic, în septembrie 1998.

---

[33] Vesna Goldsworthy, Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination, New Haven, Yale University Press, 1998

[34] Derek Sayer, The Coasts of Bohemia: A Czech History, Princeton, Princeton University Press, 1998

PARTEA a II-a

Israelul, Holocaustul şi evreii

CAPITOLUL 6

DRUMUL SPRE NICĂIERI

În 1958, la apogeul crizei algeriene, în timp ce arabii bombardau cafenelele franceze din Alger, Parisul aproba tacit utilizarea torturii de către armata franceză de ocupație, iar coloneii din trupele de desant aerian voiau mână liberă ca să pună capăt terorii, filosoful francez Raymond Aron publica o cărticică, L'Algérie et la République.[35] Analizând revendicările istorice și emoționale ale ambelor tabere, Aron explica, în maniera lui echilibrată, de ce francezii trebuiau să părăsească Algeria. Franței îi lipseau atât voința, cât și mijloacele, de a-și impune dominația asupra arabilor sau de a le asigura arabilor un loc egal în Franța. Dacă francezii rămâneau pe loc, situația se deteriora și, mai devreme sau mai târziu, tot erau nevoiți să plece – dar în condiții mai vitrege și lăsând în urmă o moștenire și mai grea. Răul pe care Franța îl făcea algerienilor era depășit de răul pe care Republica și-l făcea sieși. Deși părea imposibilă, alternativa era foarte simplă: Franța trebuia să plece.

După mulți ani, Aron a fost întrebat de ce nu a abordat chestiunile arzătoare ale vremii: tortura, terorismul, politica franceză a asasinatului politic susținut de stat, revendicările naționale arabe și moștenirea colonială a francezilor. Aron a răspuns că toată lumea vorbea despre aceste lucruri; de ce să spun și eu ceva? Ideea nu era să analizezi originea tragediei și nici să dai vina pe cineva. Ideea era să faci ce trebuia făcut.

Pe fondul cacofoniei produse de comentariile și acuzațiile din jurul conflictului din Orientul Mijlociu, limpezimea argumentelor lui Aron pare, din păcate, să nu conteze. Fiindcă soluția conflictului israeliano-palestinian este și ea la vedere. Israelul există. Palestinienii și alți arabi vor accepta

aceasta, până la urmă; cum o fac mulţi. Palestinienii nu pot fi alungaţi din „Marele Israel“ şi nici nu pot fi integraţi în el: dacă ar fi izgoniţi în Iordania, aceasta ar exploda, cu consecinţe dezastruoase pentru Israel. Palestinienii au nevoie de un stat real, al lor, şi îl vor avea. Cele două state vor arăta conform hărţii desenate în cursul negocierilor de la Taba, în ianuarie 2001, potrivit cărora graniţele din 1967 vor fi modificate, dar aproape toate teritoriile ocupate vor intra sub administraţie palestiniană. Aşezările israeliene din teritoriile ocupate sunt astfel condamnate şi multe dintre ele vor fi desfiinţate, cum recunosc mulţi israelieni în particular.

Arabii nu le vor acorda dreptul de a se întoarce; de aceea e momentul ca dreptul, anacronic, de întoarcere a evreilor să fie abandonat. Ierusalimul este deja împărţit pe criterii etnice şi, în cele din urmă, va fi capitala ambelor state. Întrucât aceste state vor fi cointeresate de menţinerea stabilităţii şi a securităţii, în timp vor învăţa să coopereze. Organizaţii comunitare, precum Hamas, dacă li se oferă şansa de a se transforma din reţele teroriste în partide politice, vor urma aceeaşi cale. Există numeroase precedente.

Dacă acesta este viitorul regiunii, de ce îi este atât de greu, chiar tragic, să ajungă acolo? La patru ani după eseul lui Aron, de Gaulle şi-a scos compatrioţii din Algeria cu o uşurinţă relativă. După cincizeci de ani de represiune şi exploatare crâncenă, sud-africanii albi au predat puterea unei majorităţi negre care i-a înlocuit fără violenţă sau răzbunare. Oare Orientul Mijlociu să fie atât de diferit? În opinia palestinienilor, analogia colonială se potriveşte şi precedentul străin se poate aplica. Israelienii însă susţin contrariul.

Cei mai mulţi dintre ei sunt încă prizonierii poveştii unicităţii lor. Pentru unii, aceasta constă în prezenţa primordială a unui stat evreu străvechi pe teritoriul Israelului modern. Pentru alţii, e un titlu dăruit de Dumnezeu Iudeii şi Samariei. Mulţi invocă Holocaustul, care le dă dreptul evreilor să-şi ceară drepturile în faţa comunităţii internaţionale. Chiar şi cei care resping astfel de pretenţii recurg la geografie pentru a-şi apăra individualitatea. Suntem atât de vulnerabili, spun ei, înconjuraţi de atâţia duşmani, încât nu putem risca să facem nici cea mai mică greşeală. Francezii s-au putut retrage traversând Mediterana; Africa de Sud e o ţară de mari dimensiuni. Noi nu avem unde

merge. În fine, dincolo de fiecare refuz israelian de a se confrunta cu inevitabilitatea unor opțiuni radicale se află garanția implicită a SUA.

Problema pentru restul lumii este că, din 1967, Israelul s-a schimbat atât de mult încât autodescrierea tradițională pare absurdă. Acum este o putere colonială regională, după unii cea de-a patra forță militară a lumii. Israelul este un stat, cu toate avantajele pe care le presupune un stat. Prin comparație, palestinienii sunt slabi. Pe fondul eșecurilor lamentabile înregistrate de liderii palestinieni și al atrocităților comise de teroriștii palestinieni, Israelul deține inițiativa politică și militară. Astfel, responsabilitatea depășirii acestui impas îi aparține, în primul rând (deși vom vedea că nu exclusiv) Israelului.

Israelienii, însă, nu văd asta. În ochii lor, ei sunt tot o comunitate restrânsă, victimă sigură, care se apără cu reținere, fără tragere de inimă, de soarta potrivnică. Conducerea lor politică, extrem de incompetentă, a irosit treizeci de ani de la victoria atât de dătătoare de speranță din iunie 1967. În acest timp, israelienii au construit complexe ilegale pe teritoriile ocupate și s-au acoperit cu o carapace de cinism: atât față de palestinieni, pe care îi privesc cu dispreț, cât și față de Statele Unite, a căror neutralitate binevoitoare au manipulat-o fără rușine.

Israelul nu constituie o amenințare de durată la adresa Siriei sau a Hezbollahului din Liban, aripa militară a Hamasului sau a oricărei alte organizații extremiste. Dimpotrivă, acestea se bazează de mult timp pe reacția predictibilă a Israelului la atacurile lor. Dar guvernul actual al Israelului a fost cât pe-aci să distrugă Autoritatea Palestiniană. După evenimentele de luna trecută, politicienii palestinieni, îndeajuns de naivi ca să îi creadă pe israelieni pe cuvânt, vor fi considerați trădători și înlăturați fără drept de apel. Statul Israel s-a lipsit în mare măsură de interlocutori palestinieni credibili.

Aceasta este opera inconfundabilă a lui Ariel Sharon, idul întunecat al Israelului. Notoriu printre militari pentru incompetența lui strategică – succesul tactic repurtat în urma ofensivelor îndrăznețe ale unităților de tancuri nu a fost niciodată însoțit de o înțelegere a tabloului general – Sharon s-a dovedit la fel de rău pe cât ne-am așteptat mulți dintre noi. A repetat (sau, în cazul expulzării lui Arafat, a încercat să repete) toate greșelile făcute în timpul ocupării Libanului, în 1982, până și în privința retoricii. Obsesia lui Sharon pentru Yasser Arafat amintește de inspectorul Javert al lui Victor

Hugo, care şi-a dedicat, nebuneşte, întreaga viaţă şi carieră distrugerii lui Jean Valjean, depăşind orice măsură şi raţiune, inclusiv a sa (comparaţia literară îi flatează atât pe Sharon, cât şi pe Arafat).

Între timp, de unul singur, Sharon l-a urcat pe Arafat pe cel mai înalt piedestal la nivel internaţional din ultimii ani. Dacă scapă de Arafat, iar sinucigaşii continuă să-şi detoneze bombele, cum e sigur că se va întâmpla, ce va face Sharon? Şi ce va face atunci când tineri arabi, chiar din Israel, întărâtaţi de tratamentul aplicat de Israel verilor lor din Jenin şi Ramallah, se vor oferi pentru misiuni sinucigaşe? Îşi va trimite tancurile în Galileea? Va înconjura cartierele arabe din Haifa cu garduri electrice?

Sharon şi conducerea politică a Israelului – ca să nu mai pomenesc de intelectualitatea liberală a ţării care, ca şi Pilat, s-a spălat pe mâini – sunt principalii vinovaţi de criza actuală, dar nu şi singurii. Dat fiind că israelienii consideră că au un cec în alb de la Washington, Statele Unite, vrând-nevrând, sunt şi ele răspunzătoare de această situaţie. Toate eforturile serioase din ultimii treizeci de ani de a face pace în Orientul Mijlociu, de la Henry Kissinger la Bill Clinton, au început la îndemnul şi cu intervenţia americanilor. Atunci, de ce administraţia Bush s-a dat deoparte atât de mult timp, provocând mânia cercurilor politice internaţionale şi periclitându-şi influenţa viitoare?

De ce preşedintele american a continuat să se limiteze, la sfârşitul lunii martie şi începutul lunii aprilie, la sugestia ipocrită „Arafat ar trebui să se străduiască mai mult“ ca să ţină în frâu sinucigaşii, în timp ce liderul Autorităţii Palestiniene şedea închis într-un apartament de trei camere, cu un singur telefon mobil la dispoziţie? De ce, în timpul escaladării crizei actuale, un om de sofisticarea intelectuală şi inteligenţa lui Colin Powell a accept docil cererea cinică a lui Sharon pentru o perioadă arbitrară de „calm absolut“ (cu excepţia unor asasinate sporadice comise de israelieni) înaintea oricăror discuţii politice? De ce Statele Unite au rămas spectatoare în timp ce, cum sublinia New York Times pe 9 aprilie, „mai bine de 200 de palestinieni au fost ucişi şi peste 1500 au fost răniţi de când tancurile şi elicopterele israeliene au pătruns în Cisiordania, în data de 29 martie“? De ce, pe scurt, Statele Unite s-au lăsat prinse de o lesă pe care scrie „terorism“, de care

Sharon poate trage cum vrea?

Din păcate, răspunsul este 11 septembrie. Până în acel moment, chiar şi Bush a avut grijă ca, în luna august, să îi avertizeze pe israelieni să nu comită „asasinate cu ţintă precisă“. Dar, începând cu 11 septembrie, cuvintele „terorism“ şi „terorist“ au redus la tăcere orice dezbatere raţională în politica externă. Ariel Sharon a trebuit doar să declare că Yasser Arafat este conducătorul „unei reţele teroriste“ pentru ca Washingtonul să se alinieze ascultător în spatele oricărei acţiuni militare pe care o întreprinde. Am fost hipnotizaţi de noua retorică a acestui „război împotriva terorii“: orice politician care îşi cataloghează convingător criticii de acasă şi din afară drept „terorişti“ este sigur că guvernul american îşi va apleca urechea asupra lui şi chiar îl va favoriza.

„Terorist“ riscă să devină mantra epocii noastre, la fel cum au făcut-o „comunist“, „capitalist“, „burghez“ şi alţi termeni înaintea acestuia. Ca şi predecesorii săi, pune punct oricărei discuţii. Termenul îşi are propria istorie: pentru Hitler şi Stalin adversarii erau, cum altfel?, nişte „terorişti“. Teroriştii există, desigur, cum există şi burghezi şi comunişti autentici; teroarea îndreptată împotriva civililor este arma celor slabi. Dar problema e că „terorist“, ca şi „stat paria“, ţine de retorica proteică, putând acţiona ca un bumerang: printre întemeietorii statului Israel s-au aflat şi terorişti evrei şi s-ar putea ca, foarte curând, ONU să adopte o rezoluţie prin care Israelul să fie considerat stat paria.

Prin urmare, primul pas către soluţionarea crizei din Orientul Mijlociu este ca Statele Unite să renunţe la obsesia retorică, contrară propriilor interese, faţă de un război împotriva terorismului, care i-a pus politica externă la degetul mic al lui Ariel Sharon, şi să înceapă să se comporte ca o mare putere, aşa cum şi este. În loc să se lase şantajată de prim-ministrul israelian, Washingtonul trebuie să îi ceară, atât lui cât şi reprezentanţilor palestinieni care au supravieţuit atenţiilor sale, să treacă la negocieri. Cu doi ani în urmă, chiar cu un an în urmă, ar fi fost rezonabil să i se ceară Autorităţii Palestiniene să pună capăt actelor de terorism înaintea oricăror discuţii. Dar, din cauza lui Ariel Sharon, nici un palestinian dispus să negocieze nu mai e în situaţia de a da curs unei astfel de cereri. Deci trebuie să înceapă negocierile şi să se ajungă la un acord de pace cu sau fără acte de terorism.

Israelienii, desigur, vor întreba cum să se aşeze la masa negocierilor cu oameni care au aprobat acte de terorism împotriva civililor israelieni. Palestinienii vor răspunde că nu au ce să le spună celor care pretind că vor o pace permanentă, dar au construit treizeci de aşezări de coloniști numai anul trecut. Ambele tabere au motive întemeiate de neîncredere. Din păcate, nu există nici o alternativă; trebuie obligate să negocieze. De-abia atunci vor începe să uite.[36]

Sunt multe lucruri care trebuie uitate. Palestinienii îşi amintesc expulzările în masă din 1948, exproprierile, exploatarea economică, colonizarea Cisiordaniei, asasinatele politice şi sute de umilinţe mărunte suferite zi de zi. Israelienii îşi amintesc războiul din 1948, refuzul arabilor de a le recunoaşte statul înainte şi după 1967, ameninţările repetate de a-i îneca în mare pe evrei, ca şi înfiorătoarele masacre de anul trecut ale civililor, aleşi la întâmplare.

Dar amintirile celor care trăiesc în Orientul Mijlociu nu sunt nici unice şi nici măcar exagerate. Timp de două decenii, Armata Republicană Irlandeză a împuşcat mortal civili protestanţi, chiar în pragul casei, în faţa propriilor copii. Teroriști protestanţi au răspuns cu aceeaşi monedă. Violenţa continuă, deşi la o scară mult mai mică. Ceea ce nu i-a împiedicat pe protestanţii moderaţi să se adreseze public preopinenţilor lor din Sinn Fein; Gerry Adams şi Martin McGinnis sunt acceptaţi acum ca lideri politici legitimi. La fel şi în alte părţi: la mai puţin de şase ani după masacrul din 1944 în satul Oradour, unde trupele SS au ars de vii şapte sute de francezi, bărbaţi, femei şi copii, Franţa şi Germania şi-au trimis reprezentanţi pentru a pune bazele unui nou proiect european.

În ultimele convulsii ale celui de-al Doilea Război Mondial, sute de mii de polonezi şi ucraineni s-au ucis sau izgonit unii pe alţii din teritoriile lor, într-un acces de violenţă intercomunitară fără corespondent în Orientul Mijlociu; în ritmul actual, evreii şi arabii vor avea nevoie de multe decenii ca să atingă cifre comparabile. Şi, totuşi, astăzi, polonezii şi ucrainenii, în pofida acestor amintiri tragice, nu numai că trăiesc în pace, dar şi colaborează şi cooperează tot mai strâns de-a lungul unei graniţe liniştite.

Deci se poate. În Orientul Mijlociu de astăzi fiecare tabără este prizoniera propriilor amintiri şi mituri naţionale, fără să vadă şi să audă durerea celeilalte tabere. Dar la fel au fost algerienii şi francezii, francezii şi germanii, ucrainenii şi polonezii şi, mai ales, protestanţii şi catolicii din Ulster. Nu există un moment magic în care zidurile se prăbuşesc, dar cronologia evenimentelor e clară: mai întâi soluţia politică, impusă din afară şi de sus, adesea când resentimentul reciproc este la apogeu. De-abia atunci poate începe uitarea.

Acum, când Ariel Sharon este pe cale de a declanşa un lung ciclu al morţii şi decăderii în toată regiunea, ar putea fi ceasul al unsprezecelea, după cum a recunoscut, tardiv, şi preşedintele american. Pentru Israel este mai mult ca sigur. Cu mult înainte ca arabii să intre în posesia teritoriului lor şi să-şi întemeieze un stat, israelienii vor decădea din interior. Teama de a da impresia că sunt solidari cu Sharon, care deja îi împiedică pe mulţi să viziteze Israelul, va cuprinde rapid o mare parte din comunitatea internaţională, transformând Israelul într-un stat paria. Oricât de precară ar fi situaţia palestinienilor în acest moment, îi vor supravieţui lui Sharon. Perspectivele Israelului sunt mai puţin sigure. Pentru restul lumii, criza Orientului Mijlociu reprezintă un risc crescut de război internaţional şi o garanţie posibilă că războiul declarat de America terorismului, indiferent de termenii în care acesta e descris, va da greş.[37]

Observatori bine-intenţionaţi ai Orientului Mijlociu contemporan îşi pun speranţa în interesele proprii, raţionale, ale părţilor aflate în conflict. Palestinienii, sugerează ei, ar duce-o mult mai bine dacă ar accepta hegemonia israeliană în schimbul prosperităţii materiale şi al securităţii personale care, mai devreme sau mai târziu, îi vor determina să renunţe la cererile de independenţă totală. Dacă există un calcul strategic în spatele tancurilor lui Sharon, iată la ce s-ar rezuma: intimidaţi suficient, arabii vor înţelege cât de mult au de pierdut dacă opun rezistenţă şi vor accepta o viaţă paşnică în condiţiile impuse de Israel.

Aceasta este poate cea mai periculoasă dintre toate iluziile coloniale. E aproape sigur că majoritatea algerienilor arabi ar fi trăit mai bine sub dominaţia franceză decât sub regimurile represive autohtone care au înlocuit-o. Acelaşi lucru este adevărat şi pentru cetăţenii multor state post-coloniale

conduse cândva de Londra. Dar viaţa bine trăită nu depinde neapărat de calculele privind venitul, longevitatea sau chiar siguranţa. După cum observa Aron: „A presupune că oamenii îşi sacrifică pasiunile pentru interesele lor înseamnă a nega experienţa secolului nostru“. Iată de ce, după felul în care îşi tratează supuşii arabi, israelienii se află pe un drum care nu duce nicăieri. Nu există alternativă la negocierile de pace şi la un acord final. Dacă nu acum, atunci când?

Acest eseu a apărut prima dată în

The New York Review of Books, în mai 2002.

---

[35] Paris: Plon, 1958. Vezi şi La Tragédie algérienne (Paris: Plon, 1957), de acelaşi autor.

[36] Unul dintre impedimentele reale este că Ariel Sharon a declarat public că se opune oricărui acord de pace cât de cât acceptabil celor din afara Israelului. Deci, nu poate negocia cu bună credinţă. Israelienii trebuie să găsească pe cineva care să poată.

[37] Comentatori şi oficiali americani se grăbesc să nege orice legătură între anti-americanism şi conflictul israeliano-palestinian. Dar relaţia este cât se poate de evidentă pentru aproape tot restul lumii.

CAPITOLUL 7

ISRAELUL: ALTERNATIVA

Procesul de instaurare a păcii în Orientul Mijlociu a decedat. Nu a murit: a fost ucis. Mahmoud Abbas a fost subminat de președintele Autorității Palestiniene și umilit de prim-ministrul Israelului. Pe succesorul lui îl așteaptă o soartă asemănătoare. Israelul continuă să-și ia în râs protectorul american construind așezări ilegale într-un dispreț cinic al „foii de parcurs“. Președintele Statelor Unite ale Americii a fost redus la postura de marionetă a unui ventriloc, recitând jalnic replica rostită la nesfârșit de cabinetul israelian: „E numai vina lui Arafat“. Israelienii înșiși așteaptă încrâncenați următorul act de terorism. Arabii palestinieni, înghesuiți în bantustane tot mai mici, subzistă din pomenile Uniunii Europene. În Cornul Abundenței presărat cu cadavre, Ariel Sharon, Yasser Arafat și o mână de teroriști pot clama victoria și chiar o fac. Am ajuns la capătul drumului? Ce e de făcut?

La începutul secolului XX, în amurgul imperiilor continentale, popoarele subjugate ale Europei visau la înființarea unor „state-națiuni“, teritorii pe care polonezii, cehii, sârbii, armenii și alții puteau trăi în libertare, stăpâni pe soarta lor. Când, după Primul Război Mondial, imperiile dinastiilor de Habsburg și Romanov s-au prăbușit, conducătorii lor s-au folosit de ocazie. Au apărut în grabă mai multe state noi, iar primul lucru pe care l-au făcut a fost să privilegieze majoritatea „etnică“, națională – definită de limbă sau religie sau vechime sau de toate trei – pe seama minorităților locale incomode, cărora le-a fost rezervat statutul de cetățeni de categoria a doua: străini, rezidenți permanent în propria casă.

Una dintre mișcările naționaliste, sionismul, nu a reușit să-și împlinească ambițiile. Visul unei patrii a evreilor, plasate cum nu se poate mai bine în

mijlocul defunctului Imperiu Otoman, trebuia să aştepte retragerea Imperiului Britanic: un proces care a mai acoperit încă trei decenii şi un al doilea război mondial. Şi aşa se face că de-abia în 1948 s-a întemeiat un stat-naţiune evreiesc în fosta Palestină otomană. Dar întemeietorii statului evreiesc fuseseră influenţaţi de aceleaşi concepte şi categorii ca şi contemporanii lor de la sfârşitul secolului al XIX-lea, din Varşovia, Odessa sau Bucureşti; deloc surprinzător, autodefinirea etnico-religioasă a Israelului, ca şi discriminarea „străinilor“ din interior, au avut mai multe puncte în comun cu, de exemplu, practicile României post-habsburgice decât ar fi înclinate să recunoască ambele ţări.

Problema Israelului, pe scurt, nu este – cum s-a sugerat uneori – că reprezintă o „enclavă“ europeană în lumea arabă, ci, mai curând, că a sosit prea târziu. A importat un proiect separatist caracteristic sfârşitului secolului al XIX-lea într-o lume care nu a rămas pe loc, o lume a drepturilor individuale, a graniţelor deschise şi a dreptului internaţional. Însăşi ideea unui „stat evreu“ – un stat în care evreii şi religia lor au privilegii exclusive de la care cetăţenii non-evrei sunt pentru totdeauna excluşi – este înrădăcinată într-un alt timp şi un alt spaţiu. Israelul, pe scurt, este un anacronism.

Într-o singură privinţă, vitală, Israelul este, totuşi, diferit de microstatele precedente, nesigure, aflate mereu în defensivă, născute după prăbuşirea imperiilor: este o democraţie. De aici şi dilema de azi. Din cauza ocupării teritoriilor cucerite în 1967, Israelul de azi se confruntă cu trei opţiuni neatrăgătoare. Poate dărâma aşezările din teritorii, poate reveni la graniţele de stat din 1967, între care evreii constituie o majoritate clară, şi astfel să rămână şi un stat evreu şi o democraţie, chiar dacă are în componenţă o comunitate care contravine constituţiei, alcătuită din cetăţeni arabi de categoria a doua.

A doua opţiune este ca Israelul să ocupe în continuare „Samaria“, „Iudeea“ şi Gaza, unde populaţia arabă – adăugată la cea a Israelului de azi – va deveni, în 5–8 ani, majoritară: caz în care Israelul va fi un stat evreu (cu o majoritate tot mai mare de non-evrei nenaturalizaţi) sau o democraţie. Dar, logic, nu poate fi şi una şi alta.

A treia opţiune este ca Israelul să păstreze controlul asupra teritoriilor

ocupate, dar să scape de majoritatea covârşitoare a populaţiei arabe: fie prin expulzare forţată, fie prin înfometare, lipsindu-i de mijloacele de trai, inclusiv de pământuri, şi lăsându-le, astfel, doar varianta exilului. În acest mod, Israelul ar putea rămâne şi evreu şi democrat, oficial cel puţin: dar riscând să devină prima democraţie modernă care pune în aplicare o epurare etnică totală ca proiect statal, acţiune care ar reduce Israelul pentru totdeauna la condiţia de stat plasat în afara legii, un paria internaţional.

Cei care consideră că această a trei opţiune este de neconceput mai ales pentru un stat evreu nu au observat creşterea constantă a numărului de aşezări şi de terenuri confiscate în Cisiordania în ultimul sfert de secol, sau nu au ascultat generali şi politicieni israelieni de dreapta, unii dintre ei membri ai guvernului actual. Moderaţii din politica israeliană sunt reprezentaţi de mişcarea Likud. Componenta ei cea mai importantă este Partidul Herut al răposatului Menachem Begin. Herut este succesorul Sioniştilor Revizionişti interbelici ai lui Vladimir Jabotinsky, a căror lipsă de respect faţă de lege şi faţă de dreptul asupra unui teritoriu i-a făcut pe sioniştii de stânga să-i numească „fascişti“. Când îl auzi pe Ehud Olmert, vicepremierul Israelului, cum insistă cu mândrie că ţara sa nu a exclus opţiunea de a-l asasina pe preşedintele ales al Autorităţii Palestiniene, e clar că eticheta li se potriveşte mai bine ca niciodată. Fiindcă fasciştii de asta se ocupă, de asasinate politice.

Situaţia Israelului nu este disperată, dar nici nu mai are mult până să devină lipsită de speranţă. Sinucigaşii care detonează bombele aflate asupra lor nu vor putea desfiinţa statul Israel, iar palestinienii nu au arme. Există, într-adevăr, radicali arabi care nu vor avea odihnă până nu îi vor îneca pe toţi evreii în Marea Mediterană, dar aceştia nu reprezintă o ameninţare strategică la adresa Israelului, iar armata israeliană este conştientă de acest lucru. Israelienii cu capul pe umeri nu se tem atât de mult de Hamas sau de Brigada al-Aqsa, cât de apariţia unei majorităţi arabe în „Marele Israel“ şi, mai presus de toate, de eroziunea culturii politice şi a moralului civic al societăţii lor. Cum scria recent laburistul Avraham Burg: „După două mii de ani de luptă pentru supravieţuire, din păcate Israelul e un stat colonial, condus de o clică coruptă, care disprețuiește și își bate joc de lege și de moralitatea civică“.[38] Dacă nu se schimbă ceva, peste o jumătate de deceniu Israelul nu va mai fi

nici evreu, nici democraţie.

Aici trebuie să amintim şi rolul jucat de Statele Unite. Comportamentul Israelului a fost un dezastru pentru politica externă americană. Cu sprijinul Statelor Unite, Ierusalimul a trecut constant şi cu aroganţă peste rezoluţiile ONU care îi cereau să se retragă din teritoriile ocupate în război. Israelul este singurul stat din Orientul Mijlociu despre care se ştie că fabrică şi deţine arme letale, de distrugere în masă. Făcându-se că nu observă, Statele Unite şi-au subminat eforturile tot mai intense de a face în aşa fel încât astfel de arme să nu cadă în mâinile altor state, mici şi potenţial beligerante. Sprijinul necondiţionat acordat de Washington Israelului, în pofida unor dubii (neexprimate), este principalul motiv pentru care majoritatea ţărilor nu mai cred în bunele noastre intenţii.

Acum se recunoaşte tacit, de către cei care au avut acces la informaţii, că motivele pentru care America a pornit Războiul din Irak nu au fost neapărat cele anunţate la momentul respectiv.[39] Pentru mulţi membri ai actualei administraţii americane, una dintre intenţiile strategice majore a fost destabilizarea şi apoi reconfigurarea Orientului Mijlociu într-o manieră care să fie favorabilă Israelului. Şi povestea continuă. Acum scoatem tot felul de mârâieli războinice împotriva Siriei, fiindcă serviciile israeliene de informaţii ne-au asigurat că armele irakiene au fost mutate acolo – o afirmaţie care nu este susţinută de nici o altă sursă. Siria sprijină Hezbollahul şi Jihadul islamic: duşmani înverşunaţi ai Israelului, desigur, dar nu reprezintă şi o ameninţare internaţională semnificativă. Până în prezent, Damascul a furnizat Statelor Unite informaţii vitale despre al-Qaeda. Ca şi Iranul, o altă ţintă clasică a furiei israeliene, pe care o tot învrăjbim, Siria este mai de folos Statelor Unite ca prieten decât ca duşman. Cu cine ne războim?

Pe 16 septembrie 2003, Statele Unite au respins o rezoluţie a Consiliului de Securitate ONU prin care i se cerea Israelului să nu-l mai ameninţe cu deportarea pe Yasser Arafat. Până şi oficialii americani recunosc, în particular, că rezoluţia a fost rezonabilă şi prudentă, şi că declaraţiile tot mai iresponsabile ale conducerii actuale a Israelului, care contribuie indirect la întărirea poziţiei lui Arafat în lumea arabă, constituie un impediment major în calea păcii. Cu toate acestea, Statele Unite au blocat rezoluţia, slăbind şi mai mult credibilitatea noastră ca arbitru onest în acea regiune. Prietenii şi aliaţii

Americii din întreaga lume nu mai sunt surprinşi de astfel de acţiuni, ci doar întristaţi şi dezamăgiţi.

De mulţi ani, politicienii israelieni îşi îngreunează singuri viaţa în mod activ; de ce continuăm să îi ajutăm şi să îi îndemnăm să persevereze în greşeală? În trecut, Statele Unite au încercat, fără tragere de inimă, să pună presiune pe Israel ameninţând că va reţine o parte din subvenţiile anuale care ajung la coloniştii din Cisiordania. Dar ultima oară când au încercat aşa ceva, în timpul administraţiei Clinton, Ierusalimul a pretextat că sumele respective sunt menite să acopere „cheltuielile cu apărarea“. Washingtonul a acceptat subterfugiul şi, astfel, din cele zece miliarde de dolari cât reprezenta ajutorul dat de americani pe o perioadă de patru ani, între 1993 şi 1997, mai puţin de 775 de milioane au fost reţinute. Programul de colonizare a continuat fără probleme. Acum nici măcar nu mai încercăm să îl oprim.

Această ezitare de a vorbi sau de a acţiona nu e în favoarea nimănui. În plus, a afectat şi dezbaterile care au loc în America. În loc să abordeze corect situaţia din Orientul Mijlociu, politicienii şi specialiştii americani îi calomniază pe aliaţii europeni, când aceştia nu sunt de acord cu ei, vorbesc cu volubilitate şi iresponsabilitate despre recrudescenţa antisemitismului, când e criticat Israelul, şi atacă orice personalitate autohtonă care încearcă să încalce consensul.

Dar criza din Orientul Mijlociu nu va dispărea. Preşedintele Bush va străluci probabil prin absenţă de la această dispută în anul care vine, după ce a spus destule despre „foaia de parcurs“, în iunie, ca să îl potolească pe Tony Blair. Dar, mai devreme sau mai târziu, un om de stat american va trebui să îi spună adevărul unui prim-ministru israelian şi va găsi o cale de a-l face să îl asculte. Timp ce două decenii, liberalii israelieni şi palestinienii moderaţi tot insistă, în zadar, că singura speranţă este ca Israelul să dărâme aproape toate aşezările şi să revină la graniţele din 1967, în schimbul recunoaşterii de către arabi a acelor graniţe şi a unui stat palestinian stabil, fără terorişti, garantat (şi controlat) de agenţii occidentale şi internaţionale. Acesta încă mai e consensul convenţional – cândva o soluţie justă şi posibilă.

Eu unul cred că e deja prea târziu pentru aşa ceva. Sunt prea multe aşezări, sunt prea mulţi colonişti evrei şi prea mulţi palestinieni care locuiesc împreună, chiar dacă sunt separaţi de sârma ghimpată şi de legile care

restricţionează deplasarea în interior. Indiferent de ce prevede „foaia de parcurs“, situaţia adevărată este cea de la faţa locului care, aşa cum spun israelienii, reflectă realitatea. Ar fi posibil ca peste un sfert de milion de coloniști evrei bine înarmaţi şi bine subvenţionaţi să părăsească de voie Palestina arabă; dar nici unul dintre cunoscuţii mei nu crede că se va întâmpla. Mulţi dintre coloniști vor prefera să moară – sau să ucidă – decât să se mute de acolo. Ultimul politician israelian care a împuşcat evrei în numele politicii de stat a fost David Ben-Gurion, care a dezarmat cu forţa miliţiile Irgun, ilegale, ale lui Begin, în 1948, şi le-a integrat în noile Forţe de Apărare Israeliene. Ariel Sharon nu este Ben-Gurion.[40]

A sosit momentul să ne gândim la ceva inimaginabil. Soluţia celor două state – esenţa procesului de la Oslo şi „foaia de parcurs“ de astăzi – este, probabil, deja sortită eşecului. Cu fiecare an care trece amânăm o opţiune inevitabilă, mai dificilă, pe care, până acum, doar extrema dreaptă şi extrema stângă au recunoscut-o, fiecare din alte motive. Adevărata alternativă pentru Orientul Mijlociu în anii următori va fi un Israel Mare, epurat din punct de vedere etnic, sau un singur stat binaţional, integrat, din evrei şi arabi, din israelieni şi palestinieni. Aşa o văd radicalii din cabinetul lui Sharon; şi, de aceea, anticipează izgonirea arabilor ca pe o condiţie ineluctabilă pentru supravieţuirea unui stat evreu.

Dar, dacă, în lumea de azi, un „stat evreu“ nu îşi are locul? Dacă soluţia binaţională nu ar fi doar tot mai posibilă, ci şi un rezultat dezirabil? Nu e o idee chiar atât de ciudată. Majoritatea cititorilor acestui eseu trăiesc în state pluraliste care sunt de multă vreme multietnice şi multiculturale. „Europa creştină“, vezi M. Valéry Giscard d’Estaing, este o sintagmă perimată; civilizaţia occidentală de astăzi este un amalgam de culori, religii şi limbi, de creştini, evrei, musulmani, arabi, indieni şi mulţi alţii – după cum ştie orice vizitator al Londrei, Parisului sau al Genevei.[41]

Israelul însuşi e, practic, o societate multiculturală, şi, totuşi, rămâne diferit de statele democrate prin faptul că recurge la criterii etnico-religioase ca să îşi numească şi să îşi clasifice cetăţenii. Reprezintă o ciudăţenie printre naţiunile moderne – după cum afirmă susţinătorii săi mai paranoici – fiindcă este un stat evreu şi nimeni nu vrea ca evreii să aibă un stat; dar şi fiindcă este un stat evreu în care o comunitate – evreii – este deasupra celorlalte, într-o epocă în

care un astfel de stat nu îşi are locul.

Mulţi ani la rând, Israelul a avut un înţeles deosebit pentru poporul evreu. După 1948, a primit sute de mii de supravieţuitori neajutoraţi care nu aveau unde să meargă; fără Israel, situaţia lor ar fi fost disperată, fără ieşire. Israelul a avut nevoie de evrei, iar evreii au avut nevoie de Israel. Împrejurările în care s-a născut au legat astfel, inextricabil, identitatea Israelului de Shoah, proiectul german de exterminare a evreilor din Europa. Drept rezultat, toată critica la adresa Israelului revine mereu, obsesiv, la reamintirea acelui proiect, fapt pe care apologeţii americani ai Israelului se reped să îl exploateze fără ruşine. A căuta nod în papură statului evreu înseamnă a-i vorbi de rău pe evrei; până şi imaginarea unei configurări alternative a Orientului Mijlociu e privită ca un echivalent moral al genocidului.

În anii de după cel de-al Doilea Război Mondial, milioanele de evrei care nu locuiau în Israel s-au simţit mai în siguranţă ştiind că există – fie că se gândeau la el ca la o poliţă de asigurare împotriva recrudescenţei antisemitismului, fie ca la un memento adresat lumii că evreii pot lupta şi o vor face ori de câte ori va fi nevoie. Înainte de înfiinţarea unui stat evreu, minorităţile evreieşti din societăţile creştine priveau îngrijorate peste umăr şi se fereau să iasă în faţă; din 1948, au putut să meargă cu fruntea sus. Din păcate, în ultimii ani, situaţia s-a inversat în mod tragic.

Astăzi, evreii non-israelieni se simt din nou expuşi criticilor şi vulnerabili în faţa unor atacuri pentru nişte lucruri pe care nu le-au făcut. Dar, de data aceasta, statul evreu şi nu unul creştin este cel care îi ţine ostatici pentru propriile lui acţiuni. Evreii din diaspora nu pot influenţa politicile israeliene, dar sunt, implicit, identificaţi cu ele, Israelul insistând sus şi tare că se bazează pe loialitatea lor. Comportamentul unui stat evreu atât de vocal afectează modul în care sunt văzuţi evreii din celelalte state. Incidenţa crescândă a atacurilor asupra evreilor în Europa şi în alte părţi se datorează, în primul rând, eforturilor canalizate greşit, adesea din partea musulmanilor tineri, de a se răzbuna pe Israel. Adevărul deprimant este că modul în care se comportă Israelul nu face rău numai Americii. Face rău Israelului însuşi, cum recunosc mulţi israelieni în tăcere. Adevărul deprimant este că Israelul de azi le face rău evreilor.

Într-o lume în care naţiunile şi popoarele se amestecă tot mai mult, inclusiv prin căsătorie, în care impedimentele naţionale şi culturale din calea comunicării aproape că nu mai există, în care tot mai mulţi dintre noi au identităţi multiple, elective, şi ne-am simţi fals constrânşi dacă ar trebui să răspundem numai la una dintre ele, într-o astfel de lume, Israelul este cu adevărat un anacronism. Şi nu unul simplu, ci unul disfuncţional. În „ciocnirea culturilor“ de astăzi, dintre democraţiile pluraliste, deschise, şi etno-statele bazate pe credinţă, intolerante până la violenţă, Israelul riscă, de fapt, să ajungă în tabăra greşită.

Convertirea Israelului, dintr-un stat evreu într-unul binaţional, nu ar fi uşoară, deşi nu chiar atât de imposibilă pe cât pare: procesul a început deja, de facto. Dar i-ar afecta mult mai puţin pe majoritatea evreilor şi a arabilor decât pretind duşmanii lui naţionalişti şi religioşi. Oricum, nici unul dintre cunoscuţii mei nu are o idee mai bună: cei care cred sincer că gardul electronic atât de controversat, care este construit acum, va rezolva problemele, au pierdut ultimii cincizeci de ani de istorie. „Gardul“ – de fapt, o zonă blindată de şanţuri, garduri, senzori, drumuri desfundate (pentru depistarea urmelor de paşi) şi un zid care, în unele locuri, atinge o înălţime de mai bine de opt metri – ocupă, împarte şi fură pământ arab, va distruge sate, mijloace de trai şi ce mai rămâne din comunitatea arabo-evreiască. Costă aproximativ un milion de dolari kilometrul şi nu va aduce decât umilinţă şi disconfort ambelor tabere. Ca şi Zidul Berlinului, confirmă falimentul instituţional şi moral al regimului pe care trebuie să îl protejeze.

Un stat binaţional în Orientul Mijlociu ar necesita o conducere americană curajoasă şi mereu implicată. Securitatea evreilor şi a arabilor ar trebui garantată de o forţă internaţională – deşi unui stat binaţional constituit în mod legitim i-ar veni mult mai uşor să îi ţină sub control pe militanţii de toate tipurile în interiorul propriilor graniţe, decât atunci când aceştia se infiltrează din afară şi pot găsi sprijin într-o comunitate furioasă, exclusă, de o parte şi de cealaltă a graniţei.[42] Un stat binaţional în Orientul Mijlociu ar necesita apariţia, în aceeaşi măsură printre evrei şi arabi, unei clase politice noi. Ideea în sine este un amestec de realism şi utopie, fără perspectivă, şi îţi trebuie mult curaj ca să o pui în practică. Din păcate celelalte opţiuni sunt mult mai proaste.

Acest eseu a apărut prima dată în

The New York Review of Books, în octombrie 2003.

---

[38] Vezi eseul lui Burg, „La révolution sioniste est morte“, Le Monde, 11 septembrie 2003. Fost șef al Agenției Evreiești, autorul a fost președinte al Knessetului, Parlamentul Israelului, între 1999 și 2003, iar acum este membru al Knessetului din partea Partidului Laburist. Eseul lui a apărut prima dată în cotidianul israelian Yediot Aharonot și a fost republicat în mai multe ziare, cele mai importante fiind Forward (29 august 2003) și Guardian, în Londra (15 septembrie 2003).

[39] Vezi interviul cu adjunctul ministrului apărării, Paul Wolfowitz, în numărul din iulie 2003 al revistei Vanity Fair.

[40] În 1979, după încheierea acordului de pace cu Anwar Sadat, prim-ministrul Begin și ministrul apărării, Sharon, chiar au dat ordin armatei să închidă așezările evreiești din teritoriul care îi aparținea Egiptului. Rezistența furioasă a unora dintre coloniști a fost înfrântă cu forța, deși nimeni nu a fost ucis. Dar armata se confrunta cu trei mii de extremiști și nu cu un sfert de milion, iar teritoriul respectiv era Deșertul Sinai și nu „biblicele Samaria și Iudeea“.

[41] Albanezii din Italia, arabii și africanii negri din Franța, asiaticii din Anglia, toți continuă să fie tratați cu ostilitate. O minoritate de votanți din Franța sau Belgia și chiar din Danemarca și Norvegia sprijină partide politice a căror ostilitate față de „imigrație“ este uneori singura lor platformă. Dar, prin comparație cu situația din urmă cu treizeci de ani, Europa este acum un amestec multicolor de cetățeni egali, acesta fiind, indiscutabil, viitorul ei.

[42] După cum notează Burg, politicile actuale ale Israelului sunt cel mai bun instrument de recrutare a teroriștilor: „Suntem insensibili la soarta copiilor palestinieni, înfometați și umiliți; atunci de ce ne arătăm surprinși când suntem aruncați în aer în restaurantele noastre? Chiar dacă am ucide câte o mie de teroriști pe zi, tot nu s-ar schimba nimic“. Vezi Burg, „La révolution

sioniste est morte“.

CAPITOLUL 8

UN LOBBY, NU O CONSPIRAȚIE

În numărul din 23 martie 2006 al London Review of Books, o revistă londoneză de prestigiu, a apărut un eseu intitulat „Lobby-ul pentru Israel“. Autorii sunt doi distinși universitari (Stephen Walt de la Harvard și John Mearsheimer de la Universitatea din Chicago) care au postat o versiune mai lungă (de 83 de pagini) pe site-ul Școlii Kennedy din cadrul Universității Harvard.

Cum probabil că au anticipat, eseul a stârnit o avalanșă de insulte și de atacuri. Criticii i-au acuzat de superficialitate, afirmațiile celor doi fiind, ca să îl citățm pe Christopher Hitchens, „ușor, dar cu siguranță rău mirositoare“. Mirosul urât la care se referă Hitchens e, desigur, cel al antisemitismului.

Această reacție aproape isterică este regretabilă. În ciuda titlului provocator, eseul se bazează pe o mare varietate de surse standard și, în cea mai mare parte, nu este polemic. Dar face două afirmații distincte și importante. Prima este că sprijinul fără rezerve acordat Israelului, de-a lungul deceniilor, nu a servit intereselor majore ale Americii. O afirmație care cu greu poate fi combătută. Cea de a doua este mai controversată: opțiunile politicii externe americane, scriu autorii, au fost influențate ani la rând de un grup de presiune din interior, „Lobby-ul pentru Israel“.

Unii ar prefera, atunci când explică acțiunile Americii peste hotare, să arate cu degetul spre „lobby-ul pentru energie“ din interior. Alții ar putea da vina pe influența idealismului wilsonian sau pe practicile imperialiste reziduale după Războiul Rece. Dar existența unui puternic lobby pentru Israel nu poate fi negată, mai ales de cei care știu cum lucrează Washingtonul. Inima acestuia

este Comisia americano-israeliană pentru afaceri publice, iar în penumbra lui se află mai multe organizaţii naţionale evreieşti.

Lobby-ul pentru Israel afectează opţiunile politicii noastre externe? Desigur – acesta este unul dintre scopurile sale. Şi a acţionat cu mult succes: Israelul primeşte cel mai consistent ajutor american, iar reacţiile americane la comportamentul Israelului au fost extraordinar de indulgente, de susţinere necondiţionată.

Presiunea exercitată în favoarea Israelului influenţează în mod negativ deciziile americanilor? Răspunsul ţine de interpretare. Lideri israelieni proeminenţi şi susţinătorii lor americani au exercitat presiuni masive pentru ca Irakul să fie invadat, dar Statele Unite probabil că ar fi în Irak acum şi fără insistenţele lobby-ului pentru Israel. Este Israelul, în cuvintele lui Mearsheimer şi Walt, „un impediment în calea războiului împotriva terorii şi al eforturilor mai largi de combatere a statelor paria?“ Eu cred că este; dar şi aceasta este o chestiune care trebuie dezbătută cu argumente serioase.

Eseul şi problemele pe care le ridică, în ceea ce priveşte politica externă americană, au fost discutate şi răsdiscutate dincolo de graniţele ţării. În America, însă, reacţia a fost diferită: o tăcere aproape totală în mass media serioasă. De ce? Există câteva explicaţii plauzibile. Una este că o lucrare universitară relativ obscură îi interesează prea puţin pe cititorii obişnuiţi. Alta este că afirmaţiile despre influenţa publică disproporţionată a evreilor nu sunt o mare noutate – dezbaterea lor atrage inevitabil extremele politice. Apoi mai există şi ideea că Washingtonul este oricum copleşit de astfel de „lobby-uri“, care pun presiune pe factorii de decizie politică şi le influenţează opţiunile.

Fiecare dintre aceste consideraţii ar putea explica, în mod rezonabil, indiferenţa iniţială a mass mediei serioase la eseul lui Mearsheimer şi Walt. Dar nu explică, în mod convingător, şi tăcerea care a continuat chiar şi după ce articolul a stârnit dezbateri aprinse în cercurile universitare, în cadrul comunităţii evreieşti, printre revistele şi site-urile de opinie, ca şi în restul lumii. Eu cred că e vorba de un alt element: teama. Teama de a fi bănuit că legitimezi o discuţie despre o „conspiraţie evreiască“; teama de a fi bănuit că eşti anti-Israel şi, în ultimă instanţă, teama de a autoriza exprimarea antisemitismului.

Rezultatul final – eșecul de a găsi soluția la o problemă majoră din domeniul politicilor publice – este jalnic. Și ce dacă, ați putea întreba, europenii dezbat acest subiect cu atâta entuziasm? Europa nu e un focar de antisioniști (citește antisemiți) care nu vor pregeta să se folosească de șansa de a ataca Israelul și pe prietenul său american? Și, totuși, David Aaronovitch, editorialist la Times of London, criticându-i pe Mearsheimer și Walt, a recunoscut: „Le împărtășesc dorința de redresare a situației, din moment ce Statele Unite au dovedit, nu o dată, că nu înțeleg starea critică în care se află palestinienii“.

Iar jurnalistul german Christoph Bertram, un prieten statornic al Americii într-o țară în care fiecare personalitate publică se ferește cât poate să facă valuri în astfel de chestiuni, a scris în Die Zeit că „rareori se găsesc specialiști animați de dorința și curajul de a sparge tabuuri“.

Cum să explicăm faptul că tocmai în Israel problemele spinoase ridicate de profesorii Mearsheimer și Walt au avut parte de cele mai multe comentarii și dezbateri? Un editorialist israelian, de la cotidianul liberal Haaretz, a scris despre Richard Perle și Douglas Faith, consilieri americani în materie de politică externă, că „merg ca pe sârmă, între loialitatea față de guvernele americane… și interesele israeliene“. Iar Jerusalem Post, publicația israeliană sută la sută conservatoare, l-a catalogat pe Paul Wolfowitz, adjunctul ministrului apărării, drept „devotat total Israelului“. Să-i acuzăm și pe israelieni de „antisionism“?

Răul făcut de teama Americii de antisemitism atunci când discută despre Israel este întreit. Antisemitismul îi afectează pe evrei: antisemitismul este o realitate (îl cunosc destul de bine, din moment ce am crescut în Marea Britanie a anilor 1950), dar tocmai din acest motiv nu trebuie confundat cu criticile de ordin politic aduse Israelului sau susținătorilor săi americani. Antisemitismul afectează Israelul: prin garantarea unui sprijin necondiționat, americanii încurajează Israelul să acționeze fără să țină cont de consecințe. Jurnalistul israelian Tom Segev a etichetat eseul lui Mearsheimer și Walt drept „arogant“, dar a și recunoscut cu mâhnire: „Au dreptate. Dacă Statele Unite ar fi salvat Isarelul de el însuși, astăzi viața ar fi mult mai bună… Lobby-ul pentru Israel din Statele Unite afectează adevăratele interese ale Israelului.“

Mai presus de toate, autocenzura face rău chiar Americii însăși. Americanii

îşi refuză participarea la o dezbatere internaţională care se desfăşoară într-un ritm foarte rapid. Daniel Levy (fost negociator pentru pace al Israelului) a scris în Haaretz că eseul celor doi ar trebui să fie considerat un apel la trezire, care atrage atenţia asupra răului pe care lobby-ul pentru Israel îl face ambelor naţiuni. Eu unul aş merge şi mai departe. După părerea mea, acest eseu, scris de doi politologi „realişti“ pe care nu îi interesează deloc palestinienii, este un semnal de alarmă.

Privind retrospectiv, vom vedea Războiul din Irak şi consecinţele lui catastrofale nu ca pe începutul unei noi ere democratice în Orientul Mijlociu ci, mai degrabă, ca pe sfârşitul unei ere care a început după Războiul din 1967, o perioadă în care apropierea americanilor de Israel a fost dictată de două imperative: calculele strategice impuse de Războiul Rece şi o nouă sensibilitate a naţiunii americane faţă de memoria Holocaustului, plus datoria faţă de victimele şi supravieţuitorii săi.

Între timp, termenii dezbaterii strategice se schimbă. Asia de Est devine pe zi ce trece tot mai importantă. Neputinţa noastră de a reconfigura Orientul Mijlociu – ca şi implicaţiile de durată ale rămânerii noastre acolo – constituie subiectul unei analize minuţioase. Influenţa americană în acea parte a lumii depinde acum aproape exclusiv de forţa noastră de a purta un război: ceea ce, în ultimă instanţă, înseamnă că nu există nici o influenţă. Dar, poate în primul rând, Holocaustul trece dincolo de memoria vie. În ochii unei lumi căreia nu îi scapă nimic, faptul că străbunica unui militar israelian a murit la Treblinka nu îi va scuza comportamentul.

Aşadar, generaţiile viitoare de americani nu vor înţelege de ce autoritatea imperială şi reputaţia internaţională a Statelor Unite sunt atât de apropiate de un stat client mediteranean, atât de mic şi de controversat. Deja mulţi europeni, latino-americani, africani şi asiatici nu înţeleg motivul. De ce, întreabă ei, America preferă să nu discute această problemă cu restul comunităţii internaţionale? Americanilor s-ar putea să nu le placă implicaţiile acestei întrebări. Dar întrebarea e presantă. Se referă direct la poziţia şi la influenţa noastră internaţională; şi nu are nimic de a face cu antisemitismul. Și nu o putem ignora.

Această reacţie la publicarea eseului „Lobby-ul pentru Israel“, de John Mearsheimer şi Stephen Walt, în London Review of Books, a apărut pentru prima dată în The New York Times, în aprilie 2006.

CAPITOLUL 9

„PROBLEMA RĂULUI“ ÎN EUROPA POSTBELICĂ

Prima carte de Hannah Arendt pe care am citit-o, la vârsta de 16 ani, a fost Eichmann la Ierusalim: Raport asupra banalității răului. Pentru mine rămâne textul emblematic al autoarei. Nu este cea mai filosofică dintre cărţile ei. Nu are întotdeauna dreptate, şi, cu siguranță, nu este cea mai populară dintre scrierile sale. Nici nu mi-a plăcut când am citit-o prima dată – eram un tânăr socialist-sionist înfocat şi concluziile lui Arendt m-au tulburat profund. Dar de-a lungul anilor am înţeles că Eichmann la Ierusalim ilustrează marile calități ale lui Hannah Arendt: atacul frontal al unui subiect dureros; dezacordul cu judecățile de valoare oficiale; provocarea intelectuală nu numai a criticilor ci, mai ales, a prietenilor; și, în primul rând, tulburarea liniștii pe care ți-o aduce opinia acceptată fără crâcnire. În amintirea lui Arendt, „cea care a tulburat liniștea“, vreau să vă împărtășesc câteva gânduri despre un subiect care, mai mult decât celelalte, a preocupat-o în scrierile ei politice.

În 1945, într-unul dintre primele ei eseuri elaborate după sfârşitul războiului în Europa, Hannah Arendt scria că „problema răului va fi problema fundamentală a vieții intelectuale postbelice în Europa – la fel cum moartea a devenit problema fundamentală după ultimul război“.[43] Într-un fel, desigur, autoarea avea dreptate. După Primul Război Mondial, europenii au fost traumatizați de amintirea morții: în primul rând, de moartea pe câmpul de luptă, la o scară până atunci inimaginabilă. Poezia, proza, filmele, artele Europei interbelice musteau de imagini ale violenței și ale morții, de obicei critice, dar uneori nostalgice (ca în scrierile lui Ernst Jünger sau Pierre Drieu La Rochelle). Și, desigur, în aceeași perioadă, violența Primului Război Mondial s-a transferat în viața civilă sub forme multiple: unități paramilitare, asasinate politice, lovituri de stat, războaie civile și revoluții.

Dar, după cel de-al Doilea Război Mondial, cultul violenței a dispărut în mare parte din viața Europei. În acest război, violența a fost îndreptată nu numai împotriva militarilor ci, mai ales, împotriva civililor (o mare parte din victimele celui de-al Doilea Război Mondial s-au înregistrat nu pe câmpul de luptă, ci sub semnul ocupației, al epurării etnice și al genocidului). Iar epuizarea tuturor națiunilor europene – și a învingătorilor și a învinșilor – a lăsat puține iluzii legate de gloria obținută în luptă sau de apărarea onoarei prin moarte. Ce a rămas cu adevărat a fost cunoașterea nemijlocită a brutalităților și a crimelor comise la o scară fără precedent. Cum a fost posibil ca ființele omenești să-și facă reciproc așa ceva – și, mai ales, cum și de ce un popor european (germanii) a vrut să extermine un alt popor (evreii) – au fost, pentru un observator atât de perspicace precum Arendt, întrebările obsesive cu care avea să se confrunte continentul. Asta a vrut ea să spună prin „problema răului“.

Într-o anumită privință, Arendt a avut dreptate. Dar, cum se întâmplă atât de des, altora le-a luat ceva timp ca să o înțeleagă. Este adevărat că, după înfrângerea lui Hitler și după procesele de la Nürnberg, avocații și legiuitorii au acordat multă atenție problemei „crimelor împotriva umanității“ și definiției unei noi crime – „genocidul“ – care până atunci nici măcar nu avea un nume. Dar, în timp ce tribunalele defineau crimele monstruoase care tocmai fuseseră comise în Europa, europenii își dădeau toată silința să le uite. În sensul acesta Arendt a greșit, cel puțin pentru o vreme.

Departe de a reflecta la problema răului în anii de după cel de-al Doilea Război Mondial, majoritatea europenilor i-au întors spatele. Astăzi ne vine greu să înțelegem, dar adevărul este că, mulți ani, Shoah – încercarea de genocid asupra evreilor din Europa – nu a fost nici pe departe problema fundamentală a vieții intelectuale postbelice în Europa (sau Statele Unite). Dimpotrivă, cei mai mulți – intelectuali și alții – au ignorat-o cât de mult au putut. De ce?

În Europa de Est au fost patru motive. În primul rând, cele mai atroce crime din timpul războiului împotriva evreilor au fost comise acolo; și, chiar dacă acele crime au fost inițiate de germani, aceștia nu au dus lipsă de colaboratori de bună credință din națiunile ocupate: polonezi, ucrainieni, letoni, croați și

alții. În multe locuri, a existat un interes major de a uita ce s-a întâmplat, de a acoperi cu un văl cele mai cumplite orori.[44] În al doilea rând, mulți est-europeni non-evrei au fost ei înșiși victime ale atrocităților (din partea germanilor, a rușilor și a altora) astfel încât, atunci când își aminteau războiul, nu se gândeau la chinurile vecinilor evrei, ci la propriile lor suferințe și pierderi.

În al treilea rând, până în 1948, cea mai mare parte din Europa Centrală și de Est a trecut sub controlul sovieticilor. Versiunea oficială sovietică privind cel de-al Doilea Război Mondial era aceea a unui război antifascist – sau, în interiorul Uniunii Sovietice, „Marele război pentru apărarea patriei". Pentru Moscova, Hitler era mai presus de toate un fascist și un naționalist. Rasismul lui era mai puțin important. Milioanele de evrei morți din teritoriile sovietice erau trecute la pierderile sovietice, desigur, iar faptul că erau evrei era abia amintit sau chiar ignorat în cărțile de istorie și la comemorările publice. În sfârșit, după câțiva ani de dominație comunistă, amintirea ocupației germane a fost înlocuită cu cea a oprimării sovietice. Exterminarea evreilor a fost împinsă și mai abitir în planul secund.

În Europa de Vest, chiar dacă împrejurările au fost diferite, lumea a uitat și ea. Ocupația din timpul războiului – în Franța, Belgia, Olanda, Norvegia și, după 1943, în Italia – a fost o experiență umilitoare, guvernele postbelice preferând să uite colaborarea și alte mârșăvii și să scoată în evidență mișcările eroice de rezistență, revoltele naționale, eliberarea și martirii. Mulți ani după 1945, chiar și cei care erau în cunoștință de cauză – precum Charles de Gaulle – au contribuit în mod deliberat la mitologia națională a suferinței eroice și a rezistenței curajoase, în masă. În Germania de Vest, starea de spirit națională a fost la început de autocompătimire, suferințele germanilor fiind în prim-plan. După începutul Războiului Rece și schimbarea dușmanilor, nu a mai fost oportună scoaterea în evidență a crimelor trecute ale aliaților actuali. Prin urmare, nimeni – nici germanii, nici austriecii, nici francezii, olandezii, belgienii sau italienii – nu a mai vrut să evoce suferințele evreilor sau răul imens care l-au provocat.

Iată de ce, ca să dăm un exemplu faimos, atunci când Primo Levi și-a prezentat memoriile de la Auschwitz, Se questo è un uomo, marii edituri italiene Einaudi, în 1946, cartea i-a fost respinsă pe loc. La vremea aceea, ca

şi în următorii ani, Bergen-Belsen şi Dachau, nu Auschwitz, reprezentau ororile nazismului; accentul pe deportaţii politici, nu pe cei aduşi acolo din motive rasiale, se potrivea mai bine cu relatările postbelice despre rezistenţa naţională eroică din timpul războiului. Până la urmă, cartea lui Levi a fost publicată, dar de o editură mică şi într-un tiraj de numai 2500 de exemplare. Aproape nimeni nu a cumpărat-o; multe exemplare ale cărţii au fost duse într-un depozit din Florenţa şi distruse de marile inundaţii din 1966.

Pot confirma lipsa de interes faţă de Shoah din anii aceia apelând la propria experienţă, copilăria petrecută în Anglia – o ţară victorioasă care nu a fost ocupată niciodată şi care, de altfel, nu avea nici un complex legat de crimele de război. Dar nici măcar în Anglia subiectul nu a fost discutat prea mult – nici în şcoli, nici în mass media. De-abia în 1966, când am început să studiez istoria modernă la Universitatea din Cambridge, mi s-a predat istoria Franţei – inclusiv despre guvernul de la Vichy – dar aproape fără nici o referire la evrei sau antisemitism. Nimeni nu scria despre acest subiect. Da, am studiat ocupaţia nazistă în Franţa, despre colaboratorii de la Vichy şi fascismul francez. Dar nimic din ce am citit, în engleză sau în franceză, nu amintea de rolul jucat de Franţa în Soluţia finală.

Şi, chiar dacă sunt evreu, iar membri ai familiei mele au fost ucişi în lagărele morţii, atunci nu mi s-a părut ciudat că subiectul era trecut cu vederea. Tăcerea mi se părea normală. Cum se explică, privind retrospectiv, această disponibilitate de a accepta inacceptabilul? De ce anormalul ajunge să pară atât de normal încât nici nu îl mai sesizăm? Probabil din motivul deprimant de simplu pe care Tolstoi îl invocă în Anna Karenina: „Nu există împrejurări cu care omul să nu se poată obişnui, mai ales dacă vede că toţi cei din juru-i duc aceeaşi viaţă“.

Lucrurile au început să se schimbe după anii 1960, din diverse motive: trecerea timpului, curiozitatea unei noi generaţii şi, poate, o relaxare la nivel internaţional.[45] Germania de Vest, în primul rând, principala naţiune vinovată de ororile războiului lui Hitler, a fost transformată în decurs de o generaţie într-un popor pe deplin conştient de enormitatea crimelor şi a responsabilităţii sale. Până în anii 1980, istoria distrugerii evreilor din Europa devenise tot mai cunoscută prin intermediul cărţilor, al filmelor şi al televiziunii. Din anii 1990, odată cu sfârşitul Europei divizate, scuze oficiale, locuri comemorative

naţionale, monumente şi muzee au devenit ceva obişnuit; chiar şi în Europa de Est postcomunistă suferinţele evreilor au început să-şi ocupe locul în memoria oficială.

Astăzi, Shoah este un termen universal. Istoria Soluţiei finale, a nazismului sau a celui De-al Doilea Război Mondial este un curs obligatoriu în planul de învăţământ al liceelor din toată lumea. Mai mult de-atât, există şcoli în Statele Unite şi chiar în Marea Britanie unde un astfel de curs poate fi singurul subiect din istoria modernă a Europei pe care îl studiază copiii. Există nenumărate piese de arhivă, relatări şi studii despre exterminarea din timpul războiului a evreilor din Europa: monografii locale, eseuri filosofice, cercetări psihologice şi sociologice, memorii, romane, povestiri, filme artistice, interviuri şi multe altele. Profeţia lui Hannah Arendt pare să se fi adeverit: istoria problemei răului a devenit o temă fundamentală a vieţii intelectuale din Europa.

Deci totul e în ordine? După ce am scrutat trecutul întunecat, l-am privit în faţă şi am jurat să nu se mai repete? Nu sunt sigur. Voi menţiona cinci dificultăţi care apar din preocuparea noastră contemporană faţă de Shoah, faţă de ceea ce orice şcolar numeşte acum „Holocaust“. Prima dificultate este legată de dilema amintirilor incompatibile. Atenţia pe care Europa de Vest o acordă Soluţiei finale este universală acum (deşi, din motive de înţeles, e mai slabă în Spania şi Portugalia). Dar naţiunile „estice“ care s-au alăturat „Europei“ din 1989 au amintiri foarte diferite despre cel de-al Doilea Război Mondial şi lecţiile lui, din motive pe care le-am enumerat deja.

Într-adevăr, odată cu dispariţia Uniunii Sovietice şi, în consecinţă, dobândirea libertăţii de a studia şi de a discuta crimele şi eşecurile comunismului, o mai mare atenţie a fost acordată calvarului prin care a trecut jumătatea de est a Europei atât din cauza germanilor, cât şi a sovieticilor. În acest context, accentul pus de vest-europeni şi de americani pe Auschwitz şi pe victimele evreieşti provoacă uneori o reacţie de iritare. În Polonia şi România, de pildă, am fost întrebat – de către un public educat şi cosmopolit – de ce intelectualii occidentali sunt atât de sensibili la uciderea în masă a evreilor. Cum rămâne cu milioanele de victime non-evreieşti ale nazismului şi stalinismului? Prin ce este Shoah atât de diferit? Există un răspuns la această întrebare, care nu e

evident pentru toţi cei care locuiesc la est de linia Oder-Neisse. Nouă, celor din Statele Unite sau Europa de Vest, poate nu ne place, dar trebuie să ni-l amintim. În astfel de chestiuni, Europa e departe de a fi unită.

O a doua dificultate este legată de acurateţea istorică şi de riscurile supracompensării. Mulţi ani, vest-europenii au preferat să nu se gândească la suferinţele îndurate de evrei în timpul războiului. Acum suntem îndemnaţi să ne gândim la ele tot timpul. În primele decenii de după 1945, camerele de gazare au fost tratate marginal în modul nostru de a înţelege războiul lui Hitler. Astăzi camerele de gazare sunt în centrul atenţiei: pentru cei care studiază istoria în zilele noastre, cel de-al Doilea Război Mondial este despre Holocaust. În termeni morali poate că aşa şi trebuie: problema etică centrală a Celui de-al Doilea Război Mondial este „Auschwitzul“. Dar, pentru istorici, situaţia e derutantă. Fiindcă tristul adevăr este că, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, mulţi oameni nici nu au ştiut despre soarta evreilor, iar dacă au ştiut, nu le-a păsat prea mult. Au existat numai două grupuri pentru care cel de-al Doilea Război Mondial a fost în primul rând un proiect menit să îi distrugă pe evrei: naziştii şi evreii. Practic, pentru toţi ceilalţi, războiul a avut alte înţelesuri: ceilalţi aveau necazurile lor.

Şi, astfel, dacă predăm istoria celui de-al Doilea Război Mondial mai ales – şi uneori numai – prin prisma Holocaustului, s-ar putea să nu predăm istoria corectă. E greu să acceptăm că Holocaustul ocupă un rol mai important în viaţa noastră decât a făcut-o în teritoriile ocupate în timpul războiului. Dar, dacă vrem să înţelegem adevărata semnificaţie a răului – ceea ce a vrut să spună Hannah Arendt prin „banal“ – trebuie să ne amintim că ceea ce este cu adevărat îngrozitor atunci când vorbim despre distrugerea evreilor nu e că a contat atât de mult, ci că a contat atât de puţin.

Cea de-a treia dificultate o constituie însuşi conceptul de „rău“. Societatea laică modernă nu a abordat niciodată frontal ideea „răului“. Preferăm definiţii mai juridice, mai raţionaliste, ale binelui şi răului, a ceea ce e corect şi greşit, ale crimei şi pedepsei. Dar, în ultimii ani, conceptul a revenit treptat în discursul moral şi chiar politic.[46] Din păcate, acum că „răul“ a reintrat în limbajul public, nu ştim ce să facem cu el. Suntem derutaţi.

Pe de o parte, exterminarea evreilor de către naziști este prezentată ca o crimă ieşită din comun, un rău care nu îşi are egal nici înainte, nici după, un

exemplu și un avertisment: „Nie Wieder! Să nu se mai repete niciodată!“ Pe de altă parte, astăzi invocăm același rău („unic“) în mai multe scopuri, departe de a fi unice. În ultimii ani, politicieni, istorici și jurnaliști au folosit termenul de „rău absolut“ pentru a descrie crimele în masă și genocidurile de peste tot: din Cambodgia până în Rwanda, din Turcia până în Serbia, din Bosnia până în Cecenia, din Congo până în Sudan. Hitler însuși este amintit frecvent pentru a caracteriza natura și intențiile nefaste ale dictatorilor moderni: ni se spune că „Hitleri“ sunt pretutindeni, din Coreea de Nord până în Irak, din Siria până în Iran. Și cu toții am auzit de „axa răului“, sintagma lansată de președintele George W. Bush, o utilizare în exces a conceptului care a produs o mare parte din cinismul care îl înconjoară.

Dar, dacă Hitler, Auschwitzul și genocidul evreilor au fost încarnarea unui rău unic, de ce suntem avertizați mereu că astfel de atrocități pot apărea oriunde sau sunt pe cale de a o face? De fiecare dată când cineva mâzgălește mesaje antisemite pe peretele unei sinagogi din Franța suntem avertizați că „răul unic“ e din nou aici, că ne aflăm iarăși în anul 1938. Pierdem capacitatea de a distinge între păcatele normale și smintelile omului – prostia, prejudecata, oportunismul, demagogia și fanatismul – și răul autentic. Am pierdut din vedere de ce religiile politice ale extremei stângi și extremei drepte din secolul XX au fost atât de seducătoare, atât de simple, atât de moderne și, astfel, atât de diabolice. La urma urmei, dacă vedem răul peste tot, cum putem să îl mai recunoaștem? Acum șaizeci de ani, Hannah Arendt se temea că nu vom ști cum să vorbim despre rău și, în consecință, nu îi vom putea înțelege semnificația. Astăzi vorbim despre „rău“ tot timpul – dar cu același rezultat, diluându-i înțelesul.

Cea de-a patra dificultate o constituie riscul pe care ni-l asumăm atunci când ne concentrăm toate energiile morale și emoționale pe o singură problemă, oricât ar fi ea de serioasă. Costurile unei astfel de abordări unilaterale sunt ilustrate, în mod tragic, prin obsesia Washingtonului față de efectele terorismului, prin „războiul global împotriva terorismului“. Întrebarea nu este dacă terorismul există: bineînțeles că există. Și nici dacă trebuie să luptăm împotriva terorismului și a teroriștilor: bineînțeles că trebuie să luptăm. Întrebarea este ce alte rele vom neglija – sau crea – concentrându-ne în

exclusivitate asupra unui singur dușman și folosindu-l pentru a justifica o sută de rele mai puțin importante, ale noastre.

Același lucru se aplică fascinației noastre față de problema antisemitismului și insistenței noastre asupra faptului că ar fi de o importanță unică. Antisemitismul, ca și terorismul, e o problemă veche. Și, ca și în cazul terorismului, chiar și o manifestare minoră ne amintește de consecințele nefaste din trecut, provocate de faptul că nu l-am tratat cu toată seriozitatea. Dar antisemitismul, ca și terorismul, nu este singurul rău din lume și nu trebuie să scuze ignorarea altor crime și a altor suferințe. Pericolul de a scoate „terorismul“ sau antisemitismul din contextele lor – de a le așeza pe un piedestal și de a le considera cea mai mare amenințare la adresa civilizației occidentale, a democrației sau a „modului nostru de a ne trăi viața“, și de a ne concentra pe exponenții lor într-un război fără sfârșit – este că vom scăpa din vedere multe alte provocări ale epocii noastre.

Hannah Arendt a avut ceva de spus și despre asta. Scriind cea mai influentă carte despre totalitarism, era deplin conștientă de amenințarea pe care acesta o constituia pentru societățile deschise. Dar, în epoca Războiului Rece, „totalitarismul“, ca și terorismul sau antisemitismul din ziua de azi, a fost cât pe-aici să devină o preocupare obsesivă a gânditorilor și a politicienilor occidentali, în detrimentul tuturor celorlalte. Împotriva acestei atitudini, Arendt a tras un semnal de alarmă care este valabil și acum:

Cel mai mare pericol în a considera totalitarismul drept blestemul secolului ar fi dezvoltarea unei obsesii față de acesta, atât de mare încât să ne facă orbi la nenumăratele rele mici sau nu chiar atât de mici cu care e pavat drumul spre iad.[47]

Ultima dificultate o reprezintă relația dintre memoria Holocaustului european și statul Israel. De la nașterea lui, în 1948, statul Israel a avut o relație complexă cu Shoah. Pe de o parte, exterminarea aproape totală a evreilor din Europa a întărit poziția sioniștilor. Evreii nu puteau supraviețui și nici prospera în teritorii non-evreiești, integrarea și asimilarea lor în națiunile și

culturile europene era o tragică iluzie, prin urmare se impunea să aibă un stat propriu. Pe de altă parte, opinia larg împărtășită de israelieni potrivit căreia evreii din Europa și-au săpat singuri groapa, au mers „ca mieii la tăiere“, însemna că identitatea inițială a Israelului era construită pe respingerea trecutului și tratarea catastrofei trăite ca pe o mărturie a propriei slăbiciuni: o slăbiciune pe care Israelul era destinat să o înfrângă prin crearea unui nou tip de evreu.[48]

În ultimii ani, însă, relația dintre Israel și Holocaust s-a schimbat. Astăzi, când Israelul este supus criticilor internaționale pentru felul în care îi tratează pe palestinieni și pentru ocuparea teritoriilor cucerite în 1967, apărătorii lui preferă să scoată în evidență memoria Holocaustului. Dacă încerci să critici Israelul cu prea mult aplomb, avertizează ei, vei deștepta demonii antisemitismului; mai mult de-atât, insistă ei, o critică vehementă a Israelului nu doar că trezește antisemitismul, ci chiar înseamnă antisemitism. Iar cu antisemitismul drumul e deschis – înainte sau înapoi – spre 1938, spre Kristallnacht, iar de acolo spre Treblinka și Auschwitz. Dacă vrei să știi încotro duce, spun ei, trebuie doar să vizitezi Yad Vashem din Ierusalim, Muzeul Holocaustului din Washington sau o mulțime de memoriale și muzee din toată Europa.

Înțeleg emoțiile din spatele acestor avertismente. Dar avertismentele în sine sunt extrem de periculoase. Când mie sau altora ni se reproșează că aducem critici acerbe Israelului, alimentând astfel tot felul de prejudecăți, răspund că lucrurile stau exact pe dos. Tocmai faptul că atacarea Israelului este tabu stimulează antisemitismul. De ani de zile vizitez licee și universități din Statele Unite și de prin alte părți, unde vorbesc despre istoria europeană postbelică și despre memoria Shoah. Predau despre ele la universitate. Și iată ce am constatat.

Studenții din ziua de azi nu au nevoie să li se amintească de genocidul evreilor, de consecințele istorice ale antisemitismului sau de problema răului. Știu tot despre asta – altfel decât știu părinții lor. Și așa trebuie să fie. Dar, în ultima vreme, am fost frapat de frecvența cu care apar noi întrebări: „De ce ne axăm atât de mult pe Holocaust?“ „De ce este ilegală [în unele țări] negarea Holocaustului, dar nu și a altor genocide?“ „Nu cumva amenințarea antisemitismului este exagerată?“ Și, din ce în ce mai mult: „Oare Israelul nu

folosește Holocaustul ca pe o scuză?“ Nu îmi aduc aminte să fi auzit aceste întrebări în trecut.

Teama mea este că s-au întâmplat două lucruri. Accentuarea unicității istorice a Holocaustului și, în același timp, invocarea lui constantă cu referire la ceea ce se întâmplă acum în lume i-a derutat pe tineri. Și strigând „antisemitism“ de fiecare dată când cineva atacă Israelul sau îi apără pe palestinieni, îi transformăm în cinici. Fiindcă Israelul de azi nu se află într-un pericol existențial. Iar evreii de azi, aici, în Occident, nu se confruntă nici pe departe cu amenințările și prejudecățile trecutului – sau cu prejudecățile privind alte minorități.

Imaginați-vă următorul exercițiu: V-ați simți în siguranță, acceptați, bine primiți, ca musulmani sau „imigranți ilegali“ în Statele Unite de azi? Ca „paki“ în unele părți din Anglia? Ca marocani în Olanda? Ca beur în Franța? Ca negri în Elveția? Ca „străini“ în Danemarca? Ca români în Italia? Ca țigani oriunde în Europa? Sau nu v-ați simți mai în siguranță, mai integrați, mai acceptați ca evrei? Cred că știți cu toții răspunsul. În multe dintre aceste țări – Olanda, Franța, Statele Unite, ca să nu mai vorbim de Germania – minoritatea evreiască este foarte bine reprezentată în lumea afacerilor, în mass media și în arte. În nici unul dintre aceste domenii evreii nu sunt stigmatizați, amenințați sau marginalizați.

Dacă există o amenințare care ar trebui să îi îngrijoreze pe evrei – ca și pe toți ceilalți – aceasta vine dintr-o altă direcție. Am lipit memoria Holocaustului atât de strâns de apărarea unei singure țări – Israelul – încât suntem în pericol de a-i provincializa semnificația morală. Da, problema răului în ultimul secol, ca să apelăm din nou la Arendt, a luat forma unei încercări din partea germanilor de a-i extermina pe evrei. Dar aici nu e vorba numai de germani și numai de evrei. Și nu numai de Europa, deși acolo s-a întâmplat. Problema răului – a răului totalitar sau a genocidului – este una universală. Dar, dacă e manipulată în avantajul cuiva, ceea ce se va întâmpla (ceea ce, după părerea mea, se și întâmplă), cei care se detașează de memoria crimei europene – fie pentru că nu sunt europeni sau pentru că sunt prea tineri ca să își amintească de ce contează atât de mult – nu vor înțelege cum se leagă acea memorie de ei și nu vor mai asculta atunci când vom încerca să le explicăm.

Pe scurt, Holocaustul și-ar putea pierde rezonanța universală. Trebuie să sperăm că așa ceva nu se va întâmpla, trebuie să găsim o cale de a păstra lecția de bază pe care o putem învăța din Shoah: ușurința cu care oamenii – un popor întreg – pot fi defăimați, dezumanizați și distruși. Nu vom ajunge nicăieri dacă nu vom recunoaște că această lecție poate fi pusă sub semnul întrebării sau uitată: necazul cu lecțiile, după cum observa Grifonul, e că se împuținează pe zi ce trece. Dacă nu mă credeți, mergeți dincolo de Occidentul dezvoltat și întrebați ce ne învață Auschwitzul. Răspunsurile nu sunt deloc liniștitoare.

La această problemă nu se poate răspunde ușor. Ceea ce li se pare evident vest-europenilor este încă opac pentru mulți est-europeni, cum a fost și pentru vest-europeni cu patruzeci de ani în urmă. Admonestările morale ale Auschwitzului, uriașe pe ecranul memoriei europenilor, sunt invizibile pentru asiatici și africani. Și, poate mai presus de orice, ceea ce pare evident generației mele va însemna tot mai puțin pentru copiii și nepoții noștri. Putem păstra un trecut european care se pierde din memorie și trece în istorie? Nu suntem condamnați să îl pierdem, chiar și numai în parte?

Poate că toate muzeele și memorialele noastre, toate excursiile școlare obligatorii, nu reprezintă un semn că suntem gata să ne amintim, ci doar un indiciu că am făcut penitență și, prin urmare, putem începe să uităm, lăsând monumentele să își amintească pentru noi. Nu știu: ultima oară când am vizitat Memorialul din Berlin închinat evreilor uciși în Europa, școlari plictisiți se jucau de-a v-ați ascunselea printre monumente. Dar ceea ce știu e că, dacă istoria își va face treaba, păstrând pentru totdeauna mărturiile crimelor trecute și toate celelalte, cel mai bine e să o lăsăm în pace. Ori de câte ori răscolim trecutul pentru a obține un profit politic – alegând ceea ce ne ajută să ne atingem scopurile și folosindu-ne de istorie ca să predăm lecții morale oportuniste – ne alegem cu o moralitate proastă și cu o istorie pe măsură.

Între timp poate că ar trebui ca toți să avem grijă cum vorbim despre problema răului. Fiindcă nu există doar un singur tip de banalitate. Există banalitatea notorie, la care s-a referit Arendt – răul din oameni, firesc, de zi cu zi, ca între vecini, dar neliniștitor. Dar și o altă banalitate: a întrebuințării

peste măsură – efectul de aplatizare, de desensibilizare, după ce vedem, spunem sau gândim același lucru de prea multe ori, până ne exasperăm auditoriul, făcându-l imun la răul pe care îl analizăm. Aceasta este banalitatea – sau „banalizarea“ – cu care ne confruntăm în zilele noastre.

După 1945, generația părinților noștri a pus deoparte problema răului fiindcă – pentru ea – avea prea mult înțeles. Generația care ne va succede e în pericol de a pune deoparte problema fiindcă are prea puțin înțeles. Cum putem împiedica acest lucru? Cu alte cuvinte, ce putem face pentru ca problema răului să rămână problema fundamentală a vieții intelectuale, și nu numai în Europa? Nu știu răspunsul, dar sunt aproape sigur că e problema fundamentală. Este problema pe care Hannah Arendt a abordat-o în urmă cu șaizeci de ani și cred că ar aborda-o și azi.

Acest eseu a apărut prima dată în

The New York Review of Books, în februarie 2008.

A fost adaptat după o prelegere ținută la Bremen, Germania,

pe 30 noiembrie 2007, când Tony Judt a primit

Premiul Hannah Arendt pentru anul 2007.

---

[43] „Nightmare and Flight“, Partisan Review, vol. 12, nr. 2 (1945), retipărit în Essays in Understanding, 1930–1954, Jerome Kohn, ed. (New York: Harcourt Brace, 1994), pp. 133–135.

[44] Pentru un exemplu tulburător, vezi Jan Gross, Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001).

[45] Pentru o discuție mai amplă despre această schimbare de atitudine, vezi epilogul („From the House of the Dead“) în cartea mea, Postwar: A History

of Europe Since 1945 (New York: Penguin, 2005).

[46] Mai mult ca sigur, gânditorii catolici nu au împărtășit această reținere de a aborda dilema răului: vezi, de exemplu, eseurile lui Leszek Kolakowski, „The Devil in History“ și „Leibniz and Job: The Metaphysics of Evil and the Experience of Evil“, ambele recent republicate împreună cu alte eseuri de Kolakowski, în My Correct Views on Everything (South Bend, IN: St. Augustine’s Press, 2005, discutate în The New York Review, 21 septembrie 2006). Dar, în confruntarea descrisă extraordinar de Thomas Mann, noi, modernii, am optat, desigur, pentru Settembrini, în dauna lui Naphta.

[47] Essays in Understanding, pp. 271–272.

[48] Vezi Idith Zertal, Israel’s Holocaust and the Politics of Nationhood, traducere de Chaya Galai (New York: Cambridge University Press, 2005), mai ales Capitolul I, „The Sacrificed and the Sanctified“.

CAPITOLUL 10

FICȚIUNILE DE LA FAȚA LOCULUI

Am destui ani ca să îmi amintesc vremea în care kibbutzurile israeliene arătau ca niște mici așezări („un mic sat sau mai multe case laolaltă“ sau „popularea sau colonizarea unei țări noi“, potrivit definiției din Oxford English Dictionary).

La începutul anilor 1960, am petrecut mai mult timp în kibbutzul Hakuk, o comunitate întemeiată de unitatea Palmah din Haganah, milițiile evreiești pre-statale. Început în 1945, Hakuk era vechi de optsprezece ani când l-am văzut prima oară și, la periferie, arăta tot ca la început. Cele câteva duzini de familii care locuiau acolo își construiseră o cantină, șoproane, case și o „creșă“, unde își țineau copiii în zilele lucrătoare. Dincolo de case erau doar dealuri pline de pietre și câmpuri pe jumătate desțelenite.

Membrii comunității, îmbrăcați în continuare în cămăși albastre, șorturi kaki și cu pălării triunghiulare, cultivau, conștient, imaginea și etosul deschizătorilor de drumuri, deja în contradicție cu atmosfera urbană, agitată, din Tel Aviv. Acesta, păreau ei să le spună vizitatorilor și voluntarilor cu ochii luminoși, este adevăratul Israel; ajutați-ne să nivelăm pământul și să creștem banane – și spuneți-le prietenilor voștri din Europa și America să ne ajute și ei.

Hakuk e tot acolo. Astăzi, însă, trăiește din fabrica de materiale plastice și din banii turiștilor care se strâng aproape, lângă Marea Galilee. Ferma inițială, înălțată în jurul unui fort, a devenit un obiectiv turistic. Acum ar fi bizar să te referi la acest kibbutz ca la o așezare primitivă.

Israelul are, totuși, nevoie de „așezări“. Acestea fac parte din imaginea pe

care se străduiește de mult timp să o transmită admiratorilor de departe și susținătorilor materiali: o țarișoară care se luptă să își asigure locul de drept într-un mediu ostil, printr-o voință ieșită din comun, prin desțelenirea și irigarea pământului, prin autonomie agrară, prin creșterea productivității, prin crearea unui sistem legitim de autoapărare și prin construirea de comunități evreiești. Dar această imagine neocolectivistă, de noi începuturi, pare falsă într-un Israel high-tech, modern. Din acest motiv, mitul colonistului a fost transpus în altă parte – în teritoriile palestiniene ocupate ilegal în Războiul din 1967.

De aceea nu e deloc o întâmplare faptul că presa internațională este încurajată să vorbească și să scrie despre „coloniștii“ și „coloniile“ din Cisiordania. Din nou, o imagine care induce în eroare. Cea mai mare dintre aceste comunități, sub aspect geografic, este Maale Adumim. Are peste 35000 de locuitori, demografic fiind comparabilă cu Montclair, New Jersey, sau Winchester, Anglia. Dar cel mai frapant lucru legat de Maale Adumim este suprafața sa. Această „așezare“ acoperă aproape 50 kilometri pătrați – cam o dată și jumătate mai mare decât Manhattan și aproape jumătate din orașul Manchester, Anglia. O simplă „așezare“!

Există aproximativ 150 de așezări israeliene oficiale în teritoriile ocupate din Cisiordania. În plus, există așezări „neoficiale“ al căror număr este estimat între 80 și 100. Potrivit dreptului internațional, nu este nici un fel de diferență între aceste două categorii; ambele contravin Articolului 47 din A Patra Convenție de la Geneva, care interzice în mod explicit anexarea unor teritorii cu forța, principiu care apare și în Articolul 2(4) din Carta ONU.

Astfel, distincția care apare atât de des în declarațiile Israelului, între așezări „autorizate“ și așezări „neautorizate“, este aparentă – toate sunt ilegale, indiferent dacă au fost aprobate oficial, indiferent dacă extinderea lor a fost „înghețată“ sau continuă neabătut. (Merită menționat că noul ministru al afacerilor externe al Israelului, Avigdor Lieberman, provine din așezarea Nokdim din Cisiordania, înființată în 1982 și care se extinde ilegal și continuu.)

Cinismul ostentativ al actualului guvern israelian nu ar trebui să ne facă să uităm cât de vinovate au fost și predecesoarele lui, care păreau mult mai respectabile. Numărul coloniștilor a crescut constant cu 5% pe an în ultimele

două decenii, de trei ori mai mult decât întreaga populaţie a Israelului. Împreună cu populaţia evreiască din Ierusalimul de Est (şi el anexat ilegal Israelului), coloniştii din ziua de azi trec de o jumătate de milion: peste 10% din populaţia evreiască a aşa-zisului Israel Mare. Acesta este unul dintre motivele pentru care coloniştii contează atât de mult în alegerile din Israel, unde reprezentarea proporţională conferă o putere politică nemeritată până şi celei mai mici circumscripţii electorale.

Coloniştii, însă, nu sunt doar un grup de interes marginal. Ca să înţelegeţi cât de importanţi sunt, răspândiţi pe un adevărat arhipelag de instalaţii urbane protejate de intruziunea arabilor prin 600 de bariere şi puncte de control, gândiţi-vă că, luate împreună, Ierusalimul de Est, Cisiordania şi Înălţimile Golan constituie un bloc demografic omogen aproape de mărimea Districtului Columbia. Depăşeşte populaţia Tel Avivului cu aproape o treime. O simplă „aşezare“!

Faptul că Israelul e suprasaturat de astfel de aşezări se datorează numai şi numai Statelor Unite. Dacă Israelul nu ar fi beneficiarul de frunte al ajutorului extern acordat de americani – în medie 2,8 miliarde de dolari pe an, din 2003 până în 2007, şi programat să ajungă la 3,1 miliarde de dolari până în 2013 – casele din aşezările de pe Malul de Vest nu ar mai fi atât de ieftine: adesea mai puţin de jumătate din preţul caselor echivalente din Israelul propriu-zis.

Mulţi dintre cei care se mută în aceste case nici nu se consideră coloniști. De-abia sosiţi din Rusia sau din alte părţi, pur şi simplu, acceptă oferta cazării subvenţionate, se mută în zonele ocupate şi devin – ca şi ţăranii din sudul electrificat şi cu şosele nou-nouţe al Italiei – clienţii recunoscători ai patronilor politici. Ca şi coloniştii americani care se îndreptau spre vest, coloniştii israelieni din Cisiordania sunt beneficiarii unui legi a împroprietăririi şi se vor lăsa la fel de greu duşi de acolo.

În pofida nesfârşitelor discuţii diplomatice privind desfiinţarea aşezărilor ca o condiţie de instaurare a păcii, nimeni nu crede cu adevărat că aceste comunităţi – cu o jumătate de milion de locuitori, cu instalaţiilor lor urbane, cu accesul privilegiat la pământul fertil şi sursele de apă – vor fi mutate vreodată. Autorităţile israeliene, indiferent de orientarea politică, nu au deloc intenţia de a le muta, iar palestinienii şi americanii informaţi nu îşi mai fac

demult iluzii.

Fără îndoială, a pretinde așa ceva e convenabil aproape pentru toată lumea – la fel, a invoca „foaia de parcurs“ din 2003 și a vorbi despre un acord final bazat pe granițele din 1967. Dar ignorarea mimată a realității este prețul meschin plătit de ipocrizia politică, lubrifiantul discursului diplomatic ce înlesnește comunicarea și compromisul.

Există, însă, momente în care ipocrizia politică joacă rolul de propria sa nemesis și acesta este unul dintre ele. Dat fiind că așezările nu vor dispărea niciodată, deși aproape toată lumea susține contrariul, am ignorat cu hotărâre implicațiile a ceea ce israelienii numesc demult cu mândrie „realitatea de la fața locului“.

Benjamin Netanyahu, prim-ministrul Israelului, știa asta mai bine decât oricine. În ziua de 14 iunie a ținut un discurs mult așteptat prin care i-a aburit, cu multă viclenie, pe interlocutorii americani. Acceptând să recunoască existența ipotetică a unui stat palestinian – dar explicând că un astfel de stat nu și-ar putea controla spațiul aerian și nu ar avea mijloacele de a se apăra împotriva unei agresiuni – a reiterat singura poziție a Israelului care contează cu adevărat: nu vom construi așezări ilegale, dar ne rezervăm dreptul de a le extinde pe cele „legale“ în funcție de rata firească de creștere a populației. (Nu din întâmplare a preferat să își țină discursul la Universitatea Bar-Ilan, sufletul intransigenței rabinice, unde Yigal Amir a învățat să îl urască pe prim-ministrul Yitzak Rabin, înainte de a merge să îl asasineze, în 1995.) Asigurările pe care domnul Netanyahu le-a dat coloniștilor și liderilor lor politici au fost bine primite, ca întotdeauna, chiar dacă au fost formulate în clișee îndulcite, destinate ascultătorilor americani ușor agitați. Iar mass media americană, cum era de așteptat, a înghițit momeala – accentuând la unison „sprijinul“ acordat de domnul Netanyahu înființării unui stat palestinian și trecând repede peste celelalte probleme.

Întrebarea de bază acum este dacă președintele Obama va răspunde la fel. Nu că nu ar vrea. Nimic nu i-ar încânta mai mult pe președintele american și pe consilierii săi decât să declare că, în urma discursului ținut la Cairo, chiar și domnul Netanyahu și-a schimbat poziția și e dispus la compromis. Astfel, Washingtonul evită o confruntare, cel puțin pe moment, cu aliatul cel mai apropiat. Dar realitatea deloc comodă este că prim-ministrul a formulat din

nou adevărul gol-goluț: Guvernul lui nu are nici o intenţie de a recunoaşte dreptul internaţional sau opiniile privind însuşirea samavolnică de către Israel a „Iudeii şi Samariei“.

Preşedintele Obama nu are încotro, trebuie să aleagă. Le poate cânta în strună israelienilor, dându-le de înţeles că are încredere în promisiunile şi bunele lor intenţii, ca şi în deosebirile de nuanţă. Cu o astfel de atitudine ar câştiga timp şi şi-ar atrage Congresul de partea lui. Pe de altă parte, israelienii l-ar lua de prost, împreună cu tot Orientul Mijlociu şi nu numai.

Ca alternativă, preşedintele ar putea pune capăt atitudinii îngăduitoare a americanilor, care ţine de două decenii, recunoscând public că împăratul e gol, acuzându-l pe domnul Netanyahu de cinism şi amintind israelienilor că toate aşezările lor depind de bunăvoinţa SUA. Le-ar putea aminti israelienilor şi că aşezările ilegale nu au nici o legătură cu apărarea Israelului şi nici cu idealurile de autonomie agrară şi evreiască. Aşezările sunt doar nişte colonii pe care Statele Unite nu ar trebui să le subvenţioneze.

Dar, dacă am dreptate şi nu există nici o perspectivă realistă ca aceste aşezări să fie desfiinţate, rezultatul cel mai nefast al actualului dans diplomatic ar fi ca guvernul american să fie de acord că simpla non-expansiune a aşezărilor „autorizate“ constituie un pas autentic în direcţia păcii. Absolut nimeni nu crede în acest basm; de ce am crede noi? Elita politică a Israelului ar scoate un oftat de uşurare nemeritat, păcălindu-şi din nou finanţatorul. Statele Unite ar fi umilite în ochii prietenilor, ca să nu mai vorbim de duşmani. Dacă America nu îşi poate apăra interesele în regiune, măcar să nu fie luată iar de proastă.

Acest eseu a apărut prima dată în The New York Times,

în iunie 2009.

CAPITOLUL 11

ISRAELUL TREBUIE SĂ SE DESPRINDĂ DE MITUL SĂU ETNIC

Ce anume este „sionismul“? Ideea sa de bază este că evreii reprezintă un singur popor, că răspândirea și suferința lor de-a lungul mileniilor nu le-au știrbit în nici un fel însușirile comune, distinctive, și că singura modalitate de a trăi liberi, ca evrei – la fel cum, de exemplu, suedezii trăiesc liber, ca suedezi – este să locuiască într-un stat evreu.

Astfel, în ochii sioniștilor, religia a încetat să fie dovada primordială a identității evreiești. La sfârșitul secolului al XIX-lea, pe măsură ce tot mai mulți evrei tineri se emancipau, legal sau cultural, față de lumea ghetourilor și a shtetl-urilor, sionismul a început să privească spre o minoritate influentă ca spre singura alternativă în calea persecuției, a asimilării sau a diluării culturale. Paradoxal, în timp ce separatismul și practica religioasă pierdeau teren, locul lor era luat de o versiune laică, promovată cu toată energia.

Pot afirma cu certitudine, din proprie experiență, că sentimentul antireligios – adesea de o intensitate îngrijorătoare – era larg răspândit în cercurile israeliene de stânga din anii 1960. Religia, mi se spunea pe atunci, era pentru haredim și „nebunii“ din cartierul Mea Sharim al Ierusalimului. „Noi“ suntem moderni și raționali și „occidentali“, îmi explicau susținătorii sionismului. Dar ce nu spuneau ei era că Israelul căruia voiau să mă alătur era înțepenit, nici nu se putea altfel, într-o concepție rigidă despre evrei și evreime sub aspect etnic.

Iată cum sună povestea. Evreii, până la distrugerea celui de-al Doilea Templu (în secolul I), s-au îndeletnicit cu cultivarea pământului în ceea ce este acum

Israel/Palestina. Romanii i-au silit să plece din nou în pribegie și, astfel, au rătăcit peste tot: fără adăpost, fără rădăcini, adevărați paria. Acum, în sfârșit, „se întorceau“ și aveau să cultive iar pământul strămoșilor.

Tocmai această poveste încearcă să deconstruiască istoricul Shlomo Sand, în controversata lui carte The Invention of the Jewish People [disponibilă la AET Book Club]. Contribuția sa, susțin criticii, este, în cel mai bun caz, redundantă. În ultimul secol, specialiștii au cunoscut îndeaproape sursele și argumentele invocate de autor. Dintr-o perspectivă strict științifică, nu îi pot contrazice. Chiar dacă sunt dependent în cea mai mare parte de informații la mâna a doua despre primele milenii ale istoriei evreilor, îmi dau seama că profesorul Sand – de pildă, atunci când pune accent pe convertiri și pe amestecul etnic caracteristice evreilor la început – nu îmi spune nimic nou.

Întrebarea e cine suntem „noi“? Cu siguranță, în Statele Unite, majoritatea covârșitoare a evreilor (și poate a non-evreilor) habar nu au de povestea pe care o spune profesorul Sand. Nu au auzit de cei mai mulți dintre protagoniști, dar sunt mult prea familiarizați cu versiunea caricaturizată a istoriei evreilor pe care autorul încearcă să o discrediteze. Dacă scopul cărții profesorului Sand ar fi fost doar de popularizare, de a provoca publicul la reflecție și de a-l îndemna să citească și altceva pe marginea aceluiași subiect, ar fi meritat efortul.

Din păcate, însă, e mai mult de atât și sunt câteva lucruri de reproșat. Deși au existat alte justificări pentru statul Israel, și încă mai sunt – nu din întâmplare David Ben-Gurion și-a dorit și a organizat procesul lui Adolf Eichmann – este clar că profesorul Sand a subminat abordarea convențională a problemei unui stat evreu. Din clipa în care suntem de acord, pe scurt, că „evreitatea“ Israelului este o afinitate imaginată sau electivă, care e pasul următor?

Profesorul Sand este el însuși israelian, iar ideea că țara sa nu are un „raison d’etre“ îi repugnă. Și pe drept cuvânt. Statele există sau nu există. Egiptul sau Slovacia nu sunt justificate în dreptul internațional în virtutea unei teorii a „egiptenismului“ sau „slovacismului“ profund. Astfel de state sunt recunoscute ca actanți internaționali, cu drepturi și statute, doar în virtutea existenței lor și a capacității de a se păstra și proteja.

De aceea, supraviețuirea Israelului nu depinde de credibilitatea poveștii

despre originile sale etnice. Dacă acceptăm acest lucru, începem să înţelegem că insistența țării pe ideea exclusivă a identității evreiești reprezintă un handicap serios. În primul rând, o astfel de insistenţă reduce toţi cetăţenii şi rezidenţii israelieni non-evrei la statutul de cetăţeni şi rezidenţi de categoria a doua. Lucru de netăgăduit chiar dacă distincţia ar fi pur formală. Dar, desigur, nu e: a fi musulman sau creştin – sau chiar evreu care nu întrunește condițiile din ce în ce mai rigide ale „evreităţii“ în Israelul de azi – e un dezavantaj.

În cartea profesorului Sand este implicită concluzia conform căreia ar fi mai bine ca Israelul să se identifice şi să înveţe să se considere drept Israel. Insistenţa perversă pe identificarea unei evreităţi universale cu un mic teritoriu este disfuncţională din mai multe puncte de vedere. Este cel mai important factor care stă în calea rezolvării conflictului israeliano-palestinian. Face rău Israelului şi, aş spune, face rău şi evreilor din celelalte ţări, care sunt identificaţi cu acţiunile lui.

Deci, ce se poate face? Profesorul Sand nu ne spune, desigur – dar, în apărarea sa, ar trebuie să recunoaştem că soluţia e greu de găsit. Bănuiesc că autorul e în favoarea soluţiei cu un singur stat, chiar şi fiindcă aceasta ar fi concluzia logică a argumentelor invocate. Şi eu aş fi în favoarea aceluiaşi rezultat – dacă nu aş fi sigur că ambele tabere l-ar respinge cu toată forţa. Soluţia a două state ar putea încă fi cel mai bun compromis, chiar dacă nu ar schimba deloc iluziile etnice ale Israelului. Dar, în lumina evenimentelor din ultimii doi ani, e dificil să speri într-un astfel de deznodământ.

De aceea propunerea mea ar fi ca accentul să fie pus în altă parte. Dacă evreii din Europa şi America de Nord s-ar distanţa de Israel (cum au şi început să o facă mulţi dintre ei), ar deveni absurdă declaraţia că Israelul este statul „lor“. În timp, chiar şi Washingtonul ar ajunge să înţeleagă inutilitatea legării politicii externe americane de iluziile unui stat mic din Orientul Mijlociu. Acesta, cred eu, este cel mai bun lucru care i s-ar putea întâmpla Israelului. Israelul ar fi obligat să-şi înţeleagă limitele. Ar trebui să-şi găsească alţi prieteni, de preferat printre vecini.

Astfel am putea spera, de-a lungul anilor, să facem o distincţie firească între cei care sunt evrei, dar cetăţeni ai altor ţări şi cei care sunt cetăţeni israelieni de etnie evreiască. Ceea ce ar putea fi de mare ajutor. Există multe precedente: diasporele greacă, armeană, ucraineană şi irlandeză au jucat un

rol nefast în perpetuarea exclusivismului etnic şi a prejudecăţii naţionaliste în ţările strămoşilor lor. Războiul civil din Irlanda de Nord s-a sfârşit în parte fiindcă preşedintele american a impus comunităţii imigranţilor irlandezi din Statele Unite să nu mai trimită bani Armatei Republicane Irlandeze Provizorii. Dacă evreii americani nu şi-ar mai lega soarta de Israel şi şi-ar folosi cecurile caritabile în scopuri mai practice, ceva asemănător s-ar putea întâmpla şi în Orientul Mijlociu.

Acest eseu a apărut prima dată în Financial Times,

în decembrie 2009.

CAPITOLUL 12

ISRAELUL FĂRĂ CLIȘEE

Raidul israelian asupra flotilei din Gaza Liberă a generat o avalanșă de clișee din partea suspecților de serviciu. Este aproape imposibil să discuți despre Orientul Mijlociu fără să recurgi la acuzații obosite și la argumente pro domo cu rol ritualic: poate că puțină curățenie nu strică.

Nr. 1: Israelul este/ar trebui să fie delegitimizat

Israelul este un stat ca oricare altul, înființat și recunoscut pe plan internațional de mult timp. Comportamentul incorect al guvernelor lui nu îl „delegitimizează“, la fel cum comportamentul incorect al conducătorilor Coreii de Nord sau ai Sudanului – sau chiar ai Statelor Unite – nu „delegitimizează“ țările respective. Atunci când Israelul încălcă dreptul internațional, trebuie presat să înceteze; avem această putere asupra lui, tocmai fiindcă este un stat care e obligat să se supună dreptului internațional.

Unii critici ai Israelului sunt motivați de dorința ca acest stat să nu mai existe – să dispară, într-un fel sau altul. Dar aceasta este politica struțului: naționaliștii flamanzi au avut aceeași atitudine față de Belgia, separatiștii basci față de Spania. Israelul nu are de gând să dispară și nici nu trebuie. Cât despre campania de relații publice a Israelului de a eticheta orice critică drept un exercițiu de „delegitimizare“, este doar o strategie de autoapărare. De fiecare dată când Ierusalimul reacționează astfel, nu face decât să își scoată în

evidență propria izolare.

Nr. 2: Israelul este/nu este o democrație

Poate cea mai obișnuită formă de apărare a Israelului în afara țării este aceea de a repeta că e „singura democrație din Orientul Mijlociu“. Ceea ce este, în mare măsură, adevărat: țara are o justiție independentă și alegeri libere, deși îi discriminează pe non-evrei prin modalități care o deosebesc de majoritatea celorlalte democrații. Exprimarea dezacordului vehement cu politica oficială este descurajată din ce în ce mai mult.

Dar observația este irelevantă. „Democrația“ nu garantează un comportament corect: majoritatea țărilor din ziua de azi sunt doar oficial democrații – amintiți-vă „democrațiile populare“ din Europa de Est. Israelul contrazice confortabilul clișeu american potrivit căruia „democrațiile nu pornesc războaie“. Este o democrație dominată și adesea condusă de foști militari de profesie: acest fapt deosebește Israelul în primul rând de alte țări avansate. Și nu trebuie să uităm că Gaza este o altă „democrație“ din Orientul Mijlociu: atât Autoritatea Palestiniană cât și Israelul au reacționat cu atâta vehemență tocmai fiindcă Hamasul a câștigat alegerile libere din 2005.

Nr. 3: Israelul trebuie/nu trebuie învinovățit

Israelul nu este de vină că mulți dintre vecinii săi apropiați i-au negat mult timp dreptul de a exista. Senzația de asediu nu trebuie subestimată atunci când încercăm să înțelegem caracterul ambiguu al multora dintre declarațiile Israelului.

Deloc surprinzător, statul a căpătat obiceiuri patologice. Dintre ele cel mai

nefast este recurgerea repetată la forţă. Dat fiind că metoda a funcţionat atât de bine – victoriile uşoare din primii ani de existenţă sunt înrădăcinate în memoria populară – Israelului i se pare greu să găsească alte modalităţi de a reacţiona. Iar eşecul negocierilor de la Camp David, din anul 2000, a întărit convingerea că „nu ai cu cine vorbi“.

Dar ai. După cum recunosc oficialii americani în particular, mai devreme sau mai târziu, Israelul (sau altcineva) va trebui să discute cu Hamasul. Din Algeria franceză, prin Africa de Sud şi până la Armata Republicană Irlandeză Provizorie, istoria se tot repetă: puterea dominantă neagă legitimitatea „teroriştilor“, atitudine care nu face decât să le întărească acestora poziţia; apoi negociază în secret cu ei; în cele din urmă, le face concesii, le acordă independenţa sau un loc la masă. Israelul va negocia cu Hamasul; singura întrebare este de ce nu o face acum.

Nr. 4: Palestinienii trebuie/nu trebuie învinovăţiţi

Abba Eban, fostul prim-ministru israelian, susţinea că arabii nu ratează niciodată ocazia de a rata o ocazie. Parţial avea dreptate. Atitudinea „negaţionistă“ a mişcărilor de rezistenţă palestiniene, din 1948 până la începutul anilor 1980, le-a făcut mai mult rău. Hamasul, în aceeaşi tradiţie, deşi mult mai popular decât mişcările precedente, va trebui să recunoască dreptul Israelului de a exista.

Dar, din 1967, Israelul a fost cel care a ratat cele mai multe ocazii: o ocupaţie de patruzeci de ani (contrar sfaturilor oamenilor de stat mai în vârstă); trei invazii catastrofale ale Libanului; o invazie şi o blocadă a Gazei, sfidând opinia întregii lumi; iar, acum, un atac de mântuială asupra unor civili în apele internaţionale. Palestinienii cu greu ar putea face atâtea gafe.

Terorismul este arma celor slabi – bombardarea ţintelor civile nu a fost inventată de arabi (şi nici de evrei, care au folosit-o înainte de 1948). Fără nici o scuză morală, a făcut parte din arsenalul mişcărilor de rezistenţă de

toate culorile, timp de cel puțin un secol. Israelienii au dreptul să insiste pe ideea că eventualele negocieri sau acorduri vor depinde de disponibilitatea Hamasului de a-și ține cuvântul.

Palestinienii, însă, se confruntă cu aceeași enigmă ca orice alt popor oprimat: unui stat bine organizat, ce deține monopolul puterii, nu i se poate opune decât prin respingere și proteste. Dacă acceptă toate pretențiile Israelului – renunțarea la violență, recunoașterea Israelului și, implicit, a tuturor teritoriilor pierdute – ce le mai rămâne de adus la masa negocierilor? Israelul are inițiativa: trebuie să și-o exercite.

Nr. 5: Lobby-ul pentru Israel trebuie/nu trebuie învinovățit

În Washington, există un lobby pentru Israel care face o treabă foarte bună – aceasta e și rațiunea de a fi a lobby-urilor. Cei care susțin că lobby-ul pentru Israel este catalogat pe nedrept „prea influent“ (implicând o influență evreiască excesivă în culise) nu sunt departe de adevăr: lobby-ul pentru armament, lobby-ul pentru petrol, lobby-ul bancar au afectat mult mai mult sănătatea acestei țări.

Dar lobby-ul pentru Israel este influent la modul disproporționat. Altfel cum se explică faptul că majoritatea copleșitoare a membrilor Congresului american votează orice moțiune pro-Israel? Doar un grup restrâns se arată interesat în mod constant de subiect. Una e să critici puterea excesivă a unui lobby și alta să îi acuzi pe evrei că „sunt la conducerea țării“. Nu trebuie să ne autocenzurăm pentru ca oamenii să nu amestece una cu alta. Ca să îl citez pe Arthur Koestler: „Această teamă de a fi într-o companie neplăcută nu este o expresie a purității politice; este o expresie a lipsei de încredere în tine“.

Nr. 6: Criticarea Israelului este/nu este legată de antisemitism

Antisemitismul înseamnă ura faţă de evrei, Israelul e un stat evreu, deci o parte din criticile care i se aduc sunt rău intenţionate. În trecutul recent (mai ales în Uniunea Sovietică şi în sateliţii ei) au existat momente când „antisionismul“ a reprezentat un surogat convenabil pentru antisemitismul oficial. Este de înțeles faptul că mulţi evrei şi israelieni nu au uitat.

Dar critica adusă Israelului, venită tot mai mult din partea evreilor non-israelieni, nu este predominant motivată de antisemitism. Acelaşi lucru este valabil şi în cazul antisionismului: sionismul s-a îndepărtat mult de ideologia „fondatorilor“ săi – astăzi insistă pe revendicări teritoriale, exclusivitate religioasă şi extremism politic. Poţi recunoaşte dreptul Israelului de a exista şi, în acelaşi timp, să fii antisionist (sau postsionist). Dat fiind accentul pe care sionismul îl pune pe nevoia evreilor de a întemeia un „stat normal“ pentru ei, insistența Israelului de a acționa „anormal“ fiindcă este un stat evreu sugerează că sionismul a dat greș.

Ar trebui să fim mult mai atenți la invocarea excesivă a „antisemitismului“. Noua generație din Statele Unite, ca să nu mai vorbesc de cea de aiurea, devine tot mai sceptică. „Dacă cei care critică blocada Gazei de către Israel sunt consideraţi potenţiali «antisemiţi», de ce să mai luăm în serios alte exemple de antisemitism?“, întreabă tinerii, şi „Dar dacă Holocaustul a devenit doar o scuză pentru comportamentul incorect al Israelului?“ Riscurile pe care şi le asumă evreii prin încurajarea acestor raționamente nu trebuie trecute cu vederea.

Alături de statele bogate în petrol, Israelul este acum cea mai slabă verigă strategică din Orientul Mijlociu şi Asia Centrală. Din cauza Israelului suntem în mare pericol de a „pierde“ Turcia: o democrație musulmană, ofensată de tratamentul pe care i-l aplică Uniunea Europeană, actantul esențial din Orientul Apropiat şi Asia Centrală. Fără Turcia, Statele Unite îşi vor atinge foarte puține dintre obiectivele din regiune – fie ele în Iran, Afghanistan sau lumea arabă. A sosit vremea să renunțăm la clişeele care îl înconjoară şi să tratăm Israelul ca pe un stat „normal“ şi să tăiem cordonul ombilical.

Acest eseu a apărut prima dată în

The New York Times, în iunie 2010.

CAPITOLUL 13

CE E DE FĂCUT?

Acum şase ani, am publicat, în The New York Review of Books, un eseu despre Israel intitulat „Israel: Alternativa“. Acolo susţineam că „procesul de pace“ şi soluţia celor două state pe care îl avea în vedere erau moarte. Dacă Israelul şi-ar menţine poziţia de acum, s-ar confrunta cu opţiuni deloc favorabile: fie ar rămâne evreu, dar ar înceta să mai fie o democraţie, fie ar deveni o democraţie multietnică, dar ar înceta să mai fie „evreu“. O a treia opţiune, în care Israelul ar alunga cea mai mare parte din arabi (sau, prin impunerea unor condiţiile intolerabile, i-ar sili să plece) ar asigura supravieţuirea unei democraţii evreieşti, dar cu un preţ grotesc şi, în ultimă instanţă, autodistructiv. În acest context, un aranjament binaţional sau federal ar părea soluţia cea mai bună, oricât de improbabilă ar fi ea.

Cum era de aşteptat, acest eseu a provocat reacţii adverse. Mai rezonabile au fost cele din partea unor israelieni şi palestinieni care îmi acceptau analiza, oricât de deprimantă ar fi fost ea, dar nu şi concluzia. Trebuie aplicată soluţia celor două state, insistau ei. Alta nu ar funcţiona. Indiferent de impedimente – coloniştii israelieni, sinucigaşii palestinieni etc. – voci raţionale de o parte şi de alta trebuie să facă presiuni în continuare pentru luarea singurei decizii reciproc avantajoase. Ca şi definiţia dată de Churchill democraţiei, o soluţie cu două state în Orientul Mijlociu este cel mai prost răspuns dintre toate celelalte.

Din octombrie 2003, situaţia s-a înrăutăţit continuu. Israelul a purtat, „cu succes“, două războaie, împotriva Hezbollahului şi a Hamasului; şi-a extins aşezările în Teritoriile Ocupate şi şi-a însuşit o parte din teritoriul palestinian; a renunţat la controlul Fâşiei Gaza; dar e mai departe de pace şi securitate

decât a fost vreodată. În 2006, palestinienii au organizat unele dintre cele mai libere alegeri ținute vreodată în Orientul Mijlociu arab: a câștigat Hamas, o mișcare considerată a fi „teroristă“ de către Statele Unite și Europa și boicotată ca atare. Organizația pentru Eliberarea Palestinei, coaliția palestiniană înfrântă cu care Occidentul continuă să trateze, a căzut din ce în ce mai mult în dizgrație. Paradoxul nefast al unui stat evreu cu un număr din ce în ce mai mare de arabi reprimați și, desigur, nemulțumiți, devine tot mai evident. Tot mai mulți oameni vorbesc despre o „soluție cu două state“; tot mai puțini oameni cred în ea. Ce e de făcut?

Să începem cu două realități de necontestat. Israelul există, iar criticii lui nu vor fi luați în serios dacă nu recunosc măcar atât. Majoritatea covârșitoare a palestinienilor vor un stat real, propriu. Și aceasta este o realitate palpabilă, care trebuie luată, de asemenea, în serios. În acest moment, nici una dintre tabere nu vrea să coexiste cu cealaltă într-un singur stat și nimeni nu le poate sili să o facă. O astfel de „soluție cu un singur stat“, federal, binațional sau altfel, ar funcționa numai dacă fiecare tabără s-ar baza pe buna credință a celeilalte. Caz în care nici nu ar fi nevoie de așa ceva: negocierile s-ar încheia cu adoptarea soluției cu două state.

Problema încrederii – sau a lipsei de încredere – este cheia conflictului israeliano-palestinian. Departe de a contribui la „stimularea încrederii“, procesul de pace a dus la distrugerea ei. În Israel, consecințele sunt dezastruoase. Țara e guvernată de o coaliție al cărei nucleu „moderat“ este alcătuit din partide plasate în extrema dreaptă a spectrului politic israelian. Opoziția este condusă de Tzipi Livni, provenit din Likud, partidul succesor al Herutului lui Menachem Begin, moștenitor al revizioniștilor interbelici ai lui Vladimir Jabotinsky – dreapta naționalistă neapologetică a vechii mișcări sioniste. Stânga și o mare parte din centrul politicii israeliene au dispărut.

Israelul lui Benjamin Netanyahu este, cu siguranță, mai puțin ipocrit decât cel al vechilor guverne laburiste. Spre deosebire de predecesorii săi, începând cu 1967, nici măcar nu pretinde că dorește reconcilierea cu arabii pe care îi conduce. Nu mai departe de luna trecută, Knessetul israelian a votat cu 47 la 34 analiza preliminară a unui proiect de lege propus de Zevulun Orlev din Partidul Național Evreiesc, care prevede pedeapsa cu până la un an de închisoare pentru toți cei care neagă existența Israelului ca stat evreu. Pe de

altă parte, ministrul construcţiilor de locuinţe, Ariel Atias (din partidul ultrareligios Shas) a atras atenţia, pe 2 iulie 2009, asupra „amestecului“ populaţiei arabe şi evreieşti în Galileea: separarea populaţiilor, a declarat el, este „o responsabilitate naţională“.

Între timp, palestinienii, oricât şi-ar dori un stat propriu, devin tot mai sceptici în privinţa înfiinţării acestuia. Nu poate fi un semn bun faptul că dr. Sari Nusseibeh, rectorul Universităţii Al-Quds şi un vajnic susţinător al soluţiei celor două state, scrie acum în favoarea binaţionalismului. Eşecul procesului de pace, declanşat la Madrid şi Oslo, i-a discreditat pe răposatul Yasser Arafat şi pe succesorii săi. Ocupaţia este propriul ei inamic: îi radicalizează pe cei ocupaţi. Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei şi reprezentanţii acesteia sunt priviţi acum, de către mulţi palestinieni mai tineri, ca nişte colaboratori care au beneficiat de pe urma compromisurilor umilitoare cu ocupantul, în dauna propriului popor. De fiecare dată când preşedintele Autorităţii Palestiniene, Mahmoud Abbas, se întâlneşte cu un prim-ministru israelian sau cu preşedintele american şi nu se alege cu nimic pierde o parte din credibilitate, iar Hamasul, „rezistenţa“, câştigă admiratori şi voturi. Ca şi în Franţa ocupată (analogia pe care am auzit-o de cele mai multe ori), autorităţile colaboraţioniste nu sunt îndrituite să negocieze eliberarea şi să conducă un popor liber. Dar, dacă Abbas este pe cale să devină un Pétain al palestinienilor, cine va fi de Gaulle pentru ei?

Lipsa de încredere, în aceeaşi măsură ca şi aşezările ilegale sau aspiraţiile naţionale, este o realitate palpabilă şi orice proces de pace care nu are în vedere astfel de realităţi este sortit eşecului. Cu cât străinii vorbesc mai mult despre „procesul de pace început la Oslo“ sau despre „foaia de parcurs“, cu atât mai puţin vom fi luaţi în serios de către cei care au în mână deciziile. Tocmai fiindcă administraţiile SUA vorbesc liber acum despre un stat palestinian, şi chiar domnul Netanyahu se declară în favoarea lui în condiţii ultrarestrictive, ideea îşi pierde din popularitate în rândul palestinienilor. Palestinienii, ca şi israelienii, sunt sceptici în privinţa eficienţei altor negocieri sau a unor retrageri „aranjate“. Drept rezultat, susţinătorii occidentali îşi pierd şi ei entuziasmul. După cum remarca domnul Netanyahu, pe 23 iunie 2009: „Disputa legată de aşezări e o pierdere de timp“.[49] Are dreptate. Recenta declaraţie a miniştrilor afacerilor externe din Grupul celor 8, prin care toate partidele sunt chemate „să îşi îndeplinească obligaţiile

prevăzute de foaia de parcurs“ şi „să reintre în negocieri directe pe toate problemele create de foaia de parcurs, de rezoluţiile Consiliului de Securitate al ONU şi de principiile enunţate la Madrid…“ este un exemplu elocvent de tam-tam internaţional. Dacă reprezentantul SUA, George Mitchell, speră, după cum susţine chiar el, ca negocierile de pace „serioase, productive“, să înceapă cât de curând, ar face mai bine să se gândească la altceva.

Aşa că să începem cu ceea ce contează. Teritoriul – problema centrală de atâta amar de vreme în această confruntare tragică – este calea cea mai puţin probabilă spre găsirea unei soluţii. Ideea că palestinienii ar accepta o parte din nordul deşertului Negev în schimbul a 9% din pământul fertil din Cisiordania este, pur şi simplu, absurdă, deşi a fost pusă pe tapet. Cât despre un schimb de teritorii mai important de ambele părţi ale „gardului de securitate“: dacă Israelul sub domnul Sharon nu a avut inima să lase intacte câteva sute de case şi o mână de piscine pentru arabii din Gaza, după retragerea de acolo, de ce am crede că Israelul domnului Netanyahu va avea voinţa politică sau generozitatea precaută să le lase palestinienilor ceva de valoare în teritoriile mult mai disputate, respectiv „Iudeea şi Samaria“? Orice acord privind un teritoriu sau altul poate fi încheiat numai prin dovezi de bună credinţă şi bunăvoinţă de ambele părţi.

Dar cum rămâne cu „securitatea“? Civilii israelieni sunt profund îngrijoraţi de perspectiva unei entităţi palestiniene înarmate, la doar câteva zeci de kilometri de oraşele lor mari. Armata israeliană exagerează această teamă, chiar dacă nopţile în care nu poate dormi din cauza asta sunt foarte puţine: dacă există o ameninţare reală la adresa existenţei Israelului, aceasta nu vine din partea câtorva rachete Qassam, chiar dacă şi-ar atinge ţinta. Problema Israelului nu este de a scăpa de lansatoarele de rachete, ci, mai curând, de a crea condiţiile politice care să ducă la distrugerea lor. Un stat palestinian legal din toate punctele de vedere, cu toate drepturile şi responsabilităţile pe care le presupune statalitatea, ar fi o asigurare mult mai bună împotriva unor rachete care cad la întâmplare. Îngrijorarea îndreptăţită a Israelului privind propria securitate poate fi de domeniul trecutului prin crearea – cât mai curând – a unui stat palestinian cu toate atributele puterii de stat, motivat să se înţeleagă cu vecinul său redutabil şi să îi reprime pe extremiştii din

interior, capabili de orice.

Mutatis mutandis, şi palestinienii sunt îngrijoraţi de securitatea lor. Au nevoie urgentă de o statalitate deplină pentru a se proteja împotriva tendinţei Israelului de a nesocoti dreptul internaţional, de a se angaja în asasinarea unor persoane indezirabile şi de a-i trata pe arabi ca pe ţinte permanente şi legitime ale unui război de preîntâmpinare. Şi aici constituirea cât mai rapidă a unui stat ar avea beneficii profilactice pentru ambele tabere. Israelienii nu se mai tem de iordanieni sau egipteni aşa cum o făceau cândva. Îmi aduc bine aminte un Israel în care mai ales despre egipteni se credea că au tendinţa nestrămutată şi universală de a-i urî pe evrei şi de a dori să îi distrugă. Dacă asta crezi despre un popor, atunci numai umilirea şi înfrângerea lui repetată îţi pot da un sentiment de siguranţă. Paradoxal, israelienii se vor simţi cu adevărat în siguranţă numai când la graniţa cu ei va exista un stat palestinian în toată regula, cu o armată bine pusă la punct.

Dar cum rămâne cu Ierusalimul, oraşul pe care ambele state şi l-ar dori capitală? Anexarea de către israelieni a Ierusalimului de Est ridică probleme reale. Cu siguranţă, unificarea şi colonizarea unilaterală a acestui oraş nu este ireversibilă, la fel cum nici împărţirea Berlinului nu s-a dovedit insurmontabilă. Un număr semnificativ de israelieni privesc politica actuală a Ierusalimului – o pepinieră a extremismului naţionalist şi religios – cu oarecare dezgust; nu le-ar părea rău să vadă cum se destramă coaliţia coloniştilor ideologi şi a fanaticilor religioşi care domină disputa. În acelaşi fel, mulţi palestinieni laici s-ar mulţumi cu mult mai puţin decât puterea suverană asupra părţii lor din oraş, atât timp cât ar fi siguri că fanaticii israelieni nu ar avea posibilitatea să le afecteze grav viaţa de zi cu zi şi drepturile politice.

Dar este clar că problema Ierusalimului nu poate fi rezolvată doar de părţile interesate, la fel cum nici Berlinul nu s-a reunificat doar fiindcă aşa au vrut germanii. 2500 de ani de mitologie şi de folclor evreiesc ne asigură că Ierusalimul este oraşul „nostru“. Dar cei 2500 de ani de mitologie şi de folclor ne asigură de multe lucruri, multe dintre ele inaplicabile la condiţiile politice actuale. Evreii nu deţin monopolul amintirilor şi al aspiraţiilor din vechime; ca multe alte popoare care poartă poveri similare, ale istoriei şi ale pierderilor suferite, şi ei trebuie să recurgă la compromis. Binele absolut, aici

ca și în alte domenii, poate fi dușmanul binelui relativ. Dacă Barack Obama, George Mitchell, Grupul celor 8, Consiliul de Securitate al ONU și alți străini în această poveste complicată trebuie să joace un rol, acesta ar trebui să fie în favoarea internaționalizării Ierusalimului ca oraș deschis, indiferent de cine îl administrează practic. Dacă evreii și musulmanii (sau chiar creștinii) insistă să dețină singuri controlul asupra orașului „lor“, nu vor avea niciodată pace.

Mai importantă însă – mult mai importantă – decât teritoriul sau securitatea sau chiar Ierusalimul este problema „recunoașterii“. Tocmai refuzul îndelungat al palestinienilor (și al altor arabi) de a „recunoaște“ Israelul (un refuz inclus în însuși statutul Hamasului) explică incapacitatea Israelului de a-și imagina un modus vivendi cu vecinii și cetățenii arabi, un refuz invocat mereu pentru a o justifica. Invers, tocmai negarea constantă de către israelieni a crimelor comise împotriva arabilor palestinieni, ca și a suferințelor care le-au urmat, convinge atât de mulți palestinieni că evreii nu sunt deloc serioși când vorbesc despre pace și reconciliere.[50]

Palestinienii, desigur, susțin că vor mai mult decât recunoașterea suferințelor din trecut. În plus, vor recunoașterea dreptului de a li se retroceda teritoriile și proprietățile luate în timpul constituirii statului Israel. Comentatorii internaționali tind să se concentreze pe implicațiile juridice și demografice ale acestei revendicări, făcându-se ecoul temerilor exagerate ale israelienilor potrivit cărora, dacă s-ar recunoaște așa ceva, sute de mii de arabi ar solicita „dreptul de a reveni“ în Israel. Această perspectivă nu este numai improbabilă – câți arabi palestinieni vor cu adevărat să părăsească Statele Unite, Europa, Kuweitul sau Libanul, ca să locuiască în statul evreu al lui Netanyahu? –, ci pierde din vedere un aspect foarte important. În principiu, recunoașterea „dreptului de a reveni“ înseamnă și recunoașterea explicită a răului făcut palestinienilor și a necesității reparării acestei nedreptăți.

Noi, evreii, ar trebui să înțelegem acest lucru cel mai bine. Ce ne-au făcut naziștii nu ar putea fi compensat cu tot aurul din lume. Și doar câțiva evrei europeni sau urmașii lor ar dori să revină la proprietățile lor – pământuri, case, magazine și fabrici – din Polonia sau din altă parte (deși naționaliștii polonezi au speculat tocmai această perspectivă, cam la fel cum naționaliștii israelieni anticipează întoarcerea unor hoarde întregi de palestinieni care își vor cere drepturile). Ceea ce au vrut evreii după cel de-al Doilea Război

Mondial, şi chiar au obţinut, a fost recunoaşterea suferinţelor prin care au trecut şi a crimelor comise de prigonitorii lor. Palestinienii vor acelaşi lucru. Nu pământul, banii, nici măcar cărămizile şi mortarul, sunt problema. Memoria este problema, şi, dincolo de ea, istoria. La fel cum legitimitatea Israelului depinde în mare măsură de recunoaşterea pierderilor şi a suferinţelor, cauza şi cazul palestinienilor îşi trag energia politică şi sensul moral din pierderile şi suferinţele lor. Până când şi dacă nu se va înţelege şi se va recunoaşte acest lucru, conflictul nu se va sfârşi.

E uşor să fii prins de aparenta unicitate a dilemei israeliano-palestiniene. Ierusalimul este unic, istoria evreilor – care culminează cu Holocaustul – revendică un loc deosebit în memoria Occidentului, iar Cornul Abundenţei se situează de multă vreme în centrul conflictului politic şi religios internaţional. Şi este adevărat că, la fel ca toate luptele teritoriale, şi aceasta are anumite trăsături unice. Dar poate că ar fi util să ne detaşăm puţin şi să ne amintim că, în cele mai multe privinţe, aceasta nu este deloc o criză unică, ci una care are puncte comune cu cazuri comparabile din alte timpuri şi locuri. O scurtă privire asupra câtorva dintre ele ar putea sugera unele modalităţi de a ieşi din impas.

În primul rând, ar trebui să ţinem cont de faptul că statele multilingve, multireligioase şi multiculturale nu sunt chiar atât de neconceput sau mereu instabile pe cât ar părea. Elveţia, Belgia, India toate au de a face, într-o măsură mai mică sau mai mare, cu interese şi comunităţi aparent incompatibile. Iugoslavia – la prima vedere un caz contrar – a funcţionat destul de bine până când a fost fracturată, în mod cinic şi deliberat, de liderul uneia dintre componentele ei naţionale. Quebec, o provincie profund divizată, unde majoritatea francofonă a încercat cu îndârjire să îşi câştige independenţa faţă de „hegemonia“ anglofonilor în interiorul şi exteriorul graniţelor ei, e împăcată acum cu soarta.

E adevărat că cea mai durabilă soluţie în cazul etnicităţilor care se suprapun şi al antagonismelor reciproce este separarea şi chiar „schimbul“ de populaţie. Dar acestea s-au întâmplat întotdeauna după un război devastator, cu milioane de victime – în Asia Mică, de pildă, sau în Europa de Est: un preludiu pe care nu l-am dori contemporanilor noştri, indiferent de locurile în care trăiesc. Prin urmare, israelienii şi palestinienii trebuie să folosească ceea

ce au la dispoziție. Frapant pentru un străin este, totuși, cât din situaţia în care se află israelienii şi palestinienii se aseamănă cu cea a altor popoare cărora le stau în faţă aceleaşi provocări.

Astfel, din Algeria până în Irlanda de Nord „moderaţii“ sunt cei marginalizaţi. Chiar dacă se bucură de respectul altor moderaţi din ţară şi din străinătate, în parte tocmai din acest motiv îşi pierd influenţa şi relevanţa la nivel local. Aproape întotdeauna foştii „extremişti“ şi „terorişti“ sunt cei care negociază rezultatele finale şi ajung la putere. Acest lucru s-a întâmplat deja în Israel şi, cu siguranţă, se va întâmpla, cât de curând, şi în cazul palestinienilor, cu Hamasul la conducere. Nu e deloc o întâmplare că puterile coloniale europene şi urmaşele lor au fost silite să predea puterea unor bărbaţi şi femei pe care i-au întemniţat cândva pentru „terorism“, din Kenya până în Indonezia, din Algeria până în Africa de Sud.

Dacă tot am amintit de Africa de Sud, în absenţa unui Mandela, palestinienii sunt într-un mare dezavantaj. De Klerk şi afrikanerii şi-au dat seama de inconsistenţa politicii de apartheid – din acest punct de vedere, au luat-o cu mult înaintea majorităţii israelienilor – dar au avut noroc să se confrunte cu un deţinut politic extraordinar, cu care au putut negocia şi pe care negrii îl respectau. Aşa cum israelienii nu pierd nici o ocazie să le amintească, palestinienii nu au un astfel de om. Dar, chiar dacă ar exista un Mandela palestinian, acesta nu ar putea să înfiinţeze un Comitet al Adevărului şi Reconcilierii, care să treacă peste teama şi lipsa de încredere reciprocă. Cei mai mulţi dintre israelieni încă nu sunt atât de înspăimântaţi încât să înţeleagă necesitatea unei reconcilieri şi astfel nu se simt obligaţi să recunoască adevărul altor popoare. Numărul israelienilor care au înţeles că proiectul unui Israel Mare este sortit eşecului este încă destul de mic. De aceea, trebuie să recunoaştem că sud-africanii au fost şi mai sofisticaţi şi mai puţin obtuzi în a înţelege ce vor. Mitul lor de bază, a unui volk harnic, luptător, pe spinarea căruia trăiau mai multe triburi indigene, leneşe, care trebuiau ţinute în frâu, s-a prăbuşit în faţa antipatiei unei lumi întregi. Israelienii se pot aştepta la ceva asemănător în anii următori, dacă lucrurile nu se vor schimba.

Irlanda de Nord oferă perspective mai bune fiindcă George Mitchell e mai dispus la compromis. Politicienii moderaţi de acolo, atât protestanţi, cât şi catolici, s-au străduit decenii la rând să găsească o bază pentru aşa ceva. Dar,

pentru eforturile lor, nu s-au ales decât cu umilinţă şi cu voturi din ce în ce mai puţine. Extremiştii, Armata Republicană Irlandeză Provizorie şi Unioniştii Democraţi ai lui Ian Paisley au fost cei care au ieşit învingători, interlocutori ai lui Bill Clinton şi Tony Blair, cât şi lideri ai unui Ulster tot mai paşnic şi mai stabil. Timp de aproape treizeci de ani, aceşti oameni şi asasinii din subordinea lor au terorizat Irlanda de Nord, îndemnându-şi susţinătorii să ucidă şi să mutileze în numele exclusivismului teritorial şi al fricii faţă de celălalt. Până nu au fost aduşi la masa negocierilor, pentru a începe „procesul de pace“, nu s-a făcut nici un pas înainte. Astăzi, Gerry Adams, Martin McGinnis şi Ian Paisley cooperează în guvernul din Ulster. Ei sunt noua faţă, oricât ar părea de improbabil, a unei Irlande de Nord paşnice, care, în sfârşit, nu mai e pe prima pagină a ziarelor.

Tulburările din Ulster le depăşesc cu mult pe cele din Orientul Mijlociu ca durată (datează de la sfârşitul secolului al XVII-lea), ca dimensiuni (mult mai mulţi oameni au fost ucişi în Ulster, în cursul ultimelor tulburări, decât au murit în urma atacurilor sinucigaşe şi a altor acte de terorism în Israel, de la înfiinţarea acestuia) şi complexitate. Dacă aceste tulburări şi-au găsit rezolvarea înseamnă că şi conflictul din Orientul Mijlociu poate fi închis. Israelul (şi prietenii săi internaţionali) trebuie să înceapă negocierile direct cu Hamasul. Aceasta nu e deloc o idee nouă: în martie 2009, un grup bipartizan alcătuit din americani influenţi, inclusiv Paul Volker şi foştii senatori republicani Chuck Hegel şi Nancy Kassebaum, l-a încurajat pe preşedintele Obama să procedeze exact aşa. Dacă nu aducem Hamasul la masa negocierilor ca să îl motivăm să lucreze productiv, cu negociatori serioşi – sau, mai rău, dacă israelienii reuşesc să îi asasineze pe toţi liderii mişcării – vom rămâne fără palestinieni moderaţi. Vom avea parte numai de jihadişti. Din acest punct de vedere, Hamasul nu este cea mai mare sperietoare, ci ultima noastră speranţă.

Analogia cu Ulsterul aminteşte de o altă provocare a Orientului Mijlociu. După cum ştiu prea bine toţi cei care s-au exprimat critic la adresa Israelului sau a palestinienilor, reacţiile cele mai radicale şi mai iraţionale nu vin din Orientul Mijlociu, ci din diaspora. Ceea ce nu ar trebui să ne surprindă. Din Croaţia sau Armenia, din Grecia sau Polonia, comunităţile din afara graniţelor, răspândite peste tot în lume, sunt cele care se exprimă cel mai radical în privinţa problemelor naţionale sensibile. Armenii din Armenia

cunosc cât se poate de bine genocidul la care au fost supuşi străbunii lor de către turci în Primul Război Mondial. Dar diaspora armeană este cea care îi atacă pe turci în cadrul forurilor internaţionale; în Armenia, convieţuirea şi comerţul cu vecinii turci au o prioritate mult mai mare.

În mod similar, diaspora croată a adoptat o atitudine mult mai radicală în cursul războaielor civile recente din Iugoslavia, decât majoritatea locuitorilor Croaţiei, mulţumiţi să ajungă la un compromis ca să poată reveni la normal şi în Europa. Împărţirea nedreaptă, de atâta timp, a Ciprului, ar fi devenit de domeniul trecutului în absenţa intervenţiei răuvoitoare a unor grupări din afară şi a atitudinii extreme a diasporelor care o susţin financiar. Acelaşi lucru e valabil şi pentru palestinieni – dar, în primul rând, pentru evrei. Fără presiunea exercitată de evreii americani în Congres şi fără sprijinul financiar, susţinătorii mişcării de colonizare nu ar fi ajuns la puterea şi influenţa politică de acum. Până când şi dacă ideologii extremişti ai diasporei organizate (şi prietenii lor din înaltele cercuri politice) nu sunt marginalizaţi, presiunea străină asupra Israelului nu va avea efecte benefice prea curând. Tocmai disponibilitatea preşedintelui Clinton de a-i ignora pe susţinătorii şi finanţatorii Armatei Republicane Irlandeze Provizorii aici, în Statele Unite, a izolat Sinn Feinul şi i-a arătat lui Gerry Adams că nu îi rămâne decât calea compromisului. Sper că George Mitchell înţelege implicaţiile acestui precedent.

În concluzie: continuarea vechiului „proces de pace“ şi a îndeplinirii „foii de parcurs“ este inutilă. Nici unul dintre factorii de decizie politică nu mai crede în aşa ceva. Lăsând problemele cele mai dificile la sfârşit am distrus încrederea tuturor părţilor implicate în succesul final. Obiectivul principal acum este de a-i convinge pe israelieni şi pe palestinieni că trebuie să pornească pe un alt drum; că acest drum poate aduce beneficii imediate şi de lungă durată şi că refuzul de a proceda astfel duce la costuri inacceptabile. Numai cei din exterior care se implică serios – în primul rând, Statele Unite şi Uniunea Europeană – pot realiza acest lucru, dar după ce renunţă la platitudini, recunosc platitudinile altora şi nu mai apleacă urechea la prejudecăţile diasporelor organizate.

„Extremiştii“ trebuie invitaţi la discuţii imediat, iar moderaţii compromişi trebuie marginalizaţi pentru ca procesul să nu fie discreditat de prezenţa lor.

Probleme aparent „insurmontabile“ – Ierusalimul, securitatea, recunoaşterea Israelului, recunoaşterea dreptului palestinienilor de revenire şi de recuperare a pierderilor din trecut trebuie să aibă prioritate. Colonizarea potenţial interminabilă trebuie fie amânată, fie lăsată pe seama unor oficiali de rangul doi pentru a fi discutată. Trebuie stabilit încă de la început pentru ca dificultatea inevitabilă de a ajunge la aranjamente teritoriale detaliate să nu poată amâna acordul. Atât Statele Unite, cât şi Uniunea Europeană trebuie să găsească mijloacele prin care să îşi exercite influenţa, presiunea şi forţa. Israelienii susţin demult că arabii reacţionează numai la acţiunile în forţă. Acelaşi lucru este valabil şi în cazul Israelului.

Politica, după cum ştim, este arta posibilului. Nu ştiu dacă mai e posibil un acord de un fel sau altul în Orientul Mijlociu. Dar, dacă nu e posibil, atunci nici palestinienii, nici israelienii nu prea mai au viitor, deşi, până acum, doar palestinienii înţeleg asta. Dar până şi cei mai anchilozaţi politicieni locali ar trebui să vadă avantajele compromisului, mai ales dacă îl pun pe seama presiunii străine irezistibile. Statele arabe actuale sunt deschise compromisului dincolo de imaginaţia generaţiei trecute. Un stat israelian condus de oameni chiar de o inteligenţă medie poate avea şanse interesante, fără precedent, dacă ştie cum să se folosească de ele. Israelul şi-ar putea stabiliza foarte uşor relaţiile în regiune încheind alianţe cu statele arabe prietene, dar, mai ales, cu Turcia şi chiar cu Rusia.

Cu astfel de perspective, riscurile ca Israelul să se învecineze cu un stat palestinian, chiar şi volatil, sunt practic neglijabile. Dar nu există motive să credem că un stat palestinian legal constituit ar fi mai volatil decât, să zicem, Israelul însuşi. Şi, spre deosebire de Israel, nu ar avea niciodată arme nucleare şi nici măcar una dintre cele mai puternice armate din lume; astfel nu ar fi tentat, după cum se vorbeşte în anumite cercuri israeliene, să invoce „complexul Samson“, bulversând întreaga lume doar ca să nu îşi compromită interesele.

Dar şansele actuale nu vor avea viaţă lungă şi, în clipa în care destui palestinieni vor trage concluzia logică din politica colonială a Israelului şi intransigenţa acestuia faţă de ei, şi vor renunţa la ideea unui stat propriu, Israelul va fi pierdut. Va fi silit să revină la opţiunea pe care am menţionat-o la început şi – dacă nu merge pe statul binaţional, cel mai puţin probabil – va

deveni un stat paria pe timp nedefinit. În chestiunea aceasta, timpul nu este de partea nimănui. Și bine ar fi să ne amintim că nu există o lege a naturii care să spună că, mai curând sau mai târziu, o soluție tot se „va găsi“. Dacă lăsăm lucrurile să lâncezească, cum facem de atâta vreme, sau le lăsăm în seama mediocrităților incompetente care conduc acum și Israelul și Autoritatea Palestiniană, consecințele vor fi catastrofale. Din cauza tratamentului abuziv la care sunt supuși palestinienii de către „statul evreu“, conflictul israeliano-palestinian reprezintă poate principala cauză a recrudescenței antisemitismului în lumea întreagă. Este cel mai eficient agent de recrutare pentru mișcările islamiste radicale. Și reduce la zero politica externă a Statelor Unite și a Europei într-una dintre regiunile cele mai sensibile și mai instabile din lume. Trebuie făcut altceva.

Acest eseu a fost scris în vara anului 2009,

fără a fi terminat sau trimis spre publicare.

Apare aici pentru prima dată, în forma lui nefinisată.

---

[49] Haaretz, 2 iulie 2009, T.S. Eliot.

[50] De parcă ar fi vrut să ilustreze autismul moral al Israelului, în mai 2009, comisia ministerială pentru legislație a Knessetului a aprobat un proiect de lege prin care se interzicea comemorarea Naqba, catastrofa palestiniană din 1948, de către evreii israelieni și cetățenii palestinieni ai Israelului.

PARTEA a III-a

11 septembrie şi noua ordine mondială

CAPITOLUL 14

DESPRE CIUMA

Editura Penguin Books tocmai a publicat o nouă traducere de Robin Buss a romanului La Peste de Albert Camus, iar textul care urmează este introducerea mea, scrisă acum câteva luni. Mulţi cititori probabil că sunt familiarizaţi cu subiectul – sosirea ciumei în oraşul nord-african Oran, în 194-, şi felul în care locuitorii reacţionează la impactul devastator al epidemiei asupra existenţei lor. Astăzi, Ciuma capătă o nouă semnificaţie, fiind mai actuală ca oricând.

Insistenţa cu care Camus plasează responsabilitatea morală individuală la baza tuturor opţiunilor publice vine în contradicţie cu obiceiurile tihnite ale epocii noastre. Definiţia pe care o dă eroismului – oamenii obişnuiţi care fac lucruri extraordinare fiindcă aşa le cere buna-cuviinţă – sună mai adevărat decât am putea recunoaşte. Felul în care enunţă judecăţi de valoare spontane, ex cathedra – „Fraţi creştini… aţi meritat-o“ – ne este cunoscut, deşi nu ne face plăcere.

Linia fermă prin care Camus delimitează binele de rău, în pofida compasiunii lui faţă de cei ce se îndoiesc sau sunt compromişi, faţă de motivele şi greşelile umanităţii imperfecte, aruncă o lumină deloc măgulitoare asupra relativiştilor şi a oportuniştilor din ziua de azi. Iar utilizarea controversată a unei epidemii pentru a ilustra dilemele contagiunii morale îi reuşeşte în mai multe privinţe decât şi-ar fi închipuit. Aici, în New York, noiembrie 2001, nici că se putea un loc mai bun în care să simţim adevărul ultimei fraze premonitoare a romanului.

Ciuma a avut cel mai mare succes dintre toate romanele lui Albert Camus. A

apărut 1947, când Camus avea 33 de ani, și a fost un adevărat triumf. Într-un singur an, s-a tradus în nouă limbi străine, anii următori fiind martorii altor traduceri. S-a publicat constant și a fost declarat un clasic al literaturii universale înainte de moartea prematură a autorului, într-un accident de mașină, în ianuarie 1960. Mai ambițios decât Străinul, primul roman prin care s-a impus, și mai accesibil decât scrierile lui ulterioare, Ciuma este cartea datorită căreia Camus este cunoscut de milioane de cititori. Se prea poate ca situația să i se fi părut ciudată – Omul revoltat, carte publicată patru ani mai târziu, a fost preferata lui.

Conceperea romanului Ciuma a durat mult timp, ca în cazul multora dintre cele mai bune opere ale lui Camus. A început să se documenteze în ianuarie 1941, când a sosit în Oran, orașul de coastă algerian unde e plasată intriga. A continuat să lucreze la el în Le Chambon-sur-Lignon, un sat de munte din centrul Franței, unde s-a dus ca să se refacă, în vara anului 1942, după una dintre atacurile periodice de tuberculoză. Dar, în scurtă vreme, Camus a fost cooptat în mișcarea de Rezistență și de-abia după eliberarea Franței s-a concentrat din nou asupra cărții. Între timp, obscurul romancier algerian devenise o personalitate de prim rang a Franței: erou al Rezistenței intelectuale, editor al cotidianului Combat (născut în clandestinitate și extrem de influent în anii postbelici) și un simbol pentru o nouă generație de francezi doritoare de idei și de idoli.

Acest rol părea să îi vină ca o mănușă lui Camus. Chipeș și fermecător, un susținător charismatic al schimbării politice și sociale radicale, a avut o influență fără egal asupra a milioane de conaționali. În cuvintele lui Raymond Aron, cititorii editorialelor lui Camus „se obișnuiseră ca, în fiecare zi, să-și însușească gândurile lui“. Au existat și alți intelectuali în Parisul postbelic destinați să joace roluri majore în anii următori: Aron, Simone de Beauvoir și, desigur, Jean-Paul Sartre. Camus, însă, era altfel. Născut în Algeria în 1913, era mai tânăr decât prietenii lui de pe Malul Stâng, majoritatea având deja 40 de ani la sfârșitul războiului. Camus era mai „exotic“, provenind din îndepărtatul Alger și nu din Parisul înțesat de școli și colegii; Camus avea ceva deosebit. Iată ce remarca un contemporan, cu multă pertinență: „Am fost frapat de chipul lui, atât de uman și de sensibil. Omul acesta emană atâta integritate, încât îți impune respect aproape imediat; pur și simplu, nu e ca alții.“[51]

Faima lui Camus a garantat succesul cărţii. Dar şi momentul apariţiei. În 1947, francezii începeau să uite greutăţile şi compromisurile celor patru ani de ocupaţie germană. Mareşalul Philippe Pétain, şeful statului care iniţiase şi întruchipase colaboraţionismul cu naziştii victorioşi, fusese judecat şi întemniţat. Alţi politicieni colaboraţionişti fuseseră executaţi sau alungaţi din viaţa publică. Mitul rezistenţei naţionale glorioase era cultivat cu grijă de politicieni de toate culorile, de la Charles de Gaulle la comunişti; amintiri personale incomode erau înlocuite de versiunea oficială, bine scuturată, în care Franţa fusese eliberată de opresori prin eforturile comune ale luptătorilor din Rezistenţă şi ale trupelor franceze libere conduse de la Londra de către de Gaulle.

În acest context, alegoria lui Camus despre Franţa ocupată în timpul războiului a redeschis un capitol dureros din trecutul recent al ţării, dar într-o cheie indirectă, aparent apolitică. Astfel evita reacţiile partizane, cu excepţia extremei stângi şi a celei drepte, abordând subiecte sensibile fără să provoace refuzul de a asculta. Dacă romanul ar fi apărut în 1945, furia, dorinţa de răzbunare, ar fi copleşit reflecţiile lui moderate despre dreptate şi responsabilitate. Dacă publicarea lui ar fi fost amânată până în anii 1950, subiectul probabil că ar fi fost depăşit de noile realităţi izvorâte din Războiul Rece.

Romanul Ciuma ar trebui citit, cum desigur a şi fost, ca o simplă alegorie a traumei suferite de Franţa în timpul războiului? La întrebarea aceasta voi răspunde mai târziu. Dincolo de orice dubiu, cartea este extrem de personală. Camus a pus ceva din el – emoţiile lui, amintirile lui, felul în care se raporta la Franţa – în toate scrierile publicate; acesta este unul dintre modurile prin care s-a detaşat de alţi intelectuali ai generaţiei sale şi explică atracţia universală, permanentă, pe care o exercită asupra cititorilor. Dar, chiar şi după standardele lui, Ciuma este frapant de introspectivă şi de revelatoare. Oran, cadrul în care se desfăşoară acţiunea romanului, era un oraş pe care îl cunoştea bine şi oarecum îl antipatiza, spre deosebire de Alger, oraşul său natal atât de îndrăgit. Oran i se părea plictisitor şi materialist, iar amintirile lui erau influenţate de faptul că boala de plămâni i se agravase în cursul şederii acolo. Drept rezultat, i se interzisese să înoate – una dintre marile lui plăceri –

şi era obligat să stea săptămâni la rând în căldura apăsătoare, înăbuşitoare, atotprezentă în roman.

Această lipsire involuntară de tot ceea ce iubea mai mult la locul lui de naştere – nisipul, marea, exerciţiile fizice şi senzaţia mediteraneană de calm şi de libertate pe care Camus o punea mereu în contrast cu atmosfera mohorâtă şi cenuşiul nordului – a dispărut în momentul în care a fost trimis la ţară, ca să se refacă. Masivul Central francez este liniştit şi revigorant, iar satul îndepărtat în care a sosit Camus, în august 1942, putea fi locul ideal pentru un scriitor. Dar, douăsprezece săptămâni mai târziu, în noiembrie 1942, Aliaţii au debarcat în Africa de Nord. Germanii au ripostat prin ocuparea sudului Franţei (de aici, din staţiunea Vichy, Franţa a început să fie condusă de guvernul marionetă al lui Pétain), iar Algeria a fost izolată de continent. Astfel, Camus a pierdut orice legătură atât cu patria lui, cât şi cu mama şi soţia lui, pe care le va revedea numai după înfrângerea germanilor.[52]

Boala, exilul şi izolarea au făcut parte din viaţa lui Camus, cum fac parte şi din romanul lui, iar reflecţiile pe care i le prilejuiesc autorului alcătuiesc un contrapunct vital al alegoriei. Datorită experienţei lui nemijlocite, acute, descrierea ciumei şi a durerii pricinuite de singurătate sunt excepţional de veridice. Tocmai profunzimea trăirilor lui îl face pe narator să remarce, încă din primele pagini, că „primul lucru pe care l-a adus ciuma concetăţenilor noştri a fost exilul“ şi că „un sentiment atât de individual cum e cel al despărţirii de o fiinţă iubită… [devine] suferinţa principală a acestei lungi perioade de exil“.

Remarca se leagă, în aceeaşi măsură pentru Camus şi cititor, de romanul său precedent: fiindcă boala, izolarea şi exilul sunt necazuri care se abat asupra noastră pe neaşteptate. Ele ilustrează ceea ce Camus a vrut să spună prin „absurditatea“ condiţiei umane şi natura aparent aleatorie a acţiunilor întreprinse de om. Nu e deloc o întâmplare că unul dintre personajele principale, Grand, dintr-un motiv obscur, raportează o conversaţie auzită într-o tutungerie, legată de „un tânăr funcţionar al unei companii care omorâse un arab pe o plajă“. Aceasta, desigur, este o aluzie la actul de violenţă inexplicabil comis de Meurseault în Străinul, iar, în mintea lui Camus, este legat de ravagiile provocate de epidemie în Ciuma nu numai prin cadrul algerian în care se desfăşoară acţiunea.

Camus a făcut mai mult decât să insereze în acest roman viniete şi emoţii din scrierile şi din experienţele proprii. S-a transpus direct în personajele romanului, folosind mai ales trei dintre ele ca să îi reprezinte şi să îi pună în valoare concepţia morală atât de distinctă. Rambert, tânărul jurnalist despărţit de soţia sa aflată în Paris, vrea cu disperare la început să scape din oraşul aflat în carantină. Obsesia faţă de propria suferinţă îl face insensibil la tragedia comunităţii, de care se simte cât se poate de detaşat – nici nu este cetăţean al Oranului, a fost surprins acolo de jocul întâmplării. Dar, în chiar ajunul evadării, îşi dă seama cum, fără să vrea, a devenit o parte din comunitate şi îi împărtăşeşte soarta; ignorând riscul şi, respingându-şi pornirile egoiste, rămâne în Oran şi se alătură „formaţiunilor sanitare“. Din simpla rezistenţă personală în faţa nenorocirii, a trecut la solidaritatea unei rezistenţe comune împotriva flagelului comun.

Identificarea lui Camus cu dr. Rieux se face ecoul schimbărilor lui de atitudine în toţi aceşti ani. Rieux este un om care, confruntat cu suferinţa şi criza comună, face ce trebuie să facă, devenind un lider şi un exemplu nu dintr-un curaj nebun sau din calcule meschine, ci mai curând dintr-un fel de optimism necesar. La sfârşitul anilor 1940, Camus era epuizat şi deprimat de povara speranţelor care se puseseră în el ca intelectual de marcă: după cum se confesa în caietele sale, „toată lumea îl vrea pe cel care încă mai caută să ajungă la concluzii“. De la filosoful „existenţialist“ (o etichetă care i-a displăcut întotdeauna) oamenii aşteptau o concepţie despre lume ieşită din comun; Camus, însă, nu le putea oferi aşa ceva.[53] După cum spune, prin intermediul lui Rieux, era „obosit de lumea în care trăia“. Tot ce putea oferi, cu oarecare certitudine, era simpatia faţă de semeni şi hotărârea de a respinge, „în ceea ce-l priveşte, nedreptatea şi concesiile“. Dr. Rieux face tot ceea ce trebuie făcut tocmai fiindcă vede limpede ce trebuie făcut. Printr-un al treilea personaj, Tarrou, Camus şi-a prezentat mai pe îndelete principiile morale. Tarrou, ca şi Camus, are în jur de 35 de ani; a plecat de acasă, după cum spune chiar el, dezgustat de insistenţa cu care tatăl său susţinea pedeapsa cu moartea – un subiect care l-a preocupat mult pe Camus şi despre care a scris mult în anii de după război.[54] Tarrou a reflectat îndelung la viaţa sa şi la obligaţiile pe care şi le-a asumat, iar mărturisirea pe care i-o face lui Rieux constituie esenţa mesajului moral al romanului: „credeam că lupt împotriva

ciumei. Am aflat că subscrisesem indirect la moartea a mii de oameni, că provocasem chiar această moarte găsind bune acțiunile și principiile care în mod fatal o antrenaseră.“

Acest pasaj poate fi citit ca un comentariu plin de mâhnire la trecerea lui Camus prin Partidul Comunist din Algeria, în anii 1930. Dar concluziile lui Tarrou trec dincolo de recunoașterea erorii politice: „suntem cu toții implicați în ciumă... Știu numai că avem datoria să facem ce trebuie pentru a nu mai fi ciumați… Și, de aceea, m-am hotărât să refuz tot ceea ce, de aproape sau de departe, din rațiuni bune sau rele, te duc la moarte sau justifică această moarte.“ Aceasta este chiar vocea lui Albert Camus și schițează atitudinea pe care o va lua, până la sfârșitul vieții, față de dogma ideologică, crima juridică sau politică și față de toate formele de iresponsabilitate etică – o poziție care îl va costa scump în privința prietenilor și chiar a influenței în lumea polarizată a intelectualității pariziene.

Apologia lui Tarrou/Camus privind refuzurile și angajamentele lui ne întoarce la statutul cărții. Este un roman care convinge la mai multe niveluri, cum trebuie să convingă orice mare roman, dar, în primul rând și neîndoios, este o poveste moralizatoare. Lui Camus i-a plăcut mult Moby-Dick și, la fel ca Melville, nu s-a jenat să se folosească de simboluri și metafore. Dar Melville a avut avantajul de a se mișca liber între povestea urmăririi unei balene și parabola unei obsesii umane; între Oranul lui Camus și dilema opțiunii se afla realitatea vieții în Franța guvernului de la Vichy (1940–1944). Cititorii romanului Ciuma, de azi și din 1947, nu greșesc dacă îl interpretează ca pe o alegorie a anilor de ocupație.

În parte tocmai fiindcă autorul arată clar că aceasta este o poveste despre „noi“. Mai toată narațiunea este la persoana a treia. Dar împrăștiat strategic în text este și „noi“, iar „noi“ – cel puțin pentru primii cititori ai lui Camus – sunt francezii în 1947. „Năpasta“ care s-a abătut asupra cetățenilor unui Oran ficționalizat este cea care s-a abătut asupra Franței în 1940, odată cu înfrângerea militară, abandonarea Republicii și instaurarea regimului de la Vichy sub tutela germană. Descrierea invaziei șobolanilor se făcea ecoul unei opinii larg răspândite despre Franța scindată moral a anului 1940: „Ai fi zis că însuși pământul, în care erau înfipte casele noastre, se curăță de încărcătura

sa de secreţii, că lasă să urce la suprafaţă buboaiele şi coptura care, până atunci, îl măcinaseră pe dinăuntru“. Mulţi locuitori ai Franţei, cel puţin la început, împărtăşeau reacţia iniţială a părintelui Paneloux: „Fraţi creştini, aţi meritat-o“.

Mult timp, oamenii nu îşi dau seama ce se întâmplă şi viaţa pare să meargă mai departe – „Aparent, nimic nu se schimbase“. „Oraşul era populat de somnambuli treji.“ Mai târziu, după trecerea ciumei, se instalează amnezia – „ei negau, în sfârşit, că noi [sic] am fi fost acest popor înmărmurit.“ Aceasta şi multe altele – bursa neagră, neputinţa administratorilor de a spune lucrurilor pe nume şi de a-şi asuma conducerea morală a naţiunii – descriau atât de bine trecutul recent al Franţei încât intenţiile lui Camus nu puteau fi interpretare greşit.

Şi, totuşi, majoritatea ţintelor lui Camus rezistă unor etichetări simpliste, iar alegoria contrazice retorica morală polarizată de după război. Cottard, care consideră că nu se poate bate cu ciuma şi, prin urmare, „formaţiunile sanitare“ sunt o pierdere de timp, este evident unul care „colaborează“ la pecetluirea sorţii oraşului. Noua situaţie îi aduce prosperitate şi, prin întoarcerea la „vechile obiceiuri“, ar pierde totul. Dar este şi el atins de ciumă, iar Tarrou şi ceilalţi continuă să îl vadă şi chiar să discute cu el despre ce ar trebui făcut. Tot ce vor de la el, după cum spune Tarrou, este „să nu răspândească microbul în mod voit“.

În cele din urmă, Cottard este snopit în bătaie de cetăţenii proaspăt eliberaţi – un memento al pedepselor violente la care au fost supuşi după Eliberare aşa-zişii colaboraţionişti, adesea din partea unor bărbaţi şi femei al căror entuziasm faţă de răzbunarea violentă i-a ajutat, ca şi pe alţii, să uite propriile compromisuri din timpul războiului. Descrierea furiei şi a resentimentului, născute din suferinţa autentică şi memoria vinovată, este întregită cu o nuanţă de empatie, rară la contemporanii lui Camus, care ridică romanul deasupra convenţiilor vremii.

Aceeaşi înţelegere (şi integritate – Camus scria din propria experienţă) stă la baza descrierii celor care încearcă să reziste. Nu este deloc întâmplător că Grand, funcţionarul fără aspiraţii, sfios, împilat, este întruchiparea rezistenţei reale, lipsite de eroism. Pentru Camus, ca şi pentru Rieux, rezistenţa nu a avut nici o legătură cu eroismul – sau, dacă a avut, a fost vorba de eroismul

bunătăţii. „Este o idee care poate o să te facă să râzi, dar singurul mod de a lupta împotriva ciumei este cinstea.“ A intra în „formaţiunile sanitare“ nu era un act de mare importanţă – mai degrabă „era singurul lucru de făcut, şi de necrezut ar fi fost să nu se fi hotărât“. Această idee apare iar şi iar în roman, ca şi cum Camus s-ar fi temut să nu le scape cititorilor: „Când vezi, însă, mizeria şi durerea pe care o aduce“, remarcă Rieux la un moment dat, „trebuie să fii nebun, orb sau laş ca să te resemnezi cu ciuma.“

Camus, ca narator, refuză să devină „cântăreţul prea elocvent al voinţei şi al unui eroism căruia el nu-i acordă decât o importanţă moderată“. Acest lucru trebuie înţeles în context. Desigur, mulţi membri ai Rezistenţei Franceze au dat dovadă de curaj şi sacrificiu; mulţi au murit pentru cauză. Dar pe Camus îl deranja mitul convenabil al eroismului, care câştiga teren în Franţa postbelică, şi detesta tonul de superioritate morală pe care îl adoptau pretinşii luptători din Rezistenţă (inclusiv unii dintre celebrii lui confraţi intelectuali) atunci când se adresau celor care nu făcuseră nimic. În opinia lui Camus, inerţia, sau ignoranţa, explica pasivitatea oamenilor. Cei precum Cottard erau excepţia; majoritatea oamenilor sunt mai buni decât credeţi – cum spune Tarrou: „Trebuie doar să le dai ocazia“.[55]

În consecinţă, unora dintre contemporanii intelectuali ai lui Camus Ciuma nu le-a făcut o impresie deosebită. Aşteptau un roman mai „angajat“ de la el, ambiguităţile şi tonul de toleranţă şi moderaţie dezabuzată părându-li-se incorecte politic. Simone de Beauvoir, mai ales, a dezaprobat vehement utilizarea de către Camus a unei epidemii ca înlocuitor al (după părerea ei) fascismului – aşa ceva, insista ea, îi scuteşte pe oameni de responsabilităţile politice şi se îndepărtează de istorie şi de problemele politice reale. În 1955, criticul literar Roland Barthes ajungea la o concluzie negativă similară, acuzându-l pe Camus că le-a oferit cititorilor o „etică antiistorică“. Chiar şi astăzi o astfel de critică apare la cei care studiază opera lui Camus: exonerează fascismul şi guvernul de la Vichy, acuză ei, prin utilizarea metaforei unei „epidemii non-umane şi non-ideologice“.

Astfel de comentarii sunt de două ori revelatoare. În primul rând, arată cât de predispus la interpretări greşite este acest roman, aparent uşor de înţeles, al lui Camus. Chiar dacă alegoria este legată de guvernul de la Vichy, „ciuma“

transcende etichetările politice. Ținta lui Camus nu a fost fascismul – o țintă ușoară, mai ales în 1947 – ci dogma, conformismul și laşitatea în toate formele lor care se intersectează. Tarrou, mai mult ca sigur, nu este fascist, dar insistă că, mai demult, când se conforma doctrinelor care autorizau suferința altora în scopuri înalte, și el era purtător al ciumei, chiar dacă i se împotrivea.

În al doilea rând, acuzația potrivit căreia Camus a fost prea ambiguu în judecățile lui de valoare, prea nepolitic în metaforele lui, îi evidențiază nu numai punctele slabe, ci și pe cele forte. Un lucru pe care noi, cei de azi, îl putem înțelege mai bine decât primii cititori ai Ciumei. Mulțumită lui Primo Levi și Václav Havel, ne-am familiarizat cu „zona gri“. Înțelegem mai bine că, în condiții extreme, e greu să găsești antonime convenabile precum bine și rău, vinovat și inocent. Știm mai multe despre opțiunile și compromisurile cu care se confruntă bărbații și femeile în vremuri de restriște și nu ne mai grăbim să îi judecăm pe cei care se adaptează la situațiile imposibile. Oamenii fac ce trebuie dintr-o varietate de motive, dar, la fel de ușor, pot face lucruri îngrozitoare cu cele mai bune intenții – sau fără intenție.

Ceea ce nu înseamnă că epidemiile pe care omenirea le atrage asupra sa sunt „naturale“ sau inevitabile. Dar a le găsi o vină – și astfel a le împiedica să mai apară – nu e o chestiune foarte ușoară. Hannah Arendt ne-a atras atenția asupra altei complicații: noțiunea de „banalitate a răului“ (o formulare pe care Camus probabil că ar fi avut grijă să o evite, ideea că oamenii care nu se remarcă prin nimic pot comite fapte abominabile fără mustrări de conștiință.[56]

Acestea sunt de-acum platitudini în dezbaterea istorică și morală. Dar Camus le-a abordat primul, cu propriile lui cuvinte și cu o originalitate a perspectivei și a intuiției care au lipsit aproape tuturor contemporanilor săi. Tocmai de aceea, romanul i-a derutat atât de mult. Camus a fost un moralist care, fără șovăire, a făcut distincția între bine și rău, dar s-a abținut să condamne slăbiciunea umană. A explorat „absurdul“, dar a refuzat să cedeze necesității. A fost un om de acțiune care a insistat pe ideea că toate problemele cu adevărat importante se pot rezolva prin acte individuale de bunătate. Și, la fel ca Tarrou, a crezut în adevărurile absolute, acceptând limitele posibilului: „Ceilalți vor face istoria… Spun numai că există pe acest pământ flageluri și victime și că trebuie, atât cât e posibil, să refuzi să fii de partea flagelului.“[57]

Prin urmare, Ciuma nu ne dă lecţii. Camus a fost un moralist, dar nu şi un moralizator. A susţinut că a avut mare grijă să nu scrie un „tratat“ şi, ţinând cont că romanul lui le dă bătăi de cap polemiştilor politici de toate orientările, se poate spune că a reuşit. Dar, chiar din acest motiv, romanul nu numai că şi-a confirmat originea ca alegorie a Franţei ocupate, ci şi-a depăşit şi epoca. Privind retrospectiv la istoria întunecată a secolului XX, înţelegem că Albert Camus a identificat dilemele morale centrale ale epocii. Ca şi Hannah Arendt, a văzut că „problema răului va fi problema fundamentală a vieţii intelectuale postbelice în Europa – la fel cum moartea a devenit problema fundamentală după ultimul război“.[58]

La cincizeci de ani de la prima ediţie, într-o epocă a mulţumirii post-totalitare cu condiţia şi perspectivele noastre, când intelectualii anunţă Sfârşitul Istoriei, iar politicienii propun globalizarea ca paliativ universal, ultima frază a marelui roman semnat de Camus sună mai adevărat ca niciodată, un semnal de alarmă în noaptea automulţumirii şi uitării:

Bacilul ciumei nu moare şi nici nu dispare vreodată… poate să stea timp de zeci de ani adormit în mobile şi în rufărie… aşteaptă cu răbdare în odăi, în pivniţe, în lăzi, în batiste şi în hârţoage şi… poate să vină o zi când, spre nenorocirea şi învăţătura oamenilor, ciuma îşi va trezi şobolanii şi-i va trimite să moară într-o cetate fericită.

Acest eseu a apărut prima dată în

The New York Review of Books, în noiembrie 2001.

---

[51] Julien Green, Journal, 20 februarie 1948, citat în Olivier Todd, Albert Camus: Une Vie (Paris: Gallimard, 1996), pp. 419–420.

[52] După întâlnirea cu Camus în Paris, ianuarie 1943, editorul Jean Pauhan nota cât de mult „suferea“ scriitorul fiindcă nu avea cum să se întoarcă în

Alger, la „soția și clima lui“. Jean Paulhan către Raymond Guérin, 6 ianuarie 1943, în Paulhan, Choix de lettres, 1937–1945 (Paris: Gallimard, 1992), p. 298.

[53] „Nu sunt filosof și niciodată n-am pretins că aș fi.“ În „Entretien sur la révolte“, Gazette des lettres, 15 februarie 1952.

[54] În romanul autobiografic publicat postum, Le Premier homme, Camus descrie cum tatăl său s-a întors acasă și a vomitat după ce a văzut o execuție publică.

[55] Merită notat că, în Le Chambon-sur-Lignon, același sat montan unde Camus se refăcea în 1942–1943, comunitatea protestantă locală, în frunte cu pastorul, a salvat viețile unui mare număr de evrei care s-au refugiat în fermele și cătunele îndepărtate, inaccesibile. Acest act neobișnuit de curaj colectiv, mult prea rar în acei ani, oferă un contrapunct istoric opțiunii morale din romanul lui Camus – și o confirmare a intuiției lui privind buna-cuviință. Vezi Philip P. Hallie, Lest Innocent Blood Be Shed: The Story of the Village of Le Chambon and How Goodness Happened There (New York: Harper and Row, 1979).

[56] Vezi Hannah Arendt, Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil (New York: Viking, 1963). Ideea este bine tratată în studiul lui Christopher Browning despre crimele în masă de pe frontul de est, în cel de-al Doilea Război Mondial: Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland (New York: Aaron Asher Books, 1992).

[57] Într-una din primele recenzii (1938) ale cărții La Nausée, de Jean-Paul Sartre, scrisă cu mult înainte ca ei să se cunoască, Camus observa: „Greșeala pe care o face un anumit tip de literatură este să creadă că viața e tragică tocmai fiindcă e nefericită… A anunța absurditatea existenței nu poate fi un obiectiv, ci doar un punct de plecare“. Vezi Alger républicain, 20 octombrie 1938.

[58] Hannah Arendt, „Nightmare and Flight“, Partisan Review, vol. 12, nr. 2 (1945), retipărit în Essays in Understanding, Jerome Kohn, ed. (New York: Harcourt Brace, 1994), p. 133.

CAPITOLUL 15

PROPRIUL SĂU DUȘMAN, CEL MAI ÎNVERȘUNAT

I.

Statutul actual al Americii, de „superputere“ hegemonică, fără rival, de neprovocat, și care constituie subiectul cărții lui Joseph Nye, este dat de forța sa militară.[59] Înainte de 11 septembrie, înainte ca președintele Bush să propună majorarea cu 14% (48 de miliarde de dolari) a cheltuielilor de apărare pe anul acesta, Statele Unite erau deja deasupra celorlalte țări. Au baze militare, nave, avioane și trupe pe tot globul. Washingtonul cheltuiește mai mult pe forțele armate decât orice altă națiune din istorie: bugetul apărării Statelor Unite va depăși curând cheltuielile de apărare anuale ale următoarelor nouă state luate împreună. Adevărat, statele membre ale UE au, laolaltă, mai multe trupe decât Statele Unite, iar cheltuielile lor cu apărarea au atins aproape 70% din cheltuielile Washingtonului înainte de anul 2002; dar înzestrarea cu tehnologie și echipamente, pur și simplu, nu suportă comparație. Statele Unite pot interveni sau porni un război oriunde în lume. Nimeni nu are forța lor, nici pe departe.

Dar „America“ pe care o mare parte din populația lumii o are în minte nu constă în numărul focoaselor nucleare, al bombelor inteligente, nici măcar în numărul soldaților. Este mai subtilă și mai ambiguă. În unele locuri este amintirea tot mai difuză a eliberării. În altele e promisiunea libertății, a șansei și a belșugului: o metaforă politică și o fantezie intimă. Aiurea, sau în aceleași locuri, dar în alte timpuri, America s-a identificat cu represiunea locală. Pe scurt, America este pretutindeni. Americanii – doar 5% din

populaţia lumii – generează 30% din produsul brut mondial, consumă aproape 30% din producţia globală de petrol şi produc aproape o cantitate la fel de mare de gaze cu efect de seră. Lumea noastră se împarte în mai multe categorii: bogaţi/săraci; Nord/Sud; occidentali/neoccidentali. Dar, tot mai pregnant, diviziunea care contează este cea care separă America de restul lumii.

De aceea, antiamericanismul care îi preocupă acum pe comentatori nu e deloc o surpriză. Statele Unite, prin poziţia lor unică, sunt expuse privirii critice a lumii prin tot ceea fac sau nu reuşesc să facă. O parte din antipatia pe care o provoacă este o funcţie a ceea ce reprezintă: înainte ca America să ajungă să domine lumea, vizitatorii străini criticau siguranţa de sine afişată cu atâta aroganţă, încrederea narcisistă a americanilor în superioritatea valorilor şi a practicilor lor şi nepăsarea acestora faţă de istorie şi tradiţie – ale lor şi ale altor popoare. Lista de acuzaţii a crescut de când Statele Unite joacă rolul principal pe scena lumii, dar nu s-a schimbat prea mult. Acest antiamericanism „cultural“ este împărtăşit de europeni, latino-americani şi asiatici, laici sau religioşi. Antipatia nu se manifestă faţă de Occident, de libertate, de cunoaşterea raţională sau de orice altă abstracţiune ilustrată de Statele Unite. Se manifestă faţă de America.[60]

Privită cu resentimente pentru ceea ce este, America provoacă antipatie prin ceea ce face. Aici, în ultima vreme, situaţia s-a înrăutăţit. Statele Unite sunt adesea un cetăţean internaţional delincvent. Nu se grăbeşte să se alăture unor iniţiative sau acorduri internaţionale, fie ele despre încălzirea globală, armele biologice, justiţia penală sau drepturile femeilor; doar Statele Unite şi Somalia nu au ratificat Convenţia din 1989 privind drepturile copiilor. Actuala administraţie SUA „şi-a retras semnătura“ de pe Tratatul de la Roma prin care se înfiinţa un Tribunal Penal Internaţional şi s-a declarat liberă de Convenţia de la Viena privind legea tratatelor care stipulează ca statele să respecte tratatele încă neratificate. Atitudinea americanilor faţă de ONU şi agenţiile sale este cel puţin rezervată. La începutul acestui an, ambasadorul SUA pentru drepturile omului a cerut desfiinţarea tribunalelor ad-hoc pentru Rwanda şi fosta Iugoslavie – chiar dacă acestea sunt absolut necesare în cazul oricărui război serios împotriva terorismului internaţional, iar Statele Unite au

cheltuit milioane de dolari ca să convingă Belgradul să îl predea pe Slobodan Milošević tribunalului de la Haga.

Pentru mulţi străini, această abordare inconsecventă a organizaţiilor şi a acordurilor internaţionale, la înfiinţarea sau la adoptarea cărora Washingtonul a dat o mână de ajutor, contrazice declaraţia Americii potrivit căreia împărtăşeşte interesele comunităţii internaţionale şi caută parteneri multilaterali pentru a-şi atinge scopurile. Acelaşi lucru este valabil şi în privinţa practicilor economice americane. Statele Unite sunt şi avocatul globalizării şi cel mai bun exemplu al aplicării ei – capitalismul pieţei libere, neîmpiedicat de frontiere, interese speciale, practici restrictive, protecţionism sau intervenţia statului. Acasă, însă, Washingtonul impune taxe pe oţel, sprijină agricultura şi acordă subvenţii guvernamentale de facto (mai ales în industria de apărare) pentru a-şi atrage capital politic. Uniunea Europeană procedează la fel, desigur – faimoasa Politică Agricolă Comună consumă 45% din bugetul de la Bruxelles şi blochează cel puţin în aceeaşi măsură produsele agricole africane ca orice proiect de lege american. Dar imaginea Americii este mult mai afectată: Statele Unite sunt identificate cu înseşi normele internaţionale pe care le încalcă.

Pentru criticii din afară, aceste contradicţii din comportamentul Americii sugerează ipocrizie – poate cea mai cunoscută dintre acuzaţiile aduse Statelor Unite. Ele sunt şi mai exasperante fiindcă, ipocrită sau nu, America este indispensabilă. Fără participarea ei, majoritatea acordurilor internaţionale vor rămâne doar pe hârtie. Conducerea americană pare a fi necesară chiar şi în cazuri – cum a fost Bosnia, între 1992 şi 1995 – unde britanicii şi confraţii lor europeni aveau posibilitatea de a rezolva criza fără ajutor. Statele Unite nu sunt deloc potrivite să joace rolul jandarmului mondial – Washingtonul este celebru pentru cât de puţină atenţie acordă unei probleme, chiar şi în regiunile prin definiţie tulburi, precum Kaşmirul, Balcanii, Orientul Mijlociu sau Coreea – dar se pare că nu au de ales. Între timp, toţi ceilalţi, în primul rând europenii, strâmbă din nas când Statele Unite nu vor să conducă, dar şi atunci când conduc prea autoritar.

Reacţia violentă, predictibilă, este de dată recentă în politica americană, o nerăbdare arogantă faţă de opiniile de orice fel venite din afară. Războiul Rece s-a sfârşit, cel puţin aşa sună crezul unilateralist al administraţiei Bush

şi al susţinătorilor ei, iar norul de praf s-a risipit. Ştim cine suntem şi ştim ce vrem. Politica externă se referă la interesele naţionale. Interesele naţionale sunt servite prin exercitarea puterii. Puterea înseamnă arme şi voinţa de a le folosi, iar noi avem şi arme şi voinţă. Iată ce spunea editorialistul Charles Krauthammer, în iunie 2001: „Noul unilateralism urmăreşte întărirea puterii americane şi folosirea ei fără rezerve în atingerea scopurilor globale pe care şi le-a propus“.[61]

Imediat după 11 septembrie, unilateralismul retoricii administraţiei Bush a amuţit pentru a înlesni găsirea unor aliaţi în apropiatul război împotriva terorii. Comentatorii din străinătate, bulversaţi de carnagiu, au reacţionat în acelaşi mod – „Cu toţii suntem americani acum“[62], declara Le Monde, în timp ce NATO invoca pentru prima oară Articolul V din carta sa, chemându-şi toţi membrii la solidaritate cu Statele Unite care tocmai fuseseră victimele unui atac. Dar luna de miere nu a durat prea mult. Majoritatea aliaţilor SUA au sprijinit cu fermitate războiul împotriva Afghanistanului, lăsând dubiile deoparte. În ianuarie 2002, când preşedintele Bush a făcut aluzie, în discursul său despre starea naţiunii, la o „axă a răului“ (Coreea de Nord, Iranul, Irakul), prăpastia s-a căscat din nou.

Ce a deranjat în acel discurs a fost mai puţin conţinutul şi mai mult forma. Majoritatea aliaţilor Americii se îndoiesc de necesitatea alienării Iranului de naţiunile occidentale, iar unii dintre ei acuză modul în care Washingtonul a procedat în cazul lui Saddam Hussein. Acestea nu sunt, însă, motive noi de ceartă. La numai patru luni după ce administraţia s-a declarat nerăbdătoare să încheie alianţe şi să colaboreze îndeaproape cu prietenii săi în lupta împotriva unui duşman comun, discursul lui Bush privind lupta globală a Americii împotriva forţelor întunericului nici nu a pomenit de aliaţii Americii. Care s-au burzuluit din nou.

În replică, americanii s-au prefăcut a fi surprinşi – „Ce acţiune unilaterală am întreprins noi ca să fie atât de şocaţi?“, întreba Colin Powell pe 17 februarie. Europenii, însă, interpretaseră corect semnele venite dinspre Washington. În pofida lui Powell, consensul realist (unii ar spune cinic) al administraţiei a fost că, din moment ce aliaţii Americii practic nu intră în calculele militare şi, politic vorbind, nu au de ales, trebuie să fie de acord cu noi, consultarea

prealabilă sau menajarea sensibilităţii lor nu ne sunt de nici un folos. În forma ei cea mai directă, fără menajamente, această concluzie a fost bine rezumată, din nou, de Charles Krauthammer:

Verii noştri europeni, sofisticaţi, sunt îngroziţi. Francezii au fost primii, condamnând simplismul american. A spune răului pe nume li se pare o încălcare a bunelor maniere. Preferă să se adapteze. Au şi experienţă în domeniu, a se vedea cum s-au adaptat la Germania nazistă în 1940… Ne aflăm într-un război de apărare. Un război şi pentru civilizaţia occidentală. Dacă europenii refuză să ia parte la această luptă, n-au decât. Dacă doresc să se lase păgubaşi, n-au decât. Îi vom lăsa să ne ţină hainele, dar nu şi să ne lege mâinile.[63]

Tipic pentru irascibilitatea care domneşte în unele zone ale Washingtonului este că Charles Krauthammer uită să menţioneze că Franţa a pierdut 100000 de oameni în şase săptămâni de luptă împotriva germanilor în 1940 şi că Statele Unite au păstrat relaţii diplomatice cu naziştii timp de încă optsprezece luni, până când Hitler a declarat război Americii, în decembrie 1941.

Dar Krauthammer e, desigur, doar un editorialist. Noul ton al politicii externe din zilele noastre este rezumat sec de Powell însuşi – pentru mulţi străini singura voce a moderaţiei multilaterale din administraţia Bush. Vorbind la Roma, după o întâlnire recentă Bush-Putin şi înfiinţarea unui Consiliu NATO-Rusia, a insistat ca politica externă americană să rămână la fel de „multilateralistă“. Sarcina noastră, a explicat el, este să încercăm să îi convingem pe prietenii noştri că politicile noastre sunt corecte. Dar, dacă nu reuşim, „vom adopta poziţia pe care o considerăm a fi corectă şi sper ca europenii să înţeleagă mai bine felul în care vrem noi să rezolvăm lucrurile“.[64]

Tocmai această indiferenţă condescendentă faţă de opiniile din afară le zgârie urechile străinilor şi i-a dezamăgit atât de mult pe aliaţii Americii după planurile pe care şi le făcuseră în urma tragediei din septembrie 2001. Alături

de doctrina strategică recent formulată de Bush („autoapărare de preîntâmpinare, hotărâtă unilateral“) și de perspectiva alarmantă a unor noi arme nucleare care explodează în sol, bănuite a fi în dotarea Irakului – derogare fără precedent de la reținerea tradițională a Americii de a încuraja fabricarea unor astfel de arme destinate primei lovituri – ne arată din nou imaginea unei conduceri americane surde la critici sau sfaturi.[65] Este o conducere care mult prea des pare belicoasă și dispreţuitoare și, ca să citǎm ziarul El Pais, „pune lumea pe jar“ prin obsesiile și avertismentele ei bine calculate vizând un Armagedon iminent.

Joseph Nye este decanul Facultăţii Kennedy din cadrul Universităţii Harvard și a fost consilier principal pe probleme de apărare și informații în administrația Clinton. Eseul său consistent, lung cât o carte, despre politica externă americană, a fost scris înainte de atacurile din 11 septembrie, dar actualizat pentru a fi publicat. Apariția lui nu putea fi mai oportună. Nye nu este un idealist wilsonian, dimpotrivă – deplânge reținerea Americii de a se alătura comunității internaționale pentru a construi o lume mai bună – în 1990, a publicat Bound to Lead unde anticipa corect hegemonia americană.[66] Și nu se arată stânjenit de supremația Americii.

Cu toate acestea, a criticat vehement unilateralismul politicii externe americane – tendința dominantă de a „face totul singură“, fără a acorda prea mare atenție dorințelor altora. De asemenea, Nye este implicit sceptic în privința „realismului“, o abordare a relațiilor internaționale care discreditează a priori preocuparea față de drepturi, legi transnaționale sau obiective morale, și limitează diplomația la promovarea intereselor americane prin toate mijloacele legale. Dar aceasta nu este o carte despre teoria relațiilor internaționale.[67] Obiecția lui Nye privind unilateralismul, sau realismul în sensul de mai sus, nu e că cele două ar fi nesigure sub aspect conceptual, ci că, pur și simplu, nu funcționează.

În opinia lui, relațiile internaționale din ziua de azi seamănă cu o partidă de șah tridimensional, foarte complicată. Pe un nivel se situează puterea militară, un teren pe care Statele Unite sunt liderul de necontestat. Pe al doilea nivel se situează puterea și influența economică: aici Uniunea Europeană e la paritate cu Statele Unite în ceea ce privește comerțul, regularizarea monopolurilor și

impunerea standardelor industriale, şi peste America în domeniul telecomunicaţiilor, al politicilor de mediu şi în multe alte domenii. În plus, există şi alţi jucători redutabili.

Pe al treilea nivel, Nye plasează activităţile nonguvernamentale, diverse, tot mai numeroase, care ne influenţează viaţa: fluxurile de valută, migraţia, corporaţiile transnaţionale, organizaţiile nonguvernamentale, agenţiile internaţionale, schimburile culturale, media electronică, internetul şi terorismul. Actanţii nonstatali comunică şi acţionează pe acest teren practic neîngrădiţi de intervenţia guvernelor, iar puterea oricărui stat, inclusiv cea a Americii, este imediat zădărnicită şi neutralizată.

Necazul cu cei care impun şi descriu politica SUA în zilele noastre, potrivit lui Nye, este că joacă numai pe primul nivel, viziunea lor reducându-se la puterea militară. El spune: „Cei care recomandă o politică externă americană hegemonică, bazată pe astfel de descrieri tradiţionale ale puterii americane, pornesc de la o analiză jalnică, total eronată“. Înainte de 11 septembrie, americanii, după părerea lui Nye, erau voit surzi la tot ce se întâmpla în lume. Îi ignorau, nepăsători, până şi pe cei (de exemplu, foştii senatori Gary Hart şi Warren Rudman) care îi avertizaseră, în 1999, că se apropie o mare catastrofă: „E foarte posibil ca o mulţime de americani să moară pe pământ american“.[68] 11 septembrie ar fi trebuit să fie un semnal clar pentru o nouă perspectivă, dar conducerea actuală a Americii pare că nu vrea să asculte.

Dacă Statele Unite vor câştiga războiul împotriva terorii, dacă vor reuşi să se menţină la conducerea lumii, vor avea nevoie de ajutorul şi de înţelegerea altora, mai ales în relaţia cu statele arabe şi musulmane sărace şi cu alte state nemulţumite de starea lor de înapoiere. O perspectivă mai mult decât evidentă. Acţiunile politice internaţionale, regularizarea şi supravegherea mişcărilor intercontinentale de valută, a mărfurilor şi a persoanelor necesită cooperare internaţională.[69] „Statele anarhice“, în care înfloreşte terorismul, trebuie reclădite – spre ruşinea lor, Statele Unite nu sunt interesate de această misiune şi nici nu se mai pricep să o îndeplinească, într-un contrast deprimant cu performanţele lor de după 1945. America bombardează, dar munca de reconstrucţie, complicată şi periculoasă, e lăsată pe seama altora.

Uniunea Europeană (inclusiv ţările în curs de aderare) contribuie, acolo unde e nevoie, cu de zece ori mai multe trupe de menţinere a păcii decât Statele

Unite, iar în Kosovo, Bosnia, Albania, Sierra Leone şi prin alte părţi europenii au mai multe victime printre militari decât Statele Unite. 55% din ajutorul de dezvoltare şi două treimi din bursele acordate naţiunilor sărace şi vulnerabile ale globului provin din Uniunea Europeană. Ca parte din produsul naţional brut, ajutorul străin acordat de SUA este mai puţin de o treime din media europeană. Cheltuielile Uniunii Europene cu apărarea, ajutorul acordat ţărilor nevoiaşe, strângerea de informaţii şi asigurarea ordinii – toate vitale pentru susţinerea unui război împotriva terorismului internaţional – depăşesc actualul buget de apărare al Americii. În pofida discursurilor arogante, care uneori trec drept analize ale politicii externe în Washingtonul contemporan, Statele Unite depind în totalitate de prieteni şi de aliaţi pentru a-şi atinge scopurile.

Dacă America vrea să obţină şi să păstreze sprijinul altor ţări, va trebui să înveţe să folosească ceea ce Nye numeşte „puterea blândă". Declaraţiile grandilocvente despre un nou Imperiu American sunt iluzorii, crede el: o altă aluzie istorică eronată, care îşi merită locul lângă „Vietnam" şi „München", în catalogul analogiilor răsuflate. Astăzi, în Washington, auzi politicieni care se laudă sus şi tare cu unipolaritatea şi hegemonia, dar, scrie Nye, adevărul e că

întâietatea SUA va depinde nu numai de forţa noastră militară sau economică, ci şi de puterea blândă a culturii şi a valorilor noastre şi de politicile care să îi convingă pe alţii că au fost consultaţi şi că interesele lor au fost luate în consideraţie. Discuţiile despre imperiu ne pot ameţi, amăgindu-ne că putem face totul singuri.[70]

Puterea blândă, cum îi spune Nye, sună de bun simţ şi probabil că a sunat la fel tuturor administraţiilor americane de după război, de la Harry Truman la George Bush Sr. Dacă vrei ca şi alţii să vrea ce vrei tu, trebuie să îi convingi că eşti alături de ei. Puterea blândă înseamnă influenţă, exemplu, credibilitate şi reputaţie. Uniunea Sovietică, în cartea lui Nye, şi-a pierdut-o prin invadarea Ungariei şi a Cehoslovaciei în 1956 şi, respectiv, 1968. Puterea blândă a Americii este accentuată de deschiderea şi energia societăţii ei, dar

şi diminuată de grosolănia ei, inutilă, ca în declaraţia lipsită de diplomaţie a lui Bush cum că acordul de la Kyoto ar fi „mort“. Statele scandinave, plus Canada, exercită o influenţă internaţională cu mult peste importanţa lor fiindcă se identifică atât de mult cu asistenţa pe care o acordă şi cu eforturile de menţinere a păcii. Și aceasta înseamnă putere blândă.

Nu trebuie să fii de acord cu Nye în toate privinţele ca să îi accepţi demonstraţia. Ceea ce propune el, la urma urmei, este ca guvernul Statelor Unite să manifeste ceea ce Thomas Jefferson numea cândva „respect faţă de opiniile lumii“. Departe de a reprezenta un impediment frustrant în calea interesului naţional, exercitarea judicioasă a reţinerii şi a cooperării nu poate decât să îi servească, într-o lume în care America oricum nu are forţa de a-şi apăra multiplele interese fără ajutor din afară. Nye nu-i vede deloc cu ochi buni pe cei care, ca şi actualul consilier pe probleme de securitate naţională, continuă să aibă aceeaşi opinie conservatoare potrivit căreia Statele Unite trebuie să „pornească de la interesul naţional, bine definit, şi nu de la interesul unei comunităţi internaţionale iluzorii“.

În cartea lui Nye, interesul naţional într-o democraţie „este, simplu, ceea ce spun cetăţenii că este, după ce întorc problema pe toate feţele“. Dată fiind natura democraţiei moderne, afirmaţia lui pare un pic naivă, dar oricărei definiţii a interesului american i s-ar potrivi un minimum de suveranitate în schimbul unor servicii publice de care s-ar putea bucura o lume întreagă.

Costurile încăpăţânării americane sunt bine ilustrate de recenta dispută internaţională pe marginea Tribunalului Penal Internaţional (TPI). Administraţia Bush se opune acestui tribunal, susţinând că, astfel, militarii americani care lucrează în străinătate şi încalcă legea ar putea fi urmăriţi în justiţie mult prea uşor. Drept pentru care, spre sfârşitul lunii iunie, cu puţin înainte de inaugurarea tribunalului, pe 1 iulie 2002, Statele Unite au ameninţat că se retrag din misiunile ONU de menţinere a păcii şi că vor vota împotriva tuturor operaţiunilor de acest fel dacă americanilor nu li se garantează imunitatea în faţa acestui tribunal. Poate puţin surprinse de refuzul altor membri ai Consiliului de Securitate ONU de a accepta să li se forţeze mâna, după discuţii lungi şi tensionate, Statele Unite au recurs la un compromis ca să poată ieşi cu faţa curată: trupele de menţinere a păcii

provenite din țările care nu au fost de acord cu TPI vor beneficia de un an de imunitate, reînnoibil pe 1 iulie a fiecărui an.

Atitudinea Statelor Unite în această chestiune a fost profund neavenită. Sunt doar 700 de americani care, în acest moment, fac parte din misiunile ONU de menținere a păcii în alte colțuri ale lumii (dintr-un total de 45000), iar TPI a adoptat deja mai multe clauze, introduse explicit ca să calmeze Washingtonul, conform cărora misiunile ONU nu îi pot fi deferite. Poziția inițială adoptată de americani în luna iunie a avut clar scopul de a submina Tribunalul Penal Internațional și activitățile ONU de menținere a păcii – disprețuite și atacate de Dick Cheney, Donald Rumsfeld și Condoleezza Rice. Punctul de vedere al Washingtonului este jenant mai ales fiindcă, pe de o parte, ridiculizează aplombul cu care americanii insistă pe urmărirea și aducerea în fața legii a teroriștilor și infractorilor politici și, pe de altă parte, fiindcă le oferă o scuză țărilor și politicienilor care au motive serioase să se teamă de noul tribunal. În această chestiune toți aliații noștri din Consiliul de Securitate ONU au votat împotriva Statelor Unite; între timp, opoziția Washingtonului față de Tribunalul Penal Internațional este împărtășită de Iran, Irak, Pakistan, Indonezia, Israel și Egipt.[71]

Multe dintre scopurile comune ar putea fi atinse dacă Statele Unite ar înceta, pur și simplu, să se mai opună: Washingtonul a refuzat să semneze Protocolul Internațional privind Implicarea Copiilor în Conflicte Armate, iar Congresul nu va ratifica Convenția Internațională privind Discriminarea Femeilor: în primul caz, fiindcă Pentagonul vrea să-și rezerve dreptul de a recruta o mână de tineri de șaptesprezece ani, în al doilea, din cauza lobby-ului anti-avort. Ca și segregația rasială din anii 1950, astfel de politici discreditează Statele Unite în ochii întregii lumi: un impediment sigur în calea atingerii interesului american, indiferent cum l-ați defini. Chiar și crearea unei simple impresii că iau lumea în serios ar contribui la o creștere enormă a influenței Statelor Unite – de la intelectuali europeni la fundamentaliști islamici, antiamericanismul se hrănește cu lăcomie din afirmația conform căreia America manifestă o indiferență crasă față de opiniile și nevoile altora.

Este o mare deosebire între a-i încuraja pe alții să vrea ce vrei tu și a-i convinge să vrea ce ai tu. Multor comentatori americani le scapă această distincție și cred, la modul obtuz, că lumea se împarte între cei care vor ce are

America şi cei care urăsc America fiindcă are aşa ceva. Joseph Nye evită cu grijă un astfel de solipsism. Dar chiar şi el ia de bună ideea că Statele Unite şi aliaţii lor occidentali gândesc la fel şi au valori şi scopuri comune: tot ce trebuie pentru a acoperi prăpastia care s-a căscat între Europa şi Statele Unite este mai multă subtilitate şi sensibilitate din partea diplomaţiei americane. Eu unul nu sunt atât de sigur.

II.

Privită superficial, prăpastia atlantică este un produs secundar al restructurării de după Războiul Rece. Scopul NATO este neclar acum, iar opiniile diferă (în Europa, ca şi în Statele Unite) dacă europenii ar trebui să se organizeze împreună pentru propria apărare, în absenţa unei ameninţări sovietice, şi cum ar trebui să o facă. Uniunea Europeană, liberă să se extindă spre est, este absorbită de dezbateri interne privind cele mai eficiente modalităţi de autoapărare şi de consecinţele acestora asupra propriului viitor. Cei trei membri „mari“ (Germania, Franţa, Marea Britanie) privesc cu precauţie limitarea acţiunilor lor de peste douăzeci de state mai mici, în timp ce acestea se agaţă, neliniştite, de statutul lor egal în cadrul Uniunii. Lumea din afară nu se bucură de întreaga atenţie a Europei.

De dragul monedei unice, UE a limitat cheltuielile efectuate de membrii săi, pe măsură ce generaţia născută imediat după război iese la pensie şi exercită presiuni tot mai mari asupra fondurilor de pensii naţionale. La aceasta trebuie să adăugăm retorica antiimigraţionistă incendiară care vine dinspre extrema dreaptă. Din toate aceste motive, şi din cauza dependenţei lor trecute de umbrela nucleară a Americii, europenii ezită să îşi aloce resursele publice cheltuielilor militare şi, în mare măsură, nu împărtăşesc la fel de mult teama de terorism a Americii de după 11 septembrie – britanicii şi spaniolii au parte de terorism la ei în ţară de peste treizeci de ani.

Oricum, deşi europenii din ziua de azi se simt mai „europeni“ decât în trecut, UE nu va fi niciodată o „superputere“, cu toată dezvoltarea ei economică.[72]

„Europa“ nu gândește strategic și nici măcar membrii ei cei mai importanți nu o pot face în izolare. Chiar și atunci când sunt toți de acord – ca în cazul frustrării acute, resimțite în urma politicii falimentare a lui Bush în Orientul Mijlociu – liderii europeni nu pot spune totul pe o singură voce. Europenii sunt îndreptățiți să critice tendința Americii de a porni în marș, de a-și distruge dușmanii și de a se retrage în fortăreață. Așa cum se exprima Chris Patten, comisarul UE pentru afaceri externe, după discursul despre „axa răului“: „Prietenii adevărați nu sunt sicofanți“, iar Statele Unite au nevoie de prietenii lor.[73] Dar nu fiindcă ar vrea să propună o altă strategie.

Diferențele de opinie care scindează Occidentul nu se reduc la disputele privind apărarea. Războiul Rece și alianța atlantică au ascuns timp de o jumătate de secol divergențe profunde între două tipuri de societate total opuse. Europenii „cheltuiesc mai puțin“ pe apărare nu doar fiindcă protecția americană le-a permis să intre într-o grădină a Păcii Perpetue,[74] ci și fiindcă în al treilea sfert al acestui secol au preferat să aloce o grămadă de bani serviciilor publice scumpe (și foarte populare). Rezultatul este că, din multe puncte de vedere importante, Europa și Statele Unite se aseamănă acum mult mai puțin decât în urmă cu cincizeci de ani.

Această observație contrazice declarațiile despre „globalizare“ și „americanizare“ formulate nu numai de admiratorii acestor procese, ci și de criticii lor mai mult decât vehemenți. Promisiunea unui nou secol american e mai puțin realizabilă decât ar părea la prima vedere. În primul rând, am mai trecut prin asta. Unul dintre principiile de bază ale profeților globalizării este că logica eficienței economice trebuie să spulbere totul în cale (o eroare specifică secolului al XIX-lea pe care o au în comun cu marxiștii). Dar la fel apăreau lucrurile și la apogeul ultimei mari ere a globalizării, în ajunul Primului Război Mondial, când numeroși observatori anticipau la fel declinul statului-națiune și apariția unei epoci a integrării economice internaționale.

Desigur, ceea ce s-a întâmplat a fost cu totul diferit – nivelul comerțului internațional, al comunicațiilor și al mobilității din anul 1913 a fost atins din nou de-abia la mijlocul anilor 1970. Evenimentele neprevăzute din politica internă au dat peste cap „legile“ comportamentului economic internațional și, probabil, o vor face din nou. Capitalismul este, într-adevăr, global ca anvergură, dar formele lui locale au fost întotdeauna variabile și asta fiindcă

practicile economice influenţează instituţiile naţionale şi normele legale şi, la rândul lor, sunt influenţate de acestea; ele sunt adânc înrădăcinate în culturi morale şi naţionale atât de diferite.

În parte din acest motiv modelul american nu este mai atrăgător pentru alţii, iar triumful lui e departe de a fi sigur. Europenii şi americanii îşi trăiesc viaţa în mod diferit. Mai bine de unu din cinci americani sunt săraci, în timp ce, în Europa de Vest, cifrele sunt în jur de 8%. În Statele Unite mor cu 60% mai mulţi copii în primul an de viaţă decât în Franţa sau Germania. Disproporţia dintre bogaţi şi săraci este cu mult mai mare în Statele Unite decât în orice altă parte din Europa continentală (sau decât era în Statele Unite cu douăzeci de ani în urmă); dar, pe când mai puţin de un american din trei contribuie semnificativ la redistribuirea bogăţiei, 63% dintre britanici fac acest lucru, iar pe continentul european cifrele sunt şi mai mari.

Chiar şi înainte de punerea la punct a sistemului de asistenţă socială în statele europene, majoritatea europenilor angajaţi aveau asigurare de sănătate obligatorie (în Germania, din 1883) şi toţi vest-europenii acceptă ca pe un lucru de la sine înţeles plasa de siguranţă alcătuită din garanţii, protecţii şi ajutoare, opunându-se cu îndârjire, la urnele de vot, reducerii sau desfiinţării acesteia. Nesiguranţa ocupaţională sau socială, atât de cunoscută zecilor de milioane de americani, este intolerabilă politic în Uniunea Europeană. Dacă fascismul şi comunismul au fost reacţiile europene la marele val de globalizare laissez-faire (după cum spun Joseph Nye şi alţii), atunci „capitalismul asistenţei sociale“ constituie asigurarea Europei împotriva unei repetări a situaţiei anterioare. Din prudenţă, dacă nu din alte motive, restul Occidentului nu doreşte să urmeze calea americană.

Dar cum rămâne cu afirmaţia potrivit căreia europenii, ca toate celelalte popoare ale lumii, nu vor avea de ales? Se vorbeşte mult despre triumful apropiat, ineluctabil, al practicii economice americane în detrimentul variantei europene, inflexibile, neproductive, greoaie. Dar, oricât de handicapate ar fi din cauza impedimentelor presupuse ale unui trecut etatist, economiile Belgiei, Franţei şi Olandei au fost, anul trecut, mai productive pentru fiecare oră de muncă decât economia Statelor Unite, în timp ce irlandezii, austriecii, danezii şi germanii au fost foarte aproape.[75]

Între 1991 şi 1998, productivitatea, în medie, a crescut mai repede în Europa decât în Statele Unite. Dar America depăşeşte Europa la capitolul produs intern brut. Şi aceasta fiindcă are mai mulţi angajaţi, statul le reţine mai puţin din salariu (şi le oferă mai puţin), programul de lucru e mai lung – cu 28% faţă de cel al germanilor, cu 43% faţă de cel din Franţa; în plus, americanii au concedii mai scurte sau nu au deloc.

E discutabil dacă Europa (sau orice altă parte a lumii) ar semăna mai mult cu America dacă ar adopta modelul economic american. Economia americană modernă nu poate fi copiată de alţii. „Războiul împotriva terorii“ nu este singurul domeniu în care Statele Unite sunt foarte dependente de străini. „Miracolul“ economic american din ultimul deceniu a fost alimentat de intrarea de capital străin, de 1,2 miliarde de dolari pe zi, de care este nevoie pentru acoperirea deficitului comerţului exterior al ţării, care ajunge la 450 de miliarde de dolari pe an. Tocmai aceste intrări uriaşe de capital au ţinut ridicat preţul acţiunilor, au scăzut inflaţia şi ratele dobânzilor şi au contribuit la creşterea masivă a consumului intern.

Dacă o ţară europeană, asiatică sau latino-americană ar avea deficite comerciale comparabile, ar ajunge, în scurt timp, la mâna Fondului Monetar Internaţional. Statele Unite au o poziţie privilegiată în dependenţa împovărătoare de investitorii străini fiindcă dolarul este moneda de rezervă a lumii după cel de-al Doilea Război Mondial. Cât va funcţiona astfel economia americană, înainte de a fi adusă cu picioarele pe pământ de pierderea încrederii partenerilor externi, este un subiect larg dezbătut; cum e şi afirmaţia conform căreia tocmai aceste fluxuri masive de lichidităţi străine, şi mai puţin productivitatea fără precedent a noilor sectoare de înaltă tehnologie, au dus la prosperitatea anilor 1990.[76] Clar este că, în pofida fascinaţiei exercitate în ultima vreme, modelul american este unic şi nu se poate exporta.

Departe de a-i universaliza atractivitatea, globalizarea a diminuat entuziasmul străinilor faţă de modelul american: reducerea puterii de cumpărare în Europa ultimilor douăzeci de ani nu a fost însoţită de reducerea obligaţiilor sociale ale statului – cu excepţia Marii Britanii unde, într-o manieră elocventă, guvernele au fost nevoite să dea înapoi în faţa opoziţiei exercitate de populaţie. Tocmai fiindcă trăiesc în societăţi atât de diferite, europenii şi

americanii văd lumea cu alţi ochi şi apreciază altfel procesele şi evenimentele internaţionale.

Liderii americani ai prezentului consideră că, în viaţa de zi cu zi, cel mai bine este ca cetăţenii să fie lăsaţi să-şi vadă de ale lor, cu o intervenţie limitată din partea guvernului, şi tot aşa se raportează şi la afacerile internaţionale. Văzută de la Washington, lumea este un şir de provocări discrete sau de ameninţări, calibrate în funcţie de implicaţiile pe care le au faţă de America. Dat fiind că Statele Unite sunt o putere globală, le interesează aproape tot ce se întâmplă în lume; dar instinctul american este de a aborda şi de a rezolva orice problemă în mod izolat.

Există şi o convingere optimistă potrivit căreia problemele pot fi rezolvate – moment în care Statele Unite pot reveni acasă. Acest accent pus pe o „strategie a ieşirii“, de a fi în interiorul lumii, dar şi pe marginea ei, mereu libere să se retragă din dispută, îşi are corespondentul în modul de viaţă american. Ca mulţi dintre cetăţenii ei, începând cu 11 septembrie, America se simte mult mai în largul ei atunci când se retrage în „comunitatea ei cu porţile închise“.

Aceasta nu este o opţiune pentru europeni sau pentru alţii, pentru care lumea de azi este o pânză de păianjen în care se întreţes regimuri şi agenţii de aplicare a legii care reglementează şi supraveghează aproape toate aspectele vieţii. Problemele cu care se confruntă Europa acum – delictele, imigraţia, refugiaţii, catastrofele ecologice, integrarea instituţională – sunt absolut cronice şi transcend graniţele. Guvernele lucrează, de obicei, împreună sau prin instituţii multilaterale. La fel cum sectorul public a înlocuit iniţiativa individuală în multe privinţe, tot aşa şi obiceiul de a colabora influenţează modul în care europenii abordează afacerile internaţionale. Din această perspectivă, Europa este cea care s-a „globalizat“ cu succes; iar Statele Unite au rămas mult în urmă.

Din aceste motive şi fiindcă o mare parte din politica externă a Americii este dictată de consideraţii izolaţioniste care nu vor dispărea prea curând, e greu să împărtăşim concluziile optimiste ale lui Joseph Nye despre viitorul „puterii blânde“ americane. Statele Unite sunt, practic, propriul duşman şi cel mai înverşunat: preşedinţii americani îşi atrag cele mai multe critici din exterior atunci când încearcă să câştige cât mai multe voturi în interior. Retorica

bombastică şi unilateralismul poziţiei adoptate dau bine acasă şi chiar îi pot intimida pe unii duşmani din afară (deşi acest lucru pare puţin probabil). Dar cu siguranţă îngrozesc şi îndepărtează un al treilea grup, numeroşii prieteni şi admiratori ai Americii de peste hotare.

Şi, totuşi, America este stimată şi venerată chiar în afară, dar nu datorită globalizării, ci în pofida ei. America nu se reduce la MTV şi McDonald's, la Enron sau la Bernie Ebbers de la WorldCom. America nu este admirată în mod deosebit pentru forţa ei militară copleşitoare şi nici pentru bogăţia ei fără egal. Puterea şi influenţa Americii sunt, de fapt, foarte fragile fiindcă se bazează pe o idee, un mit unic şi de neînlocuit: Statele Unite reprezintă o lume mai bună şi constituie în continuare speranţa celor care o caută.

Adevărata ameninţare la adresa Americii, pe care administraţia Bush nici măcar nu a început să o înţeleagă, este că, pe fondul neglijenţei şi al indiferenţei americane, acest mit va dispărea şi „o mare parte din societăţile esenţiale se vor întoarce împotriva SUA şi a valorilor globale ale comerţului liber şi ale societăţii libere".[77] Ceea ce ar însemna sfârşitul „Occidentului" aşa cum îl înţelegem noi de jumătate de secol. Comunitatea nord-atlantică postbelică a interesului şi a prieteniei a fost fără precedent şi de neprețuit: pierderea ei ar fi un dezastru pentru toată lumea.[78]

Ceea ce-i asigură Americii influenţa internaţională formidabilă nu este capacitatea inegalabilă de a purta un război, ci încrederea altora în bunele ei intenţii. Tocmai de aceea opoziţia Washingtonului faţă de Tribunalul Penal Internaţional îi face atâta rău, sugerând că Statele Unite nu au încredere că ceilalţi îi pot trata pe americani cu onestitate. Dacă America manifestă neîncredere faţă de alţii, ar putea veni vremea când alţii îi vor răspunde cu aceeaşi monedă.

*

În primăvara anului 2001, Macedonia, micuţul stat din sudul Balcanilor, era în prag de război. Majoritatea sa de origine slavă se confrunta cu o revoltă a

minorității albaneze frustrată, dezavantajată; guvernul, condus de comuniștii naționaliști nereformați, de-abia aștepta să declanșeze o „operațiune polițienească“ brutală, sângeroasă. Cu mare dificultate, intermediari din Marea Britanie și din alte țări au negociat un acord fragil: insurgenții predau armele, iar, în schimb, parlamentul adopta legi care să protejeze și să dea drepturi depline cetățenilor de origine albaneză. Timp de câteva săptămâni, toată lumea și-a ținut răsuflarea – dacă Macedonia „răbufnea“, sudul Balcanilor putea exploda, atrăgând în conflict Grecia, Turcia și NATO.

Macedonia însă nu a „răbufnit“ și acordul a fost respectat, cum e respectat și în prezent. Când tensiunea era la apogeu, l-am întrebat pe un prieten albanez ce anume împiedica guvernul macedonean, evident nemulțumit de termenii acordului, să îi facă una cu pământul. „Faxul lui Colin Powell“, a răspuns el. Autoritatea morală a ministrului afacerilor externe al SUA (doar morală – Statele Unite nu aveau nici o intenție de a trimite trupe acolo); faptul că Macedonia conta îndeajuns pentru ca Powell să intervină – aceste considerente au fost suficiente pentru a dezamorsa o criză regională semnificativă.

Atât timp cât țări atât de mici și de îndepărtate vor continua să conteze pentru America, America va conta pentru ele și pentru toate celelalte, la fel cum va conta și atitudinea ei binevoitoare. Dar, dacă nu îi va mai păsa, America va înceta să mai conteze. Dacă Washingtonul nu va mai avea încredere în alte țări, va pierde încrederea lor. Faxul va tăcea, iar noi vom fi cu mult mai singuri și infinit mai vulnerabili; Statele Unite, în primul rând.

Acest eseu, o recenzie a cărții The Paradox of American Power:

Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone,

de Joseph S. Nye Jr., a apărut prima dată în

The New York Review of Books, în august 2002.

[59] Joseph S. Nye Jr., The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone, New York, Oxford University Press, 2002

[60] Atacul din 11 septembrie a declanșat o mică avalanșă de cărți despre antiamericanism și implicațiile lui. Vezi, de exemplu, The Age of Terror: America and the World after September 11, Strobe Talbott și Nayan Chanda, ed. (New York: Basic Books, 2001); How Did This Happen? Terrorism and the New War, James F. Hoge Jr. și Gideon Rose, ed. (New York: Public Affairs, 2001); și Granta: What We Think of America, Ian Jack, ed. (New York: Grove, 2002).

[61] Charles Krauthammer, „The New Unilateralism“, Washington Post, 8 iunie 2001.

[62] În timpul discursului, Bush a menționat Europa o singură dată. NATO și UE au fost trecute sub tăcere.

[63] Charles Krauthammer, „The Axis of Petulance“, Washington Post, 1 martie 2002. Variațiuni pe această temă pot fi găsite în scrierile lui William Kristol și Robert Kagan, intelectualii de casă ai administrației Bush. Vezi, de exemplu, Robert Kagan și William Kristol, „The Bush Era“, The Weekly Standard, 11 februarie 2002.

[64] The Economist, 1–7 iunie 2002, p. 27.

[65] Pentru decizia administrației Bush privind dezvoltarea armelor nucleare pentru uz practic, vezi Steven Weinberg, „The Growing Nuclear Danger“, New York Review of Books, 18 iulie 2002.

[66] Bound to Lead: The Changing Nature of American Power (New York: Basic Books, 1990).

[67] Pentru o analiză lucidă a gândirii realiste în istoria relațiilor internaționale, vezi noua carte a lui Jonathan Haslam, No Virtue Like Necessity: Realist Thought in International Relations since Machiavelli (New Haven: Yale University Press, 2002).

[68] Gary Hart și Warren Rudman, New World Coming: American Security in

the Twenty-First Century, Phase I Report (U.S. Commission on National Security/21st Century, 1999), p. 4, citat în Joseph S. Nye, The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone (New York: Oxford University Press, 2003), p. x.

[69] Înainte de 11 septembrie, principalul impediment în calea controlului operațiunilor de spălare de bani și al paradisurilor fiscale, motoarele terorismului, a fost ministerul de finanțe al SUA.

[70] Joseph Nye, „Lessons in Imperialism", Financial Times, 17 iunie 2002.

[71] În ultimele luni, Statele Unite s-au aflat nu o dată într-o companie discutabilă. În luna noiembrie, când America a votat împotriva unui protocol menit să activeze Convenția privind Armele Biologice, veche de treizeci de ani, și a distrus efectiv eforturile susținute ale unui întregi generații de a împiedica răspândirea acestor arme letale, numai o mână de semnatari ai convenției, dintre cei 145, s-au situat de partea Washingtonului: printre ei, s-au aflat China, Rusia, India, Pakistanul, Cuba și Iranul. Ca forță unită pentru apărarea binelui în afacerile internaționale, „Occidentul" aproape că nu există. De prea multe ori, poziția Washingtonului îl opune vest-europenilor, canadienilor, australienilor și majorității statelor latino-americane, în timp ce „unilateralismul" este sprijinit (din motive proprii) de o serie întreagă de dictaturi și de state care agită apele în regiunile din care fac parte.

[72] Ultima dintre numeroasele cărți despre destinul colectiv al Europei este David P. Calleo, Rethinking Europe's Future (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001), o descriere erudită și profundă a Uniunii Europene, a istoriei și perspectivelor ei.

[73] Vezi Financial Times, 15 februarie 2002.

[74] Vezi Robert Kagan, „Power and Weakness", Policy Review, nr. 113, iunie/iulie 2002, unde paradisul „kantian", narcisist, al Europei este pus într-un contrast defavorabil cu sarcinile prometeice cu care se confruntă America în lumea reală a anarhiei internaționale.

[75] Vezi Financial Times, 20 februarie 2002.

[76] Pentru o analiză total negativă a deficienţelor modelului american, vezi Will Hutton, The World We're In (New York: Little, Brown, 2002), căruia îi rămân dator pentru cele câteva cifre citate mai sus. Critica lui Hutton ar fi mai convingătoare dacă nu ar zugrăvi în culori atât de trandafirii alternativa europeană.

[77] Michael J. Mazarr, „Saved from Ourselves?" în What Does the World Want from America?, Alexander T.J. Lennon, ed. (în curs de apariție la MIT Press, noiembrie 2002), p. 167; publicată prima dată în The Washington Quarterly, vol. 25, nr. 2 (primăvară 2002).

[78] Vezi William Wallace, „US Unilateralism: A European Perspective", în Multilateralism and US Foreign Policy: Ambivalent Engagement, Stewart Patrick și Shepard Forman, ed. (Boulder, CO: Lynne Rienner, 2002), pp. 141–166.

CAPITOLUL 16

CUM TRĂIM ACUM

I.

Suntem martorii disoluţiei unui sistem internaţional. Esenţa acestui sistem, inima lui spirituală, a fost alianţa nord-atlantică: nu doar tratatul de apărare din 1949, ci o penumbră a înţelegerilor şi acordurilor care au început cu Carta Atlanticului din 1941 şi s-au răspândit prin intermediul ONU şi al agenţiilor ei; acordurile de la Bretton Woods şi instituţiile pe care le-au creat; convenţiile privind refugiaţii, drepturile omului, genocidul, controlul armelor, crimele de război şi multe altele. Meritele acestei reţele a cooperării şi angajamentelor internaţionale au depăşit cu mult stăvilirea şi, în ultimă instanţă, înfrângerea comunismului. În spatele noii ordini mondiale se afla amintirea a treizeci de ani dezastruoşi, de război, criză financiară, tiranie la nivel local şi anarhie la nivel internaţional, vii în memoria celor care erau prezenţi la crearea ei.[79]

Astfel, sfârşitul Războiului Rece nu a însemnat şi sfârşitul ordinii postbelice. Dimpotrivă. Într-o lume post-comunistă, teritoriile norocoase din Europa de Vest şi America de Nord erau cele mai îndreptăţite să predea restului lumii lecţiile propriilor realizări: pieţe şi democraţie, da, dar şi avantajele participării cu bună credinţă la instituţiile şi practicile unei comunităţi internaţionale integrate. Faptul că o astfel de comunitate trebuie să-şi păstreze mijloacele şi voinţa de a-şi pedepsi duşmanii a fost ilustrat cu eficienţă, chiar dacă tardiv, în Bosnia şi Kosovo (şi, între ele, în Rwanda). După cum au sugerat aceste episoade, iar ce s-a întâmplat pe 11 septembrie 2001 a

confirmat, numai Statele Unite au resursele şi disponibilitatea de a apăra lumea interdependentă la crearea căreia au contribuit atât de mult; şi, întotdeauna, America va fi prima ţintă a celor care doresc moartea acestei lumi.

Astfel, faptul că înşişi liderii Americii corodează şi dizolvă legăturile dintre Statele Unite şi aliaţii cei mai apropiaţi din comunitatea internaţională constituie o tragedie de proporţii istorice. Statele Unite sunt pe punctul de a declara război Irakului din motive care rămân necunoscute multora dintre proprii cetăţeni. Războiul pe care îl înţeleg cu adevărat, războiul împotriva terorismului, a fost justificat, neconvingător, printr-o listă de acuzaţii aduse unui singur tiran arab. Washingtonul de-abia aşteaptă să-şi pună în aplicare marile proiecte care prevăd redesenarea hărţii Orientului Mijlociu; între timp, adevărata criză a Orientului Mijlociu, din Israel şi Teritoriile Ocupate, a fost lăsată în seama lui Ariel Sharon. După război, în Irak, ca şi în Afghanistan, Palestina şi nu numai, Statele Unite vor avea nevoie de ajutorul şi cooperarea (ca să nu mai vorbim de cecurile) aliaţilor lor europeni majori; nu va fi nici o victorie de durată împotriva lui Osama bin Laden sau a altcuiva fără o colaborare internaţională susţinută. Acesta nu e deloc momentul, s-ar putea conchide, ca liderii noştri să pornească, plini de entuziasm, la distrugerea alianţei occidentale; şi, totuşi, chiar asta şi fac. (Entuziasmul este bine punctat în The War over Iraq de Lawrence Kaplan şi William Kristol, la care mă voi referi mai jos.)

Europenii nu sunt inocenţi în această privinţă. Deceniile în care americanii i-au asigurat de protecţia lor nucleară au dus la o distrofie militară fără precedent. Mai devreme sau mai târziu, condominiul franco-german al dominaţiei tot avea să provoace o reacţie de respingere printre naţiunile mai mici ale Europei. Incapacitatea Uniunii Europene de a ajunge la un consens asupra politicii externe, darămite la o forţă cu care să o poată aplica, a oferit Washingtonului monopolul definirii şi rezolvării crizelor internaţionale. Nimeni nu trebuie să fie surprins dacă liderii de azi ai Americii preferă să îl exercite. Ce a început cu câţiva ani în urmă ca o frustrare a americanilor faţă de eşecul europenilor de a-şi organiza şi finanţa sistemul de apărare, a devenit acum o sursă de satisfacţie pentru vulturii SUA. Europenii nu sunt de acord cu noi? Şi ce dacă? N-avem nevoie de ei şi, dacă stăm bine să ne gândim, ce pot face? Se simt jigniţi şi strâmbă din nas la Bruxelles, Paris sau Berlin? Ei

sunt de vină, nu altcineva. Nu uitați Bosnia.[80]

Și, totuși, azi, administrația Bush e cea care se simte frustrată și strâmbă din nas: se pare că francezii, cel puțin, pot face destule. Împreună cu belgienii și germanii în NATO, cu rușii și chinezii la ONU, se pot împotrivi americanilor, le pot răsturna planurile, îi pot întârzia, împiedica, controla, încurca, pune în situații jenante și, mai presus de toate, irita. În preziua războiului cu Irakul, Statele Unite plătesc prețul celor doi ani în care au nesocotit opinia internațională. Lése-majesté-ul francezilor, cu precădere, a făcut ca actuala conducere a Americii să aibă răbufniri de furie fără precedent la adresa aliaților care au ieșit din rând: în cuvintele nemuritoare ale președintelui Bush: „Ori sunteți cu noi, ori cu teroriștii“. Mai mult de-atât, mass media americană a dus eurofobia la paroxism, prin ieșirile ipocrite, fără nici o reținere, ale unor politicieni și comentatori.

În America zilelor noastre, două mituri domină discuția despre Europa. Primul, care ar fi amuzant dacă nu ar fi nociv, se referă la o Europă „veche“ și la una „nouă“. Când ministrul apărării, Donald Rumsfeld, a propus această diferență în ianuarie, Pentagonul a primit-o cu un entuziasm malițios. În Washington Post, Anne Applebaum s-a declarat sută la sută de acord cu Rumsfeld: Italia, Spania, Danemarca, Polonia, Ungaria și Republica Cehă (semnatarele unui scrisori publicate de Wall Street Journal în sprijinul lui Bush) „și-au liberalizat și privatizat“ economiile, scria ea, apropiindu-le de modelul american. Pe ele, și nu pe „Vechea Europă“ a Franței și Germaniei, se poate conta în viitor ca adevărată „Europă“.[81]

Ideea că Italia s-a angajat în „liberalizarea economiei“ este o noutate pentru italieni, dar să nu insistăm. Eroarea și mai bătătoare la ochi este să crezi că europenii „pro-americani“ se pot distinge atât de ușor de vecinii lor „anti-americani“. Într-un recent sondaj de opinie efectuat de Pew Research Center, europenii au fost întrebați dacă „lumea ar fi mai expusă riscurilor în caz că o altă țară ar egala America în domeniul militar“. Majoritatea francezilor și a germanilor, „vechii europeni“ – ca și a britanicilor – au spus „da“. Cehii și polonezii, „noii europeni“, s-au arătat mai puțin îngrijorați de această perspectivă. O altă întrebare din același sondaj a fost dacă „diferențele de opinie față de America se datorează sistemului diferit de valori [din țara

mea]“ (un indicator major al antiamericanismului cultural): doar 33% dintre respondenţii francezi şi 37% dintre cei germani au spus „da“. Procentajul în Marea Britanie a fost 41%; iar în Republica Cehă 62% (aproape la fel de mare ca cel al indonezienilor, 66%, care au aceeaşi opinie).[82]

În Marea Britanie, Daily Mirror, un tabloid cotidian de mare tiraj care, până acum, a sprijinit Noul Partid Laburist al lui Tony Blair, a dedicat prima pagină din 6 ianuarie luării în derâdere a poziţiei lui Blair; în caz că nu aţi observat, îl informa articolul, motivul care îl determină pe Bush să pornească războiul împotriva Irakului este petrolul de care are nevoie America. Jumătate din electoratul britanic se opune războiului cu Saddam Hussein, în orice condiţii. În Republica Cehă, doar 13% din populaţie ar susţine un atac american asupra Irakului fără mandat din partea ONU; acelaşi procent şi în Spania. În Polonia tradiţional pro-americană, entuziasmul e şi mai scăzut: doar 4% dintre polonezi ar fi în favoarea unui război unilaterial. În Spania, votanţii Partidului Popular al lui José María Aznar resping într-un număr covârşitor sprijinul declarat al acestuia faţă de război; aliaţii lui din Catalonia s-au alăturat partidelor de opoziţie din Spania în condamnarea „unui atac unilateral neprovocat“ al Statelor Unite asupra Irakului; şi majoritatea spaniolilor se opun cu înverşunare unui război cu Irakul, chiar şi după o a doua rezoluţie ONU. În ceea ce priveşte politica americană faţă de Israel, opinia Spaniei, din „Noua Europă“, e mult mai puţin favorabilă decât opinia Germaniei sau a Franţei, din „Vechea Europă“.[83]

Dacă vrea să se bazeze pe „noii“ prieteni europeni, America ar face mai bine să aibă speranţe mai realiste. Dintre semnatarele pro-SUA, remarcate de domnul Rumsfeld, Danemarca cheltuie pe apărare numai 1,6% din PIB; Italia 1,5%; Spania doar 1,4% – mai puţin de jumătate din cheltuielile Franţei, „Vechea Europă“. Mult încercatul prim-ministru al Italiei, Silvio Berlusconi, are multe motive să se fotografieze lângă un George Bush zâmbitor; dar unul din ei trebuie să aibă grijă ca Italia să-şi păstreze locul sub umbrela securităţii americane şi să evite să plătească pentru propria apărare.

Cât despre est-europeni: da, le place America şi vor răspunde cererilor ei în limita posibilităţilor. Statele Unite vor fi întotdeauna capabile să forţeze o ţară vulnerabilă precum România să susţină America împotriva Tribunalului

Penal Internaţional. Dar, ca să îl citez pe un ministru al afacerilor externe din Europa Centrală, care s-a opus intervenţiei SUA în timpul operaţiunilor din Kosovo (1999): „Noi nu am intrat în NATO ca să purtăm războaie“. Într-un recent sondaj de opinie, 69% dintre polonezi (şi 63% dintre italieni) se opun majorării cheltuielilor pentru apărare cu scopul de a întări poziţia Europei ca putere a lumii. Dacă New York Times are dreptate şi George Bush vede în Polonia, Marea Britanie şi Italia principalii săi aliaţi europeni, atunci – cu excepţia lui Tony Blair – America se sprijină pe o cârjă din cauciuc.[84]

Cum rămâne cu Germania? Comentatorii americani s-au arătat atât de ofensaţi de disponibilitatea Germaniei de a-i „face pe plac“ lui Saddam, atât de furioşi din cauza lipsei de entuziasm belicos a lui Gerhard Schröder şi a „ingratitudinii“ lui faţă de America încât puţini s-au oprit să se întrebe de ce atât de mulţi germani împărtăşesc opinia lui Günter Grass potrivit căreia „preşedintele Statelor Unite ale Americii întruchipează pericolul care ne paşte pe toţi“. Germania de azi este diferită. Dacă e să fie război, mulţi germani spun să fie ohne mich (fără mine). Această transformare este una dintre realizările istorice ale celor din „Vechea“ Europă. Când purtătorii de cuvânt americani îşi exprimă frustrarea, ar trebui să se gândească, măcar o clipă, la ce vor ei – deşi într-o vreme în care Saddam Hussein este comparat, fără noimă, cu Adolf Hitler, iar ministrul apărării al SUA consideră Germania un „stat paria“, alături de Cuba şi Libia, mi se pare mult prea mult. Dar trebuie oare să ne dorim un entuziasm extraordinar din partea Germaniei?

Un al doilea mit eurofob, larg răspândit în Statele Unite, este mai pernicios. Se referă la afirmaţia conform căreia Europa este copleşită de antisemitism, fantomele trecutului iudeofob al Europei s-au trezit la viaţă, iar această prejudecată atavică, păcatul originar al Europei, explică poziţia critică a Europei la adresa Israelului, simpatia sa faţă de lumea arabă şi chiar sprijinul acordat Irakului. Motivul principal al acestor declaraţii este o serie de atacuri asupra evreilor şi a proprietăţilor evreieşti, în primăvara anului 2002, ca şi câteva sondaje de opinie de care s-a făcut mare caz şi care, chipurile, demonstrează recrudescenţa antisemitismului pe continentul european. La rândul lor, comentariile americane pe marginea acestor sondaje au accentuat caracterul „anti-Israel“ al informaţiilor primite de mass media din Orientul

Mijlociu.[85]

Să începem cu faptele: conform Ligii Împotriva Defăimării Americii (LDA), care a insistat mai mult decât orice altă organizaţie pe propagarea imaginii unui antisemitism european agresiv, în aprilie 2002, au fost 22 de incidente antisemite semnificative în Franţa şi alte 7 în Belgia; în tot anul 2002, LDA a consemnat 45 de incidente în Franţa, de la graffiti antisemite pe pereţii magazinelor deţinute de evrei în Marsilia, până la cocteilurile Molotov aruncate în sinagogi din Paris, Lyon şi prin alte părţi. Dar aceeaşi LDA a raportat 60 de incidente antisemite în campusurile universitare din SUA, numai în 1999. Într-adevăr, de la graffiti la atacuri, în ultimii ani, actele de antisemitism au proliferat în unele ţări europene; dar acelaşi lucru s-a întâmplat şi în America. LDA a consemnat 1606 incidente antisemite în Statele Unite, în anul 2000, de la 900 câte au fost în 1986. Chiar dacă agresiunea antisemită din Franţa, Belgia şi din alte ţări europene nu a fost raportată în mod corespunzător, nu există mărturii care să demonstreze că este mai răspândită în Europa decât în Statele Unite.[86]

Şi, acum, despre atitudini. Sondajele de opinie ale Eurobarometrului UE şi ale SOFRES, principalul serviciu de sondare a opiniei publice din Franţa, cât şi situaţiile întocmite de LDA, arată toate acelaşi lucru. În multe ţări europene, ca şi în Statele Unite, există o mai mare toleranţă faţă de antisemitismul verbal moderat decât în trecut şi o tendinţă, deloc nouă, de a crede în stereotipuri tradiţionale despre evrei: cum ar fi influenţa lor disproporţionată în viaţa economică. Dar aceleaşi sondaje de opinie confirmă faptul că tinerii din toată Europa sunt mult mai puţin toleranţi faţă de prejudecăţi decât părinţii lor. Mai ales printre tinerii francezi sentimentul antisemit a scăzut constant, iar acum este neglijabil. O majoritate covârşitoare a tinerilor chestionaţi în Franţa, în ianuarie 2002, crede că ar trebui să vorbim mai mult, nu mai puţin, despre Holocaust; şi aproape nouă din zece sunt de acord că atacurile asupra sinagogilor au fost „scandaloase“. Aceste cifre sunt comparabile cu rezultatele unor sondaje de opinie similare, realizate în Statele Unite.[87]

Cele mai multe dintre atacurile recente asupra evreilor din Europa de Vest au fost opera unor tineri arabi sau a altor musulmani, după cum declară comentatori din partea locului.[88] Atacurile asupra evreilor din Europa sunt

provocate de furia la adresa guvernului Israelului, pentru care evreii europeni sunt un surogat local la îndemână. Arsenalul retoric al antisemitismului european tradiţional – „Protocoalele înţelepţilor Sionului“, aşa-zisa putere economică a evreilor, reţelele lor conspirative, chiar şi acuzaţia că ar folosi sânge de creştin în ritualurile lor – este inoculat de presa şi televiziunea din Cairo şi alte zone, cu efecte nefaste în întreaga diasporă a tinerilor arabi.

LDA susţine că toate acestea „confirmă apariţia unei noi forme de antisemitism care pune stăpânire pe Europa. Acest nou antisemitism este alimentat de sentimentul anti-Israel şi pune la îndoială loialitatea cetăţenilor evrei.“ Ceea ce e absurd. Desigur, găştile de tineri arabi fără ocupaţie din suburbiile pariziene, precum Garges-lès-Gonesse, sigur că îi consideră pe evreii francezi reprezentanţi ai Israelului, fără a se sinchisi prea mult de lipsa lor de patriotism. Cât despre loialitatea evreilor: la una dintre întrebările de bază din sondajele LDA – „Crezi că evreii sunt mai loiali Israelului decât [ţării tale]?“ – se răspunde cu mai mulţi de „da“ în Statele Unite decât în Europa. Americanii şi nu europenii sunt cei care sunt mai dispuşi să declare că evreul e loial în primul rând Israelului.

LDA şi majoritatea comentatorilor americani conchid, astfel, că nu mai există nici o diferenţă între a fi „împotriva“ Israelului şi „împotriva“ evreilor. Ceea ce este, evident, fals. Cel mai înalt nivel de simpatie faţă de palestinieni în Europa de azi se înregistrează în Danemarca, o ţară care, după criteriile LDA, este cea mai puţin antisemită. O altă ţară cu un nivel tot mai înalt de simpatie faţă de palestinieni este Olanda; şi, totuşi, olandezii au cel mai scăzut „coeficient“ antisemit din Europa şi aproape jumătate dintre ei se arată „îngrijoraţi“ de posibila recrudescenţă a antisemitismului. Mai mult de-atât, autointitulata „stângă“ din Europa este, declarat, cea mai pro-palestiniană, în timp ce „dreapta“ manifestă atât prejudecăţi anti-arabe, cât şi prejudecăţi anti-evreieşti (dar adesea şi pro-Israel). Într-adevăr, acesta este unul dintre puţinele domenii ale vieţii publice în care astfel de etichetări încă mai au greutate.[89]

Per total, europenii sunt mai dispuşi să dea vina pe Israel decât pe palestinieni pentru situaţia încurcată în care se află Orientul Mijlociu, dar numai într-o proporţie de 27 la 20. Americanii, prin contrast, dau mai curând vina pe

palestinieni decât pe Israel, într-o proporţie de 42 la 17. Ceea ce sugerează că răspunsurile europenilor sunt mult mai echilibrate, un lucru de aşteptat: presa, radioul şi televiziunea europeană oferă o imagine mai documentată şi mai corectă despre evenimentele din Orientul Mijlociu decât mass media americană. Drept rezultat, europenii sunt mai capabili decât americanii să facă distincţia între criticile aduse Israelului şi antipatia faţă de evrei.

Un motiv ar putea fi că unii dintre cei mai vechi şi mai recunoscuţi antisemiţi îşi manifestă public simpatia faţă de Israel. Jean-Marie Le Pen, într-un interviu dat în aprilie 2002 cotidianului israelian Haaretz, îşi exprima „înţelegerea“ faţă de politicile lui Ariel Sharon („Un război împotriva terorii nu poate fi decât plin de cruzime“) – comparabile, în opinia sa, cu practicile antiteroriste, nu mai puţin justificate, ale Franţei în Algeria cu patruzeci de ani în urmă.[90] Prăpastia care îi separă pe europeni de americani în chestiunea Israelului şi a palestinienilor este cel mai mare impediment din calea înţelegerii transatlantice. 72% dintre europeni se declară în favoarea unui stat palestinian, faţă de numai 40% dintre americani. Pe o scară de la 1 la 100 a „simpatiei“ faţă de Israel, americanii se situează la poziţia 55, iar europenii la 38 – „noii“ europeni chiar mai jos: în mod elocvent, britanicii şi francezii au aceeaşi medie. Polonezii sunt cei care manifestă cea mai mică doză de simpatie faţă de Israel (Donald Rumsfeld, te rog să iei aminte).[91]

II.

În ultimele săptămâni, ambele mituri americane despre Europa au fost comprimate într-o prejudecată mai veche, care a căpătat un sens nou, de rău augur: suspicionarea Franţei şi a francezilor. Poziţia ambiguă a Franţei în cadrul ONU şi-a atras, în Statele Unite, o retorică agresivă fără precedent. O noutate absolută. Când de Gaulle a renunţat la comanda unificată a NATO, în 1966, Washingtonul – împreună cu ceilalţi aliaţi ai Franţei – s-a arătat deranjat şi a şi spus-o. Dar departe de oamenii de stat, diplomaţii, politicienii, editorialiştii sau experţii TV americani gândul că Franţa ar fi „trădat“ Statele Unite sau că de Gaulle era un „laş“, iar francezii uitau de sacrificiile făcute de

americani în numele lor şi că, prin urmare, trebuiau pedepsiţi. Eisenhower, Kennedy, Johnson şi Nixon îl respectau pe de Gaulle în pofida cusururilor lui, iar el îi trata la fel.[92]

Astăzi, editorialişti de prestigiu cer ca Franţa să fie exclusă din Consiliul de Securitate fiindcă se opune voinţei Statelor Unite şi le amintesc cititorilor că, dacă ar fi fost după Franţa, „majoritatea europenilor ar vorbi fie germana, fie rusa“. Colegii lor de la publicaţii mai slobode la gură „vor să le dea un şut în fund francezilor“ fiindcă au uitat de Debarcarea din Normandia. Unde sunt francezii când „puştii americani“ vin să-i salveze, întreabă ei: mai întâi de Hitler, acum de Saddam Hussein („un tiran la fel de josnic“)? „Se ascund. Se dau la fund. Strigă Vive les wimps!“ O parte dintr-un „cor european al laşilor“. După cum proclamă un nou abţibild de lipit pe bara de protecţie a maşinii: „Mai întâi Irakul, apoi Franţa“.[93]

Demonizarea francezilor de către americani – încurajată pe faţă în Congresul SUA, unde s-au schimbat glume nesărate cu Colin Powell în cursul uneia dintre apariţiile sale acolo – e degradantă pentru noi, nu pentru ei. Nu ţin partea Palatului Èlysée, care are o lungă istorie de compromisuri cinice cu dictatori, de la Jean-Bedel Bokassa la Robert Mugabe, incluzându-l pe Saddam Hussein. Iar guvernul de la Vichy va rămâne o pată pe blazonul Franţei. Dar a vorbi despre „maimuţele“ franceze „gata să se predea“ e parcă prea de tot pentru experţii americani, ameţiţi de atâtea filme de război auto-laudative, de la John Wayne la Mel Gibson.

În Primul Război Mondial, în care francezii au luptat de la început şi până la sfârşit, Franţa a pierdut de trei ori mai mulţi militari decât a pierdut America în toate războaiele în care s-a implicat. În cel de-al Doilea Război Mondial, armatele franceze care s-au opus germanilor, în mai-iunie 1940, au pierdut 124000 de oameni şi au avut 200000 de răniţi în numai şase săptămâni, mai mulţi decât a avut America în războaiele din Coreea şi Vietnam, luate la un loc. Până când Hitler a declarat război Statelor Unite, în decembrie 1941, Washingtonul a păstrat relaţiile diplomatice cu regimul nazist. La momentul respectiv se împlineau şase luni de când Einsatzgruppen măcelăreau evrei pe frontul de est, iar mişcarea de Rezistenţă era demult activă în Franţa ocupată.

Din fericire, nu vom şti niciodată cum ar fi reacţionat americanii de rând dacă ar fi fost obligaţi de o forţă de ocupaţie să persecute minorităţile rasiale. Dar,

chiar şi în absenţa unor astfel de circumstanţe atenuante, precedentele nu sunt deloc liniştitoare – amintiţi-vă pogromul din Tulsa, în mai 1921, când cel puţin 350 de negri au fost ucişi de către albi. Poate că americanii ar trebui să ezite şi înainte de a trage concluzii pripite în cazul antisemitismului francez „secular“[94]: la sfârşitul secolului al XIX-lea, École Normale Supérieure de elită primea (după o competiţie deschisă) tineri evrei străluciţi – Léon Blum, Èmile Durkheim, Henri Bergson, Daniel Halévy şi alte zeci – care nu ar fi fost primiţi niciodată în unele dintre colegiile Ivy League, nici atunci, nici în deceniile următoare.

E trist să repeţi aceste lucruri. Poate că nici nu are rost. Ce mai contează că americanii de azi disprețuiesc Franţa şi Europa, că liderii Americii strâmbă din nas, ignoranţi, la „Vechea“ Europă, iar editorialiştii demagogi îşi îndeamnă cititorii să termine odată cu euro-gunoiul nerecunoscător? La urma urmei, antiamericanismul francez este şi el o poveste veche, absurdă, care niciodată nu a impietat, în mod serios, asupra relaţiilor transatlantice şi a strategiei globale.[95] Oare nu vedem că ni se plăteşte cu aceeaşi monedă, chiar dacă la o scară neobişnuit de mare?

Eu unul nu cred aşa ceva. Americanii care au stabilit cadrul pentru singura lume pe care cei mai mulţi dintre noi au cunoscut-o vreodată – George Marshall, Dean Acheson, George Kennan, Charles Bohlen şi preşedinţii pe care i-au slujit – ştiau ce vor şi de ce relaţia euro-americană era atât de importantă pentru ei. Succesorii lor de azi au o altă perspectivă. După părerea lor, europenii, ca şi diferitele alianţe şi uniuni prin care sunt legaţi, constituie un obstacol enervant în calea intereselor americane. Statele Unite nu au nimic de pierdut prin ofensarea sau înstrăinarea acestor aliaţi de convenienţă, la care pot renunţa; pe de altă parte, au mult de câştigat distrugând pânza de păianjen a controalelor pe care francezii şi ceilalţi europeni o ţes în jurul libertăţii noastre de mişcare.

Această poziţie este exprimată clar într-o nouă carte semnată de Lawrence Kaplan şi William Kristol, The War over Iraq: Saddam’s Tyranny and America’s Mission[96]. Ambii autori sunt jurnalişti stabiliţi în Washington. Kristol, cândva deţinător al postului de şef de personal al vice-preşedintelui Dan Quayle, este acum analist politic pentru Fox TV, editor al publicaţiei The

Weekly Standard şi unul dintre „creierele“ din spatele curentului neo-conservator din politica externă a SUA. Opiniile lui Kristol sunt împărtăşite de Richard Perle, Paul Wolfowitz şi de alţi membri ai elitei politice din administraţia Bush; Kristol exprimă, într-o formă uşor reţinută, prejudecăţile şi nerăbdarea conducerii Casei Albe.

The War over Iraq este dezarmant de directă. Saddam este un om rău, trebuie îndepărtat şi numai Statele Unite pot face acest lucru. Dar acesta e doar începutul. Multe alte lucruri asemănătoare vor trebui făcute, o infinitate, de fapt, în anii următori. Dacă Statele Unite vor să le rezolve în mod satisfăcător – „să-şi asigure securitatea şi să susţină cauza libertăţii“ – trebuie să se desprindă de „comunitatea mondială“ (care apare mereu în ghilimele menite să înfricoşeze). Oamenii ne vor urî oricum pentru „aroganţa“ şi puterea noastră, iar o politică externă americană mai „reţinută“ nu le va fi pe plac, condiţii în care ce rost mai are să vorbim despre asta? Strategia externă a Statelor Unite trebuie să fie „neapologetică, idealistă, fermă şi bine finanţată. America nu trebuie să fie doar jandarmul sau şeriful lumii, ci şi farul ei călăuzitor.“

Ce este greşit aici? În primul rând, poziţia celor doi demonstrează o necunoaştere crasă a lumii reale, ca în cazul majorităţii scenariilor ultra-„realiste“. Dat fiind că pune, fără nici un dubiu, semnul egalităţii între interesul american şi interesul oricărei persoane cu capul pe umeri de pe această planetă, este menită să creeze antagonismul şi ostilitatea pe care le provoacă orice intervenţie americană (numai un cinic european autentic ar spune că acest calcul a fost inclus tacit în ecuaţie). Autorii, ca şi alţi experţi în politologie, pornesc siguri de ei de la premisa că America poate face acest lucru fără să asculte părerea altora şi că, acţionând astfel, se va face ecoul intereselor reale şi al dorinţelor neexprimate atât ale prietenilor, cât şi ale duşmanilor. Prima parte a premisei este, în mare măsură, adevărată. Cea de a doua trădează un provincialism găunos.[97]

În al doilea rând, abordarea Kristol/Wolfowitz/Rumsfeld este autodistructivă la modul morbid. Izolaţionismul demodat are cel puţin logica lui: dacă ne ţinem departe de ce se întâmplă în lume nu va trebui să depindem de nimeni. La fel şi cu internaţionalismul wilsonian: dacă vrem să fim activi în lume, cel

mai bine e să colaborăm cu lumea. O logică similară are şi realpolitik-ul convenţional al lui Kissinger: avem anumite interese, vrem unele lucruri, alte ţări sunt la fel ca noi, vor şi ele unele lucruri – deci, hai să colaborăm. Dar noul „internaţionalism unilateral“ al administraţiei actuale încearcă să taie nodul gordian: facem ce vrem în lume, impunându-ne punctul de vedere, indiferent de dorinţele altora atunci când nu au aceleaşi obiective ca şi noi.

Dar, cu cât Statele Unite insistă să-şi îndeplinească „misiunea“ în lume, cu atât au nevoie de ajutor în menţinerea păcii, întărirea identităţii naţionale şi facilitarea cooperării din interiorul comunităţii noastre tot mai mari, la care aderă tot mai mulţi prieteni. Acestea sunt proiectele la care America nu se pricepe prea bine şi pentru care depinde în mare măsură de aliaţi. Deja, în Afghanistan şi Balcani, numai statul „paria“ german are 10000 de militari care menţin pacea în teritoriile cucerite cu arme americane. Se ştie prea bine cât de alergic este electoratul american la majorările de taxe şi impozite. În consecinţă, este puţin probabil ca americanii să strângă sumele de bani necesare supravegherii şi reconstruirii unei mari părţi din vestul Asiei, ca să nu mai vorbim de alte zone de instabilitate spre care „misiunea“ lui Kristol ne-ar putea conduce. Deci, cine va suporta cheltuielile: Japonia? UE? ONU? Să sperăm că liderii lor nu iau foarte în serios observaţiile deloc flatante, disprețuitoare, ale lui Kaplan şi Kristol.

O parte din ceea ce scriu cei doi despre eşecurile trecute e la obiect. ONU, ca şi Europa de Vest, a oscilat, din păcate, în privinţa conflictelor din Bosnia şi Kosovo. Administraţia Clinton, ca şi administraţia Bush Sr. înaintea ei, a întors spatele crizelor umanitare din Balcani şi Africa Centrală. Dacă Statele Unite sub Bush Jr. sunt hotărâte acum să lupte împotriva tiranilor şi a psihopaţilor înarmaţi până în dinţi, cu atât mai bine pentru noi toţi. Dar aşa ceva nu s-a întâmplat înainte de 11 septembrie. Atunci conservatorii americani se desprindeau de sfera internaţională cu o viteză ameţitoare – cine îşi mai aminteşte acum disprețul cu care Condoleezza Rice respingea conceptul de „întărire a identităţii naţionale“? De ce ar trebui ca prietenii Americii să aibă încredere în acest nou angajament şi, în numele acestuia, să se expună unor represalii violente?

Nici un om raţional nu ar putea să obiecteze împotriva încercării de a-l captura pe Osama bin Laden. Iar o acţiune militară împotriva unui Irak care

refuză să renunţe la armele de distrugere în masă îşi are justificarea ei. Dar să incluzi aşa ceva într-un proiect care să desfidă orice control şi să influenţeze radical viaţa a jumătate din omenire, sub oprobriul internaţional, să anticipezi cu nepăsare, cum fac Kristol, Kaplan şi alţii, perspectiva unei opoziţii internaţionale acerbe – sună prea mult a practică în căutarea unei teorii. În plus, este viciată şi de o doză greu suportabilă de rea credinţă.

„Israelul“ este printre ţările cele mai des menţionate în această carte. „Palestina“ nu apare deloc, deşi există o singură referire la Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei, trecută la indice drept grup terorist sprijinit de Irak. Kristol şi Kaplan se străduiesc din răsputeri să sublinieze importanţa Israelului ca partener strategic al Americii în noul Orient Mijlociu pe care şi-l imaginează şi susţin că un război în toată regula purtat împotriva Irakului va duce la îmbunătăţirea relaţiilor Bagdadului cu Israelul. Dar nicăieri nu se arată îngrijoraţi de conflictul israeliano-palestinian: o criză umanitară care se acutizează rapid, cea mai mare sursă de instabilitate şi de terorism din regiune şi subiect continuu de dispută şi de neîncredere pe cele două maluri ale Atlanticului. Omisiunea este bătătoare la ochi.

În condiţiile în care Kristol şi mentorii săi politici nu pot explica de ce o nouă misiune internaţională americană menită să îndrepte situaţia pe glob nu spune nimic despre Israel, de ce „hegemonul“ american nou înscăunat este straniu de incapabil şi de reticent de a pune presiune pe un mic stat client din regiunea cea mai instabilă din lume, puţini dintre cei din afara cercului lor vor lua „declaraţiile de intenţie“ în serios. De ce ar trebui ca administraţia SUA şi susţinătorii ei să se sinchisească de aşa ceva? Dintr-un motiv pe care cei care au construit sistemul internaţional postbelic l-ar fi apreciat imediat. Dacă America nu este luată în serios, dacă ceilalţi preferă să i se supună decât să o creadă, dacă îşi cumpără prietenii şi îşi terorizează aliaţii, dacă mobilurile ei sunt îndoielnice, iar standardele ei sunt duble – atunci toată această forţă militară copleşitoare pe care Kristol şi Kaplan o ridică în slăvi nu îi va aduce nimic bun. Statele Unite pot câştiga nu numai cea mai mare dintre bătălii, ci o întreagă cohortă de Furtuni în Deşert; în ultimă instanţă, nu se vor alege cu nimic – şi chiar mai rău.

Aşa că, vă rog, nu vă mai vărsaţi mânia şi nesiguranţa prin vituperaţii una mai macho decât cealaltă la adresa Europei. Indiferent de motivele pe care le

are, preşedintele Franţei, Jacques Chirac, a exprimat opiniile împărtăşite de majoritatea covârşitoare a europenilor şi de o minoritate respectabilă de americani, ca să nu mai pomenim de o mare parte din restul lumii. A susţine că el, şi ei, sunt „ori cu noi, ori cu teroriştii“ – că dezacordul înseamnă trădare, că a crede altceva e înşelăciune – este, pe puţin, o imprudenţă făcută cu bună ştiinţă. Avem nevoie de europeni mai mult decât au ei nevoie de noi? O întrebare interesantă de care mă voi ocupa într-un alt eseu; cert este că Statele Unite au numai de pierdut dacă europenii încep să se certe pe favorurile americanilor; liderilor noştri ar trebui să le fie ruşine că încurajează aşa ceva.[98] După cum scriau Aznar, Blair şi colaboratorii lor în controversata lor scrisoare deschisă din 30 ianuarie 2003: „Azi mai mult ca oricând legătura transatlantică este o garanţie a libertăţii noastre“. O afirmaţie la fel de adevărată azi ca şi în 1947 – cu avantajele şi dezavantajele ei.

Acest eseu, o recenzie a cărţii

The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission,

de Lawrence F. Kaplan şi William Kristol, a apărut prima

data în The New York Review of Books, în martie 2003.

---

[79] Vezi cartea devenită clasică a lui Dean Acheson, Present at the Creation: My Years in the State Department (New York: Norton, 1969).

[80] În cursul anilor 1990, britanicii au blocat constant eforturile ONU de a folosi intervenţia militară împotriva lui Milošević, în timp ce generalii francezi din teatrul de operaţiuni, pur şi simplu, au ignorat ordinele, cu sprijinul tacit al propriului guvern.

[81] Anne Applebaum, „Here Comes the New Europe“, Washington Post, 29 ianuarie 2003. Vezi şi Amity Schlaes, „Rumsfeld Is Right About Fearful Europe“, Financial Times, 28 ianuarie 2003, în care autoarea îi critică pe germani pentru lipsa unei „viziuni“: ce au făcut americanii pentru germanii

nerecunoscători în Berlinul anului 1990, vor să facă din nou acum în Bagdad.

[82] Vezi The Economist, 4 ianuarie 2003.

[83] Pentru atitudinea cehilor și a polonezilor față de război vezi The Economist, 1 februarie 2003. Pentru opoziția spaniolilor față de Aznar, vezi El País, 3 februarie 2003. Comentatorii spanioli sunt sensibili mai ales la nevoia de unitate europeană, iar Aznar este văzut cu ochi răi pentru ceea ce mulți spanioli consideră a fi un act iresponsabil, respectiv semnarea declarației apărute în The Wall Street Journal. Mulți dintre susținătorii lui Aznar cred că nu e deloc suficient ca acesta să repete, cum o tot face, că „între Bush și Saddam Hussein întotdeauna voi fi de partea lui Bush". Dar Aznar are ambiții mari: își dorește o funcție internațională de prim rang, motiv pentru care are nevoie de sprijinul americanilor și al britanicilor.

[84] Vezi stadiul atitudinilor transatlantice într-un sondaj de opinie realizat de Consiliul Relațiilor Străine din Chicago și Fondul Marshall al SUA pentru Germania la www.worldviews.org. Pentru cheltuielile cu apărarea ale statelor membre NATO vezi La Repubblica, 11 februarie 2003. Vezi și New York Times, 24 ianuarie 2003. Opiniile anti-război ale unui diplomat din Europa Centrală au fost exprimate într-o discuție privată. Ca mulți alți politicieni din fosta Europă comunistă, s-a ferit să-și facă publice criticile aduse politicii americane: în parte, dintr-o afecțiune și recunoștință sinceră față de America, în parte, de teama unor consecințe nefaste pentru țara sa.

[85] Vezi Christopher Caldwell, „Liberté, Egalité, Judéophobie", The Weekly Standard, 6 mai 2002. Unii comentatori americani se ghidează după o avalanșă de cărți recente, apărute la Paris, care încearcă să demonstreze că cei 500000 de evrei din Franța se confruntă cu un al doilea Holocaust provocat de antisemiți „antirasiști". Cea mai isterică dintre ele este La Nouvelle Judéophobie de Pierre-André Taguieff (Paris: Fayard, 2002), în care autorul (care a mai scris șaisprezece cărți pe același subiect în ultimii treisprezece ani) scrie despre o „iudeofobie planetară". Cartea panicardă a lui Taguieff a fost ridicată în slăvi de Martin Peretz, în The New Republic, 3 februarie 2003. Pe aceeași notă, vezi și Gilles William Goldnadel, Le Nouveau Bréviaire de la haine: Antisémitisme et antisionisme (Paris: Ramsay, 2001), și Raphaël Draï, Sous le signe de Sion: L'antisémitisme nouveau est arrivé (Paris: Michalon, 2001). Primul capitol al lui Draï este intitulat „Israel en

danger de paix? D'Oslo à Camp David II".

[86] Vezi „Global Anti-Semitism" la http://www.adl.org/anti_semitism/anti-semitismglobalincidents.asp, și „ADL Audit: Anti-Semitic Incidents Rise Slightly in US in 2000" la http://www.adl.org/presrele/asus_12/3776_12.asp.

[87] „L'image des juifs en France" la http://www.sofres.com/etudes/pol/130600_imagejuifs.htm „Les jeunes et l'image des juifs en France" și „Anti-Semitism and Prejudice in America: Highlights from an ADL Survey, November 1998" la http://www.adl.org/antisemitism_survey/survey_main.asp.

[88] „C'est un fait, ces actes [antisémites] sont commis, pour l'essentiel, par des musulmans", în Denis Jeambar, „Silence coupable", L'Express, 6 decembrie 2001.

[89] Pentru un tablou edificator al prejudecăților și al loialităților extremei stângi și ale extremei drepte în Germania contemporană, vezi „Politik", Die Zeit, 9 ianuarie 2003, p. 5.

[90] Adar Primor, „Le Pen Ultimate", Haaretz.com, 18 aprilie 2002.

[91] Vezi Craig Kennedy și Marshall M. Bouton, „The Real Transatlantic Gap", Foreign Policy, noiembrie–decembrie 2002, bazat pe sondajul recent realizat de Consiliul pentru Relații Străine din Chicago și Fondul Marshall pentru Germania. Pentru alte detalii vezi „Differences over the Arab-Israeli Conflict", http://www.worldviews.org/detailreports/compreport/html/ch3s3.html.

[92] În zilele crizei rachetelor din Cuba, de Gaulle i-a declarat fără nici o urmă de îndoială lui John Kennedy că, indiferent de acțiunile pe care le vor întreprinde, Statele Unite se vor bucura de sprijinul și încrederea necondiționate ale Franței.

[93] Vezi Thomas L. Friedman, „Vote France off the Island", New York Times, 9 februarie 2003; Steve Dunleavy, „How Dare the French Forget", New York Post, 10 februarie 2003. Ceea ce poate că au uitat francezii este modul în care Statele Unite au finanțat „războiul murdar" dus de Franța în Vietnam, din

1947 până în 1954. Dar, fiindcă e un lucru pe care și comentatorii americani preferă să îl ignore, apare mai rar pe lista de acuzații privind datoriile Franței față de noi.

[94] Respingând ceea ce considera drept „acuzația adusă de [președintele Jacques] Chirac“, conform căreia Congresul Evreilor Americani conlucrează cu liderii politici din Ierusalim, în iulie 2002, președintele Congresului Evreilor Americani, Jack Rosen, a declarat că atitudinile Franței „amintesc de vechile stereotipuri antisemite privind conspirațiile mondiale ale evreilor“. Vezi http://www.ajcongress.org/pages/RELS2002/JUL_2002/ jul02_04.htm.

[95] Într-un articol viitor voi analiza câteva cărți recente despre antiamericanismul francez și european.

[96] Lawrence F. Kaplan și William Kristol, The War Over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission, San Francisco Encounter, 2003

[97] Și corespunde unei credințe larg răspândite în Statele Unite, că marea dorință a celorlalți locuitori ai planetei este să ajungă în America și să devină americani. Ceea ce este inexact mai ales în privința europenilor, care înțeleg foarte bine diferențele dintre societatea și instituțiile americane și cele europene. Majoritatea oamenilor din lumea ne-occidentală și-ar dori, într-adevăr, să aibă parte în propria lor țară de independența și de prosperitatea de care se bucură americanii în Statele Unite; dar aceasta e o altă problemă, cu implicații oarecum diferite pentru politica externă americană.

[98] Pe drept cuvânt, când a fost întrebat ce crede despre ultimele eforturi distructive depuse de Donald Rumsfeld în acest context, la recenta conferință de la München a miniștrilor apărării, William Kristol și-a exprimat admirația nețărmurită față de modul în care secretarul apărării al SUA s-a achitat de sarcină. Fox Television News, 12 februarie 2003.

CAPITOLUL 17

ANTIAMERICANI ÎN STRĂINĂTATE

I.

Dacă vreţi să înţelegeţi cum vede lumea America de azi, gândiţi-vă la un SUV. Mult prea mare şi mult prea greu, SUV-ul nu ţine cont de acordurile negociate privind reducerea poluării atmosferice. Consumă cantităţi nemăsurate de resurse rare pentru a furniza utilizatorilor săi privilegiaţi servicii uneori de prisos. Pe cei din afară îi expune unor riscuri mortale doar pentru a le oferi celor dinăuntru iluzia securităţii. Într-o lume supraaglomerată, SUV-ul apare ca un anacronism periculos. Ca şi politica externă a SUA, SUV-ul vine la pachet cu declaraţii sforăitoare, despre misiuni ieşite din comun; dar, în esenţă, e doar o maşinărie supradimensionată, cu prea mulţi cai putere.

Comparaţia poate părea modernă, ideea, însă, nu e deloc. „America“ este obiectul suspiciunilor celor din afară de mai mult timp decât este farul călăuzitor şi limanul sărmanilor şi al oropsiţilor lumii. Comentatori din secolul al XVIII-lea – pornind de la foarte puţine observaţii nemijlocite – credeau că flora şi fauna Americii sunt pipernicite şi, prin urmare, neinteresante şi de uz limitat. Ţara nu putea fi civilizată, insistau ei, lucru valabil în mare măsură şi în privinţa noilor ei cetăţeni nesofisticaţi. După cum remarca diplomatul (şi episcopul) francez Talleyrand, anticipând două secole de comentarii europene – „Trente-deux réligions et un seul plat“ („treizeci şi două de religii şi o singură farfurie“ – pe care americanii, tipic şi de înţeles, aveau tendinţa să o mănânce în grabă). Din punctul de vedere al unui

conservator european cosmopolit precum Joseph de Maistre, care scria în primii ani ai secolului al XIX-lea, Statele Unite erau o aberație regretabilă – și prea rudimentare ca să aibă o viață lungă.

Charles Dickens, ca și Alexis de Tocqueville, a fost frapat de conformismul vieții publice americane. Stendhal comenta pe marginea „egoismului“ țării; Baudelaire o compara disprețuitor cu Belgia(!) prin mediocritatea ei burgheză; toată lumea remarca parada de patriotism a americanilor. Dar, în secolul următor, comentariile europene au trecut, evident, de la desconsiderare la iritare. În anii 1930, forța economică a Statelor Unite anunța deja că țara își depășea, amenințător, imaturitatea infantilă. Pentru o nouă generație de critici antidemocrați, simptomele destabilizatoare ale vieții moderne – producția de masă, societatea de masă și politica de masă – aveau ca sursă America.

Ca și antisemitismul, de care a fost adesea legat, antiamericanismul a constituit o atitudine la îndemână pentru a da expresie insecurității culturale. Ca să-l citățm pe francezul Robert Aron, într-o scriere din 1935, Henry Ford, F.W. Taylor (profetul ritmurilor de muncă și al eficienței productive) și Adolf Hitler au fost, vă place sau nu, „călăuzele epocii noastre“. America a însemnat „industrialism“. A amenințat supraviețuirea individualității, a calității și a specificului național. „America își multiplică teritoriul, unde valorile Occidentului riscă să-și găsească mormântul“, scria Emmanuel Berl în 1929. Europenii erau datori moștenirii lor ca să reziste unei americanizări forțate, îndemna George Duhamel, în 1930: „Noi, occidentalii, trebuie să respingem cu fermitate tot ce este american în casele noastre, în hainele noastre, în sufletele noastre“.[99]

Cel de-al Doilea Război Mondial nu a atenuat această stare de iritare. Antiamericanismul radical din primii ani ai Războiului Rece se făcea ecoul antiamericanismului conservator din urmă cu douăzeci de ani. Când Simone de Beauvoir acuza Statele Unite că „devin fasciste“, când Jean-Paul Sartre susținea că America mccarthyzată „a înnebunit“, când romancierul Roger Vailland afirma că frigiderul făcea parte dintr-o conspirație americană menită să distrugă familia franceză, iar Le Monde declara, sus și tare, că „băutura Coca-Cola este Danzigul culturii europene“, aceștia nu făceau decât să

înfiereze același „dușman“ american care îi panicase atât de mult pe adversarii lor politici cu o generație în urmă.[100] Conduita americană acasă și în străinătate a alimentat această prejudecată, dar nu a creat-o. În furia lor față de Statele Unite, intelectualii europeni își exprimaseră, de-a lungul mai multor decenii, propriile temeri legate de schimbările petrecute mai aproape de casă.

Exemplele citate provin din Franța, dar și atitudinea ambivalentă a britanicilor față de America este o poveste veche; generația de germani din anii 1960 blama America în primul rând pentru consumerism și amnezia politică a Republicii Federale postbelice a părinților lor; și chiar în „Noua“ Europă a lui Donald Rumsfeld, Statele Unite, care reprezentau tehnologia și progresul „occidental“, au fost uneori învinuite pentru vidul etic și pauperizarea culturală pe care le aduce cu sine capitalismul global.[101] Cu toate acestea, antiamericanismul, în Europa cel puțin, a avut întotdeauna o tentă vădit franceză. Parisul e locul în care atitudinea ambivalentă a europenilor față de America ia forme polemice.

Philippe Roger a scris o superbă istorie a antiamericanismului francez, elegantă, erudită, spirituală.[102] Acest exercițiu extrem de agreabil, în cea mai bună tradiție a literelor franceze, merită din plin să fie tradus integral în engleză. Teza cărții este mult prea subtilă și complexă ca să poată fi rezumată ușor, dar cuvântul „genealogie“ din titlu trebuie luat în serios. Aceasta nu este o istorie in stricto senso din moment ce Roger își tratează materialul ca pe un „bloc semiotic“; și nu acordă o prea mare atenție „proamericanismului“ francez care ar trebui discutat pentru a da echilibru demonstrației.

În aproape șase sute de pagini de exegeză textuală minuțioasă, Roger dovedește nu numai că esența antiamericanismului francez e foarte veche, ci și că a fost mereu fantezistă, având prea puține puncte comune cu realitatea americană. Antiamericanismul este o récit, o poveste (sau o fabulă), cu anumite teme, temeri și speranțe recurente. Pornind ca dezgust estetic față de Lumea Nouă, antiamericanismul francez a trecut de la cultural la politic; dar sedimentele primelor versiuni au rămas, imposibil de trecut cu vederea.

Cartea lui Roger este cea mai convingătoare atunci când abordează secolele

al XVIII-lea şi al XIX-lea. Analiza secolului XX se opreşte la generaţia lui Sartre – momentul în care, după cum ne aminteşte autorul, a devenit o convenţie ca textele franceze antiamericane să înceapă prin a nega că sunt antiamericane. Ceea ce pare rezonabil – există mai multe studii satisfăcătoare ale antiamericanismului contemporan, iar pe Roger îl interesează să depisteze originile, nu rezultatele.[103] Şi, terminând înainte de prezent, îşi poate permite o concluzie de un optimism sardonic:

Dacă antiamericanismul de azi n-ar fi decât o sclavie mentală pe care francezii şi-o impun, o letargie masochistă, un resentiment banal, o reacţie pavloviană fără pasiune? Asta ne-ar da motive să sperăm. Există prea puţine vicii, chiar intelectuale, care să reziste mult plictiselii pe care o produc.

Din nefericire, povestea ne oferă ceva inedit. Antiamericanismul de azi este alimentat de noi considerente şi nu se mai reduce la intelectuali. Majoritatea europenilor, şi nu numai, nu mai sunt deranjaţi de produsele americane, multe dintre ele fiind fabricate şi puse pe piaţă în alte ţări. Sunt familiarizaţi cu „stilul de viaţă“ american, pe care adesea îl invidiază şi îl antipatizează, în mod egal. Cei mai mulţi nu disprețuiesc America şi, cu siguranţă, nu îi urăsc pe americani. Ceea ce îi supără este politica externă a SUA; şi nu au încredere în preşedintele actual al Americii. O noutate. Chiar şi în timpul Războiului Civil, mulţi dintre duşmanii politici ai Americii îi simpatizau pe liderii ei şi aveau încredere în aceştia. Astăzi nici măcar prietenii Americii nu îl plac pe preşedintele Bush: în parte pentru politica pe care o cultivă, în parte pentru modul în care o cultivă.

*

Acesta este contextul unei recente avalanşe de cărţi antiamericane publicate la Paris. Cea mai bizară dintre ele îi aparţine unui anume Thierry Meyssan,

care încearcă să demonstreze că atacul de pe 11 septembrie asupra Pentagonului nu a avut loc.[104] Nici un avion de linie nu a intrat direct în clădire, scrie el: totul e o farsă pusă la cale de ministerul apărării al SUA pentru a-şi realiza cât mai repede obiectivele. Abordarea lui Meyssan seamănă cu abordarea celor care neagă Holocaustul. Autorul începe prin a presupune inexistenţa unui eveniment verificat, apoi ne aminteşte că probele, oricât de numeroase ar fi ele – cu precădere cele oferite de martorii oculari – dovedesc contrariul. Metoda este bine rezumată prin respingerea numeroaselor mărturii ale celor care au fost la faţa locului, care îi contrazic ipoteza: „Departe de a garanta veridicitatea declaraţiilor, calitatea acestor martori arată la câte se poate preta armata SUA ca să denatureze adevărul“.[105]

Cel mai deprimant lucru legat de cartea lui Meyssan este că a fost un bestseller. În Franţa există un public dispus să exagereze cu suspiciunile paranoice la adresa Americii, iar 11 septembrie se pare că a reprezentat un astfel de stimulent. Şi mai tipică este lista acuzaţiilor în cărţi cu titluri precum Pourquoi le monde déteste-t-il l'Amérique?, Le livre noir des Ètats-Unis şi Dangereuse Amérique.[106] Prima e scrisă de doi britanici, iar cea de a doua de un canadian, deşi cel mai bine s-au vândut în ediţie franceză; unul dintre coautorii celei de a treia este un proeminent politician ecologist francez şi fost candidat la preşedinţie.

Prezentate, tipic, cu regrete reale sau simulate („Noi nu suntem antiamerican, dar...“), aceste scrieri sunt, de fapt, un inventar al celor mai des citate defecte ale americanilor. Statele Unite sunt o societate egoistă, individualistă, dedicată comerţului, profitului şi spolierii planetei. Nu au grijă de săracii şi bolnavii lor, la fel cum sunt indiferente faţă de restul omenirii. Statele Unite încalcă grosolan legile şi tratatele internaţionale şi ameninţă viitorul fizic moral şi ecologic al umanităţii. În afacerile internaţionale sunt ipocrite şi inconsecvente şi fac mare caz de superioritatea lor militară. Se poartă, pe scurt, ca un taur care a nimerit într-un magazin de porţelanuri şi nu pierde prilejul de a-l face zob.[107]

Multe dintre aceste defecte sunt reciclate din critici mai vechi aduse Americii. Acuzaţiile aduse de Peter Scowen (printre titlurile capitolelor lui se numără „Atrocităţile de la Hiroshima şi Nagasaki“ şi „O cultură vidă“), ca şi cele ale lui Ziauddin Sardar şi Merryl Wyn Davies („Hamburgerii americani şi alte

virtuţi“) sau ale lui Noël Mamère şi Patrick Farbiaz („Americanizarea lumii“, „O cruciadă care miroase a petrol“) sunt un amestec de teme tradiţionale şi altele noi, ceva între dezgust cultural conservator (America este urâtă, fără rădăcini şi lipsită de rafinament), retorică anti-globalizare (America poluează lumea) şi reducţionism neo-marxist (America este condusă de companii petroliere în folosul companiilor petroliere). Criticii americani adaugă rasismul – nemulţumindu-se să îi calce pe toţi în picioare, Statele Unite îşi nesocotesc propria istorie.[108]

Unele dintre criticile la adresa politicii şi a practicii americane sunt fondate. Altele sunt aiureli. Pe lista lor de acuzaţii, Sardar şi Davies dau vina pe Statele Unite pentru declanşarea Războiului Rece, impus unei Europe de Vest care nu a dorit aşa ceva: „Atât Franţa, cât şi Italia, aveau partide comuniste puternice – şi încă mai au [sic] – dar fiecare cu istoria sa specifică, foarte puţin tributară Rusiei“. Cu alte cuvinte, „comunismul internaţional“ a fost o invenţie americană. Acest mit revizionist a murit cu mulţi ani în urmă. Renaşterea lui postumă sugerează că un antiamericanism politic mai vechi este revigorat de ambiţiile externe ale administraţiei Bush.[109] O țară belicoasă nu se schimbă niciodată.

Dar, potrivit lui Emmanuel Todd, nu trebuie să ne facem griji. În cartea lui apărută recent, Apré l’empire (tot un bestseller), autorul susţine că soarele apune peste America imperială.[110] Pătrundem într-o epocă post-americană. America va continua să pună în pericol stabilitatea internaţională. Europenii (şi asiaticii) se pot linişti, însă, oarecum la vestea că viitorul le aparţine. Puterea militară americană este reală, dar redundantă; economia şubredă a Americii depinde prea mult de restul lumii, iar modelul ei social şi-a pierdut farmecul. Între 1950 şi 1990, Statele Unite au fost o prezenţă necesară şi bine-intenţionată în lume, dar aceasta este de domeniul trecutului. Acum provocarea este să facem faţă irelevanţei tot mai pronunţate a Americii.

Todd nu este deloc un „antiamerican“ convenţional şi unele lucruri pe care le spune sunt cât de cât interesante – deşi cititorii britanici care vor să înţeleagă cauzele declinului Americii ar face mai bine să îl citească pe Charles Kupchan.[111] Todd are dreptate când afirmă că globalizarea asimetrică – în care Statele Unite consumă ce produc alţii, iar inegalităţile economice se

adâncesc – face lumea să nu privească ambiţiile americane cu ochi buni. Rusia post-comunistă, Irakul post-Saddam şi alte societăţi în curs de modernizare pot adopta capitalismul („singurul sistem economic rezonabil“) şi chiar deveni democrate, dar nu vor imita „hiperindividualismul“ american şi vor împărtăşi multe dintre preferinţele europene. Statele Unite, în opinia lui Todd, se vor agăţa cu disperare de vestigiile ambiţiei şi ale puterii lor; ca să-şi păstreze influenţa (tot mai redusă) vor căuta să menţină „un anumit nivel al tensiunii internaţionale, condiţie a unui război limitat, dar endemic“. Acest proces a început deja, 11 septembrie fiind evenimentul care l-a declanşat.

Problema lui Emmanuel Todd, pe care o vor recunoaşte imediat toţi cei care i-au citit vreo carte, nu stă în concluziile la care ajunge, ci mai mult în modalităţile prin care ajunge la ele. Acest scriitor are ceva din bătrânul marinar. E obsedat de o poveste pe care o spune în fiecare carte, trăgându-l pe cititor de mână şi întrebându-l: „Cum, nu înţelegi? E vorba despre fertilitate!“ Todd este de profesie demograf antropolog. În 1976, a publicat La Chute finale: essai sur la décomposition de la sphère soviétique, în care profeţea sfârşitul URSS: „O creştere mică a mortalităţii infantile în URSS, între 1970 şi 1974, m-a făcut să înţeleg că Uniunea Sovietică va începe să putrezească în 1976, permiţându-mi să anticipez prăbuşirea sistemului“. După părerea lui, declinul natalităţii sovietice anunţa „apariţia probabilă a unor ruşi normali, perfect capabili să răstoarne comunismul“.

Emmanuel Todd nu a fost singura persoană, în anii 1970, care a prezis un viitor nesigur comunismului. Dar legătura pe care susţine că a descoperit-o între fertilitate şi prăbuşirea regimului i s-a urcat la cap. În noua lui carte, istoria lumii este redusă la un şir de corelaţii monocauzale, unidirecţionale, între rata natalităţii, rata alfabetizării, structurile familiale atemporale şi politica globală. Războaiele din Iugoslavia au fost rezultatul diferenţelor dintre rata natalităţii la slavi şi la musulmani. Războiul Civil din America a fost provocat de rata natalităţii scăzute la coloniştii de origine anglo-saxonă. Iar, dacă America „individualistă“ se confruntă cu perspective sumbre, de vină sunt „structurile familiale“ din restul lumii, care favorizează sisteme politice foarte diferite.

În universul paralel al lui Emmanuel Todd, politica – ca şi conduita economică – face parte din „codul genetic“ al unei societăţi. Sistemele

familiale egalitare din Asia Centrală dezvăluie o „antropologie a comunității“ mai predispusă la comunism (în alte părți, autorul atribuie variațiunile regionale din modul în care votează francezii, italienii și finlandezii unor diferențe similare din viața de familie[112]). Astăzi „temperamentul rus, universalist“, bazat pe familia extinsă, oferă un model socio-economic non-individualist care ar putea fi democrația viitorului. „A priori, nu există nici un motiv să nu ne imaginăm o Rusie democrată și liberală care să protejeze planeta împotriva eforturilor americane de a a-și întări poziția de imperiu global“. De aici și furia dezlănțuită a tendințelor „diferențiale“ – americană, israeliană etc.

Todd merge și mai departe. Exagerează, în mod absurd, dificultățile prin care trece America, oricât de reale ar fi ele. Extrapolând exemplul Enron, conchide că toate datele despre economia americană sunt la fel de nesigure ca și cele despre sovietici: adevărata stare, precară, a economiei SUA e ținută secretă. Todd oferă propria variantă despre „ciocnirea civilizațiilor“. Conflictul iminent dintre Islam și Statele Unite pune în opoziție civilizația americană matriarhală, „efectiv feministă“, cu etica masculinizată a societăților războinice arabe și central-asiatice. Și aici America va fi izolată, fiindcă europenii se vor simți la fel de amenințați de Statele Unite ca și vecinii lor arabi. Din nou, totul se reduce la viața de familie, cu o modernă întorsătură din condei: „Statutul femeii americane, amenințător și emasculant (castratice et menaçant), este la fel de incomod pentru bărbații europeni pe cât sunt bărbații arabi atotputernici pentru femeile europene“. Diferențele dintre cele două maluri ale Atlanticului încep în dormitor. O aberație mai mare nici că se poate.

A-l lăsa pe Emmanuel Todd pentru Jean-François Revel înseamnă a-l abandona pe omul de știință nebun pentru patricianul plin de sine. Revel este un august Nemuritor al Academiei Franceze. A scris multe cărți (31 până în acest moment), cum i se amintește apăsat cititorului ultimului său eseu.[113] Stilul lui Revel sugerează un om căruia îndoiala de sine îi este străină și care nu este obișnuit să fie contrazis. Preferă generalizările exhaustive, neargumentate – în opinia lui, cea mai mare parte din elita culturală și politică a Europei „nu a înțeles nimic despre comunism“, iar versiunea sa despre

antiamericanismul francez se apropie uneori de caricatură. Mare păcat, fiindcă o parte din ceea ce scrie are logică.

Astfel, Revel este îndreptăţit să atragă atenţia asupra contradicţiei care domină grosul criticilor aduse Americii de către francezi. Dacă Statele Unite sunt un dezastru social, un pigmeu cultural, un inocent politic şi un iminent crah economic, de ce ne-am face griji? Ce rost are să le privim cu atâta antipatie? Şi invers, dacă Statele Unite sunt atât de puternice şi de prospere, după cum se tem mulţi, poate că fac şi ceva bun, nu? Revel are dreptate, în mare parte, să îi acuze pe anumiţi intelectuali francezi de rea credinţă când spun că, în deceniile din urmă, nu au avut nimic împotriva politicilor anticomuniste practicate de America şi îi reproşează doar excesele din prezent. Realitatea sugerează altceva.

Ca francez, Revel este bine plasat pentru a le aminti concetăţenilor săi că şi Franţa are probleme sociale – mult lăudatul sistem de învăţământ francez nici nu asimilează minorităţile religioase şi culturale şi nici nu susţine deosebirile culturale. Şi Franţa are mahalale, violenţă şi delincvenţă. Iar succesul lui Jean-Marie Le Pen în alegerile prezidenţiale de anul trecut e un reproş permanent la adresa întregii clase politice a Franţei pentru neputinţa ei de a rezolva problemele imigraţiei şi pe cele rasiale.[114] Revel îi ia în râs, pe bună dreptate, pe administratorii culturali ai Franţei care îşi vandalizează propria moştenire naţională cel puţin la fel de nesăbuit ca şi barbarii de americani. Nici o agenţie de publicitate americană nu ar putea egala „Projet Culturel Extérieur de la France“ din 1984, al ministrului culturii Jack Lang, în care ambiţiile culturale ale Franţei sunt descrise de însuşi Lang ca fiind „probabil fără egal în orice ţară din lume“. Ce spune asta despre sofisticarea, dar şi despre credulitatea, cu care presa şi televiziunea franceză au alocat atât spaţiu elucubraţiilor domnului Meyssan?

Exemplele ar putea continua. A râde de fanfaronada francezilor (şi de lacunele din memoria lor) este aproape la fel de uşor cu a detecta ipocriziile politicii externe a SUA. Revel îi prezintă, pe drept cuvânt, pe activiştii antiglobalizare din ziua de azi, cu retorica lor anti-piaţă liberă, ca pe o „surpriză divină“ pentru stânga europeană, o cauză trimisă de Cel de Sus într-un moment post-ideologic în care radicalii Europei erau debusolaţi. Dar

observaţiile perspicace ale lui Revel privind neajunsurile Franţei riscă să fie discreditate de incapacitatea sa de a găsi cel puţin un neajuns Americii. Întreaga lui carte este un imn de slavă închinat unei ţări care, din păcate, nu există. Ca şi antiamericanii pe care îi disprețuiește, tratează un subiect, pur şi simplu, inventat.

În America lui Revel, creuzetul funcţionează „fort bien“, iar ghetourile nu sunt amintite nici măcar în treacăt. Autorul crede că europenii interpretează greşit sau exagerează statisticile americane privind infracţionalitatea, în realitate aceasta nefiind o problemă în America. Asistenţa medicală în America merge bine: majoritatea americanilor sunt asiguraţi la locul de muncă, restul beneficiază de sistemele Medicare şi Medicaid susţinute prin bani publici. Oricum, deficienţele sistemului american nu sunt mai mari decât cele ale sistemului adoptat de francezi. Americanul sărac are acelaşi venit per capita ca şi cetăţeanul de rând din Portugalia, deci nu pot fi consideraţi săraci (Revel se pare că nu a auzit de indicii referitori la costul vieţii). Nu există o „clasă sub limita sărăciei“. Pe de altă parte, Statele Unite au o democraţie socială de mai mult timp decât Europa, iar televiziunea americană şi emisiunile de ştiri sunt mai bune decât s-ar crede.

Cât despre politica externă americană: în viziunea lui Revel, Statele Unite sunt implicate sută la sută în conflictul israeliano-palestinian, îşi păstrează cu fermitate neutralitatea, iar politica lor este un succes. Programul american de fabricare a rachetelor în scop defensiv îl îngrijorează pe domnul Revel mult mai puţin decât îi îngrijorează pe unii generali americani. Spre deosebire de 50% din electoratul SUA, academicianul Revel nu a văzut nimic nelalocul lui în felul în care au decurs alegerile prezidenţiale din anul 2000. Antipatia crescândă a americanilor faţă de francezi? O prostie, un nonsens: „pour ma part, je ne l’ai jamais constaté“ („eu unul n-am văzut aşa ceva“). Pe scurt, orice ar spune criticii francezi sau alte persoane despre Statele Unite, Jean-François Revel susţine contrariul. Nici Voltaire nu s-ar fi descurcat mai bine în a satiriza prejudecăţile franceze tradiţionale: Pangloss în Ţara Minunilor.

II.

Undeva, între Emmanuel Todd şi Jean-François Revel, există o interesantă perspectivă europeană asupra Americii lui George Bush. Cele două maluri ale Atlanticului se deosebesc radical. În primul rând, America este o societate religioasă, credulă: de la mijlocul anilor 1950, europenii şi-au abandonat bisericile cu miile; în Statele Unite, practic numărul celor care frecventează bisericile sau sinagogile nu a scăzut deloc. În 1998, un sondaj de opinie efectuat de compania Harris a constatat că 66% dintre americanii necreştini credeau în miracole şi 47% credeau în Imaculata Concepţie; cifrele pentru toţi americanii sunt 86%, respectiv 83%. Aproximativ 45% dintre americani cred că există Satana. Într-un sondaj de opinie recent realizat de revista Newsweek, 79% dintre respondenţii americani au declarat că miracolele biblice au fost reale. Conform unui sondaj de opinie din 1999 al aceleaşi publicaţii, 40% dintre toţi americanii (71% dintre protestanţii evanghelişti) cred că lumea se va sfârşi într-o bătălie la Armagedon între Iisus şi Antihristul. Un preşedinte american care conduce un studiu al Bibliei la Casa Albă şi începe şedinţele de cabinet cu o rugăciune poate părea un anacronism straniu aliaţilor europeni, dar el e, de fapt, în ton cu alegătorii săi.[115]

În al doilea rând, inegalităţile şi nesiguranţa vieţii americane încă mai sunt de neconceput peste Atlantic. Europenii rămân precauţi în privinţa diferenţelor excesive între venituri, iar instituţiile şi opţiunile lor politice reflectă această atitudine. Prudenţa mai curând decât reziduurile „socialismului“ este cea care explică ezitarea europenilor în faţa pieţelor nereglementate şi a dezmembrării sectorului public, precum şi rezistenţa la „modelul“ american. Ceea ce este logic – pentru majoritatea europenilor, ca şi în restul lumii, concurenţa nerestricţionată este, cel puţin în aceeaşi măsură, un pericol şi o şansă.

Europenii vor un stat mai intervenţionist decât americanii şi se aşteaptă să plătească pentru asta. Chiar şi în Marea Britanie de după Thatcher, 62% dintre adulţii chestionaţi în decembrie 2002 s-au declarat în favoarea unor taxe mai mari în schimbul unor servicii publice îmbunătăţite. Cifra pentru Statele Unite a fost sub 1%. Fapt mai puţin surprinzător, dacă ne gândim că în America (unde diferenţele dintre bogaţi şi săraci sunt mai mari decât oriunde în ţările dezvoltate) 19% din populaţia adultă susţine că face parte din acest 1% al celor mai bogaţi americani – iar alţi 20% cred că vor ajunge în

acest 1% până la sfârşitul vieţii![116]

Prin urmare, ceea ce îi perturbă pe europeni când vine vorba de America este tocmai ceea ce cred cei mai mulţi americani că ar fi punctul forte al naţiunii lor: amestecul unic de religiozitate moralistă, asigurarea minimă a asistenţei sociale şi libertatea economică maximă – „stilul de viaţă american“ – cuplat cu o politică externă misionară, menită să exporte explicit acelaşi set de valori şi practici. Aici Statele Unite nu sunt ajutate de globalizare, care atrage atenţia ţărilor mai sărace ale lumii asupra costurilor expunerii la concurenţa economică şi le aminteşte vest-europenilor, după lungul somn al Războiului Rece, de adevăratele falii care împart în două „Occidentul“ nediferenţiat până acum.

Aceste distincţii transatlantice vor conta mai mult, nu mai puţin, în anii următori: contrastele culturale şi sociale îndelungate sunt scoase în evidenţă şi reactualizate de dezacorduri politice ireconciliabile. Deja schisma provocată de războiul pornit de Statele Unite împotriva Irakului a adus ceva nou. În primii ani ai Războiului Rece, demonstraţiile antiamericane din Europa au fost stimulate de „mişcările pentru pace“ finanţate de Uniunea Sovietică, dar elitele economice şi politice se situau cu fermitate în tabăra americană. Astăzi, nimeni nu mai manipulează protestele antirăzboi, iar liderii vest-europeni se distanţează de America în unele chestiuni internaţionale de interes major. Statele Unite sunt forţate să recurgă la mită şi la ameninţări într-o manieră fără precedent, dar cu succes limitat, care le pune într-o situaţie jenantă (în clipa de faţă chiar şi în Turcia, dovadă a reacţiilor imprevizibile ale unui stat democrat).

Criza din Irak a scos în evidenţă trei tipuri de slăbiciuni ale sistemului internaţional modern. În primul rând, ne reaminteşte cât de fragile sunt Statele Unite, cât de incapabile par să împlinească speranţele puse în ele. Recenta poziţie adoptată de America faţă de ONU – daţi-ne ce vrem, altfel luăm cu sila – a întărit paradoxal convingerea celorlalţi membri că ONU este o instituţie cu adevărat importantă. Chiar dacă nu are o armată, în ultimii cincizeci de ani, ONU şi-a câştigat o legitimitate distinctă; legitimitatea este un fel de putere. Oricum, ONU este tot ce avem. Cei care o desconsideră pentru a-şi atinge scopurile, o fac riscându-şi credibilitatea de cetăţeni

internaţionali.

A doua victimă evidentă a crizei este Uniunea Europeană. La prima vedere, Europa este divizată radical acum, în egală măsură din cauza jocurilor făcute de America şi a incompetenţei liderilor europeni. Dar, uneori, crizele pot fi şi salutare. După ce războiul împotriva Irakului va lua sfârşit, britanicii sigur vor pune întrebări incomode despre angajamentele luate de americani în urma unor calcule greşite cu privire la Orientul Mijlociu, vezi episodul Suez din 1956. Est-europenii se vor ruga ca Bruxellesul, Berlinul şi Parisul să aibă memoria scurtă când se va stabili bugetul Uniunii. Politicienii turci pun deja sub semnul întrebării relaţia sacrosanctă a ţării lor cu America. Iar Jacques Chirac s-ar putea să aibă ultima şi cea mai bună şansă de a crea o Europa independentă de America şi egala sa în afacerile internaţionale. Poate că „ora Europei“ încă nu a sosit, dar indiferenţa crasă a Washingtonului faţă de opinia europeană a tras un semnal de alarmă în plină noapte.

Al treilea tip de slăbiciune este legat de Statele Unite înseşi: nu în ciuda forţei lor militare copleşitoare, ci tocmai din cauza ei. De necrezut, dar preşedintele Bush şi consilierii lui au reuşit să facă din America cea mai mare ameninţare la adresa stabilităţii internaţionale; la doar optsprezece luni după 11 septembrie, se pare că lumea şi-a pierdut încrederea în Statele Unite. Prin instituirea unui monopol asupra valorilor occidentale şi a apărării acestora, Statele Unite i-au îndemnat pe alţi occidentali să se gândească la ceea ce îi desparte de America. Prin reafirmarea entuziastă a dreptului de a reconfigura lumea musulmană, Washingtonul le-a reamintit, mai ales europenilor, de prezenţa tot mai numeroasă a musulmanilor în cultura lor, dar şi de implicaţiile ei politice.[117] Pe scurt, Statele Unite au oferit multora prilejul de a-şi reconsidera relaţia cu ele.

Nu trebuie să fii un intelectual francez ca să crezi că o Americă numai muşchi, într-un mediu internaţional ostil, este mai slabă, nu mai puternică, decât înainte. Şi poate mai beligerantă. Ceea ce nu va fi, cu toate acestea, irelevant. Politica internaţională este uneori despre bine şi rău, dar întotdeauna despre putere. Statele Unite au o putere considerabilă, iar naţiunile lumii le vor de partea lor. O Americă oscilând imprevizibil între războaie de preîntâmpinare unilaterale şi indiferenţa narcisistă ar fi un dezastru global, motiv pentru care atât de multe ţări au încercat cu disperare,

în cadrul ONU, să se plieze pe dorințele Washingtonului, în pofida îndoielilor încercate de liderii lor.

Între timp, „moderații“ din Washington insistă că toate aceste îngrijorări vor dispărea dacă războiul împotriva lui Saddam va fi rapid, victorios și relativ „curat“. Dar o campanie militară nu poate fi justificată retroactiv doar de succesul ei și, oricum, o mare parte din răul colateral a și fost făcut. Precedentul unui război preventiv, de preîntâmpinare, împotriva unei amenințări ipotetice; recunoașterea imprudentă, cu intermitențe, a faptului că acest război urmărește mai mult decât dezarmarea Bagdadului; antipatia altor țări – toate acestea constituie pagube de război indiferent de felul în care America reușește să facă pace. Oare „națiunea indispensabilă“ a lumii (Madeleine Albright) a calculat greșit, a vrut mai mult decât trebuia? Aproape sigur. După ce trece cutremurul, plăcile tectonice ale politicii internaționale se vor fi schimbat pentru totdeauna.

Acest eseu a apărut prima dată în The New York Review of Books, în mai 2003, ca recenzie la cărțile L'Ennemi américain: *Généalogie de l'antiaméricanisme français, de Philippe Roger, 11 septembre 2001: L'Effroyable Imposture, de Thierry Meyssan, Pourquoi le monde déteste-t-il l'Amérique?, de Ziauddin Sardar* și Merryl Wyn Davies, Le Livre noir des États-Unis, de Peter Scowen, *Dangereuse Amérique: Chronique d'une guerre annoncée, de Noël Mamère și Patrick* Farbiaz, Après l'empire: Essai sur la décomposition *du système américain, de Emmanuel Todd,* și L'Obsession anti-américaine: Son fonctionnement,

ses causes, ses inconséquences, de Jean-François Revel.

---

[99] Emmanuel Berl, Mort de la pensée bourgeoise (Paris: Bernard Grasset, 1929, retipărită 1970), pp. 76–77; André Siegfried, Les États-Unis d'aujourd'hui (Paris: Colin, 1930), citat în Michel Winock, Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France (Paris: Seuil, 1982), p. 56. Vezi și Georges Duhamel, Scènes de la Vie future (Paris: Mercure de France, 1930); Robert Aron și Arnaud Dandieu, Le Cancer américain (Paris: Rieder, 1931); și cartea mea Past Imperfect: French Intellectuals, 1944–1956 (Berkeley: University of California Press, 1992), Capitolul 10: „America Has Gone Mad: Anti-Americanism in Historical Perspective", pp. 187–204.

[100] Pentru Simone de Beauvoir, vezi L'Amérique au jour le jour (Paris: Morihien, 1948), pp. 99–100. Sartre comenta procesul și execuția soților Rosenberg. Gândurile lui Vailland despre refrigerare din articolul său „Le Ménage n'est pas un art de salon" (La Tribune des nations, 14 martie 1952) sunt discutate de Philippe Roger în L'Ennemi américain, pp. 483–484. Vezi editorialul „Mourir pour le Coca-Cola", Le Monde, 29 martie 1950.

[101] Pentru opiniile germanilor privind prețul americanizării, vezi filmul Marriage of Maria Brown (1979), în regia lui Rainer Werner Fassbinder, sau Heimat: Eine Deutsche Chronik (1984), în regia lui Edgar Reitz, unde impactul american asupra „Germaniei profunde" a afectat mai mult valorile tradiționale decât experiența nazismului. Însuși Václav Havel le reamintea celorlalți disidenți, în 1984, că raționalismul, scientismul, fascinația față de tehnologie și schimbare au fost toate „produse de export ambigue" ale Occidentului, roadele perverse ale visului modernității. Vezi Václav Havel, „Svedomí a politika", Svedectví, vol. 18, nr. 72 (1984), pp. 621–635 (citat de la p. 627).

[102] Philippe Roger, L'Ennemi américain: Généalogie de l'antiaméricanisme français, Paris, Seul, 2002

[103] Vezi Philippe Mathy, Extrême Occident: French Intellectuals and America (Chicago: University of Chicago Press, 1993), și L'Amérique dans les têtes:

Un Siècle de fascinations et d’aversions, Denis Lacorne, Jacques Rupnik și Marie-France Toinet, ed. (Paris: Hachette, 1986).

[104] Thierry Meyssan, 11 September 2001: L'Effroyable Imposture, Chatou, Carnot, 2003

[105] „Loin de créditer leurs dépositions, la qualité de ces témoins ne fait que souligner l’importance des moyens déployés par l’armée des États-Unis pour travestir la vérité“; vezi 11 septembre 2001, p. 23.

[106] Ziauddin Sardar și Merryl Wyn Davies, Pourquoi le monde déteste-t-il l’Amérique?, Paris, Fayard, 2002; Peter Scowen, Le livre noir des Ètats-Unis, Paris, Mango, 2003; Noël Mamère și Patrick Farbiaz, Dangereuse Amérique: Chronique d'une guerre annoncée, Paris, Ramsay, 2003

[107] Vezi și Clyde V. Prestowitz, Rogue Nation: American Unilateralism and the Failure of Good Intentions (New York: Basic Books, aprilie 2003).

[108] Potrivit lui Mark Hertsgaard, în The Eagle’s Shadow: Why America Fascinates and Infuriates the World (New York: Farrar, Straus și Giroux, 2002), americanii neagă demult ideea că originile constituției lor trebuie căutate în practicile Confederației Indienilor Iroquois, cărora se pare că le datorăm conceptele privind drepturile statelor și separarea puterilor. Deci, la revedere Locke, Montesquieu, dreptul cutumiar englez și Iluminismul european.

[109] Ne întoarcem în mai 1944, când Hubert Beuve-Méry, viitor fondator și editor al Le Monde, scria că „americanii constituie o amenințare reală la adresa Franței… Ne pot împiedica să facem revoluția care ne trebuie, iar materialismului lor îi lipsește chiar și grandoarea tragică a materialismului totalitar“. Citat de Jean-François Revel în L’Obsession anti-américaine, p. 98.

[110] Emmanuel Todd, Après l'empire: essai sur la décomposition du système américain, Paris, Gallimard, 2002

[111] Charles Kupchan, The End of the American Era (New York: Knopf, 2002). Vezi analiza mea despre Kupchan în The New York Review, 10 aprilie 2003.

[112] Emmanuel Todd, La Troisième Planète: Structures familiales et systèmes idéologiques (Paris: Seuil, 1983). „Succesul comunismului este, în principiu, explicat de existența structurilor familiale egalitare și autoritare care îi fac pe oameni să vadă ideologia comunistă ca pe ceva firesc și bun“; Vezi Après l’empire, p. 178.

[113] Jean-François Revel, L'Obsession anti-américaine: son fonctionnement, ses causes, ses inconséquences, Paris, Plon, 2002

[114] Despre aceasta vezi și Philippe Manière, La Vengeance du peuple: Les Élites, Le Pen et les français (Paris: Plon, 2002).

[115] Vezi http://www.pollingreport.com/religion2.htm.

[116] „A Tale of Two Legacies“, The Economist, 21 decembrie 2002; Financial Times, 25–26 ianuarie 2003.

[117] Acum, un rezident francez din doisprezece este musulman. În Rusia, proporția este de aproape unu la șase.

CAPITOLUL 18

NOUA ORDINE MONDIALĂ

I.

Cei care ne-am opus încă de la început invadării Irakului de către America nu ne putem consola cu consecinţele catastrofale ale acestei acţiuni. Dimpotrivă: ar trebui să ne punem câteva întrebări extrem de incomode. Prima se referă la justificarea intervenţiei militare „preventive“. Dacă războiul împotriva Irakului este o greşeală – „războiul nepotrivit la momentul nepotrivit“[118], de ce războiul din 1999 condus de SUA împotriva Serbiei a fost corect? La urma urmei, nici acel război nu a avut aprobarea Consiliului de Securitate al ONU. Şi acela a fost un atac neautorizat şi neprovocat asupra unui stat suveran – iniţiat pe considerente „preventive“ – care s-a soldat cu multe victime şi a stârnit resentimente împotriva americanilor care l-au pus în aplicare.

Diferenţa evidentă – şi motivul pentru care mulţi dintre noi s-au bucurat când Statele Unite şi aliaţii lor au intrat în Kosovo – a fost că Slobodan Milošević începuse o campanie împotriva majorităţii albaneze din provincia Kosovo a Serbiei, care avea toate atributele unui preludiu la un genocid. Prin urmare, Statele Unite nu numai că au fost de partea celui nedreptăţit, dar au şi intervenit la timp – acţiunile lor au preîntâmpinat, de fapt, o crimă majoră. Cu amintirea ruşinoasă a Bosniei şi a Rwandei din trecutul foarte recent, consecinţele probabile ale unei atitudini pasive păreau evidente şi depăşeau cu mult riscurile intervenţiei. Astăzi administraţia Bush – în absenţa „armelor de distrugere în masă“ care să îi justifice graba cu care a pornit războiul – oferă „libertate Irakului“ aproape ca o hotărâre luată în ultima clipă. Prin

contrast, războiul din 1999 a avut drept scop, de la început, salvarea albanezilor kosovari.

Și, totuși, nu este atât de simplu. Saddam Hussein (ca și Milošević) a reprezentat o amenințare constantă pentru mulți dintre supușii lui: nu numai în zilele când masacra kurzi și șiiți, în timp ce noi stăteam și ne uitam, ci până la sfârșit. Cei care suntem, din principiu, în favoarea intervențiilor umanitare – nu fiindcă ne-ar flata bunele intenții, ci fiindcă astfel de intervenții fac bine ca să prevină răul – nu putem spune că am regretat înlăturarea lui Saddam. Cei care obiectează împotriva exercițiului unilateral de putere brută trebuie să-și amintească faptul că, în urmă cu zece ani, am fi fost încântați să vedem cum cineva – oricine – intervine unilateral ca să îi salveze pe tutsii rwandezi. Iar cei care, corect în opinia mea, scot în evidență consecințele nefaste ale amestecului, chiar cu cele mai bune intenții, în treburile altor țări, nu au făcut același lucru în cazurile în care ne-am fi dorit să vedem un astfel de amestec.

David Rieff nu are nici o soluție la aceste dileme – tonul dominant al ultimei sale cărți este de disperare dezabuzată.[119] Dar noua culegere de eseuri și articole recente are menirea, salutară, de a ne aminti cât de tulburătoare pot fi astfel de dileme. Mulți ani, Rieff a fost un susținător de frunte al intervenției umanitare complete – nu doar ca o compresă pe rănile lumii ci, la fel ca Paul Wolfowitz și alții, credea cu sinceritate în nevoia și posibilitatea de a provoca schimbări democratice în locurile cele mai urgisite de soartă. Rieff include în această culegere câteva dintre eseurile mai vechi în care insista cu mult patos pe intervenția Occidentului: în Africa, în Balcani și în alte locuri. Acum, așa cum recunoaște în postfața acelorași eseuri, nu mai e atât de sigur.

Lucrurile o iau razna, nu numai în Irak. Dreptul internațional – ca și ONU – a fost conceput într-o lume a statelor suverane, o lume în care războaiele izbucneau între țări, pacea se negocia între state, iar o preocupare majoră a statu-quo-ului de după cel de-al Doilea Război Mondial era garantarea inviolabilității granițelor și a suveranității. Războaiele din ziua de azi au loc, de regulă, în interiorul statelor. Deosebirile dintre a încheia pacea și a menține pacea – între intervenție, asistență și coerciție – sunt neclare, la fel ca și drepturile părților aflate în conflict și împrejurările în care instituțiile străine pot recurge la forță. În această lume nouă, derutantă, diplomați și

observatori occidentali bine-intenţionaţi s-au dovedit uneori incapabili să distingă între statele aflate în conflict – acţionând conform normelor diplomatice convenţionale – şi tiranii aflaţi la putere, cum ar fi liderii Sudanului. Negocierile cu aceştia duc de prea multe ori la colaborare şi chiar la complicitate.

Cât despre ONU („baba ştirbă, mereu pusă pe gâlceavă“, ca să-l citez pe Rieff), nu numai că nu poate preveni comportamentul criminal, dar, prin obsesia ei de a rămâne „imparţială“ şi a-şi proteja propriii oameni, uneori poate îndemna şi facilita crimele în masă. La Srebrenica, în iulie 1995, patru sute de militari olandezi sub egida ONU s-au dat politicos la o parte ca să îi lase pe Ratko Mladic şi voluntarii săi bosniaci sârbi să masacreze şapte mii de bărbaţi şi băieţi musulmani, adunaţi tocmai bine sub protecţia ONU într-o zonă „sigură“. Poate că acesta e un caz extrem – dar tocmai în astfel de împrejurări extreme instituţiile internaţionale de toate felurile, oricât de bine intenţionate ar fi, nu pot să nu se compromită, mai ales atunci când marile puteri din Consiliul de Securitate refuză să aprobe sprijinul armat corespunzător. Când organizaţiile caritabile private şi chiar înaltul comisar al ONU pentru refugiaţi ajută la transportul, adăpostirea şi hrănirea persoanelor dislocate cu forţa – fie în sudul Balcanilor, în estul Congoului sau în Orientul Mijlociu, acordă ajutorul atât de necesar sau facilitează un proiect de epurare etnică? De prea multe ori răspunsul este şi una, şi alta.

Rieff merge mai departe. Majoritatea agenţiilor umanitare, publice şi private, sunt prin definiţie pregătite să intervină în cazuri de urgenţă. În timpul unei crize, prioritatea lor este acordarea ajutorului imediat (şi protecţia propriilor angajaţi); au prea puţin timp sau disponibilitate pentru rezolvarea problemelor pe termen lung sau pentru calcule politice. În consecinţă, sunt vulnerabile: pot fi exploatate de victime (Rieff este pornit mai ales împotriva AEK – Armata de Eliberare din Kosovo – pe care a admirat-o, dar care acum îi pare că a fost mereu predispusă la violenţă şi hotărâtă să îi strămute pe sârbii care au mai rămas în Kosovo – cu nimic mai bună decât armata sârbă); în primul rând, pot fi exploatate de marile puteri de care practic depind astfel de entităţi umanitare şi de a căror cooperare au nevoie.

În măsura în care organizaţiile umanitare sunt un paravan pentru intervenţiile

armate de o legalitate îndoielnică şi care, inevitabil, atrag o sumedenie de critici, reputaţia şi credibilitatea lor morală au de suferit, mai ales în care nu întotdeauna îşi îndeplinesc scopurile. ONU, mai ales, riscă să devină, potrivit lui Rieff, un „birou colonial de facto al puterii SUA“ care face curat după invaziile americane şi e „folosit, de obicei, ca un fel de şerveţel absorbant“, ca să-l citez pe un oficial ONU dezamăgit, detaşat în Irak, cu care Rieff este perfect de acord. Afirmaţia poate părea un pic prea aspră. La urma urmei, agenţiile umanitare plasate în zonele de pericol ştiu, din experienţa lor amară, că singura şansă de a rămâne pe loc şi de a face bine cât de cât este să se dea de partea forţelor de ocupaţie sau a unui şef ori poliţist corupt.

Tonul deziluzionat al lui Rieff capătă astfel şi o nuanţă de cinism – „visele imperiale ale unor neo-conservatori americani precum [Max] Boot şi [Robert] Kagan au mai multă logică decât ezitările stângii umanitare“. Dar eseul său trădează o oarecare grabă, atât în prima variantă cât şi în cea republicată: în Kosovo, aflăm noi, „Occidentul a căzut, în cele din urmă, victimă modului superficial în care a tratat imperativul categoric al drepturilor omului“. Mai mult de-atât, puţin din ceea ce spune Rieff despre efectele nefaste ale implicării bine-intenţionate în treburile altor popoare reprezintă o noutate pentru cititori. Dar a fost o vreme când Rieff ar fi acceptat astfel de efecte secundare neplăcute ca pe o ilustrare a consecinţelor complexe ale curajului liberal: „Opţiunea noastră pentru noul mileniu“, scria el cu câţiva ani în urmă, „pare că se reduce la imperialism sau barbarie.“ După Războiul din Irak situaţia arată altfel şi autorul recunoaşte cu mâhnire că „Nu mi-am dat seama de măsura în care imperialismul este sau poate, cel puţin, să devină întotdeauna barbarie“.[120]

Rieff nu mai este împotriva intervenţiei umanitare. Dar crede că ar trebui să judecăm, pragmatic, fiecare caz, după meritele lui şi fără să ne facem iluzii: mai presus de orice, fără iluzii despre cât de mare poate fi schimbarea pe care sperăm să o facem şi cu ce preţ.[121] Autorul încă mai opinează că „noi“ ar fi trebuit să intervenim mai curând în Bosnia şi că tot „noi“ suntem de vină fiindcă am lăsat ca în Rwanda să se comită un genocid. Prin urmare, cum vom decide „noi“ când să stăm deoparte şi când să acţionăm? Şi cine sunt aceşti „noi“ cu responsabilitatea şi capacitatea de a evita astfel de catastrofe? „Comunitatea internaţională“ – care, în practică, înseamnă ONU şi diferitele ei agenţii umanitare şi forţe de menţinere a păcii? Rieff, un dezamăgit în

dragoste, disprețuiește clar ONU – „numai în context african, o instituție de mâna a doua ca ONU, considerată de cei care o cunosc bine ca o organizație indolentă, ar putea fi privită ca un centru de putere“ – dar nu are o soluție mai bună.

„De mâna a doua“? „Indolentă“? Disprețul lui Rieff este larg împărtășit. Un prestigios avocat, specializat în drepturile omului, care a lucrat pentru ONU în Africa, acuză organizația – și pe actualul ei secretar general, Kofi Annan – de „capitulare în fața răului“ acolo.[122] Neo-conservatorii catalogheaza demult ONU ca pe o organizație irelevantă: „ONU nu garantează nimic. Există doar în sens formal.“[123] Administrația Bush a nominalizat în mod voit drept ambasador la ONU o persoană care disprețuiește această instituție. Recent, un „comitet la nivel înalt“, numită de însuși secretarul general al ONU, recunoaște managementul defectuos al organizației în privința operațiunilor post-conflict și coordonarea precară a acesteia, risipa de bani și concurența inutilă dintre agenții.[124] Despre faimosul comitet care se ocupă de drepturile omului, se afirmă explicit că suferă de ceea ce s-ar putea numi, eufemistic, „un deficit de legitimitate“.

Dar problema fundamentală a ONU nu este nici ineficiența, nici corupția și nici „legitimitatea“ precară. Este slăbiciunea. ONU nu are puterea de a iniția intervenții internaționale fără unanimitatea Consiliului de Securitate, ai cărui membri permanenți (cinci) au toți drept de veto – și, cel puțin în cazul Statelor Unite, nu au ezitat să și-l exercite. Multă vreme, ONU a fost constrânsă de șahul etern al Războiului Rece, limitându-se la „rezoluții“ grandilocvente. Din 1990, totuși, ONU și agențiile sale au căpătat un rol mai important și o legitimitate internațională mai pregnantă ca factori de negociere, pacificare și menținere a păcii, la nivel mondial – reușindu-se ca, pentru sute de milioane de oameni din lumea întreagă, oportunitatea invadării Irakului de către America să depindă de succesul sau eșecul Washingtonului de a obține sprijinul unei a doua rezoluții a Consiliului de Securitate.[125]

Așa cum subliniază înaltul comitet, „chiar dacă utilizarea forței, autorizată în mod colectiv, nu constituie regula în ziua de azi, nu mai este nici excepția“. Ceea ce indică o a doua slăbiciune. Într-o lume în care încălcarea drepturilor cetățenilor de către propriile guverne a devenit motivul de frunte pentru intervenția armată, accentul pus de Carta ONU pe inviolabilitatea statelor

suverane vine ca o contradicţie. A pune faţă în faţă drepturile indivizilor cu prerogativele statelor nu e o provocare nouă (a constituit o preocupare de bază pentru Dag Hammarskjöld, secretarul general al ONU între 1953 şi 1961[126]). Dar ONU încă nu are resursele necesare, legale sau logistice, ca să îi poată răspunde. În primul rând, nu are o armată sau o poliţie înarmată proprie. De aceea, a preferat să se ţină departe de confruntările care au presupus utilizarea forţei, comitetul concluzionând că „cea mai mare sursă de ineficienţă în instituţiile noastre privind securitatea colectivă a fost, pur şi simplu, refuzul de a preveni cu toată seriozitatea utilizarea violenţei excesive“.

Acelaşi comitet scoate, însă, în evidenţă şi realizările ONU. Marele ei succes a constat în a-i convinge atât pe democraţi, cât şi pe tirani, de nevoia de a-şi asigura o doză de legitimitate prin obţinerea sau solicitarea aprobării ONU ca justificare a propriilor acţiuni. Prezenţa, astăzi, a forţelor ONU de menţinere a păcii în întreaga lume – din Bosnia până în Abhazia şi Timorul de Est – ar putea avea, din când în când, un rezultat paradoxal, nefast, dar absenţa lor, sau prezenţa într-un număr insuficient sau cu un mandat inadecvat, este aproape întotdeauna catastrofală. Acolo unde cuvântul ONU nu contează – fiindcă un stat puternic, autarhic, nu acceptă nici o ingerinţă în treburile interne (ca în Cecenia sau printre uigurii care populează vestul Chinei) – se întâmplă lucruri neplăcute. În general, palmaresul ONU nu este chiar atât de sărac. După cum conchide şi înaltul comitet:

Am descoperit că ONU a fost mult mai eficientă în abordarea ameninţărilor majore la adresa păcii şi a securităţii decât se crede.

Cei şaisprezece membri ai comitetului care trag această concluzie nu sunt un grup de stângişti umanitari plini de idealism. Printre ei se află patru foşti primi-miniştri, preşedintele ilustrului Grup pentru Crize Internaţionale (Gareth Evans, fost ministru de externe al Australiei), un fost ambasador britanic la ONU şi generalul Brent Scowcroft, consilier pe probleme de

securitate națională al primului președinte Bush. Pentru un comitet ONU, concluziile sunt de o luciditate revigorantă și, tocmai de aceea, trebuie privite cu toată seriozitatea. Rezumate, ar suna cam așa: în ziua de azi, există o „mare nevoie de un sistem internațional care să se supună exclusiv legii“. Un astfel de sistem internațional poate funcționa numai dacă este susținut de „resurse militare dislocabile“ și numai statele membre ale ONU le pot furniza organizației, agențiilor sale și angajaților acestora. Dacă se păstrează situația de acum, foarte curând va deveni evident, cum s-a întâmplat și la mijlocul anilor 1990, că „ONU a schimbat cătușele Războiului Rece cu cămașa de forță a automulțumirii statelor membre și a indiferenței marilor puteri“.

În același timp, sistemul internațional, așa cum îl știm noi, nu poate supraviețui dacă acele state membre separate preferă să-și utilizeze resursele în mod unilateral. În practică, există un singur stat membru al ONU care poate face acest lucru, repetat și la scară mondială, iar comisia la nivel înalt arată clar ce gândește despre această situație:

Într-o lume plină de amenințări potențiale percepute ca atare[127], riscul de a destabiliza ordinea globală, și norma non-intervenției pe care aceasta continuă să se bazeze, este, pur și simplu, prea mare pentru ca legalitatea acțiunii preventive unilaterale, opusă acțiunii colective, să mai fie acceptată.

Cu alte cuvinte, „noi“, din întrebarea mea referitoare la intervențiile viitoare, nu poate fi decât comunitatea internațională a națiunilor. Dar comitetul la nivel înalt a lui Kofi Annan înțelege prea bine realitatea vieții internaționale:

Dacă va exista un nou consens în privința securității, acesta trebuie să înceapă cu înțelegerea faptului că actanții din prima linie, care răspund amenințărilor cu care ne confruntăm, noi sau vechi, sunt, în continuare, țări absolut suverane.

II.

Și, astfel, cercul se închide și ajungem la punctul de la care am plecat. Există multe țări suverane. Dar numai una dintre acestea, SUA, are atât voința, cât și mijloacele prin care să susțină o intervenție armată internațională și să ajute la reușita ei. Acest lucru este evident de ceva timp, desigur. Departe de a constitui un motiv de îngrijorare pentru comunitatea internațională, a fost pentru mulți o garanție a stabilității. Statele Unite nu numai că par să aibă aceleași scopuri democratice și umanitare ale diverselor agenții și alianțe la a căror înființare au contribuit în 1945, ci au și fost conduse de o clasă de politicieni care au înțeles avantajul manifestării unei anumite rețineri, crezând, împreună cu Harry Truman, că

trebuie să recunoaștem cu toții că – indiferent cât de mare ar fi puterea noastră – trebuie să ne refuzăm pornirea de a face întotdeauna ce ne place.[128]

Bineînțeles că marile puteri nu sunt niște filantropi. Statele Unite nu au încetat niciodată să-și urmărească propriul interes, așa cum l-au înțeles administrațiile succesive. Dar, timp de zece ani după încetarea Războiului Rece, Statele Unite și „comunitatea internațională“ au părut, chiar și numai întâmplător, că împărtășesc același grup de interese și obiective; dominația militară a Americii a alimentat tot felul de vise liberale privind o lume mai bună. De unde și entuziasmul și speranțele anilor 1990 – de unde și deziluzia și furia de azi. Fiindcă Statele Unite conduse de președintele George W. Bush cu siguranță nu împărtășesc interesele și obiectivele comunității internaționale. Mulți membri ai comunității ar spune că aceasta se datorează faptului că Statele Unite s-au schimbat în multe privințe, unele chiar înspăimântătoare. Andrew Bacevich ar fi de acord cu remarca mea.

Bacevich este absolvent al Academiei Militare din West Point, veteran al Războiului din Vietnam și catolic conservator; acum conduce Facultatea de Relații Internaționale din cadrul Universității Boston. Astfel, și-a câștigat

dreptul de a se face ascultat chiar şi în cercurile de obicei imune la critică. Ceea ce scrie ar trebui să le pună pe gânduri. Argumentaţia lui este complexă, pornind de la o analiză detaliată a schimbărilor survenite în armata SUA după Războiul din Vietnam, de la militarizarea gândirii politice strategice până la rolul jucat de armată în cultura americană. Concluzia lui este clară. Statele Unite, scrie el, devin nu numai o ţară militarizată, ci şi o societate militarizată: o ţară unde puterea armată este sinonimă cu măreţia naţională, iar războiul, sau pregătirea de război, este singurul proiect comun exemplar.[129]

De ce ministerul apărării SUA păstrează, în acest moment, 725 de baze militare americane oficiale în afara ţării şi 969 în interior (ca să nu mai pomenim de numeroasele baze secrete)? De ce cheltuiesc Statele Unite mai mult pe „apărare“ decât toate celelalte ţări ale lumii luate la un loc? În definitiv, nu au duşmani declaraţi sau presupuşi pe care să îi intimideze sau să îi înfrângă cu rachete balistice à la „Războiul Stelelor“ sau „focoase nucleare“ atotdistrugătoare. Şi totuşi, această ţară este obsedată de război: zvonuri privind un eventual război, imagini de război, războiul „primei lovituri“, războiul preventiv, războiul „chirurgical“, războiul „profilactic“, războiul „permanent“. Aşa cum explica preşedintele Bush în cadrul unei conferinţe de presă din 13 aprilie 2004: „Această ţară trebuie să treacă la ofensivă şi să rămână în ofensivă“.

Dintre democraţii, numai în America soldaţii şi alţi membri ai forţelor armate purtători de uniformă apar în fotografii ale propagandei politice şi în filme pentru publicul larg. Numai în America civilii îşi cumpără vehicule militare cu care îşi fac cumpărăturile în supermarketurile din suburbii. Într-o ţară care nu mai e fruntea în majoritatea realizărilor de excepţie, războiul şi războinicii au devenit ultimele simboluri constante ale dominaţiei americane şi ale stilului de viaţă american. „Prin comparaţie, adevăratul avantaj al Americii se pare că stă în război“, scrie Bacevich.

Bacevich descrie bine rădăcinile intelectuale ale cultului agresiunii terapeutice – citându-i, printre alţii, pe inimitabilul Norman Podhoretz (America are o misiune internaţională şi, de aceea, nu trebuie să „mai vină acasă“). În plus, rezumă motivele reale ale obsesiei faţă de război – cu originea în ceea ce va deveni lupta din ce în ce mai disperată a ţării de a

controla rezervele de combustibil. Statele Unite consumă 25% din întreaga producție mondială anuală de petrol, dar rezervele proprii reprezintă mai puțin de 2% din cele globale. Acestei lupte Bacevich îi dă numele de al Patrulea Război Mondial: lupta pentru supremație în regiunile strategice, bogate în surse de energie, precum Orientul Mijlociu și Asia Centrală.[130] A început spre sfârșitul anilor 1970, cu mult înainte de încheierea oficială a „celui de-al Treilea Război Mondial“ (adică Războiul Rece).

Pe acest fundal, „războiul global împotriva terorii“ din zilele noastre e doar o bătălie, poate doar un intermezzo, între bătăliile practic fără număr pe care Statele Unite vor fi chemate (sau și le va impune) să le ducă. Aceste bătălii vor fi câștigate fiindcă Statele Unite au monopolul celor mai avansate arme – pe care poporul american le poate accepta fără probleme întrucât, după părerea lui Bacevich, aceleași arme, mai ales cele care asigură supremația aeriană, au conferit din nou războiului o „respectabilitate estetică“. Dar războiul în sine nu are un final previzibil.

Ca fost militar, Bacevich este îngrijorat de militarizarea constantă a relațiilor externe ale Americii și de coruperea valorilor militare tradiționale în războaie de cucerire și ocupație. Și e clar că nu suportă aventurile motivate ideologic ale Washingtonului peste hotare: beneficiile nesigure obținute de străini sunt cu mult mai mici decât costurile morale ale Statelor Unite.[131] Căci grija cea mai mare a lui Bacevich e legată de ce se întâmplă în țară. Într-o societate militarizată, șansele ca o opinie să fie acceptată scad inevitabil. Opoziția față de „comandantul suprem“ este imediat catalogată drept lezmajestate; critica devină trădare. Nici o națiune, scria Madison în 1795, iar Bacevich e cu totul de acord, „nu-și poate păstra libertatea într-o stare de război continuă“.[132] „Dominația totală“ începe ca un clișeu al Pentagonului și sfârșește ca un proiect pus în operă.

Deși cred că Bacevich are dreptate când spune că războiul este marea problemă, climatul politic american actual nu poate fi explicat numai prin acest cult al armelor. Venerația pe care ne-republicanii o manifestă față de „liderul“ nostru prezidențial face americanii să nu poată vedea conduita țării lor așa cum o văd cei din afară. Ultimul raport al organizației Amnesty International – care nu surprinde cu nimic restul lumii, dar care e respins și

luat în râs de preşedintele Bush – este un exemplu edificator.[133] Statele Unite „predau“ (adică îi răpesc şi îi dau pe mâna altora) suspecţi celebri altor state, pentru a fi interogaţi şi torturaţi în afara jurisdicţiei SUA şi departe de presa americană. Printre ţările cărora le pasăm această sarcină se numără Egiptul, Arabia Saudită, Iordania, Siria (!), Pakistanul şi Uzbekistanul. Acolo unde acest lucru e mai greu de realizat, importăm experţi în interogatorii: în septembrie 2002, o „delegaţie“ de chinezi a fost invitată să participe la „interogarea“ unor deţinuţi uiguri închişi la Guantánamo.

În centrele de interogare şi în închisorile americane din Irak, Afghanistan şi Guantánamo Bay, au fost ucişi cel puţin douăzeci şi şapte de „suspecţi“. Numărul nu include „asasinatele cu ţintă precisă“ extrateritoriale şi extrajudiciare; o practică inaugurată de Benito Mussolini odată cu uciderea fraţilor Rosselli în Normandia (1937), aplicată cu vigoare de Israel, iar acum adoptată de administraţia Bush. Raportul Amnesty International enumeră şaizeci de presupuse practici de încarcerare şi interogare aplicate în mod obişnuit în centrele de detenţie ale SUA, cu deosebire la cel din Guantánamo. Printre acestea se numără scufundarea în apă rece pentru a simula înecul, raderea forţată a părului de pe faţă şi corp, aplicarea şocurilor electrice asupra unor părţi ale corpului, umilirea (de exemplu, urinarea pe suspecţi), violarea suspecţilor, batjocorirea credinţei religioase, suspendarea de cătuşe, obosirea fizică până la epuizare (de exemplu, prin căratul bolovanilor) şi simulacrele de execuţii.

Oricare dintre aceste practici, sau chiar toate, sună cunoscut celor care studiază Europa de Est în anii 1950 şi America Latină în anii 1970 şi 1980 – inclusiv prezenţa „personalului medical“. Anchetatorii americani au venit, însă, cu ceva nou. Una dintre tehnicile folosite este înfăşurarea forţată a suspecţilor – şi a Coranului – în steaguri israeliene: un gest generos faţă de singurul nostru aliat necondiţionat, dar calculat să convingă o nouă generaţie de musulmani din lumea întreagă să pună semnul egal între SUA şi Israel şi să urască cele două ţări la fel de mult.

Toate aceste practici – şi multe, multe altele folosite, de obicei, în Guantánamo, în Kandahar şi Bagram, în Afghanistan, în al-Qaim, Abu Graib şi în alte părţi din Irak – încalcă flagrant Convenţiile de la Geneva şi Convenţia ONU împotriva torturii, la care şi Statele Unite sunt semnatare (în

ianuarie 2002, chiar şi Serviciul de Informaţii Secrete al Marii Britanii şi-a avertizat personalul din Afghanistan să nu ia parte la „tratamentul inuman sau degradant“ al prizonierilor de război aplicat de aliaţii americani, în caz contrar fiind pasibil de pedeapsă).[134]

Aceleaşi practici încalcă şi legile SUA. „Gaura neagră legală“, care le justifică printr-un cinism de ultimă speţă, este că, din moment ce sunt aplicate unor cetăţeni străini pe un teritoriu asupra căruia Statele Unite nu au suveranitate (scop pentru care suntem gata să recunoaştem că Guantánamo Bay aparţine Cubei), ies de sub jurisdicţia americană. Cei 70 000 de deţinuţi din afara Statelor Unite pot fi încarceraţi fără să poată comunica pe toată durata războiului global împotriva terorii – care ar putea dura decenii.

*

Poate că aspectul cel mai sumbru al acestei poveşti macabre este dispreţul nedisimulat cu care administraţia Bush răspunde la critici. În parte fiindcă însăşi critica a devenit ceva neobişnuit. Cu rare excepţii – mai ales admirabilul Seymour Hersh în The New Yorker – este evident că presa americană nu a reuşit să înţeleagă ameninţarea exercitată de această administraţie, darămite să reacţioneze într-un fel sau altul. Forţate să tacă, ziarele şi televiziunile din Statele Unite au permis puterii executive să ignore legile şi să încalce drepturile omului în absenţa oricărei opoziţii. Departe de a sfida un guvern omnipotent, jurnaliştii de investigaţie au fost complici activi înainte de Războiul din Irak, răspândind veşti despre armele de distrugere în masă. Experţi şi comentatori au clamat războiul şi au strâmbat din nas – cum fac şi în continuare – la criticile din afară sau la aliaţii care sunt de altă părere. Amnesty International şi alte grupuri străine care se ocupă de drepturile omului fac acum treaba unei mass media supuse şi linguşitoare.

De aceea nici nu e de mirare că administraţia şi cei care o slujesc tratează publicul (inclusiv Congresul) cu atâta dispreţ. În cadrul audierilor din Senat, în ianuarie 2005, înainte de a fi numit ministru de justiţie al SUA, Alberto Gonzales s-a chinuit să le explice senatorilor că, din moment ce Convenţia

internaţională împotriva torturii este subordonată legilor SUA, al paisprezecelea amendament al Constituţiei SUA se aplică numai statelor şi nu guvernului federal, iar cel de-al cincilea amendament nu se aplică străinilor deţinuţi în afara ţării, Statele Unite nu au nici o obligaţie legală privind „tratamentul nemilos, inuman sau degradant faţă de străinii de peste hotare“. Oameni mărunţi, fără de lege...

În martie 2005, în Strategia de Apărare Naţională a SUA, se anunţa că „forţa noastră ca stat-naţiune va continua să fie încercată de cei care folosesc o strategie a duşmanului slab prin atacuri în forurile internaţionale, prin procese judiciare şi prin terorism“. Cel puţin aşa aflăm cine credem că ne sunt duşmanii. Şi, totuşi, secretarul de stat, Condoleezza Rice, a declarat în aceeaşi lună, pe 14 martie 2005, că „prea puţini din lumea aceasta... ştiu cât de mult preţ punem pe instituţiile internaţionale şi pe domnia legii“. Mda.

III.

Istoricii şi experţii care se entuziasmează la ideea Imperiului American au uitat prea repede că înainte de naşterea unui imperiu trebuie să moară o republică. În ultimă instanţă, nici o ţară nu se poate purta ca o putere imperială – brutal, disprețuitor, ilegal – în străinătate şi, în acelaşi timp, să păstreze valorile republicane acasă. Căci e o mare greşeală să crezi că instituţiile singure vor salva o republică de la abuzurile puterii spre care imperiile duc inevitabil. Nu instituţiile fac sau desfac republicile, ci oamenii. Iar, în Statele Unite de azi, oamenii (bărbaţi şi femei) care fac parte din clasa politică a ţării au dat greş. Congresul pare neajutorat atunci când încearcă să împiedice concentrarea puterii în mâinile executivului; mai mult de-atât, cu puţine excepţii, a contribuit activ şi chiar cu aplomb la acest proces.

Justiţia o duce puţin mai bine.[135] „Opoziţia loială“ este prea loială. Din partea Partidului Democrat speranţele sunt slabe. De teamă să nu fie acuzat că încalcă înțelegerea privind „ordinea“ şi „securitatea“, liderii formaţiunii se străduiesc acum să îi emuleze şi chiar să îi întreacă pe republicani prin

atitudinile lor agresive. Senatorul Hillary Clinton, candidatul probabil al partidului pentru alegerile prezidenţiale din 2008, a fost văzută ultima oară cum se prosternează în faţa Comitetului de Acţiune Politică Americano-Israelian.[136]

La marginea imperiului SUA, în Bratislava sau Tbilisi, visul Americii republicane încă mai trăiește, precum lumina aproape stinsă a unei stele îndepărtate, muribunde. Dar, chiar și acolo, umbrele îndoielii încep să crească. Amnesty International citează câteva cazuri de deținuți care „pur și simplu, nu și-au închipuit că americanii se pot purta astfel“. Acestea sunt cuvintele întocmai pe care mi le-a spus un prieten albanez în Macedonia – și albanezii macedoneni au motive întemeiate să se considere printre prietenii cei mai buni și admiratorii necondiționați ai Americii. Recent, la Madrid, un înalt diplomat spaniol, cu înclinații conservatoare, s-a exprimat astfel:

Sub Franco am crescut cu un vis despre America. Visul acela ne-a încurajat să ne imaginăm și mai târziu să construim o altfel de Spanie, mai bună. Desigur, toate visele dispar – dar nu toate visele se transformă în coșmaruri. Noi, spaniolii, știm destule despre coșmarurile politice. Ce se întâmplă cu America? Cum explicați Guantánamo?[137]

Americanii au o încredere impresionantă în invulnerabilitatea republicii lor. Majoritatea nici nu concep ca țara lor să cadă în mâinile unei oligarhii pline de ipocrizie; mai mult de-atât, după cum scrie Andrew Bacevich, resping ideea că sistemul lor politic „este fundamental corupt și funcționează contrar spiritului democrației autentice“. Dar secolul XX le-a învățat pe aproape toate celelalte popoare ale lumii să fie mai puțin sigure. Iar când străinii se uită de peste ocean la Statele Unite, ceea ce văd e departe de a-i liniști.

Fiindcă există un precedent în istoria modernă a Occidentului, când o țară al cărei lider recurge constant la umilirea conaționalilor și la amenințarea lor cu restrângerea libertăților publice, cu un guvern care face politică de stat din războiul permanent și își torturează dușmanii politici prin intermediari, cu o clasă conducătoare care urmărește scopuri sociale menite să dezbine,

invocând „valorile“ naţionale, cu o cultură care îşi afirmă destinul unic şi superioritatea şi venerează bravura militară, cu un sistem politic în care partidul dominant manipulează regulile de procedură şi ameninţă să schimbe legea pentru a-şi impune voinţa, în care jurnaliştii sunt forţaţi să-şi recunoască erorile şi să facă penitenţă în public. În special europenii au cunoscut acest regim în trecutul apropiat şi au un termen special pentru el. Acest termen nu este „democraţie“.

Una dintre implicaţiile umbrei care se lasă peste republica americană este că scurta perioadă a intervenţiei internaţionale consensuale se apropie de sfârşit. Aceasta nu are nici o legătură cu contradicţiile sau cu paradoxurile acţiunilor umanitare, ci este consecinţa discreditării Statelor Unite. Oricât de greu le-ar veni americanilor să priceapă, o mare parte din lume nu mai vede Statele Unite ca pe o forţă a binelui. America face lucruri greşite şi se împrieteneşte cu cine nu trebuie. Cu siguranţă, în timpul Războiului Rece, Statele Unite au sprijinit şi regimuri dictatoriale. Dar, pe atunci, exista o anumită logică în opţiunile ei: Washingtonul dădea o mână de ajutor dictatorilor anti-comunişti fiindcă purta un Război Rece anti-comunist – raison d’état. Astăzi, ne aliniem cu cei mai brutali tirani ai lumii într-un război îndreptat în mod explicit împotriva terorii şi a tiraniei. Încercăm să impunem un simulacru de democraţie dintr-un transportor blindat care merge cu 80 de kilometri pe oră şi căruia îi spunem libertate. Ceea ce e prea de tot. Lumea îşi pierde încrederea în America.

Aceasta, şi David Rieff e primul care recunoaşte, nu e deloc o veste bună, fiindcă la baza neo-conservatorismului se află un adevăr incontestabil: bunăstarea SUA este de o importanţă inestimabilă pentru sănătatea întregii lumi. Dacă Statele Unite se golesc de conţinut şi devin o imensă carapace militară fără suflet sau substanţă democratică, nu ne aşteaptă nimic bun. Numai Statele Unite pot duce povara acţiunilor umanitare (adesea chiar la propriu). Am văzut deja ce se întâmplă atunci când Washingtonul ezită, cum a făcut în Rwanda şi cum face acum în Darfur. Sigur, dacă Statele Unite încetează să mai fie credibile ca forţă a binelui, lumea nu se va opri. Alţii vor continua să protesteze şi să facă faptele bune cu speranţa că, în cele din urmă, America îi va ajuta. Dar lumea va deveni mai sigură pentru tirani şi escroci –

și în țările lor și în afara acestora.

Într-adevăr, Statele Unite nu mai sunt credibile astăzi: reputația și poziția lor au ajuns la un minim istoric și sunt puține șanse să se reabiliteze foarte curând. Iar la orizont nu se întrevede nimeni care să le ia locul: europenii nu vor putea face față provocării. Rezultatul sumbru al ultimelor referendumuri din Franța și Olanda pare să fi eliminat Uniunea Europeană ca actor internațional eficient, pentru mulți ani de acum înainte. Chiar dacă Războiul Rece a rămas în urmă, la fel a rămas și momentul de speranță de după el. Anarhia internațională, evitată cu atâtea eforturi de două generații de oameni de stat americani luminați, s-ar putea să ne cuprindă din nou. Președintele vede „libertatea“ în marș. Aș vrea să îi împărtășesc optimismul. Din păcate eu nu văd decât semne rele.

Acest eseu a apărut prima dată în The New York Review *of Books, în iulie 2005, ca recenzie la At the Point ofa Gun: Democratic Dreams and Armed Intervention, de David Rieff; The New American Militarism: How Americans Are Seducedby War,* de Andrew J. Bacevich; O lume mai sigură: responsabilitatea *noastră comună, Raport întocmit de Înaltul Comitet* Consultativ al Secretarului General al ONU, în 2003, pe tema amenințărilor, provocărilor și schimbării; și Guantánamo and Beyond: The Continuing Pursuit of Unchecked *Executive Power, de Amnesty International.*

[118] Tony Judt, „The Wrong War at the Wrong Time“, New York Times, 20 octombrie 2002.

[119] David Rieff, At the Point of a Gun: Democratic Dreams and Armed Intervention, New York, Simon & Schuster, 2005

[120] Pentru un rezumat recent al isprăvilor noastre în Irak, vezi, de exemplu, Zvi Bar'el, „Why Isn't Iraq Getting on Its Feet?“, Haaretz, 3 iunie 2005. Autorul conchide că „dimensiunile reale ale corupției instituționalizate sub ocupația americană, iar acum sub conducerea noului guvern irakian, s-ar putea să nu le cunoaștem niciodată. Anchetatorii nu se duc pe teren pentru a culege informații fiindcă asta ar însemna să-și riște viața, iar miniștrii noului guvern irakian și-au numit prieteni apropiați în posturile din subordine pentru a fi siguri de loialitatea lor“.

[121] Acesta este și mesajul cărții The Dark Sides of Virtue: Reassessing International Humanitarianism (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004), de David Kennedy, avocat, specialist în dreptul internațional, profesor la Harvard. Kennedy îi acuză pe umanitariștii internaționali – avocați, medici, agenții, observatori ai alegerilor etc. – de fetișizarea propriilor structuri și reguli. Aceștia sunt prea ușor tentați, sugerează el, să-și idealizeze (și să-și idolatrizeze) propria activitate, consecința fiind că își ignoră sau minimalizează atât rezultatele frecvent nefaste ale eforturilor depuse – furnizând alibiuri dictatorilor și altor indivizi, cu interese proprii – cât și opusul, soluțiile și politicile mai radicale care le depășesc atribuțiile.

[122] Kenneth Cain, „How Many More Must Die Before Kofi Quits?“, The Observer (Londra), 3 aprilie 2005. Faptul că ONU a capitulat în fața răului în Rwanda este de necontestat – vezi Roméo Dallaire, Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda (New York: Carroll and Graf, 2004), și recenzia lui Guy Lawson în The New York Review, 26 mai 2005. Dar nu numai Kofi Annan și colegii lui din cadrul ONU sunt de condamnat – o mare parte din responsabilitate trebuie căutată la Bruxelles, Paris și Washington.

[123] Charles Krauthammer, „The Unipolar Moment“, Foreign Affairs, vol. 70, p. 25, citat în Andrew Bacevich, The New American Militarism, p. 84.

[124] Raport al Înaltului Comitet Consultativ al Secretarului General asupra problemelor legate de amenințări, provocări și schimbări, O lume mai sigură: responsabilitatea noastră comună, New York, Națiunile Unite, 2004

[125] Lucru pe care Statele Unite nu l-au putut asigura fără să accepte recomandarea inspectorilor ONU și să permită continuarea inspecțiilor, cu care administrația Bush nu a fost de acord.

[126] Vezi, de exemplu, Kennedy, The Dark Sides of Virtue, p. 258.

[127] Comisia menționează șase categorii de amenințări la adresa comunității internaționale, „terorismul“ fiind doar una. Celelalte cinci sunt amenințări de ordin social și economic (de exemplu, sărăcia și degradarea mediului înconjurător), conflictele interstatale, conflictele interne (inclusiv genocidul și alte crime), proliferarea, pierderea sau utilizarea armelor chimice, biologice ori nucleare, și crima organizată transnațională.

[128] Public Papers of the Presidents of the United States: Harry S. Truman, 1945 (U.S. Government Printing Office, 1961), p. 141.

[129] Andrew J. Bacevich, The New American Militarism: How Americans Are Seduced by War, New York, Oxford University Press, 2005

[130] Ne aflăm în Orientul Apropiat, sugerează el, cam pentru același motiv pentru care Winston Churchill și-a îndemnat colegii să instaleze Marea Britanie acolo, cu o sută de ani în urmă, când navele britanice au schimbat combustibilul de la cărbune la petrol: „dominație“. Winston S. Churchill, The World Crisis (1923), p. 136, citat de Bacevich, The New American Militarism, p. 191.

[131] Poate că, din acest motiv, Bacevich nu este corect față de generalul Wesley Clark, învinuindu-l pentru modul în care a condus un război (cel din Kosovo), dar și pentru consecințele acestuia, asupra căruia Clark a avut un control foarte limitat. Pentru o perspectivă diferită, vezi David Halberstam, War in a Time of Peace: Bush, Clinton and the Generals (New York: Scribner, 2001).

[132] „Organizațiile militare supradimensionate“, după cum amintea națiunii

generalul Washington în discursul de rămas bun, „sunt în detrimentul libertății… și, mai ales, extrem de ostile libertății republicane“.

[133] Amnesty International, Guantánamo and Beyond: The Continuing Pursuit of Unchecked Executive Power, 2005

[134] Vezi Guantánamo and Beyond: The Continuing Pursuit of Unchecked Executive Power, p. 90.

[135] Raportul Amnesty International oferă numeroase exemple bine documentate în care judecători numiți după anul 2000 dau, de obicei, sentințe favorabile tratamentului aplicat de administrație deținuților implicați în „Războiul împotriva Terorii“.

[136] În discursul său din 24 mai 2005, ținut în fața Comitetului reunit al acțiunii politice americano-israeliane, Clinton s-a folosit de ocazie ca să condamne Siria, Iranul, Hamasul, Hazbollahul și „structurile de teroare“ ale palestinienilor, susținând, în același timp, cu entuziasm, tema conferinței anuale a organizației: „Israelul. O valoare americană“.

[137] Conversație la Real Instituto Elcano, Madrid, 14 octombrie 2004.

CAPITOLUL 19

ESTE SOARTA ONU PECETLUITĂ?

ONU este un subiect mult prea controversat. Aduceți vorba despre organizație în Statele Unite (mai ales în Washington) și foarte probabil o veți auzi legată de cuvinte precum „scandal“, „risipă“ și „eșec“; imaginea populară a unei excrescențe internaționale costisitoare, o bază de reproducere a inerției, a sinecurelor și a oportuniștilor, un impediment în calea atingerii cât mai eficiente a interesului național american. În aceste cercuri, ONU este, în cel mai bun caz, o idee bună care „s-a răsuflat“.

În alte părți, însă, e la fel de probabil să vi se amintească de anvergura nemaipomenită a ONU: prin diversele ei agenții în domeniul populației, mediului înconjurător, al agriculturii, dezvoltării, învățământului, medicinii, al grijii față de refugiați etc., ONU încearcă să rezolve crize umanitare și să răspundă la provocări pe care majoritatea occidentalilor nici nu și le-ar imagina. Apoi e vorba și de menținerea păcii: militarii ei cu căști albastre, observatorii de la granițe, instructorii de poliție, observatorii alegerilor, inspectorii arsenalelor de arme, etc., fac din ONU o forță de pacificare și de menținere a păcii deloc mai redusă decât toate trupele americane desfășurate în Irak. Văzută din această perspectivă, lumea ar fi un loc mult mai nesigur dacă ONU nu ar exista.[138]

Faptul că ONU e atât de controversată i-ar fi surprins pe fondatorii ei – îndeosebi pe cei americani, destul de mulți. În 1945, lumea s-a arătat entuziasmată de un proiect ale cărui scopuri și justificare păreau mai mult decât evidente. Înseși dimensiunile catastrofei pe care statele-națiuni ale lumii o atrăseseră asupra lor sugerau motive de optimism: guvernele și popoarele se învățaseră minte să nu mai lase ca așa ceva să se întâmple din nou. ONU,

Carta și agențiile sale aveau să fie mijloacele lor de prevenire. Neajunsurile Ligii Națiunilor puteau fi îndepărtate, iar statele suverane puternice puteau acționa prin ONU, nu pe lângă sau împotriva organizației.

Șase decenii mai târziu, ONU are, neîndoielnic, probleme. Una dintre ele a fost prezentă încă de la început. După ravagiile provocate de nazism, ai cărui lideri supraviețuitori erau judecați la Nürnberg pentru, printre altele, faptul că „au proiectat, au pregătit, au inițiat și au pornit un război de agresiune“, fondatorii ONU au accentuat dreptul statelor suverane de a se asigura împotriva amestecului din afară – inclusiv, mai puțin în împrejurări ieșite din comun, a amestecului din partea ONU. Articolul II, paragraful 7 sună astfel: „Nimic din ceea ce prevede prezenta Cartă nu va autoriza ONU să intervină în probleme care țin fundamental de jurisdicția unui stat“.

ONU a fost gândită și să fie mult mai proactivă decât Liga Națiunilor în a-i împiedica pe conducători și guverne să persecute cetățeni și alte persoane în cadrul propriilor granițe. În timp, prerogativele ONU au inclus și respectarea de către statele membre a drepturilor omului și ale minorităților – a căror încălcare putea duce, în mod legitim, la o intervenție internațională. Această aparentă contradicție între suveranitate și internaționalism a fost constant exacerbată de extinderea ca număr de state membre, multe dintre acestea persecutându-și cetățenii în mod curent[139], dar și de creșterea numărului de state cu o administrație coruptă, unde natura suveranității nu mai este clară.

În anii 1990, în Haiti, Somalia, Bosnia sau Rwanda, iar astăzi în Irak și Sudan, cu cine să trateze ONU? Cu conducătorul local, un criminal notoriu? Cu însuși regimul vinovat de criză? În era globalizării, odată cu apariția corporațiilor multinaționale și a altor agenți economici, care nu sunt state, dar care depășesc multe state la capitolul bogăție și influență, și când cele mai grave abuzuri sunt adesea opera actanților nestatali, funcțiile de bază ale statului clasic au devenit relative și nu mai este clar cine și cum le îndeplinește.[140] În astfel de vremuri, care este rolul ONU, o idee și o instituție cu originea, după cum îi sugerează și numele, în epoca statelor-națiuni?

În comparație cu aceste dileme urgente, s-ar putea presupune că problemele cu care se confruntă și s-a confruntat mereu ONU (ca orice birocrație uriașă)

în combaterea eficientă şi în eliminarea nepotismului şi a mitei nu ar domina dezbaterea privind rolul acestei organizaţii în lume. Dar ar fi greşit. Încă din anii în care Joe McCarthy acuza ONU că ar fi agent al influenţei comuniste, există comentatori americani mult prea bucuroşi să arunce cu noroi în instituţie. Ultimul şi cel mai dur atac, dintr-un lung şir, vine din partea lui Eric Shawn, care se consideră „reporter".[141]

Shawn, ca mulţi alţi critici implacabili ai ONU, vrea chipurile binele organizaţiei: „Mă alătur celor mulţi care se declară profund deziluzionaţi că un ideal nobil s-a transformat într-un bastion al aroganţei şi, prea des, al pasivităţii".[142] Acest preambul elegant lasă curând locul unei „analize" virulente a listei de fărădelegi comise sub egida ONU. ONU „colcăie de o incompetenţă abjectă". „Ambasadorii ONU şi personalul organizaţiei trăiesc pe picior mare, se bucură de tot felul de beneficii şi nu plătesc nici un fel de taxe". Autorul acordă o atenţie libidinoasă „militarilor din trupele de menţinere a păcii... care violează sau întreţin relaţii sexuale de bună voie cu fetiţe de doisprezece ani" – idee rezumată astfel pe supracopertă: „felul în care activişti ONU transformă în mod repetat copiii în obiecte sexuale" – şi adoptă un ton de un dispreţ suveran de fiecare dată când se referă la Kofi Annan, „şeful bandei ONU".

În spatele acestei tirade înverşunate – care reproduce fidel tonul şi prejudecăţile canalului Fox News, patronul domnului Shawn – există, totuşi, un scop serios. Ceea ce dispreţuiesc Shawn şi confraţii lui este obstacolul reprezentat de ONU în calea înfăptuirii obiectivelor americane, în primul rând a invadării Irakului. Ideea ca o ţară sau un grup de ţări să aibă curajul de a nu răspunde chemării Americii la război îl înfurie foarte tare pe domnul Shawn. Faptul că un membru al Consiliului de Securitate – Franţa – a votat împotriva eforturilor Washingtonului de a obliga comunitatea internaţională să se alinieze în spatele său îl aduce în pragul apoplexiei: refuzul Franţei şi al altora de a trimite încă 100000 de militari „ca să ajute Irakul să devină sută la sută stabil" e „un act de trădare faţă de poporul irakian", „cel mai elocvent exemplu de irelevanţă politică şi morală a ceea ce reprezintă cu adevărat ONU".

Nu numai francezii sunt luaţi în colimator, desigur. În opinia lui Shawn, întreaga organizaţie urmăreşte să le ia banii americanilor, în acelaşi timp,

sprijinindu-le duşmanii şi afectându-le, astfel, interesele. Conducerea ONU este visceral antiamericană. Probele care îl incriminează pe englezul Mark Malloch Brown, secretarul general adjunct al ONU, ilustrează din plin metoda adoptată de autor. În 1983, Malloch Brown a candidat (fără succes) din partea Partidului Social Democrat la alegerile parlamentare. Douăzeci de ani mai târziu, în 2003, Partidul Liberal Democrat din Marea Britanie – succesorul defunctului Partid Social Democrat – a votat împotriva deciziei lui Tony Blair de a trimite trupe în Irak. QED. Cartea e plină de personaje gen Malloch Brown, cu trecutul la fel de pătat:

ONU nu ar trebui iertată pentru rolul jucat în război doar fiindcă în Irak au fost organizate, în sfârşit, alegeri democratice. Americanii merită răspunsuri de la cei care ocupă clădirea dreptunghiulară din New York care dă spre East River.

Opusculul lui Shawn are un aer de respectabilitate: este publicat de o filială a editurii Penguin Books şi pe copertă e un text de Rudolph Giuliani.[143] Autorul aminteşte cu mândrie legăturile pe care le are cu oameni precum Charles Hill, un fost diplomat, acum profesor la Yale şi sursa câtorva panseuri lipsite de eleganţă. Dar UN Exposed este, de fapt, doar un exerciţiu de distrugere a reputaţiei unei organizaţii şi de exprimare a furiei şoviniste, deghizat în jurnalism. Dacă ar fi analizat problemele ONU cu seriozitate, lui Eric Shawn i-ar fi fost mai de folos ca, în timp ce vizita New Haven, să discute cu Paul Kennedy.

The Parliament of Man, ultima carte a profesorului Kennedy, este o introducere cuprinzătoare şi accesibilă în istoria, misiunile şi dilemele ONU.[144] Este un eseu serios, fascinant, scris de un specialist care, chiar dacă menţionează cu grijă neajunsurile organizaţiei, nu pierde niciodată din vedere adevărul mai mare, surprins în ultimele fraze: „ONU“, scrie el, „a adus mari beneficii generaţiei noastre şi, cu hotărâre şi generozitate civică din partea noastră, a celor care o putem ajuta în continuare, va aduce beneficii şi copiilor şi nepoţilor noştri“.

Prima impresie pe care ţi-o face cartea lui Kennedy, ca şi excelenta descriere, semnată de James Traub, a ultimilor ani petrecuţi de Kofi Annan în funcţie, este că ONU se bucură de eforturile neprecupeţite ale conducerii sale. Recent, valoarea angajaţilor în posturile de răspundere din serviciul public sau din diplomaţie a scăzut, dat fiind că salariile şi şansele oferite de sectorul privat îi îndepărtează pe tineri de o carieră în serviciul public. ONU, însă, a continuat să atragă funcţionari publici deosebit de talentaţi şi de dedicaţi profesiei. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în primii ani de existenţă a organizaţiei, când era condusă de oameni de stat precum Dag Hammarskjöld şi Ralph Bunche şi coopta idealişti ca Brian Urquhart (primul ofiţer britanic care a pătruns în Bergen-Belsen) şi René Cassin (juristul francez care a elaborat Declaraţia Universală a Drepturilor Omului din 1948).

La fel se întâmplă şi acum. Secretarii generali sunt politicieni internaţionali de diverse calibre (nici Kurt Waldheim şi nici Boutros Boutros-Ghali nu s-au acoperit de glorie[145]). Dar guvernul care s-ar putea lăuda că beneficiază de serviciile lui Lakhdar Brahimi (şeful misiunii ONU în Afghanistan, din octombrie 2001 până în ianuarie 2005), Mohamed ElBaradei (directorul general al Agenţiei Internaţionale pentru Energia Atomică din 1997), Mary Robinson (înalt comisar ONU pentru drepturile omului, 1997–2002), Louise Arbour (succesoarea ei şi fost procuror şef al tribunalelor penale internaţionale pentru fosta Iugoslavie şi Rwanda), răposatul Sergio Vieira de Mello sau Jean-Marie Guéhenno (şeful operaţiunilor ONU de menţinere a păcii, începând din octombrie 2000) – sau însuşi Kofi Annan, cel mai impresionant secretar general de la Hammarskjöld încoace – s-ar considera extrem de norocos.[146]

Ce a realizat ONU? În primul rând, a supravieţuit. Ideea unei agenţii internaţionale menite să rezolve conflicte şi probleme este veche, cu rădăcini în visele kantiene ale secolului al XVIII-lea despre Pacea Perpetuă. Primele reprezentări, parţiale – Crucea Roşie Internaţională (fondată în 1864), Conferinţele de Pace de la Haga, din 1899 şi 1907, care au dus la Convenţiile de la Geneva, şi Liga Naţiunilor – nu au avut legitimitatea şi, mai ales, forţa de a se impune într-o lume a statelor-naţiuni belicoase. ONU, prin contrast, a profitat de pe urma echilibrului de forţe din timpul Războiului Rece şi a decolonizării, ambele procese transformând-o într-o agora, într-un for pentru dezbaterea problemelor internaţionale; şi a fost binecuvântată, de la început şi

până de curând, cu susținerea Statelor Unite.

ONU a beneficiat, dacă acesta e cuvântul potrivit, și de pe urma creșterii constante a responsabilităților internaționale pe care nimeni altcineva nu a vrut să și le asume, „prunci abandonați la ușa ONU în miez de noapte“, după cum spune Kennedy: din Congo, în 1960, prin Somalia, Cambodgia, Rwanda și Bosnia, în anii 1990, până în Timorul de Est, Sierra Leone, Ethiopia-Eritrea și (din nou) Congo în zilele noastre. Multe dintre aceste misiuni au dat greș și toate au costat o grămadă de bani. Dar ne amintesc, cu toată seriozitatea, motivul pentru care avem nevoie de o organizație internațională de un fel sau altul. Și constituie cele mai vizibile inițiative ale ONU.

De fapt, există mai multe organizații ale Națiunilor Unite, ramura politică și cea militară (Adunarea Generală, Consiliul de Securitate, operațiunile de menținere a păcii) fiind cele mai cunoscute. Altele sunt: UNESCO (Organizația pentru Educație, Știință și Cultură, fondată în 1945); UNICEF (Fondul de Asistență Umanitară și Dezvoltare a Copiilor din lumea întreagă, 1946); OMS (Organizația Mondială a Sănătății, 1948), UNRWA (Agenția de Ajutorare a Palestinienilor Refugiați în Orientul Apropiat, 1949), UNHCR (Înaltul Comisariat pentru Refugiați, 1950), UNCTAD (Conferința pentru Comerț și Dezvoltare, 1963) și ICTY (Tribunalul Penal Internațional pentru Fosta Iugoslavie, 1993). Astfel de organisme transnaționale nu includ programe interguvernamentale administrate sub egida ONU și nici nu cuprind numeroasele agenții din teritoriu, specializate în rezolvarea anumitor crize. Printre acestea se numără UNGOMAP (Misiunea bunelor oficii pentru Afghanistan și Pakistan care a monitorizat cu succes retragerea trupelor sovietice de acolo), UNAMSIL (Misiunea din Sierra Leone, 1999), UNMIK (Misiunea din Kosovo, 1999) și multe altele, mai vechi sau mai noi.

O mare parte din activitatea acestor organisme este de rutină. Iar sarcinile „mai ușoare“ ale ONU – rezolvarea problemelor legate de sănătate, de mediul înconjurător, ajutorarea femeilor și a copiilor pe timp de criză, instruirea fermierilor, instruirea cadrelor didactice, oferirea unor mici împrumuturi, monitorizarea încălcării drepturilor – sunt preluate, cu aceeași eficiență, de agenții naționale sau non-guvernamentale, deși, în majoritatea cazurilor, numai la îndemnul ONU sau în urma unei inițiative ONU. Dar într-o lume în care statele își pierd inițiativa în fața unor actanți non-statali, precum UE sau

corporaţiile multinaţionale, sunt multe lucruri care nu s-ar întâmpla deloc dacă nu ar fi făcute de ONU sau de reprezentanţii ei – Convenţia organizată de UNICEF pentru drepturile copilului este un exemplu elocvent.[147] Şi, chiar dacă aceste organizaţii sunt costisitoare, trebuie să ne amintim că UNICEF, de exemplu, dispune de un buget mult mai mic decât cel al multor companii internaţionale.

ONU lucrează cel mai bine atunci când toată lumea îi recunoaşte legitimitatea. Când monitorizează alegeri sau armistiţii, de pildă, ONU este adesea singurul interlocutor extern ale cărui bune intenţii şi autoritate de drept sunt recunoscute de toate părţile implicate. Acolo unde nu se întâmplă aşa ceva – ca în Srebrenica, în 1995 – apare dezastrul, întrucât trupele ONU nu pot folosi forţa nici ca să se apere, nici ca să intervină pentru a-i proteja pe alţii. Reputaţia ONU privind imparţialitatea şi buna credinţă este astfel, pe termen lung, bunul ei cel mai de preţ. Fără acesta, organizaţia e doar un alt instrument în mâna unuia sau mai multor state puternice şi e disprețuită ca atare. Refuzul, în 2003, al Consiliului de Securitate de a autoriza dezastruosul război pornit de SUA împotriva Irakului a salvat ONU de la discreditarea totală în ochii majorității celorlalte țări.

Problemele practice cu care se confruntă ONU şi care o împiedică să răspundă întotdeauna aşteptărilor sunt uşor de enumerat. Tot ce întreprinde costă bani, iar ONU are bani numai dacă statele membre sunt dispuse să îi dea. Secretarul general şi personalul acestuia, să nu uităm, nu fac decât să se supună dorinţelor membrilor. ONU nu are nici armată şi nici poliţie proprie. În trecut, Olanda, țările scandinave şi Canada („Nordul preocupat“), împreună cu o mână de alte state, precum Polonia, Italia, Brazilia şi India, au furnizat ONU trupe bine instruite şi echipate. Astăzi, însă, un contingent ONU e trimis mai degrabă de ţări mai sărace din Africa sau Asia, care au nevoie de banii ONU, dar ai căror militari sunt lipsiţi de experienţă, indisciplinaţi şi nu întotdeauna bine văzuţi de cei pe care au fost trimişi să îi ajute.[148] Şi, desigur, pentru fiecare criză e nevoie de un alt contingent.

Evident, dacă, mai nou, vrea să-şi exercite „dreptul de a proteja“ – care nu a fost prevăzut iniţial – ONU are nevoie de o armată proprie (după cum a propus Brian Urquhart, printre alţii).[149] Aşa cum stau lucrurile acum, chiar şi

atunci când Consiliul de Securitate este de acord să autorizeze o misiune militară, secretarul general trebuie să înceapă o rundă interminabilă de negocieri și de rugăminți pentru a obține bani, militari, polițiști, asistenți medicali, arme, camioane și provizii. Fără un ajutor ca acesta, organizația are mâinile legate: în 1993, numai cheltuielile cu menținerea păcii au depășit întregul buget anual al ONU cu peste 200%. Și, drept urmare, intervențiile unui singur stat (francezii în Coasta de Fildeș sau Ciad, britanicii în Sierra Leone) sau ale unei sub-coaliții ONU, cum a fost atacul NATO asupra Serbiei în 1999, vor continua să fie soluțiile mai rapide și mai eficiente într-o criză decât ONU.[150]

Consiliul de Securitate, comitetul executiv al ONU, constituie el însuși una dintre cele mai dificile probleme. Majoritatea membrilor sunt stabiliți prin rotație, dar cei cinci membri permanenți nu s-au schimbat din 1945. Statutul special al SUA, China și Rusia (fosta URSS) nu este văzut cu ochi buni, dar nici atacat. Pe de altă parte, multe țări își exprimă iritarea cu privire la privilegiile de care se bucură, în continuare, Marea Britanie și Franța. De ce nu le-ar lua locul Germania? Sau doar o singură țară europeană, prin rotație? Nu ar trebui să fie cel puțin încă un membru: Brazilia, de exemplu, India sau Nigeria, corespunzător schimbărilor prin care a trecut lumea din 1945? Francezii mai sunt păsuiți datorită poziției lor împotriva Războiului din Irak, salutată de multe alte state, dar obiecțiile rămân.

Întrucât e greu de ajuns la un acord legat de reformarea Consiliului de Securitate – nimeni nu vrea să renunțe la dreptul de veto, iar adăugarea altor membri cu drept de veto ar complica și mai mult lucrurile – anumite probleme sunt endemice. Atât timp cât China (și, uneori, Rusia) preferă să protejeze drepturile „suverane“ ale unor regimuri criminale, precum cel din Sudan, cu care face afaceri, ONU nu va putea interveni pentru a împiedica genocidul din Darfur. Atât timp cât Statele Unite își exercită dreptul de veto asupra rezoluțiilor Consiliului de Securitate care sunt critice la adresa Israelului, ONU nu va putea face nimic în Orientul Mijlociu. Chiar și atunci când membrii Consiliului de Securitate cad de acord – cum s-a întâmplat anul trecut, în august, când au cerut încetarea focului în Liban – refuzul unui singur membru puternic (în acest caz, SUA) de a-și obliga clientul să se conformeze este suficient pentru a anihila voința întregii comunități internaționale.

Mulţi critici ar răspunde că acest lucru se întâmplă fiindcă nu există o comunitate internaţională. Maşinăria Consiliului de Securitate şi a Adunării Generale (parlamentul ONU) este, potrivit lui James Traub, care, în general, priveşte cu înţelegere întreaga situaţie, „paralitică“.[151] Reprezentanţii statelor lumii vin la New York ca să se pronunţe şi să ia decizii, dar nu se poate spune că alcătuiesc o „comunitate“ de interese şi scopuri comune; şi chiar dacă ar fi, ONU nu ar putea să le împlinească. De aici şi vocile tot mai insistente care cer „reforme“. Dar ce înseamnă asta? ONU are nevoie de multe lucruri. Îi trebuie, desigur, minţi luminate care să anticipeze şi să analizeze crizele mult mai bine. Trebuie să devină mai eficientă în luarea şi punerea în aplicare a unor decizii mai înţelepte; ar putea renunţa la comitetele şi programele care se suprapun, ar putea simplifica regulamentele, legislaţia, ar putea reduce numărul conferinţelor şi cheltuielile. Şi trebuie să fie mult mai conştientă decât a fost până acum de propria incompetenţă şi corupţie. După cum a recunoscut însuşi Kofi Annan, administrarea ONU este „o problemă... şi trebuie reformată“.

Dar reformarea practicilor ONU ar însemna reformarea conduitei statelor membre. Toată lumea, de la Statele Unite la cel mai mărunt stat subsaharian, are o agendă de lucru şi un interes legitim şi puţine ţări şi-ar sacrifica propriul avantaj pentru ţelurile mai înalte ale întregii comunităţi. Astfel, accentul tradiţional pe „distribuirea geografică echitabilă“ (în detrimentul competenţei), atunci când se aleg membrii unui comitet, îşi are meritele lui: ajută la protejarea statelor mici, periferice, de dictatele statelor bogate şi ale coaliţiilor marilor puteri. Dar a dus şi la înfiinţarea unei Comisii a drepturilor omului, cu Sudanul ca membru plin, cât şi la infama declaraţie UNESCO, din 1978, care chema la limitarea libertăţii presei. Kofi Annan însuşi avertiza recent că noul Consiliu pentru drepturile omului (printre ai cărui membri actuali se numără Azerbaidjanul, Cuba şi Arabia Saudită) se va discredita rapid dacă se va axa aproape în exclusivitate pe încălcarea drepturilor de către Israel, ignorând „încălcarea gravă a drepturilor şi din partea altor state“. Dar impedimentele rămân.[152]

Din păcate, cel mai mare impediment îl constituie cel mai puternic şi principalul contributor al ONU, Statele Unite. În ultimul an, s-a acordat o

mare atenţie personalităţii extrem de antipatice a ambasadorului american la ONU, John Bolton. Bolton este – sau a fost (preşedintele Bush a renunţat, în cele din urmă, să îi extindă interimatul) – un obstacol semnificativ în calea funcţionării fără probleme a ONU pe mai multe paliere. După cum arată James Traub, eforturile reale de a aplica reforme instituţionale şi procedurale în ultimii doi ani au fost constant torpilate de Bolton şi de personalul său, care solicitau „reforme administrative masive“, dar blocau orice compromis care le-ar fi facilitat.

În realitate, Bolton a alcătuit o coaliţie de facto, cu state precum Zimbabwe, Belarus şi altele, care au propriile motive să pună bețe în roate ONU şi să o țină departe de treburile lor interne. Şi, fiindcă Statele Unite nu au dat nici un pas înapoi în recentele negocieri privind reforma Consiliului pentru drepturile omului, stabilirea comisiilor de pacificare sau a unui nou regim de dezarmare la nivel internaţional, ţările care, altfel, ar fi fost constrânse să cedeze teren (cu deosebire, Iranul şi Pakistanul) nu au avut nici o reţinere în a respinge reguli mai stricte, de exemplu, în domeniul neproliferării. Statele membre (mai ales cele europene), care au încercat să renunţe la suveranitatea naţională neîngrădită pentru un regim legal internaţional mai util sau un set de reguli eficient pentru acţiunile concertate, s-au trezit că sunt mereu în minoritate.

Bolton nu numai că s-a opus unei reforme efective a ONU, ci s-a şi folosit de fiecare prilej pentru a-şi exprima disprețul față de instituția în sine, catalogând-o drept „incapabilă“ şi „irelevantă“[153], plasându-şi, astfel, ţara într-o companie cel puţin ciudată. După ce Statele Unite au votat împotriva unei moţiuni a Consiliului de Securitate din decembrie 2006, care condamna Israelul pentru uciderea a nouăsprezece civili palestinieni în Beit Hanoun, Adunarea Generală a ONU (unde nu există voturi contra) a aprobat un text prin care doar îşi exprima „regretul“ față de pierderile de vieţi omeneşti. Statele Unite s-au opus, însă, şi acestei moţiuni, alături de aliaţii lor obişnuiţi – Israel, Palau şi Insulele Marshall – şi, de această dată, Australia. La începutul aceluiaşi an, când propunerile pentru un Consiliu pentru drepturile omului reformat au ajuns, în sfârşit, obiect de dezbatere în cadrul Adunării Generale, 188 de ţări au votat pentru implementarea lor. Patru voturi au fost împotrivă: Israel, Insulele Marshall, Statele Unite şi Belarus.

Chiar dacă stilul personal al lui Bolton este ieşit din comun, voturile lui au fost date în numele şefilor din Washington. O vreme s-a crezut că antipatia extremă a lui Bolton faţă de ONU nu reprezenta, de fapt, opinia oficială a Americii; chipurile, Condoleezza Rice îl „parcase“ pe Bolton în clădirea ONU ca să nu tulbure apele în Washington. Dar, chiar dacă ar fi fost adevărat, aceasta demonstrează doar că secretarul de stat al SUA şi colegii săi au un respect şi mai mic faţă de ONU decât s-a crezut până acum; trimiterea lui Bolton acolo a fost interpretată mai ales ca o expresie calculată a disprețului față de ONU.[154]

Într-adevăr, Bolton nu a fost problema, ci doar simptomul. „Atitudinea lui belicoasă“, modul în care a descris ONU ca pe o „zonă crepusculară“, obiceiul de a numi tratatele mai degrabă „obligaţii politice“ decât obligaţii legale, pot părea doar nişte provocări retorice venite din partea unui bătăuş de meserie; dar, de fapt, acestea reflectă o schimbare radicală în relaţiile Americii cu restul lumii. Preşedinţi americani, de la Truman la Clinton, au apreciat, în general, că Statele Unite puteau obţine multe de la ONU – sprijin politic, aprobare internaţională, acoperire legală – în schimbul unor cheltuieli modeste şi al unor compromisuri. Acum ne opunem tuturor concesiilor, oricât de mici ar fi ele. Ceea ce este o noutate. În timpul Războiului Rece, domnul Hruşciov a fost cel care a bătut cu pantoful în masă, la ONU; Moscova a fost cea care a restricţionat fiecare iniţiativă ONU şi s-a opus vehement oricăror constrângeri asupra „drepturilor“ ei suverane. Acum Washingtonul joacă acest rol – un semn revelator nu de putere, ci (ca şi în cazul sovieticilor) de slăbiciune.[155]

O Americă irascibilă, care aşteaptă ca ONU să mănânce după ea şi, în general, să facă minuni, dar care nu vrea deloc să îi furnizeze mijloacele de a se comporta ca atare şi e dispusă oricând să îi submineze credibilitatea, este un handicap insurmontabil şi o sursă principală a neajunsurilor pe care comentatorii americani le deploră. Scandalurile din trecutul recent al ONU, pe care s-a bătut multă monedă – cu deosebire escrocheria „petrol contra hrană“ – sunt mai puţin importante; cu siguranţă au făcut mai puţin rău (şi au generat mult mai puţine câştiguri ilicite) decât oricare dintre scandalurile corporatiste recente din Statele Unite, Australia sau de prin alte părţi; ca să nu mai pomenim de nivelul corupţiei şi al furturilor, necalculat încă, din timpul şi de după Războiul din Irak. Dar scandalurile mai mari – neputinţa ONU de

a opri catastrofa din Bosnia, incompetența de care a dat dovadă în Rwanda, pasivitatea ei în cazul Darfur – pot fi puse pe seama reticenței (sau chiar mai mult) marilor puteri, inclusiv a Statelor Unite.[156]

Prin urmare, este soarta ONU pecetluită, să meargă pe drumul Ligii Națiunilor, atât de pe nedrept demonizată? Probabil că nu. Dar soarta Ligii este un memento al lipsei de dorință continue a Statelor Unite de a învăța lecțiile istoriei din ultima sută de ani. La urma urmei, secolul XX a fost favorabil Statelor Unite, iar credința că ceea ce a funcționat bine în trecut va funcționa bine și în viitor este adânc înrădăcinată în mintea americanului. În schimb, nu este o întâmplare faptul că aliații noștri europeni – pentru care secolul XX a fost o catastrofă traumatică – sunt înclinați să accepte ideea că nu lupta, ci cooperarea este condiția necesară a supraviețuirii – chiar și cu prețul unei suveranități limitate. Numai militarii britanici căzuți în Bătălia de la Passchendaele, din 1917, au depășit numărul tuturor militarilor americani care și-au pierdut viața în ambele războaie mondiale. Armata franceză a pierdut de două ori mai mulți oameni decât au pierdut americanii în Războiul din Vietnam, și asta doar în șase săptămâni de luptă, în 1940. Italia, Polonia, Germania și Rusia au pierdut mai mulți militari și civili în Primul Război Mondial – și, din nou, în cel de-al Doilea – decât au pierdut Statele Unite în toate războaiele purtate pe teritorii străine (în cazul Rusiei, într-o proporție de 1 la 10 în ambele războaie). Asemenea contraste te fac să vezi lumea cu alți ochi.

Astfel, în ziua de azi, numai un diplomat american ar fi surprins spunând, sau chiar gândind că, așa cum spune doamna Rice, „lumea e într-o mizerie de nedescris și cineva trebuie să se ocupe de curățarea ei“.[157] Dar, potrivit consensului internațional mai larg, tocmai fiindcă „lumea e într-o mizerie de nedescris“ – și, din cauza unor experiențe oribile, cu entități care se oferă să se ocupe de „curățarea“ ei – cu cât avem mai multe plase de siguranță și mai puține mături noi, cu atât șansele noastre de supraviețuire sunt mai mari. Aceasta a fost cândva și viziunea unei elite diplomatice americane – generația lui George Kennan, Dean Acheson și Charles Bohlen – mult mai bine informată asupra realităților și a perspectivelor internaționale decât bărbații și femeile care se ocupă de politica externă a SUA în acest moment.

Kennan și contemporanii săi au înțeles ceva ce le-a scăpat succesorilor lor.

Într-o lume în care majoritatea statelor şi a popoarelor, în cea mai mare parte a timpului, consideră că este benefic a se conforma legilor şi convenţiilor internaţionale, cei care disprețuiesc sau încalcă legile pot avea un avantaj de moment – pot face unele lucrurile pe care alţii nu le pot face. Dar, pe termen lung, suferă o mare pierdere: devin paria sau – ca în cazul SUA – sunt intens antipatizate şi privite cu neîncredere, chiar dacă prezenţa lor este inevitabilă. Astfel, influenţa lor, fie în interiorul instituţiilor internaţionale pe care le ignoră, fie în afara lor, nu poate decât să scadă, lăsându-le doar cu forţa cu care să-şi reducă la tăcere criticii.

Dacă Statele Unite revin la sentimente mai bune – dacă, aşa cum s-a exprimat Kofi Annan într-un discurs de rămas bun, ţinut la Biblioteca Truman din Independence, Missouri, SUA, revin la conducerea comunităţii mondiale – vor trebui să înceapă prin a recunoaşte, cum spunea Eisenhower, că „în pofida defectelor, în pofida eşecurilor pe care le putem invoca împotriva ei, ONU reprezintă în continuare speranţa cea mai bine organizată a omului de a înlocui câmpul de luptă cu masa negocierilor“. În Europa, această idee a prins rădăcini după ce europenii au petrecut treizeci de ani torturând şi ucigând zeci de milioane de alţi europeni; atât timp cât au torturat şi au ucis doar nişte „băştinaşi“ din colonii, atitudinile s-au schimbat prea puţin.

Aici, în Statele Unite, în clipa în care scriu aceste rânduri, moartea a mai bine de trei mii de militari americani în Irak a impresionat marele public; dar uciderea a sute de mii de irakieni l-a lăsat aproape rece. Clişeul prin care Washingtonul încearcă să-şi salveze reputaţia este că numai irakienii sunt de vină pentru catastrofa prin care trece ţara lor: noi ne-am dat tot interesul, dar irakienii nu s-au ridicat la înălţimea aşteptărilor noastre. Şi, în timp ce Statele Unite continuă (cu aprobarea deplină a Congresului) să trimită suspecţi în alte ţări pentru a fi torturaţi în aşa-numitul „Război împotriva Terorii“, noi nu vrem să ne schimbăm opinia despre virtuţile unui tribunal internaţional sau despre primatul dreptului internaţional.

În concluzie, pare puţin probabil ca înfrângerea umilitoare din Războiul din Irak să schimbe opinia multor americani despre virtuţile cooperării internaţionale. Altceva, însă, ar putea să o influenţeze, fiindcă în secolul XXI există o experienţă internaţională pe care cetăţenii şi politicienii americani nu

pot să nu o împărtășească, plenar, cu restul lumii, oricât de puține lucruri ar ști și oricât de îngust ar gândi despre ea. În timpul vieții multor cititori ai acestui eseu, lumea se va apropia tot mai repede de o catastrofă ecologică.

Nu e deloc o coincidență faptul că cele două țări vinovate de această perspectivă – China și SUA – sunt și cei doi membri ai Consiliului de Securitate cel mai puțin înclinați spre acțiuni colective; și nu e deloc o surpriză faptul că omul pe care l-au ales să îi succeadă lui Kofi Annan în funcția de secretar general al ONU este Ban Ki-moon, din Coreea de Sud, o persoană care până acum nu s-a făcut remarcată prin abordarea unor subiecte incomode sau prin luări de poziție. Primele lui declarații, mai ales cea echivocă, referitoare la oportunitatea executării lui Saddam Hussein, nu au fost deloc liniștitoare. Cert este că, în deceniile următoare, vom avea de a face cu dezastre „naturale“, secetă, foamete, inundații, război pentru resurse, migrații, crize economice și pandemii regionale la o scară nemaiîntâlnită.

Statele individuale nu vor avea nici mijloacele, nici (din cauza globalizării) autoritatea practică de a limita daunele sau de a acoperi pierderile. Actanți sub-statali, precum Crucea Roșie sau Medici fără Frontiere, în cel mai bun caz, vor aplica doar comprese. „A acționa împreună cu alții“ – mantra post-Bush, la modă acum – va fi total insuficientă: simplele coaliții ale celor care vor (sau ale celor care se supun) vor fi lipsite de putere. Vom fi siliți să recunoaștem autoritatea și conducerea celor care știu ce trebuie făcut. Pe scurt, va trebui să acționăm prin intermediul altora: în colaborare, în cooperare și fără să ne referim prea mult la interese naționale separate sau la constrângeri, care oricum își vor pierde o mare parte din înțeles. Datorită ONU și diverselor ei agenții, cum ar fi OMS, scrie Paul Kennedy, deja „am înființat mecanisme internaționale de avertizare, evaluare, reacție și coordonare pentru momentele în care statele vor intra în conflict sau se vor prăbuși“. Va trebui să învățăm să aplicăm toate acestea în clipa în care nu numai state, ci societăți întregi se vor confrunta cu colapsul sau eșecul, când nici măcar americanii nu vor avea opțiunea liniștitoare a luptei împotriva „lor“ „acolo“, ca să nu fie nevoiți să lupte împotriva lor „aici“.

ONU, „unică și de neînlocuit“, este tot ce am realizat în ideea unei capacități colective pentru a răspunde la o astfel de criză, când, în sfârșit, ne vom da seama de ea. Dacă nu am avea deja o astfel de organizație, probabil că nu am

şti cum să o inventăm acum. Dar o avem şi, în anii care vor veni, ne vom considera norocoşi că am moştenit deciziile fondatorilor ei, dacă nu chiar şi optimismul lor. Şi, astfel, vestea cea bună este că, în ultimă instanţă, valoarea ONU va fi demonstrată – de fapt, o va demonstra singură, chiar şi în condiţiile în care sediul ei (spre marea uşurare a lui Eric Shawn şi a amicilor lui) va trebui să se mute de pe malul East River din Manhattan, pe măsură ce apele din jurul oraşului New York cresc inexorabil. Vestea cea proastă, desigur, este că – după cum ne aminteşte Keynes – în ultimă instanţă, vom fi cu toţii morţi.

Acest eseu a apărut prima dată în The New York Review *of Books, în februarie 2007, ca recenzie a cărţilor* *The UN Exposed: How the United Nations Sabotages America's Security and Fails the World, de Eric Shawn, The Parliament of Man: The Past, Present, and Future of the United Nations,* de Paul Kennedy, şi The Best Intentions: Kofi Annan and the UN *in the Era of American World Power, de James Traub.*

---

[138] Vezi, în general, Michael W. Doyle şi Nicholas Sambanis, Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006).

[139] În 1945, au fost 50 de membri fondatori; acum sunt 191.

[140] Pentru câteva dintre implicaţiile pierderii de către statul modern a controlului funcţiilor de bază, vezi Arjun Appadurai, Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger (Durham, NC: Duke University Press, 2006).

[141] Site-ul pe care Shawn își face reclamă poate fi găsit la http://www.ericshawnnewsman.com.

[142] Eric Shawn, The UN Exposed: How the United Nations Sabotages America's Security and Fails the World, New York, Sentinel, 2006

[143] Alte prezentări sunt de la Ann Coulter, Jesse Helms și Christopher Hitchens („ONU a început să semene cu una dintre republicile bananiere care domină atât de multe dintre sesiunile și comitetele sale").

[144] Paul Kennedy, The Parliament of Man: The Past, Present, and Future of the United Nations, New York, Random House, 2006

[145] Kennedy, generos până la naivitate, este mult prea amabil cu Boutros-Ghali care nu a luat deloc în serios criza din Bosnia și al cărui reprezentant în zonă – Yasushi Akashi – a fost complet depășit de situație.

[146] Despre Annan, și în plus față de cartea lui James Traub recenzată aici, vezi noua biografie semnată de Stanley Meisler, Kofi Annan: A Man of Peace in a World of War (Hoboken, NJ: Wiley, 2007). Într-un discurs ținut în cadrul Consiliului de Securitate, pe 12 decembrie, Annan a insistat pentru o rezolvare urgentă a crizei israeliano-palestiniană. Demonstrația lui calmă, convingătoare, face de rușine clișeele (sau, mai rău, lipsa de reacție) „liderilor" lumii de azi. Un fragment din discursul său apare la p. 48, din numărul din 15 februarie 2007 al publicației The New York Review of Books.

[147] Numai doi membri ONU au refuzat să ratifice această convenție: Somalia… și Statele Unite.

[148] Neputința trupelor Uniunii Africane de a se impune în Darfur este un exemplu elocvent – deși aici guvernul sudanez a fost cel care a insistat pe un contingent ne-occidental, știind foarte bine (și dorindu-și acest lucru) că se va dovedi ineficient în stoparea masacrelor.

[149] Între 1945 și 1988, ONU a inițiat treisprezece operațiuni de menținere a păcii. Între 1988 și 1995, a inițiat alte nouăsprezece, mai ales în Balcani, Africa și Orientul Mijlociu, urmate de multe altele. Despre apariția și

implicațiile acestei funcții neanticipate a ONU, vezi James Dobbins et al., The UN's Role in Nation-Building: From the Congo to Iraq (Santa Monica, CA: Rand, 2005).

[150] Problema bugetului pentru operațiunile de menținere a păcii trebuie tratată în mod rațional. În 2006, toate operațiunile de menținere a păcii inițiate de ONU au costat 5 miliarde de dolari. Aventura americană în Irak este estimată de către comisia de buget a Congresului la mult mai mult de atât – 6 miliarde de dolari pe lună.

[151] James Traub, The Best Intentions: Kofi Annan and the UN in the Era of American World Power, New York, Farrar, Straus and Giroux, 2006

[152] Vezi „Annan Calls for Anti-Terror Strategy Built on Human Rights", Financial Times, 9/10 decembrie 2006.

[153] În 2001, ca subsecretar de stat al SUA responsabil cu controlul armamentului și securitatea internațională [sic], Bolton a dat peste cap o conferință ONU despre comerțul ilicit cu arme mici și ușoare; la conferință a fost însoțit de membri ai asociației naționale pentru dreptul de a deține arme de foc.

[154] Rămâne de văzut dacă nominalizarea ambasadorului Zalmay Khalilzad în locul lui Bolton reprezintă o schimbare radicală sau doar una formală.

[155] În primii ani, activitatea Consiliului de Securitate a fost afectată mai ales de vetoul sovieticilor. În ultimii ani, Statele Unite sunt cele care se opun cel mai des. Din 1972, au respins mai bine de treizeci de rezoluții ale Consiliului de Securitate care criticau Israelul și alte câteva zeci privind alte controverse, de la Africa de Sud până la dreptul internațional.

[156] Pentru o analiză deloc binevoitoare a eșecului Secretariatului ONU de a-și înfrunta contributorii în momentele cheie, vezi Adam LeBor, „Complicity with Evil": The United Nations in the Age of Modern Genocide (New Haven: Yale University Press, 2006).

[157] Condoleezza Rice, pe atunci consilier pe probleme de securitate națională, în toamna anului 2002. Vezi Jeffrey Goldberg, „Breaking Ranks: What

Turned Brent Scowcroft Against the Bush Administration?“, The New Yorker, 2 noiembrie 2005.

CAPITOLUL 20

CE-AM ÎNVĂȚAT, DACĂ AM ÎNVĂȚAT CEVA?

Secolul XX de-abia a trecut și deja conflictele și realizările, idealurile și temerile lui alunecă ușor în anonimatul amintirilor răstălmăcite. În Occident, ne-am grăbit să ne dispensăm, ori de câte ori a fost posibil, de bagajul instituțional, intelectual și economic al secolului XX și i-am încurajat și pe alții să facă la fel. După evenimentele din 1989, cu o încredere fără margini și fără să ne gândim prea mult, am întors spatele secolului XX și am pășit curajos în următorul, blindați cu jumătăți de adevăr iluzorii: triumful Occidentului, sfârșitul Istoriei, momentul american unipolar, marșul ineluctabil al globalizării și piața liberă.

Credința că trecutul e trecut și prezentul e prezent a devenit mult mai populară acum decât dogmele și instituțiile defuncte ale comunismului din epoca Războiului Rece. În anii 1990, și din nou după 11 septembrie 2001, am fost frapat nu doar o singură dată de o insistență perversă a contemporanilor mei de a nu dori să înțeleagă contextul dilemelor prezente, de acasă și din afară; de a nu dori să asculte cu mai multă grijă ce au spus mințile mai înțelepte din deceniile trecute; de a încerca mai degrabă să uite decât să-și amintească, să nege continuitatea și să proclame noutatea orice de câte ori li se ivește ocazia. Insistăm prea mult pe ideea că trecutul nu prea are ce să ne învețe. Lumea noastră, afirmăm noi, este o lume nouă; riscurile și, în aceeași măsură, șansele pe care le oferă sunt fără precedent.

Poate că nu e o surpriză. Trecutul recent este cel mai greu de cunoscut și de înțeles. Mai mult de-atât, din 1989, lumea trece printr-o transformare ieșită din comun, iar astfel de transformări sunt întotdeauna neliniștitoare pentru cei care își amintesc cum erau lucrurile înainte. În deceniile de după Revoluția

Franceză, douceur de vivre a dispărutului ancien régime a fost regretată de comentatorii mai în vârstă. Un secol mai târziu, evocările și memoriile despre Europa de dinainte de Primul Război Mondial se refereau (și încă se mai referă) la o civilizație pierdută, o lume ale cărei iluzii fuseseră practic spulberate: „Niciodată nu vom mai avea o astfel de inocență“.[158]

Dar există o diferență. Contemporanii se prea poate să fi regretat Revoluția Franceză. Dar, cu siguranță, n-au uitat-o. O mare parte din secolul al XIX-lea, europenii au rămas cu obsesia cauzelor și a sensului mișcărilor sociale care au început în 1789. Dezbaterile filosofice și politice ale Iluminismului nu au pierit în focurile revoluției. Dimpotrivă, Revoluția și consecințele ei au fost, în mare măsură, atribuite aceluiași Iluminism care a fost considerat – atât de admiratori, cât și de detractori – drept sursa recunoscută a dogmelor politice și a programelor sociale din secolul următor.

La fel, în timp ce, după 1918, toți au fost de acord că situația s-a schimbat pentru totdeauna, lumea ce trebuia să apară după război era concepută sau contestată în umbra lungă a experienței și gândirii secolului al XIX-lea. Economia neoclasică, liberalismul, marxismul (și copilul său vitreg, comunismul), „revoluția“, burghezia și proletariatul, imperialismul și „industrialismul“ – componentele lumii politice a secolului XX – erau toate artefacte ale secolului al XIX-lea. Chiar și cei care, împreună cu Virgina Woolf, credeau că „în sau în preajma lunii decembrie 1910, caracterul uman s-a schimbat“ – că mișcările culturale din Europa sfârșitului de secol transformaseră total termenii schimburilor intelectuale – au cheltuit multă energie în dezbaterea teoriilor predecesorilor lor.[159] Trecutul atârna greu deasupra prezentului.

*

Astăzi, prin contrast, ne raportăm la secolul trecut destul de lejer. Pentru a fi siguri, îl amintim peste tot: sanctuare, inscripții, „situri ale patrimoniului național“, chiar și parcuri pe teme istorice sunt toate amintiri ale „Trecutului“. Dar secolul XX pe care am preferat să îl comemorăm este mult

prea defocalizat. Majoritatea copleșitoare a locurilor ce amintesc oficial de secolul XX sunt fie declarat nostalgic-triumfaliste – care laudă oameni celebri și celebrează victorii faimoase – fie, din ce în ce mai mult, sunt locuri ce amintesc de suferințele unora dintre semenii noștri.

Secolul XX este, astfel, pe cale de a deveni un palat al memoriei morale: o Cameră a Ororilor Istorice cu scopuri pedagogice, ale cărei puncte de atracție se numesc „München“, „Pearl Harbor“, „Auschwitz“ sau „Gulag“, „Armenia“, „Bosnia“ sau „Rwanda“, cu „11 septembrie“ ca un fel de coda superfluă, un PS sângeros pentru cei care au uitau lecțiile secolului sau nu le-au învățat. Problema cu această reprezentare lapidară a secolului trecut, drept o epocă de o grozăvie fără precedent pe care, slavă Domnului, am lăsat-o în urmă, nu este descrierea – a fost, într-adevăr, o epocă în multe privințe înfricoșătoare, o epocă a brutalității și a suferințelor în masă, poate neegalată în istorie. Problema este mesajul: că totul e în urma noastră acum, că sensul ei e clar și că, acum, putem intra – nederanjați de erorile trecutului – într-o altfel de epocă, mai bună.

Dar o astfel de comemorare oficială nu ne face să înțelegem mai bine trecutul. E doar un înlocuitor, un surogat. În loc să îi învățăm istoria, îi plimbăm pe copii prin muzee și memorialuri. Mai rău, îi încurajăm să vadă trecutul – să îi vadă lecțiile – prin vectorul suferințelor strămoșilor. Astăzi, interpretarea „obișnuită“ a trecutului recent este alcătuită din mai multe fragmente de trecuturi separate, fiecare (evreu, polonez, sârb, armean, german, asiatic-american, palestinian, irlandez, homosexual...) marcat de propriile victime.

Mozaicul astfel obținut nu ne leagă de un trecut comun, ci ne separă de el. Oricât de stângaci ar fi fost predată istoria națională la școală, oricât de subiectiv ar fi fost accentul și mesajul, cel puțin avea avantajul de a oferi unei națiuni lecții despre trecut pentru experiența prezentă. Istoria tradițională, predată unor generații întregi de școlari și de studenți, dădea prezentului un înțeles prin referire la trecut: numele, locurile, inscripțiile, ideile și aluziile de azi puteau fi incluse într-o narațiune memorizată a zilei de ieri. Acum, însă, acest proces s-a inversat. Trecutul capătă înțeles numai prin referire la grijile noastre de zi cu zi, atât de multe, și adesea, atât de contradictorii.

Acest caracter atât de alienant al trecutului este, fără îndoială, și parțial

rezultatul vitezei debordante cu care se schimbă lumea. „Globalizarea“ a bulversat viaţa oamenilor în multiple feluri, pe care părinţii sau bunicii lor nici nu şi le-ar fi putut imagina. Multe dintre lucrurile care decenii sau secole la rând au părut familiare şi permanente se pierd acum rapid în uitare. Trecutul chiar pare a fi o altă ţară: acolo lucrurile se făceau altfel.

Circulaţia informaţiei este un exemplu elocvent. Până în ultimele decenii ale secolului XX, majoritatea oamenilor aveau acces limitat la informaţii; dar – mulţumită sistemului de învăţământ naţional, posturilor de radio şi TV controlate de stat şi unei culturi tipărite comune – în limitele aceluiaşi stat, naţiune sau comunitate oamenii cunoşteau cam aceleaşi lucruri. Astăzi, însă, se întâmplă exact contrariul. Majoritatea celor care trăiesc dincolo de Africa subsahariană au acces la aproape o infinitate de date. Dar, în absenţa unei culturi comune dincolo de o mică elită, şi nici măcar acolo întotdeauna, informaţiile şi ideile fragmentate pe care oamenii le selectează sau le află sunt determinate de o multitudine de gusturi, de afinităţi şi interese. Cu trecerea anilor, lumile contemporanilor noştri se multiplică rapid, iar fiecare dintre noi are tot mai puţin în comun cu acestea, ca să nu mai pomenim de lumea strămoşilor noştri.

Toate aceste sunt, desigur, adevărate – şi cu implicaţii neliniştitoare pentru viitorul guvernării democrate. Dar schimbarea agresivă, chiar şi transformarea globală, nu este ceva nou. „Globalizarea“ economică a sfârşitului secolului al XIX-lea nu a fost mai puţin turbulentă, doar că, la început, implicaţiile ei au fost sesizate şi înţelese de mai puţini oameni. Semnificativă pentru actuala epocă de transformări este nepăsarea crasă cu care am abandonat nu numai practicile trecutului, ci şi însăşi memoria lui. O lume pierdută recent este deja pe jumătate uitată.

Atunci nu cumva am greşit în graba noastră de a întoarce spatele secolului XX? În Statele Unite, cel puţin, am uitat înţelesul războiului. Există şi un motiv pentru asta. Într-o mare parte din Europa continentală, Asia şi Africa, secolul XX a fost perceput ca un ciclu de războaie. Războiul în secolul trecut a însemnat invazie, ocupaţie, dislocare, lipsuri, distrugere şi crime în masă. Ţările care au pierdut războaie adesea au pierdut din populaţie, teritoriu, resurse, securitate şi independenţă. Dar chiar şi ţările care au ieşit oficial

victorioase au avut experienţe asemănătoare şi, de obicei, şi-au amintit de război la fel ca şi ţările care l-au pierdut. Italia, după Primul Război Mondial, China după cel de-al Doilea Război Mondial, şi Franţa, după ambele războaie, demonstrează această afirmaţie din plin: toate au fost „câştigătoare“, dar toate au fost devastate. Apoi mai sunt ţările care au câştigat un război, dar „au pierdut pacea“, irosind şansele date de victorie. Aliaţii occidentali la Versailles şi Israelul în deceniile de după victoria din iunie 1967 rămân cele mai grăitoare exemple.

Mai mult de atât, războiul în secolul XX a însemnat de multe ori război civil: adesea sub denumirea de ocupaţie sau „eliberare“. Războiul civil a jucat un rol semnificativ în „epurarea etnică“ pe scară mare şi transferul forţat de populaţii din secolul XX, din India şi Turcia, până în Spania şi Iugoslavia. Ca şi ocupaţia străină, războiul civil este una dintre cele mai groaznice amintiri „comune“ ale ultimilor o sută de ani. În multe ţări, „lăsarea trecutului în urmă“ – cu alte cuvinte, trecerea peste o amintire recentă (sau uitarea sau negarea acesteia) a unui conflict pustiitor şi a violenţei intercomunitare – a fost un scop primordial al guvernelor postbelice: uneori atins, alteori mult exagerat.

Războiul nu a fost doar o catastrofă în sine; a adus cu sine şi alte orori. Primul Război Mondial a dus la o militarizare fără precedent a societăţii, la idolatrizarea violenţei şi la un cult al morţii care au depăşit cu mult războiul propriu-zis şi au pregătit terenul pentru dezastrele politice care au urmat. Statele şi societăţile ocupate în timpul şi după cel de-al Doilea Război Mondial, de către Hitler sau Stalin (sau de amândoi, unul după celălalt), au însemnat nu numai ocupaţie şi exploatare, ci şi degradare şi corodare a legilor şi a normelor societăţii civile. Structurile vieţii civilizate – regulamentele, legile, profesorii, poliţiştii, judecătorii – au dispărut sau au căpătat o semnificaţie sinistră: departe de a garanta securitatea, însuşi statul a devenit principala sursă de insecuritate. Reciprocitatea şi încrederea, în vecini, colegi, comunitate sau lideri, s-au prăbuşit. Fapte care, în condiţii normale, ar fi aberante – furt, necinste, disimulare, indiferenţă faţă de nenorocirea altora, ca şi exploatarea oportunistă a suferinţei lor – au devenit nu numai regula ci, uneori, singurul mod de a-ţi salva familia şi propria persoană. Disidenţa sau opoziţia au fost înăbuşite de teama universală.

Pe scurt, războiul a creat un comportament care ar fi fost de neconceput, dar și disfuncțional, pe timp de pace. Războiul, nu rasismul sau antagonismul etnic ori fervoarea religioasă, este cel care duce la atrocități. În epoca modernă, războiul – războiul total – este condiția primordială a criminalității în masă. Primele lagăre de concentrare au fost înființate de către britanici, în Războiul Burilor din 1899–1902. Fără Primul Război Mondial nu ar fi existat genocidul armean și e foarte puțin probabil ca fascismul sau comunismul să fi pus stăpânire pe statele moderne. Fără cel de-al Doilea Război Mondial nu ar fi existat un Holocaust. Fără implicarea în forță a Cambodgiei în Vietnam, nu am fi auzit de Pol Pot. Cât despre efectul brutalizator al războiului asupra militarilor, există numeroase exemple edificatoare.[160]

Statele Unite au evitat aproape toate aceste lucruri. Americanii, poate singurii din lume, au avut parte de un secol XX mult mai agreabil. Statele Unite nu au fost invadate. Nu au pierdut milioane de cetățeni sau bucăți mari din teritoriu ca rezultat al ocupației sau al raptului. Deși umilite în războaie neocoloniale purtate la mare distanță (în Vietnam și acum în Irak), Statele Unite nu au suferit niciodată pe deplin consecințele unei înfrângeri.[161] În pofida ambivalenței lor față de acțiunile recente, majoritatea americanilor încă mai cred că războaiele purtate de țara lor au fost, în mare măsură, „războaie îndreptățite“. Statele Unite au ieșit în câștig prin rolul jucat în cele două războaie mondiale și rezultatul acestora, privință în care nu au nimic în comun cu Marea Britanie, cea de a doua mare putere care a ieșit clar victorioasă din aceste lupte, dar care și-a pierdut imperiul și a ajuns în prag de faliment. În comparație cu alți combatanți de frunte ai secolului XX, Statele Unite au pierdut un număr relativ mic de militari și nu au înregistrat aproape deloc victime printre civili.

Acest contrast merită invocarea mai multor statistici. În Primul Război Mondial, Statele Unite au pierdut mai puțin de 120000 de militari în luptă. Pentru Marea Britanie, Franța și Germania cifrele sunt, în ordine, 885000, 1,4 milioane și peste 2milioane. În cel de-al Doilea Război Mondial, când Statele Unite au pierdut aproximativ 420000 de militari în luptă, Japonia a pierdut 2,1 milioane, China 3,8 milioane, Germania 5,5 milioane, iar Uniunea Sovietică în jur de 10,7 milioane. Conform Monumentului din Washington

închinat veteranilor Războiului din Vietnam, 58195 de americani au murit pe parcursul unui război care a durat cincisprezece ani: dar armata franceză a pierdut de două ori mai mulţi militari în doar şase săptămâni de luptă, în mai–iunie 1940. În cea mai sângeroasă luptă a secolului pentru armata SUA – ofensiva din Ardeni, decembrie 1944–ianuarie 1945 („Bătălia din Ardeni“) – au fost uciși 19300 de militari americani. În primele douăzeci și patru de ore ale Bătăliei de pe Somme (1 iulie 1916), armata britanică a pierdut mai mult de 20000 de militari. În Bătălia de la Stalingrad, Armata Roșie a pierdut 750000 de militari, iar Wehrmachtul aproape tot pe atât.

Astfel, cu excepția generației celor care au luptat în cel de-al Doilea Război Mondial, Statele Unite nu au amintiri despre bătălii sau pierderi de militari, nici pe departe cât au forțele armate ale altor țări. În plus, victimele înregistrate printre civili sunt cele care își pun cel mai apăsat pecetea pe memoria națională, iar aici contrastul este mult prea evident. Numai în cel de-al Doilea Război Mondial au pierit 67000 de civili britanici. În Europa continentală, Franța a pierdut 270000 de civili, Iugoslavia a pierdut o jumătate de milion, Germania 1,8 milioane, Polonia 5,5 milioane, iar Uniunea Sovietică aproximativ 11,4 milioane. În aceste cifre intră și în jur de 5,8 milioane de evrei. Mai departe, în China, numărul civililor morţi a depăşit 16 milioane. Pierderile în rândul civililor americani (exclusiv marina comercială), în ambele războaie mondiale, au fost sub 2000 de oameni.

În consecință, Statele Unite de azi sunt singura democrație avansată unde personalitățile publice glorifică armata, o atitudine familiară în Europa de dinainte de 1945, dar aproape necunoscută acum. Politicienii din Statele Unite se înconjoară de simboluri și de însemne ale bravurii militare; chiar și în anul 2008, unii comentatori americani îi critică pe aliații care ezită să se angajeze într-un conflict armat. Eu unul cred că mai degrabă această percepție diferită a războiului și a impactului său, și mai puțin orice diferență structurală între Statele Unite și țările altfel comparabile din alte puncte de vedere, explică reacțiile lor divergente la provocările internaționale de astăzi. Într-adevăr, ideea neo-conservatoare, arogantă, potrivit căreia războiul și conflictul sunt lucruri pe care americanii le înțeleg – spre deosebire de europenii naivi, care au tot felul de fantezii pacifiste – îmi pare exact pe dos: europenii (împreună cu asiaticii și africanii) sunt cei care înțeleg războiul mult prea bine. Majoritatea americanilor au avut norocul să trăiască fericiți,

într-o necunoaştere totală a adevăratei lui semnificaţii.

Acelaşi contrast poate explica şi trăsăturile distincte ale multora dintre scrierile americane despre Războiul Rece şi rezultatul acestuia. În cărţile europene despre căderea comunismului, de o parte şi de alta a fostei Cortine de Fier, sentimentul dominant este de uşurare la încheierea unui capitol lung şi nefericit. Aici, în Statele Unite, tonul predominant este cel triumfalist.[162] Şi de ce n-ar fi? Pentru mulţi comentatori şi factori de decizie politică, mesajul secolului XX este că războiul îşi face treaba. De unde şi entuziasmul masiv faţă de războiul pe care l-am pornit împotriva Irakului în 2003 (în ciuda opoziţiei puternice faţă de acesta, în majoritatea celorlalte ţări). Pentru Washington, războiul rămâne o opţiune – în cazul Irakului, prima opţiune. Pentru restul ţărilor dezvoltate a devenit o ultimă soluţie.[163]

Necunoașterea istoriei secolului XX nu numai că produce un entuziasm regretabil față de conflictul armat, ci duce și la o identificare greșită a dușmanului. Acum avem motive întemeiate să fim marcați de provocările terorismului. Dar, înainte de a porni un război de o sută de ani pentru a-i stârpi pe teroriști de pe fața pământului, să ne gândim la următoarele: teroriștii nu sunt o noutate. Chiar dacă excludem asasinatele sau tentativele de asasinat asupra președinților și monarhilor și ne limităm la bărbații și femeile care ucid la întâmplare civili neînarmați pentru a-și îndeplini un obiectiv politic, teroriștii sunt printre noi de mai bine de un secol.

Există teroriști anarhiști, teroriști ruși, teroriști indieni, teroriști arabi, teroriști basci, teroriști malaysieni, teroriști tamili și zeci de alți teroriști. Există teroriști creștini, teroriști evrei și teroriști musulmani. În cel de-al Doilea Război Mondial, au existat teroriști („partizani“) iugoslavi care și-au reglat conturile cu dușmanii; teroriști sioniști care au aruncat în aer pieți arabe în Palestina, înainte de 1948; teroriști irlandezi finanțați de către americani în Londra lui Margaret Thatcher; teroriști mujahedini înarmați de SUA în Afghanistanul anilor 1980 etc.

Toți cei care au locuit în Spania, Italia, Germania, Turcia, Japonia, Marea Britanie sau Franța, ca să nu mai vorbim de țările prin definiție mai violente, sigur au observat omniprezența teroriștilor – care s-au folosit de arme,

bombe, substanţe chimice, automobile, trenuri, avioane şi multe altele – pe parcursul secolului XX şi după aceea. Singura noutate a ultimilor ani este dezlănţuirea, în septembrie 2001, a terorismului în masă în interiorul Statelor Unite. Dar nici acesta nu e absolut nou: mijloacele folosite au fost noi, ca şi dimensiunile carnagiului, dar terorismul pe pământ american nu era deloc o necunoscută în cursul secolului XX.

Dar cum rămâne cu argumentul conform căruia terorismul din ziua de azi este altfel, „o ciocnire a culturilor“, un amestec nociv de religie şi autoritarism politic: „islamofascism“? Şi aceasta este o interpretare bazată în mare parte pe o abordare greşită a istoriei secolului XX. Aici avem de-a face cu o confuzie triplă. Prima constă în punerea laolaltă a diverselor fascisme naţionale din Europa interbelică şi a numeroaselor resentimente, revendicări şi strategii aparţinând mişcărilor şi insurgenţelor musulmane (la fel de eterogene) din vremurile noastre – şi alipirea credibilităţii morale a luptelor antifasciste din trecut la aventurile noastre militare mult mai dubios motivate.

O a doua confuzie vine din alăturarea câtorva asasini apatrizi, motivaţi religios, de ameninţarea reprezentată, în secolul XX, de statele moderne, bogate, căzute pe mâinile unor partide politice totalitare, dispuse oricând să agreseze alte state şi să extermine populaţii întregi. Nazismul a fost o ameninţare la adresa existenţei noastre, iar Uniunea Sovietică a ocupat o jumătate de Europă. Dar al-Qaeda? Comparaţia insultă inteligenţa – ca să nu mai pomenim de amintirea celor care s-au împotrivit dictatorilor. Nici măcar cei care remarcă aceste similitudini nu cred în ele. La urma urmei, dacă Osama bin Laden ar fi cu adevărat comparabil cu Hitler sau Stalin, SUA ar fi reacţionat la 11 septembrie invadând... Bagdadul?

Dar cea mai serioasă greşeală este confundarea formei cu conţinutul: definirea tuturor categoriilor de teroriști şi de terorism de acum, cu obiectivele lor diferite şi uneori conflictuale, doar prin acţiunile întreprinse. E ca şi cum am pune pe acelaşi palier Brigăzile Roşii italiene, Banda Baader-Meinhof din Germania, Armata de Eliberare Irlandeză, ETA bască, Separatiştii Jura din Elveţia şi Frontul Naţional de Eliberare din Corsica; prin urmare, deosebirile sunt nesemnificative; amalgamul de agresori ideologici, aruncători de bombe şi asasini politici e trecut la „extremism european“ (sau poate „Hristofascism“?)... şi apoi se declară un război deschis, fără

compromisuri, împotriva acestuia.

Această scoatere din context a dușmanilor și a amenințărilor – această ușurință cu care ne-am convins că ne aflăm în război cu „islamofasciști“, „extremiști“ dintr-o cultură ciudată, care locuiesc într-un „Islamistan“ îndepărtat, care ne urăsc pentru că suntem altfel decât ei și vor să ne distrugă „stilul de viață“ – este un semn sigur că am uitat lecția secolului XX: ușurința cu care războiul, teama și dogma ne fac să îi demonizăm pe alții, să le refuzăm o umanitate comună sau protecția oferită de legile noastre și să le facem niște lucruri inimaginabile.

Altfel cum să explicăm indulgența pe care o manifestăm față de practica torturii? Pentru că asta și este. Secolul XX a început cu Convențiile de la Haga privind legile războiului. Din 2008, secolul XXI și-a trecut în cont lagărul de detenție de la Guantánamo Bay. Aici, și în alte închisori (secrete) din Statele Unite, teroriști sau suspecți de terorism sunt torturați în mod obișnuit. Desigur, există mai multe precedente în secolul XX și nu numai în dictaturi. Britanicii au torturat teroriști în coloniile lor est-africane până în anii 1950. Francezii au torturat teroriști algerieni prinși în „războiul murdar“ ca să păstreze Algeria franceză.[164]

La apogeul războiului algerian, Raymond Aron a publicat două eseuri dure prin care îndemna Franța să părăsească Algeria și să îi acorde independența: acesta, insista el, era un război fără noimă, pe care Franța nu putea să îl câștige. Câțiva ani mai târziu, Aron a fost întrebat de ce, când s-a opus dominației franceze în Algeria, nu s-a alăturat celor care protestau împotriva utilizării torturii în Algeria. „Dar ce-aș fi realizat dacă mi-aș fi făcut cunoscută opoziția față de tortură?“, a replicat el. „Până acum n-am întâlnit pe nimeni care să se declare în favoarea torturii.“[165]

Ei bine, vremurile s-au schimbat. În Statele Unite există astăzi multe persoane respectabile care se declară în favoarea torturii – în condiții oportune și când e aplicată celor care o merită. Profesorul Alan Dershowitz, de la Facultatea de Drept din cadrul Universității Harvard, scrie că „simpla analiză costuri-beneficii a utilizării torturii nonletale [pentru a obține informații absolut vitale de la un deținut] pare a fi copleșitoare“. Profesorul Jean Bethke Elshtain, de la Facultatea de Teologie din cadrul Universității Chicago, recunoaște că tortura rămâne un fapt oribil și că este „în general

[sic]... interzisă“. Dar când se interoghează „prizonieri într-un război pe viaţă şi pe moarte împotriva unui duşman care trece peste orice... există momente când aceasta poate fi aplicată“.[166]

Aceste afirmaţii deprimante aparţin senatorului de New York Charles Schumer (democrat) care, în timpul unei audieri din 2004, a susţinut că „există, probabil, foarte puţini oameni în această sală sau în Statele Unite care să spună că tortura n-ar trebui folosită niciodată“. Antonin Scalia, membru al Curţii Supreme, sigur nu se numără printre aceştia, având în vedere că declara pentru postul Radio Four al BBC, în februarie 2008, că ar fi absurd să susţii că nu se poate recurge la tortură. Ca să-l citãm:

Dacă se recunoaşte asta, trecem la un altfel de joc. Cât de ameninţători putem fi? Cât de mare trebuie să fie durerea pe care o provocăm? Nu cred că la aceste întrebări se poate răspunde foarte uşor... Dar ştiu că nu poţi declara sus şi tare: „A, e vorba de tortură, prin urmare, nu are rost“.[167]

Dar tocmai această afirmaţie, „e vorba de tortură, prin urmare, nu are rost“, a făcut deosebirea, până nu demult, între democraţii şi dictaturi. Ne mândrim că am înfrânt „imperiul răului“ al sovieticilor. Mda. Dar poate că ar trebui să recitim memoriile celor care au suferit din cauza acestui imperiu – memoriile lui Eugen Loebl, Artur London, Jo Langer, Lena Constante şi mulţi alţii, şi să comparăm abuzurile degradante la care au fost supuşi cu cele aprobate şi autorizate de preşedintele Bush şi de Congresul american. Sunt aceste tratamente chiar atât de diferite?[168]

Desigur, tortura „este eficientă“. După cum demonstrează istoria statelor poliţieneşti din secolul XX, în condiţii de tortură extremă, majoritatea oamenilor spun orice (uneori inclusiv adevărul). Dar în ce scop? Datorită informaţiilor dobândite prin tortură de la teroriști, armata franceză a câştigat Bătălia pentru Alger din 1957. După mai bine de patru ani, războiul s-a sfârşit, Algeria a devenit independentă şi „teroriştii“ au câştigat. Franţa, însă, încă mai poartă stigmatul şi povara amintirii crimelor comise la vremea aceea. Tortura nu face deloc bine, mai ales republicilor. Şi, după cum nota

Aron, cu multe decenii în urmă, „tortura – şi minciunile – [sunt] tovarăşele de drum ale războiului... Atunci trebuia să se pună capăt războiului.“[169]

Am luat-o rău la vale. Distincţiile sofiste pe care le facem în războiul împotriva terorii – între statul de drept şi împrejurările „excepţionale“, între cetăţeni (care au drepturi şi se bucură de protecţia legii) şi non-cetăţeni, cărora li se poate face orice, între oameni normali şi „teroriştі“, între „noi“ şi „ei“ – nu sunt noi. Secolul XX a fost martorul invocării lor repetate. Sunt aceleaşi distincţii care au dus la ororile inimaginabile din trecutul recent: lagăre de concentrare, deportări, tortură şi asasinate – exact acele crime care ne fac să murmurăm „niciodată“. Deci, ce credem noi că am învăţat din trecut? La ce ne foloseşte cultul fariseic al memoriei şi al memorialelor dacă Statele Unite îşi pot construi propriile lagăre ca să tortureze oameni acolo?

Departe de a lăsa secolul XX în urmă, trebuie, după părerea mea, să ne întoarcem şi să privim cu mai multă atenţie. Trebuie să învăţăm din nou – sau poate pentru prima dată – cum îi abrutizează şi îi degradează războiul, în aceeaşi măsură, pe învingători şi pe învinşi, şi ce ni se întâmplă atunci când, pornind un război fără vreun motiv întemeiat, suntem încurajaţi să ne demonizăm duşmanii, să îi facem mai înspăimântători decât sunt, ca să justificăm continuarea războiului pe timp nedefinit. Şi, poate că, în aceste luni pre-electorale, am putea pune o întrebare celor care aspiră să ne conducă: Tăticule (sau, după caz, Mămică), ce-ai făcut ca să împiedici războiul?

Acest eseu a apărut prima dată în

The New York Review of Books, în mai 2008.

---

[158] Niciodată o astfel de inocenţă,

Nici înainte, nici după,

Schimbată în trecut,

Fără o vorbă – oamenii

Lăsând grădinile curate,

Miile de căsnicii

Durând puțin mai mult:

Niciodată o astfel de inocență. – Philip Larkin, MCMXIV

[159] Vezi, de exemplu, Lytton Strachey, Eminent Victorians, publicată prima oară în 1918.

[160] Vezi Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944, Hannes Heer și Klaus Naumann, ed. (Hamburg, 1995). Mulți militari germani de pe frontul de est și din Iugoslavia și-au povestit cele mai îngrozitoare fărădelegi spre încântarea familiilor și a prietenilor. Gardienii americani din Abu Ghraqib sunt urmașii lor.

[161] Sudul învins chiar a suportat astfel de consecințe după Războiul Civil. Iar umilința, resentimentele și înapoierea sunt excepția americană care întărește regula.

[162] Vezi recenzia mea la The Cold War: A New History (New York: Penguin, 2005) de John Lewis Gaddis, în The New York Review, 23 martie 2006.

[163] Trebuie menționat și că o generație mai tânără de lideri politici din Marea Britanie – începând cu Tony Blair – s-a dovedit aproape la fel de indiferentă față de lecțiile secolului XX ca și contemporanii americani.

[164] Vezi Caroline Elkins, Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya (New York: Henry Holt, 2005); Marnia Lazreg, Torture and the Twilight of Empire: From Algiers to Baghdad (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008) și Darius Rejali, Torture and Democracy (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007).

[165] Raymond Aron, La Tragédie Algérienne (Paris: Plon, 1957), L'Algérie et la République (Paris: Plon, 1958) și Le Spectateur engagé (Paris: Julliard, 1981), p. 210. Pentru o descriere nemijlocită a torturii, vezi Henri Alleg, The

Question (Lincoln, NE: Bison, 2006, publicată prima dată în 1958 sub titlul La Question). La Torture dans la République, de răposatul Pierre Vidal-Naquet, este o descriere șocantă a modului în care tortura subminează sistemul politic care o autorizează. Publicată mai întâi în limba engleză, în 1963, această carte nu s-a mai tipărit demult. Ar trebui retradusă și trecută pe lista lecturilor obligatorii pentru toți membrii Congresului american și pentru candidații la președinția Statelor Unite.

[166] Alan M. Dershowitz, Why Terrorism Works: Understanding the Threat, Responding to the Challenge (New Haven: Yale University Press, 2002), p. 144; Jean Bethke Elshtain, „Reflections on the Problem of «Dirty Hands»“, în Torture: A Collection, Sanford Levinson, ed. (New York: Oxford University Press, 2004), pp. 80–83.

[167] Senatorul Schumer este citat în Wall Street Journal, 2 noiembrie 2007. Pentru observațiile judecătorului Scalia, vezi http://www.usatoday.com/news/washington/2008-02-13-scalia_N.htm.

[168] Lena Constante, The Silent Escape: Three Thousand Days in Romanian Prisons (Berkeley: University of California Press, 1995); Jo Langer, Une Saison à Bratislava (Paris: Seuil, 1981); Eugen Loebl, My Mind on Trial (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976); Artur Gerard London, L'Aveu, dans l'engrenage du Procès de Prague (Paris: Gallimard, 1971).

[169] Aron, Le Spectateur engagé, pp. 210–211.

PARTEA a IV-a

Cum trăim acum

CAPITOLUL 21

GLORIA CĂILOR FERATE

Mai mult decât orice invenţie tehnică sau instituţie socială, trenul reprezintă modernitatea. Nici un alt mijloc de transport, nici o inovaţie tehnologică ulterioară, nici o altă industrie nu a produs sau a facilitat schimbarea într-o măsură atât de mare precum inventarea şi utilizarea trenului. Peter Laslett se referea cândva la „lumea pe care am pierdut-o“ – cât de altfel, de neimaginat, arăta lumea odată. Încercaţi să vă gândiţi la lumea dinaintea căilor ferate – înţelesul distanţei şi greutatea de a o parcurge când unii voiau să meargă de la Paris la Roma, de pildă, cu mijloacele de atunci, erau aproape neschimbate de două milenii. Gândiţi-vă la limitele impuse activităţii economice şi şanselor fiecărui individ de imposibilitatea de a transporta alimente, obiecte de tot felul şi oameni cu o viteză mai mare de 16 kilometri pe oră; la limitele tuturor cunoştinţelor, culturale, sociale sau politice, specifice locului, şi la consecinţele unei asemenea compartimentalizări.

Dar, în primul rând, gândiţi-vă la cât de diferită le părea lumea bărbaţilor şi femeilor înainte de apariţia căilor ferate. În parte, aceasta era o funcţie a percepţiei restrânse. Până în 1830, puţini oameni ştiau cum arată peisaje necunoscute, oraşe îndepărtate sau ţări străine, fiindcă nu aveau nici şansa şi nici motivele ca să meargă acolo. Lumea de dinainte de căile ferate arăta extrem de diferit de ceea ce avea să urmeze şi de ceea ce ştim astăzi, iar trenul a făcut mai mult decât să faciliteze călătoria şi să schimbe, astfel, modul în care lumea era văzută şi descrisă. Trenul a transformat peisajul însuşi.

Căile ferate s-au născut din Revoluţia industrială – motorul cu aburi exista deja de şaizeci de ani când a fost pus pe roţi, în 1825, iar fără cărbunele care

ajuta aburii să ajungă la suprafață, motorul nu putea funcționa. Pe de altă parte, tocmai căile ferate au fost cele care au dat viață și avânt aceleiași Revoluții industriale: erau cei mai mari consumatori ai bunurilor al căror transport îl înlesneau. Mai mult de-atât, majoritatea provocărilor tehnice ale industriei moderne – telecomunicațiile, utilizarea apei, a gazului și a electricității în scopuri personale și industriale, sistemul de canalizare urban și rural, înălțarea unor construcții masive, adunarea și transportul unui mare număr de oameni – au fost, mai întâi, apanajul companiilor feroviare.

Trenurile – sau mai degrabă șinele pe care se deplasau – au reprezentat cucerirea spațiului. Într-adevăr, canalele și drumurile erau realizări tehnice remarcabile, dar și, de cele mai multe ori, extensia, prin efort fizic sau inovație tehnică, a unei resurse străvechi, naturale: un râu, o vale, o potecă sau o trecătoare. Nici măcar Telford și McAdam nu au făcut mai mult decât să paveze drumurile deja existente. Șinele de cale ferată au reinventat peisajul. Au tăiat dealuri, au trecut pe sub drumuri și canale, prin văi și orașe, și peste estuare, peste grinzi din fier, estacade din lemn, poduri din cărămidă, terasamente întărite cu piatră sau mușchi; importul sau transportul acestor materiale puteau transforma și orașele și, inevitabil, țara. Pe măsură ce trenurile deveneau tot mai grele, aceste fundații creșteau și ele: mai groase, mai rezistente, mai adânci.

Șinele de cale ferată aveau o singură destinație: altceva nu putea circula pe ele – cum nici trenurile nu puteau circula pe altceva. Și, întrucât nu puteau fi amplasate decât la anumiți gradienți, pe curbe limitate și fără obstacole, precum păduri, stânci, lanuri de grâne și vite, calea ferată avea nevoie – cerințe satisfăcute peste tot – de prerogative și de autoritate în aceeași măsură asupra oamenilor și a naturii: drepturi de trecere, de prioritate, de posesie și de distrugere, care erau (și rămân) fără precedent pe timp de pace. Comunitățile care se legau la calea ferată prosperau pe zi ce trecea. Orașele sau satele care se opuneau cu îndârjire fie pierdeau lupta, fie, dacă împiedicau sau amânau construirea unei linii, a unui pod sau a unei gări, rămâneau în urmă: capital, călători, mărfuri și piețe îi ocoleau și se îndreptau în altă parte.

Cucerirea spațiului a dus inevitabil la reorganizarea timpului. Chiar și viteza modestă a primelor trenuri – între 35 și 40 de kilometri pe oră – depășea până

şi cea mai îndrăzneaţă imaginaţie, mai puţin cea a câtorva ingineri. Majoritatea călătorilor şi a observatorilor considerau, pe bună dreptate, nu numai că trenurile revoluţionaseră relaţiile spaţiale şi posibilităţile de comunicare, ci şi că – deplasându-se cu viteze nemaiîntâlnite şi fără vreun obstacol în cale – erau din cale afară de periculoase. Şi aşa şi erau. Semnalizarea, comunicarea şi sistemele de frânare erau mereu cu un pas în urma creşterii constante a puterii şi a vitezei locomotivelor: până aproape de sfârşitul secolului XX, trenurile au fost mai sigure în mişcare decât la oprire. De aceea, era vital să fie ţinute la o distanţă sigură unul de altul şi să se ştie în fiecare clipă unde se află fiecare. Şi astfel – din raţiuni tehnice şi din motive de siguranţă, dar şi din raţiuni comerciale, de comoditate sau de publicitate – s-a născut mersul trenurilor.

Astăzi este greu să explici semnificaţia şi implicaţiile mersului trenurilor care a apărut la începutul anilor 1840: atât pentru organizarea transportului feroviar, desigur, cât şi pentru viaţa fiecărui individ. Lumea pre-modernă era legată de spaţiu: urmaşa ei, lumea modernă, este legată de timp. Tranziţia a avut loc în deceniile de mijloc ale secolului al XIX-lea, cu o viteză remarcabilă, însoţită de nelipsitul ceas al gării: în turnuri înalte, special construite, în toate gările mari, în sala fiecărei gări, pe peroane şi (în versiune de buzunar) la toţi angajaţii. Tot ce a venit mai apoi – stabilirea fuselor orare naţionale şi internaţionale, ceasurile fabricilor şi ale uzinelor, ceasul de mână, mersul autobuzelor, al feriboturilor şi al avioanelor, programele radio şi TV, orarele şcolare etc. – a fost consecinţa firească. Căile ferate se mândreau cu locul privilegiat pe care îl ocupau trenurile în organizarea şi controlul timpului – vezi pictura lui Gabriel Ferrer (1899) de pe tavanul restaurantului din Gare (acum Musée) d’Orsay: o „Alegorie a timpului“ care le aminteşte clienţilor că trenurile lor nu aşteaptă desertul.

Până la inaugurarea căii ferate Liverpool-Manchester, în 1830, oamenii nu călătoriseră în grupuri mari. Numărul maxim al celor care mergeau cu o diligenţă obişnuită era de patru în interior şi zece în exterior. Dar diligenţa era folosită de cei care nu aveau altă alternativă. Bogaţii şi aventurierii călătoreau singuri sau en famille – călare, cu poştalionul sau cu trăsura personală – şi nimeni nu călătorea departe sau prea des. Trenul a fost, de la bun început,

mijlocul de transport în masă – chiar și primele trenuri au transportat sute de oameni – de aceea, era important să se stabilească anumite reguli privind prețul, confortul, serviciile oferite și, mai presus de toate, compania în care clienții doreau să călătorească. Altfel, cei înstăriți nu ar fi călătorit cu trenul, iar cei foarte săraci ar fi renunțat din cauza costurilor prea mari.

Așa că au fost introduse „clasele“ de călătorie: de obicei, trei, dar până la cinci, în Imperiul Rus și în India. Aceste clase, care sunt precursoarele „clasei întâi“, „clasei a doua“ etc. de astăzi, din motive practice și metaforice, s-au răsfrânt nu numai asupra designului vagoanelor și al accesoriilor, ci și al sălilor de așteptare, toaletelor, caselor de bilete, restaurantelor și al tuturor celorlalte facilități oferite în gări. De-a lungul vremii, facilitățile puse la dispoziția călătorilor de la clasa întâi – vagoane restaurant, vagoane-club, vagoane de fumători, vagoane de dormit, vagoane Pullman – au reprodus și au ajuns să definească (în literatură, artă plastică și design) viața respectabilă, îndestulată, prosperă, a burgheziei. În forma lor cea mai ostentativă – îndeosebi trenul internațional sau cel pentru distanțe lungi, 20th Century Limited, Golden Arrow sau Orient Express – aceste facilități exclusive au definit călătoria modernă ca o formă de ostentație culturală de invidiat, marele stil al unei minorități privilegiate.

Cu timpul, căile ferate au simplificat stratificarea socială, reducând-o la două clase. Astfel, au reflectat schimbările survenite după Primul Război Mondial în cea mai mare parte a Occidentului, dar nu neapărat peste tot. În parte, aceasta a fost și o reacție la concurență. În anii 1930, automobilul începea să devină un rival serios al trenului, mai ales pentru călătoriile pe distanțe scurte sau medii. Dat fiind că automobilul – ca și predecesoarele defuncte, trase de cai, respectiv poștalionul și trăsura – era prin excelență un vehicul privat, amenința nu numai călătoria cu trenul, ci însăși ideea de transport public ca modalitate respectabilă și dezirabilă de a te deplasa. Ce s-a întâmplat înainte de 1830 s-a întâmplat și după 1950: cei care și-au permis, au optat tot mai mult pentru vehiculele private. Nu mai exista nici nevoia sau dorința de a reglementa transportul public cu atâta atenție față de păturile sociale.

Trenurile înseamnă mișcare. Dar imaginea lor cea mai vizibilă (monumentul lor public cel mai impresionant) este statică: gara. Gările – cu deosebire cele

terminus – au constituit obiect de studiu pentru semnificaţia şi utilizările lor practice: ca organizatoare de spaţiu, ca mijloace inovative de adunare şi de plecare a unor grupuri imense de oameni. Într-adevăr, noile gări uriaşe, din Londra, Paris, Berlin, New York, Moscova, Bombay şi din alte părţi, au produs o revoluţie în organizarea socială a spaţiului public; în acelaşi timp, au avut o importanţă unică în istoria arhitecturii şi a designului urban, a planificării urbane şi a vieţii publice.

Aducerea unei căi ferate într-un oraş mai mic sau mai mare era o provocare extraordinară. Dincolo de problemele de ordin tehnic şi social – desfiinţarea unor cartiere întregi (de regulă, cele mai sărace: peste două sute de prăvălii, ateliere şi biserici, plus mii de case, au fost dărâmate pentru a se înălţa Gara Grand Central), construirea podurilor şi a tunelurilor peste sau prin obstacolele urbane sau naturale – mai era şi cea a amplasării chiar în inima unui oraş vechi a unei noi tehnologii, a unui edificiu uriaş şi a unui du-te-vino constant, zilnic, a zeci de mii de oameni. Unde ar trebui plasate gările? Cum să fie ele integrate în mediul urban existent? Cum să arate?

Soluţiile la aceste întrebări au creat viaţa urbană modernă. Din anii 1850 (odată cu construirea Gare de l'Est în Paris) până în anii 1930 (la finalizarea uriaşei Stazione Centrale din Milano), gările terminus din Budapesta până în St. Louis au constituit emblema oraşului contemporan. Designul lor a trecut de la stilul gotic la „Tudorbetan", de la renaşterea greacă la baroc, de la Beaux Arts la neoclasic. Unele, mai ales în America începutului de secol XX, au fost modelate cu grijă după Roma: dimensiunile Gării Penn din New York sunt în ton cu cele ale Băilor lui Caracalla (217 d.Hr.), în timp ce bolta semicirculară din Gara Union (Washington) reproduce bolţile transepte ale Băilor lui Diocleţian (306 d.Hr.).

Aceste edificii masive – care uneori ofereau un indiciu asupra funcţiei de bază, dar, în ultimii ani, mai mult au camuflat-o, încercând să rivalizeze cu alte structuri urbane şi parcă uitând de depoul din spate – au constituit o sursă de mândrie imensă pentru oraş şi, de multe ori, au dus la reînnoirea arhitecturală, în fapt, dacă nu şi cu numele, a unei mari părţi din restul oraşului. Oraşe europene importante – Berlinul, Bruxellesul, Parisul, Londra – au fost reproiectate în jurul gărilor, cu bulevarde largi care se terminau în faţa lor, cu metroul urban şi reţelele de tramvaie ce legau gările de oraş (de

obicei, ca în Londra, într-o roată cu spiţe radiale), şi cu proiecte de reînnoire urbană corespunzătoare unei cereri tot mai mari de locuinţe generate de extinderea căilor ferate.

Gara a devenit un spaţiu urban nou, dominant: în terminalul unui mare oraş, lucrau direct peste 1000 de angajaţi; recordul Gării Penn din New York este de 3000 de angajaţi, inclusiv 355 de hamali sau „şepci roşii“. Hotelul construit deasupra sau lângă gară, proprietate a companiei feroviare, avea şi el alte câteva sute de angajaţi. În sălile ei şi sub arcade, gara oferea un spaţiu comercial imens. Din anii 1860 până la sfârşitul anilor 1950, majoritatea oamenilor au intrat sau au ieşit din oraş prin gările terminus ale căror dimensiuni, a căror splendoare – văzută de aproape sau din capătul unui nou bulevard construit ca să îi pună în valoare semnificaţia (noul Boulevard de Strasbourg, care se sfârşeşte la Gare de l’Est în Paris, de exemplu) – ilustrau din plin ambiţiile comerciale şi imaginea civică pe care voia să o impună metropola modernă.

*

După cum arată şi designul unei gări, căile ferate nu erau doar funcţionale. Din perspectiva lor, călătoria era plăcere, călătoria era aventură, călătoria era experienţa modernă arhetipală. Călătorii nu trebuiau doar să cumpere un bilet şi să plece; trebuiau să hoinărească prin gară, să-şi lase imaginaţia să zboare şi să viseze (unul dintre motivele pentru care au fost introduse „biletele de peron“, atât de des folosite). Tocmai de aceea gările au fost proiectate, de multe ori special, după modelul catedralelor, cu spaţiile şi facilităţile împărţite în naosuri, abside, capele, birouri auxiliare etc. Ca locus classicus pentru astfel de trimiteri la monumentalismul neo-ecleziastic, vezi Gara St. Pancras (1868) din Londra. Gările aveau restaurante, magazine, servicii personale şi multă vreme au fost şi sediul poştei şi al telegrafului. Dar, mai presus de toate, au constituit spaţiul ideal pentru a-şi face propria reclamă.

Afişul, anunţul, broşura – care aducea la cunoştinţa publicului rutele, tururile, excursiile, locurile exotice şi alte posibilităţi de distracţie – au apărut foarte

devreme în istoria călătoriei cu trenul. Chiar şi primelor companii feroviare le-a fost clar că generau nevoi pe care numai ele le puteau satisface şi că beneficiile erau direct proporţionale cu numărul de nevoi generate. Între anumite limite, companiile feroviare îşi făceau singure reclamă – cel mai cunoscut exemplu fiind afişele expresioniste şi art-deco superb stilizate, care au dominat pereţii gărilor şi anunţurile din ziare din pe la 1910 până pe la 1940. Dar, deşi adesea deţineau hoteluri şi chiar vase cu aburi, companiile feroviare nu erau suficient de dotate pentru a asigura gama largă de servicii oferite, motiv pentru care administrarea acestora a trecut în mâinile unei noi entităţi, agenţia de turism, cea mai importantă, la vremea aceea, fiind agenţia familiei lui Thomas Cook din Derbyshire.

Cook (1808–1892) exemplifică atât energiile comerciale declanşate de perspectivele călătoriei cu trenul, cât şi varietatea experienţelor pe care le presupunea aceasta. Începând de la o mică afacere de familie, care organiza excursii cu trenul în zilele de duminică pentru cluburile temperanţei, Cook a acumulat cunoştinţe despre trenuri, autobuze şi vapoare şi a intrat în contact cu persoane influente din hoteluri şi locuri de interes turistic: mai întâi în Marea Britanie, apoi în Europa continentală şi, în cele din urmă, în Americi. Cook şi succesorii sau imitatorii săi organizau călătoria; în colaborare cu companiile feroviare, Cook şi succesorii săi au inventat „staţiunile“ spre care se putea călători: cu locuri rezervate prin Cook, la care se ajungea cu trenul, la munte, la mare sau în „locuri de o frumuseţe nemaiîntâlnită“, descoperite tocmai în acest scop.

Dar, în primul rând, organizatorii de tururi furnizau informaţii despre călătorie, dându-le posibilitatea potenţialilor clienţi să-şi imagineze şi să anticipeze (şi să achite) o călătorie înainte de a o face, stimulând nerăbdarea şi, în acelaşi timp, diminuând riscul. Pliantele, broşurile şi ghidurile lui Cook – care îi sfătuiau pe călători unde să meargă, la ce să se aştepte, ce să îmbrace, ce să spună şi cum să o spună – erau vândute mai ales în chioşcurile de ziare şi cărţi din gări, recent înfiinţate. Până în 1914, Cook trecuse deja la următorul pas logic, deschizând birouri în gări sau lângă gări şi hoteluri, publicând mersul trenurilor şi chiar investind în transportul feroviar şi în facilităţile oferite pe drum.

Afişele de pe panourile publicitare ale companiilor feroviare sau pliantele, broşurile şi ghidurile viu colorate, puse în circulaţie de agenţiile de turism, surprind încă un fapt legat de căile ferate: locul lor în arta modernă, caracterul lor practic, versatil, ca emblemă a noului şi a contemporaneităţii. Artiştii înşişi nu au avut nici un dubiu în privinţa aceasta. De la Rain, Steam and Speed (1844), de Turner, la Gare Saint-Lazare (1877), de Monet, Station(1908), de Edward Hopper, Grand Central Station (1909), de Campbell Cooper şi la afişele clasice din metroul londonez în perioada interbelică (ca şi harta clasică din 1932, desenată de Harry Beck, imitată sau chiar emulată în toate gările şi metrourile din lume), trenurile şi gările au constituit fie tema, fie fundalul pentru patru generaţii de pictură modernă.

Dar căile ferate au fost apreciate şi valorificate în cel mai înalt grad de cea mai modernă dintre toate artele moderne. Cinematografia şi căile ferate au atins apogeul împreună – din anii 1920 până la sfârşitul anilor 1950 – şi, din punct de vedere istoric, sunt inseparabile. Unul dintre primele filme făcute vreodată a fost despre un tren – L'Arrivée d'un train à la Ciotat (fraţii Lumière, 1895). Trenurile reprezintă o experienţă senzorială: vizuală şi (mai ales în epoca aburului) auditivă. Prin urmare, pentru cineaşti erau un „dat firesc". Gările sunt anonime, pline de umbre, mişcare şi spaţiu. Pentru cineaşti nu au nimic misterios. Dar numărul uriaş de filme care exploatează gările, trenurile şi perspectiva sau amintirea unei călătorii cu trenul rămâne frapant. Nici o altă formă de transport nu a fost atât de prezentă în cinematografia internaţională: calului şi automobilului le lipsesc versatilitatea trenului. Westernurile şi filmele a căror acţiune se petrece în timpul unei călătorii cu automobilul se demodează repede şi, chiar dacă au avut succes internaţional, au fost produse numai în Statele Unite.

Ar fi inutil să trecem în revistă filmele în care căile ferate oferă cadrul acţiunii, de la Generalul (1927), la Crima din Orient Express (1974). Dar merită să ne oprim asupra celui mai cunoscut dintre ele, Scurtă întâlnire (1945), în regia lui David Lean, un film în care gara, trenul şi destinaţiile sale înseamnă mai mult decât decorul şi cauza emoţiilor sau a întâmplărilor. Specificitatea detaliilor (autoritatea transcendentală a mersului trenurilor, configuraţia gării, localizarea ei în oraş şi comunitate, experienţa fizică şi semnificaţia aburului şi a cenuşii) face din ele mai mult decât un cadru. Scenele din Gara Carnforth, juxtapuse vieţii de familie a cărei liniște o

ameninţă, reprezintă riscuri, şanse, nesiguranţă, noutate şi schimbare: viaţa însăşi.

Aceasta este prima parte a unui eseu pe care Tony Judt l-a scris în 2007, ca studiu pentru o carte ce urma să se intituleze Locomotion. Din cauza bolii şi a morţii lui premature, cartea a rămas nescrisă. Acest eseu a apărut postum în *The New York Review of Books, în decembrie 2010.*

CAPITOLUL 22

ADUCEȚI TRENURILE ÎNAPOI!

Cum trăim acum

Căile ferate sunt într-un declin continuu începând din anii 1950. Pentru călători, întotdeauna a existat concurență (și pentru mărfuri, chiar dacă mai puțin evidentă). Din anii 1980, tramvaiele și mașinile trase de cai, urmate, peste o generație, de variantele electrice, pe motorină sau pe benzină, au fost mai ușor de fabricat și de utilizat decât trenurile. Camioanele – urmașele căruței cu cai – erau mereu preferate pentru distanțe mai scurte. Dar, cu motoare diesel, puteau acoperi distanțe mai lungi. Și mai erau avioanele și, cel mai important, automobilele, tot mai ieftine, mai rapide, mai sigure și mai rezistente, de la an la an.

Chiar și pe distanțele mai lungi pentru care au și fost proiectate, căile ferate erau în dezavantaj: amplasarea și costurile de întreținere – prospecțiunile, săparea tunelurilor, montarea șinelor, construirea gărilor și fabricarea materialului rulant, trecerea pe motoare diesel, electrificarea – erau mai mari decât ale rivalilor și nu reușeau să fie acoperite de încasări. Automobilele de serie, spre deosebire de acestea, se produceau cu bani mai puțini, iar drumurile pe care se deplasau erau întreținute din taxele contribuabililor. Desigur, presupuneau costuri suplimentare de natură socială, cu precădere legate de mediul înconjurător, dar care urmau să devină evidente mult mai târziu. Mai presus de toate, automobilele ofereau șansa unei călătorii private. Călătoria cu trenul, în care vagoanele necompartimentate erau tot mai des folosite, iar șefii companiilor trebuiau să le umple ca să-și scoată banii,

reprezenta, fără doar şi poate, transportul public.

Pe lângă aceste obstacole, după cel de-al Doilea Război Mondial, companiile feroviare s-au lovit de o nouă provocare. Oraşul modern era creaţia călătoriei cu trenul. Plasarea a milioane de persoane aproape unele de altele sau deplasarea lor pe distanţe considerabile, de acasă la serviciu şi înapoi, erau opera căilor ferate. Pe de altă parte, prin absorbţia oamenilor din mediul rural spre cel urban, prin secătuirea comunităţilor de la sate de persoane active, trenul a început să-şi distrugă propria raţiune de a fi: transportul oamenilor dintr-un oraş într-altul şi din satele îndepărtate în centrele urbane. Principalul motor al urbanizării devenea propria sa victimă. Acum, că majoritatea covârşitoare a călătoriilor din interes erau fie foarte lungi, fie foarte scurte, oamenilor li se părea mai practic să apeleze la avion sau la automobil. Trenurile încă mai puteau fi folosite pe distanţe scurte, cu opriri frecvente în suburbii, iar, în Europa, pe distanţe medii, fiind preferate trenurile expres. Asta era tot. Până şi marfarele erau ameninţate de camioanele ieftine, subvenţionate de stat prin construirea de autostrăzi din bani publici. Toate celelalte opţiuni însemnau să lucrezi în pierdere.

Şi, astfel, căile ferate au decăzut. Companiile private, cele care mai existau, au dat faliment. În multe cazuri au fost preluate de corporaţii publice nou înfiinţate pe cheltuiala statului. Guvernele au tratat căile ferate ca pe o povară regretabilă, chiar dacă inevitabilă, asupra economiei, restrângându-le investiţiile de capital şi închizând liniile „ineficiente“.

Caracterul „inexorabil“ al acestui proces a variat de la un loc la altul. „Forţele pieţii“ au fost necruţătoare – ameninţând cel mai mult căile ferate – în America de Nord, unde companiile feroviare şi-au redus oferta la minimum după 1960, şi în Marea Britanie, unde, în 1964, o comisie naţională condusă de dr. Richard Beeching a desfiinţat un număr mare de linii rurale şi secundare, plus serviciile adiacente, pentru a menţine „viabilitatea“ economică a Căilor Ferate Britanice. În ambele ţări, rezultatul a fost unul nefericit: căile ferate americane falite au fost „naţionalizate“ de facto în anii 1970. Douăzeci de ani mai târziu, Căile Ferate Britanice, aflate în proprietatea statului din 1948, au fost vândute unor companii private dispuse să liciteze cele mai profitabile rute şi servicii.

În Europa continentală, în pofida abandonării sau reducerii unor servicii, încurajarea transportului public și o rată mai scăzută a creșterii numărului de automobile au conservat o mare parte din infrastructura feroviară. În restul lumii, sărăcia și înapoierea au ajutat la păstrarea trenului ca singura formă practicabilă de comunicare în masă. În alte țări, căile ferate – vestitoarele și emblemele unei epoci a investițiilor publice și a mândriei civice – au căzut victimă unei duble pierderi a încrederii: în beneficiile, îndreptățite, aduse de serviciile publice, condiționate acum de profitabilitate și de concurență, și în reprezentarea fizică a eforturilor colective prin design urban, spațiu public și arhitectură îndrăzneață.

Implicațiile acestor schimbări au putut fi observate cu ochiul liber în soarta pe care au avut-o gările. Între 1955 și 1975, un amestec de anti-istoricism și interes corporatist a dus la distrugerea unui număr imens de gări terminus – exact acele clădiri și spații care asiguraseră ostentativ locul central al călătoriei cu trenul în lumea modernă. În unele cazuri – Euston (Londra), Gare du Midi (Bruxelles), Gara Penn (New York) – edificiul demolat a trebuit să fie înlocuit, într-o formă sau alta, fiindcă funcția gării, de intermediere a deplasării oamenilor, rămânea importantă. În alte cazuri – Anhalter Bahnhof din Berlin, de pildă – o structură clasică a fost dărâmată fără a se construi ceva în loc. În multe dintre aceste schimbări, gara propriu-zisă a fost mutată în subteran, în timp ce clădirea vizibilă – care nu mai trebuia să aibă un scop civil înălțător – a fost demolată și înlocuită de un centru comercial anost sau de o clădire de birouri sau de un centru de recreere, sau de toate trei. Gara Penn – sau contemporana ei, Gare Montparnasse din Paris, de o banalitate monstruoasă – este poate exemplul cel mai edificator.[170]

Desigur, vandalismul urban al epocii nu s-a limitat la gări, dar acestea (împreună cu serviciile pe care le ofereau, cum ar fi hoteluri, restaurante sau cinematografe) au fost, de departe, cea mai cunoscută victimă. Și încă una simbolică: o relicvă a înaltelor valori moderne, ineficientă economic și insensibilă la cerințele pieții. Se cuvine, totuși, să menționăm că, cel puțin sub aspect cantitativ, călătoria cu trenul nu a scăzut în popularitate: chiar dacă gările și-au pierdut farmecul și importanța în ochii oamenilor, numărul celor care au continuat să le folosească a crescut constant. Aceasta s-a întâmplat, bineînțeles, în țările sărace, cu o populație numeroasă, unde nu au existat alte

opțiuni realiste – India fiind cel mai bun exemplu, dar nu și singurul.

Într-adevăr, în ciuda investițiilor precare și a unui grad de promiscuitate socială intercastă, care le face neatrăgătoare pentru noua generație de intelectuali, trenurile și gările din India, ca și cele dintr-o mare parte a lumii neoccidentale (de exemplu, China, Malaysia sau chiar Rusia europeană), au probabil un viitor sigur. Țările care nu au beneficiat de pe urma utilizării tot mai susținute a motorului cu ardere internă, la mijlocul secolului XX, când petrolul era foarte ieftin, vor descoperi cât de prohibitiv de scumpă poate fi reproducerea experienței americane sau britanice în secolul XXI.

Viitorul căilor ferate, un subiect deprimant, morbid până nu demult, prezintă un interes mai mult decât trecător. Și, paradoxal, este promițător. Nesiguranța estetică din primele decenii de după cel de-al Doilea Război Mondial – „noul brutalism“ care a încurajat și a ajutat la distrugerea rapidă a multora dintre cele mai mari realizări ale secolului al XIX-lea în domeniul arhitecturii publice și al planificării urbane – a trecut. Nu ne mai deranjează excesele rococo, neo-gotice sau Beaux Arts ale uriașelor gări din epoca industrială și putem vedea astfel de edificii exact cum le-au văzut designerii și contemporanii lor: ca pe niște catedrale ale epocii, care merită a fi păstrate de dragul lor și al nostru. Gare du Nord și Gare d’Orsay din Paris, Gara Grand Central din New York și Gara Union din St. Louis, St. Pancras din Londra, Gara Keleti din Budapesta și multe alte zeci au fost păstrate și chiar extinse: unele cu funcția lor inițială, altele jucând un rol mixt, de gară și centru comercial, altele ca monumente civice și mementouri culturale.

În multe cazuri, astfel de gări sunt mai pline de viață și mai importante pentru comunitățile lor decât au fost vreodată, din anii 1930 încoace. Adevărat, s-ar putea să nu mai fie niciodată apreciate pe deplin pentru rolul pe care au fost menite să îl joace – ca porți maiestuoase spre marile orașe – chiar și pentru că majoritatea oamenilor care le folosesc trec din metrou în tren, din stația subterană de taxiuri pe scara rulantă, și nu văd clădirea din afară sau de la distanță, cum au gândit-o designerii. Dar milioane de oameni încă le mai folosesc. Orașul modern este acum atât de mare, atât de întins – și atât de aglomerat și de scump – încât până și cei mai înstăriți recurg din nou la transportul public, chiar dacă numai pentru a face naveta. De la sfârșitul

anilor 1940, mai mult ca oricând, oraşele noastre supravieţuiesc cu ajutorul trenurilor.

Preţul petrolului – practic acelaşi din anii 1950 până la sfârşitul anilor 1990 (cu fluctuaţiile de rigoare, din timpul crizelor) – creşte în mod constant şi e puţin probabil să revină la nivelul la care călătoria cu automobilul va redeveni viabilă sub aspect economic. Logica existenţei suburbiilor, în situaţia în care galonul de petrol costă un dolar, este astfel pusă sub semnul întrebării. Călătoria cu avionul, inevitabilă pe distanţe lungi, este acum neconvenabilă şi scumpă pe distanţe medii: iar, în Europa de Vest şi în Japonia, trenul este o alternativă mai plăcută şi mai rapidă. Avantajele ecologice ale trenului modern sunt considerabile acum, atât din punct de vedere tehnic, cât şi politic. Un sistem feroviar electric, ca şi trenurile mici şi tramvaiele folosite în oraşe, pot circula cu orice fel de combustibil, convenţional sau nou, de la energia nucleară la cea solară. În viitorul previzibil, acest lucru îi conferă un avantaj unic faţă de orice altă formă de transport.

De aceea nu e deloc o întâmplare faptul că investiţiile în infrastructură publice în călătoria cu trenul au crescut în ultimele două decenii peste tot în Europa de Vest şi în multe ţări din Asia şi America Latină (excepţiile includ Africa, unde astfel de investiţii sunt neglijabile, şi Statele Unite, unde conceptul de investiţie publică de orice fel rămâne în continuare subapreciat). În ultimii ani, gările nu mai sunt îngropate în adevărate cripte, funcţia şi identitatea lor nu mai sunt ascunse, umil, sub oborocul clădirilor de birouri. Gările noi, construite din bani publici, din Lyon, Sevilla, Chur (Elveţia), Kowloon sau Waterloo International, din Londra, îşi afirmă şi celebrează importanţa recâştigată, atât cea arhitecturală cât şi cea civică, şi sunt tot mai mult opera unor arhitecţi de frunte, inovatori, precum Santiago Calatrava şi Rem Koolhaas.

De ce această renaştere neanticipată? Explicaţia poate fi dată sub formă contrafactuală: se poate (şi, în multe locuri, se întâmplă aşa ceva) să îţi imaginezi o politică publică ce mandatează o reducere constantă a utilizării în exces a automobilelor şi a camionetelor private. Se poate, oricât de greu ar fi să vizualizezi aşa ceva, ca zborul cu avionul să devină atât de scump şi/sau neatrăgător, încât interesul celor care vor să călătorească de plăcere să scadă tot mai mult. Dar sigur nu se poate să existe o economie modernă, urbană

prin excelență, fără metrou, fără tramvaie, fără trenuri mici și rețele suburbane, fără legături intercity și schimb de trenuri.

Chiar dacă nu mai vedem lumea modernă prin imaginea trenului, continuăm să trăim în lumea construită de trenuri. Pentru orice călătorie sub 45 de kilometri sau între 250 de kilometri și 800 de kilometri, în orice țară cu o rețea feroviară funcțională, trenul este cel mai rapid mijloc de transport ca și, luând considerație toate costurile, cel mai ieftin și mai puțin distructiv. Ceea ce am crezut că este modernitate târzie – lumea post-feroviară a automobilelor și a avioanelor – pare să fi fost o paranteză, ca multe altele din intervalul 1950–1990, mânată, în acest caz, de iluzia combustibilului de-a pururi ieftin și de cultul privatizării. Atracțiile unei întoarceri la calculul „social“ devin tot atât de evidente pentru proiectanții moderni ca și pentru predecesorii lor victorieni, chiar dacă pentru aceștia din urmă din alte motive. Ceea ce a fost, o vreme, demodat a devenit din nou foarte modern.

Căile ferate și lumea modernă

Încă de la inventarea trenurilor, și tocmai datorită lor, călătoria a fost simbolul și simptomul modernității: trenurile – împreună cu bicicletele, autobuzele, automobilele, motocicletele și avioanele – au fost folosite în artă și în comerț ca semn și dovadă a unei realizări din prim-planul schimbării și al inovației. Dar, în majoritatea cazurilor, invocarea unei anumite forme de transport ca emblemă a noutății și a contemporaneității s-a întâmplat o singură dată. Bicicletele au fost „noi“ doar o dată, în anii 1890. Motocicletele au fost „noi“ în anii 1920, pentru fasciști și tinerii acelor vremuri (care de atunci sunt trecuți la capitolul „retro“). Automobilele (ca și avioanele) au fost „noi“ în deceniul edwardian și, din nou, pentru scurt timp, în anii 1950. De atunci, și în alte perioade, au simbolizat multe atribute ale modernității – siguranță, prosperitate, consum ostentativ, libertate – dar nu și „modernitate“, în sine.

Trenurile sunt altfel. Trenurile erau deja întruchiparea vieții moderne în anii

1840 – de unde şi atracţia pe care au exercitat-o asupra pictorilor „moderniști“. Încă mai jucau acel rol în epoca impresionantelor trenuri expres care traversau Statele Unite, în anii 1890. Nimic nu era mai modern decât silueta aerodinamică a trenurilor care împodobeau afişele neo-expresioniste din anii 1930. Metroul electrificat a fost idolul poeţilor moderniști după 1900, la fel cum shinkansenul japonez şi TGV-ul francez sunt emblemele magiei tehnologice şi ale luxului la cei peste 300 de kilometri pe oră. Trenurile, se pare, sunt etern moderne – chiar dacă intră în penumbră pentru o vreme. Cam acelaşi lucru e valabil şi pentru gări. „Staţia“ de benzină de pe şoselele de altădată este obiectul unei afecţiuni nostalgice când este descrisă sau evocată acum, dar a fost mereu înlocuită de versiuni tot mai moderne, iar forma ei iniţială supravieţuieşte doar în amintirea nostalgică. Aeroporturile supravieţuiesc de regulă (şi enervant) dincolo de momentul în care încep să se demodeze estetic sau funcţional; dar nimeni nu ar dori să le păstreze doar de dragul lor, darămite să creadă că un aeroport construit în 1930 sau chiar 1960 ar mai fi util sau interesant în ziua de azi.

Gările construite cu un secol şi chiar cu un secol şi jumătate în urmă – Gare de l’Est din Paris (1852), Gara Paddington din Londra (1854), Gara Victoria din Bombay (1887), Hauptbahnhof din Zürich (1893) – nu numai că impresionează estetic şi devin tot mai mult obiectul afecţiunii şi al admiraţiei: sunt şi funcţionale. Şi, ca să fiu mai precis, sunt la fel de funcţionale ca la început. Acest lucru reprezintă, desigur, un testament al calităţii designului şi construcţiei, dar şi o dovadă a contemporaneităţii lor perene. Gările nu se „demodează“. Nu sunt un accesoriu al vieţii moderne, nu sunt o parte din ea sau un produs secundar. Gările, ca şi căile ferate pe care le marchează, sunt însăşi lumea modernă.

Adesea afirmăm sau presupunem că trăsătura distinctă a modernităţii este individul: subiectul ireductibil, persoana de sine stătătoare, eul neîngrădit, cetăţeanul independent. Acest individ modern este, de obicei, pus într-un contrast favorabil cu cel dependent, supus, plin de obligaţii, al lumii pre-moderne. Există, desigur, un sâmbure de adevăr în această abordare; la fel cum există un sâmbure de adevăr şi în ideea că modernitatea este şi o poveste a statului modern, cu valorile, capacităţile şi ambiţiile lui. Dar, privită în ansamblu, abordarea este greşită – periculos de greşită. Adevărata trăsătură distinctă a vieţii moderne – cea cu care, din păcate, pierdem contactul – nu

este nici individul detaşat, nici statul lipsit de constrângeri. Este ceea ce intervine între ei: societatea. Mai precis societatea civilă – sau (cum era în secolul al XIX-lea) societatea burgheză.

Căile ferate au fost şi rămân însoţitorul necesar şi firesc al apariţiei societăţii civile. Ele reprezintă un proiect colectiv în beneficiul individului. Nu pot exista fără un acord comun (şi, în ultima vreme, fără cheltuieli comune) şi, prin însăşi menirea lor, oferă beneficii practice atât individului, cât şi colectivităţii. Un lucru pe care piaţa nu îl poate înfăptui decât din greşeală, printr-o întâmplare fericită. Căile ferate nu au afectat întotdeauna mediul înconjurător – deşi, dacă luăm în calcul costurile pe care le presupune poluarea, nu este clar dacă motorul cu aburi a făcut mai mult rău decât rivalul său cu combustie internă – dar au fost şi au trebuit să fie receptive la imperativele sociale. Acesta este unul dintre motivele pentru care nu au fost foarte profitabile.

Dacă renunţăm la căile ferate, pierdem nu numai un bun de mare valoare a cărui înlocuire ne-ar costa extrem de mult, ci şi recunoaştem că am uitat cum să trăim în colectivitate. Dacă dărâmăm gările şi dăm şinele la fier vechi, cum am început să facem în anii 1950 şi 1960 – s-a zis cu amintirea modului în care am putea duce o viaţă civică plină de speranţă. Nu din întâmplare Margaret Thatcher – care, într-o declaraţie celebră, spunea că „nu există ceea ce lumea numeşte Societate. Există doar bărbaţi şi femei, luaţi în parte, şi familii“ – refuza să meargă cu trenul. Dacă nu ne putem cheltui resursele colective pe trenuri şi nu putem călători mulţumiţi cu ele nu e fiindcă ne-am alăturat unor comunităţi închise şi avem nevoie doar de automobile private ca să circulăm între ele, ci fiindcă am devenit indivizi închişi, care nu ştiu cum să se folosească de spaţiul public în beneficiul tuturor. Implicaţiile unei asemenea pierderi ar depăşi cu mult dispariţia unui sistem de transport. Ar însemna că am terminat-o cu viaţa modernă.

Aceasta este partea a doua a eseului despre locomoţie.

A apărut postum, în The New York Review of Books,

în ianuarie 2011.

---

[170] Compania feroviară Penn Central și-a încetat activitatea în 1972, doar la opt ani după ce a optat pentru profit în dauna prestigiului, demolând Penn Station din Manhattan pentru a face loc arenei Madison Square Garden.

CAPITOLUL 23

TĂVĂLUGUL INOVAȚIEI

Supracapitalism, de Robert Reich, reprezintă descrierea modului în care trăim acum.[171] Povestea e cunoscută, diagnosticul e superficial. Există, însă, două motive pentru care cartea merită atenţie. Autorul a fost primul ministru al muncii sub preşedintele Clinton. Reich subliniază această legătură, adăugând că „administrația Clinton – din care sunt mândru că am făcut parte – a fost una dintre administrațiile americane care au susţinut cel mai mult lumea afacerilor“. Într-adevăr, aceasta este o carte „clintoniană“, minusurile ei fiind, poate, un avertisment la ceea ne putem aştepta (sau nu) de la o nouă administrație Clinton. Iar subiectul abordat de Reich – viaţa economică în economia capitalistă avansată de astăzi şi preţul pe care îl plătim pentru ea, în democrațiile solide din punct de vedere civil şi politic – este important şi chiar presant, deşi „soluțiile“ pe care le propune sunt neconvingătoare.

Premisa de la care porneşte Reich este următoarea: în timpul „epocii nu chiar de aur“, cum o numeşte el, a capitalismului american, de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial până la sfârşitul anilor 1970, viaţa economică americană a fost stabilă şi într-un echilibru confortabil. Câteva companii uriaşe – precum General Motors – au dominat pieţele, care erau sigure şi predictibile; muncitorii calificaţi au avut slujbe (relativ) sigure şi de lungă durată. Deşi a dat de înţeles că respectă regulile concurenței şi ale pieţelor libere, economia americană (în această privinţă comparabilă cu economiile Europei de Vest) a depins, în mare măsură, de protecţia împotriva concurenţei străine, cât şi de standardizare, regularizare, subvenţii, susţinerea preţurilor şi garanţii guvernamentale. Inegalităţile inerente capitalismului au fost atenuate de asigurarea unei bunăstări imediate şi de promisiunea unei prosperităţi viitoare, dar şi de convingerea larg răspândită, însă iluzorie, a

unui interes comun. „În timp ce europenii înființau carteluri și se încurcau cu socialismul democratic, America a mers direct la țintă – creând capitalismul democratic sub forma unei economii planificate, condusă de lumea afacerilor.“[172]

Dar, de la mijlocul anilor 1970, și tot mai acerb în ultimii ani, vântul schimbării – „supracapitalismul“ – a spulberat totul în cale. Datorită tehnologiilor, sprijinite inițial sau derivate din proiectele de cercetare ale Războiului Rece – cum ar fi computerele, fibra optică, sateliții și internetul –, mărfurile, comunicatele și informațiile circulă acum cu o viteză incredibilă. Structurile de reglementare înființate pe parcursul unui secol, sau chiar mai mult, au fost înlocuite sau desființate în doar câțiva ani. Locul lor a fost luat de o concurență acerbă atât pentru piețele globale, cât și pentru avalanșa de fonduri internaționale mereu în căutare de plasamente lucrative. Salariile și prețurile au scăzut, iar profiturile au crescut. Concurența și inovația au însemnat noi șanse pentru unii și grămezi de bani pentru câțiva; între timp, tot concurența și inovația au distrus slujbe, au falimentat companii și au sărăcit comunități întregi.

Reflectând prioritățile noii economii, politica este dominată de companii și bancheri („Walmart și Wall Street“ pe lista lui Reich) care fac lobby pentru avantaje sectoriale: „Supracapitalismul s-a vărsat în politică și a înecat democrația“. Ca investitori – și, în primul rând, consumatori – americanii au tras foloase pe care părinții lor nici nu și le-ar fi închipuit. Pe de altă parte, nimeni nu are grijă de interesul public, mai larg. Valorile investițiilor au crescut vertiginos, dar „instituțiile care adunau la un loc valorile cetățenești au intrat în declin“. Dezbaterile politice publice în Statele Unite de astăzi, după cum remarcă Robert Reich, „urmăresc, la o privire mai atentă, avantaje concurențiale practice în obținerea unui profit pentru toți angajații“. Noțiunea de „bine comun“ a dispărut. Americanii au pierdut controlul propriei democrații.

Reich se pricepe la exemple instructive. În Statele Unite, inegalitatea dintre venituri este cea mai mare de după 1929: în 2005, doar 1% dintre americani au obținut 21,2% din venitul național al SUA. În 1968, directorul general al General Motors a dus acasă, sub formă de salariu și beneficii, aproximativ de șaizeci și șase de ori mai mult decât un angajat obișnuit al companiei; în

2005, directorul general al Walmart a câștigat de nouă sute de ori mai mult decât media pe angajat. Într-adevăr, averea familiei fondatorilor Walmart în anul acela (90 de miliarde de dolari) a fost estimată ca fiind egală cu aceea a 40% din populația săracă a SUA: 120 de milioane de persoane. Dacă economia a crescut la modul „exuberant“, dar „venitul mediu pe familie a atins nivelul minim în ultimele trei decenii,... unde s-a dus toată bogăția? În cea mai mare parte, la cei din vârf.“ Cât despre îndrăzneala ultimei generații de „creatori de bogăție“: Reich enumeră de la scutirile de taxe, garantarea pensiilor, plasele de siguranță, „suprafondurile“ și planurile de salvare din ultimii ani până la economii și împrumuturi, fonduri de hedging, bănci și alte entități economice riscante, înainte să conchidă că aranjamentele „care asigură beneficii majore investitorilor privați și riscuri minore angajaților sigur stimulează marile reușite ale temerității antreprenoriale“.

Bine spus. Dar ce trebuie făcut? Aici Reich este mai puțin sigur. Faptele pe care le invocă par să trimită spre un colaps incipient al valorilor și al instituțiilor fundamentale ale republicii. Proiectele de legi sunt elaborate în avantajul unora; contributorii influenți hotărăsc politicile candidaților prezidențiali; cetățenii și votanții de rând s-au retras constant din sfera publică. Din numeroasele exemple date de Reich, corporația internațională modernă, directorii ei cu salarii imense și acționarii „obsedați de valoare“ sunt cei care par să întruchipeze prăbușirea valorilor civice. Atenția pe care aceste companii o acordă în exclusivitate creșterii economice și profitului pe termen scurt, s-ar putea conchide, a minimalizat și înlocuit scopurile colective mai largi, ca și interesele comune care ne-au legat cândva.

Dar nu aceasta este concluzia la care vrea să ajungem Robert Reich. Din felul în care analizează dilemele prezentului nimeni nu este de vină. „Ca cetățeni, putem simți că o astfel de inegalitate nu poate ajuta o democrație... Dar cei foarte bogați nu au nici o vină.“ „Directorii executivi au devenit mai lacomi?“ Nu. „Conducerea corporațiilor a devenit mai puțin responsabilă?“ Nu. „Investitorii sunt mai docili?“ „Nu există dovezi care să susțină aceste teorii.“ Corporațiile nu se arată foarte responsabile sub aspect social, după cum scrie Reich. Dar nu aceasta este sarcina lor. Nu trebuie să ne așteptăm ca investitorii, consumatorii sau companiile să slujească binele public. Aceștia

nu fac decât să încheie cele mai bune afaceri. Economia nu are nici o legătură cu etica. Cum observa cândva prim-ministrul britanic Harold Macmillan: „Dacă oamenii vor moralitate, s-o caute la arhiepiscopi“.

În opinia lui Reich, nu există „răufăcători ai marii bogăţii“.[173] Autorul respinge cu dispreţ orice explicaţie care se bazează pe opţiune, voinţă sau interes de clasă, sau chiar idei economice. Astfel de explicaţii, ca să îl citǎm, „cad în faţa faptelor“. Schimbările consemnate în cartea sa par doar să se fi „întâmplat“, într-o ilustrare fără subiect a distrugerii creative inerente dinamicii capitaliste: un Schumpeter diluat, cum s-ar spune. Reich este, cu siguranţă, un determinist tehnologic. Noile „tehnologii au dat posibilitatea consumatorilor şi investitorilor să încheie afaceri din ce în ce mai profitabile“. Aceste afaceri au „scos... valorile sociale... din sistem... Povestea celor întâmplate nu are nici personaje pozitive, nici personaje negative.“

Aici avem de-a face cu un triunghi cunoscut. Autorul îşi manifestă indignarea faţă de racilele capitalismului modern, dar fără să găsească vreun vinovat („avem impresia“) sau să emită vreo judecată de valoare. Corporaţiile fac ce trebuie să facă. Iar dacă nu ne convine ce înseamnă acest lucru pentru noi ca societate, nu avem decât, ne dă de înţeles Reich, să facem uz de drepturile noastre de cetăţeni şi să schimbăm situaţia. Dar asta nu se potriveşte deloc cu insistenţa repetată a cărţii pe logica de fier a tehnologiei şi a propriului interes. Şi, astfel, deloc surprinzător, soluţiile pe care le propune Reich în faţa acestor evenimente epocale şi a riscurilor pe care le presupun sunt mult prea banale: câteva schimbări minore privind taxele, pacturi ce includ clauze privind salariul minim, câteva legi care reglementează activitatea grupurilor de presiune.

Dar chiar şi aceste mici amendamente la practica actuală vin în contradicţie cu ipoteza de bază a lui Reich: interesele noastre ca „investitori“ şi „consumatori“ au triumfat în faţa capacităţii noastre de a acţiona în calitate de „cetăţeni“. Dacă analiza sa privind mecanismul vieţii economice moderne este corectă – dacă, aşa cum spune el, „în supracapitalism, «termen lung» înseamnă valoarea prezentă a câştigurilor viitoare“ – atunci schimbarea pe ici, pe colo, a legilor de finanţare fie nu ar avea nici o relevanţă (fiindcă ar duce la acelaşi rezultat), fie s-ar dovedi imposibilă fiindcă i s-ar opune aceleaşi „interese de afaceri concurenţiale“ care au afectat sistemul. Oricum,

de ce noi sau reprezentanţii noştri am prefera, pe neaşteptate, cum spune Reich, să acţionăm ca nişte cetăţeni „dezinteresaţi“ şi nu ca nişte „consumatori“ sau „investitori“, care nu îşi urmăresc decât interesul personal? Care ar fi stimulentul pentru oricare cetăţean? La al cui ordin am alege brusc identitatea „civică“ în detrimentul celei „economice“?

Modul în care Reich se referă la comportamentul uman – de parcă afinităţile şi preferinţele noastre („consumator“, „investitor“, „cetăţean“) ar putea fi împărţite pe categorii ce nu au nici o legătura una cu alta – nu este convingător. Sună bine – „În calitate de cetăţeni suntem sincer îngrijoraţi de încălzirea globală; ca investitori şi consumatori vrem tot mai multă căldură“. Dar nu poate explica de ce cetăţenii americani sunt prinşi ca într-o capcană în acest paradox, în timp ce alţi cetăţeni, din alte locuri, au început să caute soluţii. Necazul e că această compartimentare a lui Reich reflectă cu fidelitate concepţia lui precar epistemică despre societate: prin „cetăţean“ autorul înţelege omul economic + propriul interes. Aici nu lipsesc doar „personajele pozitive“, „personajele negative“ şi „vinovatul“. Lipseşte şi politica.

Trăim într-o epocă economică. Timp de două secole după Revoluţia Franceză, viaţa politică occidentală a fost dominată de o luptă între Stânga şi Dreapta: „progresiştii“ – fie liberali, fie socialişti – împotriva adversarilor conservatori. Până de curând, aceste cadre de referinţă ideologice au fost cât se poate de active şi au determinat retorica, dacă nu chiar realitatea, opţiunii publice. Dar, în cursul ultimei generaţii, termenii acestei opoziţii politice s-au schimbat radical, devenind de nerecunoscut. Tot ce a rămas din fatalismul liniştitor al vechii doctrine stângiste – convingerea inspiratoare că „Istoria“ este de partea noastră – a fost îngropat după 1989, împreună cu „socialismul real“. Dreapta politică tradiţională a avut o soartă asemănătoare. Din anii 1830 până la sfârşitul anilor 1970, a fi de dreapta însemna a te opune ideii de stânga despre schimbarea şi progresul inevitabil: „conservatorii“ păstrau, „reacţionarii“ reacţionau. Erau „contrarevoluţionari“. Învigorată de respingerea convingerilor progresiste defuncte acum, dreapta politică de azi şi-a pierdut şi ea busola.

Noua doctrină predominantă – felul în care gândim despre lume – a abandonat socialul în favoarea economicului. Presupune mai curând un

„sistem integrat al capitalismului global“, creștere economică și productivitate, decât lupte de clasă, revoluții și progres. Ca și predecesoarele ei din secolul al XIX-lea, această doctrină combină ideea de ameliorare („dezvoltarea este bună“) cu cea a inevitabilității: globalizarea – sau, pentru Robert Reich, „supracapitalismul“ – este un proces natural, nu un produs al deciziilor umane arbitrare. În timp ce teoreticienii de ieri ai revoluției își bazau concepția despre lume pe inevitabilitatea mișcărilor sociale radicale, apostolii de azi ai dezvoltării invocă dinamica ineluctabilă analoagă a concurenței economice globale. Comună ambelor este identificarea sigură a necesității în șirul actual de evenimente. Suntem prinși fără scăpare, după cum spune Emma Rothschild, într-o „societate de necontestat a comerțului universal“.[174] Sau cum rezuma cândva Margaret Thatcher: Nu există alternativă.

Ca și strămoșii lor politici, economiștii contemporani adesea tind să fie reductibili: „În ultimă instanță“, scriu trei economiști respectați, „contează doar o singură statistică economică: creșterea productivității.“[175] Iar dogma din zilele noastre – ca orice altă dogmă din trecutul recent – rămâne indiferentă la acele aspecte ale existenței umane care nu se includ automat în termenii ei de referință: la fel cum accentul vechii gândiri cădea pe comportament și opinii ce puteau fi considerate drept produs al „clasei sociale“, dezbaterea contemporană așază în prim-plan interesele și preferințele ce pot fi exprimate în termeni economici. Suntem predispuși să privim înapoi, spre secolul XX, ca la un secol al extremelor și al iluziilor de care, slavă Domnului, ne-am lepădat. Dar nu cumva ne iluzionăm și noi?

În noua idolatrizare a productivității și a pieței nu cumva am inversat credința unei alte generații? La urma urmei, nimic nu e mai ideologic decât ideea că toate afacerile și politicile, private și publice, trebuie să se reducă la economia globalizatoare, la legile ei inevitabile și la pretențiile ei tot mai mari. Împreună cu promisiunea revoluției și a visului de transformare socială, această idolatrizare a necesității economice a constituit și premisa de bază a marxismului. În trecerea de la secolul XX la secolul XXI oare nu am abandonat un sistem de valori ca să îl înlocuim cu altul?

Ca și vechea doctrină, cea nouă nu îți arată cum să iei decizii politice vitale.

Un exemplu simplu: adevăratul motiv pentru care „cetățeanul“ lui Robert Reich ar putea fi derutat de încălzirea globală nu este calitatea lui de consumator sau de mic investitor, ci faptul că încălzirea globală este o consecință a creșterii economice și un stimulent al acesteia. Caz în care, dacă încălzirea globală este nocivă, iar „creșterea“ este tocmai invers, cum să alegi între ele? Este creșterea un bun evident? Dacă generarea de bogăție și creșterea productivității datorită aplicării unor măsuri cât mai eficiente duc la beneficiile clamate – șanse, mobilitate, fericire, bunăstare, abundență, siguranță – este, poate, o întrebare la care se poate răspunde mult mai greu decât am fi dispuși să recunoaștem. Nu cumva creșterea economică duce, mai degrabă, la amplificarea resentimentelor sociale decât la atenuarea lor?[176] De aceea cred că ar fi bine să ne oprim asupra implicațiilor non-economice ale deciziilor politice.

Să luăm cazul reformei sistemului de asistență socială – în care Reich însuși a fost foarte activ, atât ca ministru al muncii în administrația Clinton, cât și ca autor, cu mulți ani în urmă, al unei propuneri de înlocuire a sistemului cu subvenții acordate companiilor care angajează șomeri.[177] În 1996, administrația Clinton a eliminat efectiv majoritatea drepturilor la asistență publică garantate la nivel federal. Inversând politica adoptată cu o jumătate de secol în urmă, Congresul a pus capăt beneficiilor universale și a condiționat asistența socială de incapacitatea demonstrată de a căuta și de a accepta o slujbă. Această măsură era în ton cu schimbările de prin alte părți: trecerea de la asistență socială la „reinserție socială“ a caracterizat reformele din Marea Britanie, Olanda și chiar din țările scandinave (de exemplu, legea serviciilor sociale din Norvegia, în temeiul căreia autoritățile locale impuneau condiții privind angajarea sau reconversia celor care voiau să beneficieze de asistență socială). Drepturile universale și prevederile bazate pe nevoile individului au fost înlocuite de un sistem al stimulentelor și al recompenselor pentru „reinserția socială“: scopul declarat al desprinderii oamenilor de asistența socială clasică, însoțit de convingerea că rezultatul va fi exemplar din punct de vedere moral și eficient din punct de vedere economic.

Dar ceea ce pare a fi o politică economică rațională presupune și costuri civice ridicate. Unul dintre obiectivele fundamentale ale statului asistențial în secolul XX a fost transformarea tuturor persoanelor în cetățeni cu drepturi depline: nu doar cetățeni cu drept de vot, în accepția limitată a lui Robert

Reich, ci cetăţeni care să se bucure de atenţia şi de sprijinul necondiţionat al colectivităţii. Rezultatul era o societate mai omogenă, fără categorii de persoane excluse sau mai puţin „merituoase“. Noua abordare „discreţionară“ face, însă, ca pretenţiile individului asupra colectivităţii să depindă din nou de buna sa conduită. Reintroduce o condiţionalitate la statutul social: numai cei care au o slujbă sunt membri plini ai comunităţii. Alţii pot primi ajutorul necesar participării depline, dar numai după ce trec anumite teste şi demonstrează un comportament adecvat.

Dacă lăsăm artificiile retorice deoparte, reforma sistemului de asistenţă socială actuală ne întoarce la spiritul Noii legi a săracilor din Anglia anului 1834, care a introdus principiul minimei eligibilităţi, prin care ajutorul acordat şomerilor şi nevoiaşilor era inferior calitativ şi cantitativ salariului şi condiţiilor de angajare minime. Dar, mai presus de toate, reforma sistemului de asistenţă socială face, din nou, distincţie între cetăţenii activi (sau „merituoşi“) şi ceilalţi: cei care, indiferent de motiv, sunt excluşi din forţa de muncă activă. Fără îndoială, vechiul sistem universal nu răspundea cerinţelor pieţei. Ceea ce şi voia: sistemul de asistenţă socială, ca să îl citäm pe T.H. Marshall, trebuia „să înlocuiască piaţa prin preluarea unor bunuri şi servicii sau să îi controleze şi să îi modifice, într-un fel sau altul, operaţiunile pentru a obţine un rezultat pe care, altfel, piaţa nu l-ar fi putut obţine de una singură“.[178]

Optimizarea pieţei – prin înlocuirea evaluărilor politice şi sociale ale politicii publice cu măsuri apreciate în primul rând pentru eficienţa lor economică – este, de asemenea, justificarea declarată a freneziei cu care s-a făcut privatizarea în ultimii ani. Dar aici, ca şi în cazul reformei sistemului de asistenţă socială, ceea ce ar vrea să reprezinte viitorul a început, de fapt, să semene cu trecutul, fărâmiţând agenţiile colective, publice, ale epocii moderne în mici active private ce amintesc de o epocă mult mai îndepărtată. Odată cu apariţia statului modern (cu precădere în secolul trecut), transportul, spitalele, poşta, armata, închisorile, poliţia şi accesul la cultură – toate servicii esenţiale cărora ideea de profit le era, evident, străină – au trecut sub controlul şi reglementarea publică. Acum acestea sunt returnate antreprenorilor privaţi (sau, în cazul multor bugete culturale europene, lăsate

în seama parteneriatelor naţionale semiprivate, care ştiu să exploateze iluziile şi slăbiciunile individului).

În unele cazuri – transport şi poştă, mai ales – aceste servicii nu promit un câştig economic (de exemplu, când deservesc locuri izolate), motiv pentru care contribuabilii trebuie să asigure sau să garanteze marja de profit a sectorului privat pentru ca statul să poată găsi cumpărători. Ceea ce este, de fapt, subvenţia demodată sub alt nume; şi (după cum recunoaşte Robert Reich) o sursă perenă de risc moral, înlesnind iresponsabilitatea şi, adesea, corupţia. În alte cazuri, companiile private preiau responsabilitatea publică – închisorile, transportul feroviar sau sistemul de sănătate – din mâinile statului, uneori plătind o anumită sumă pentru privilegiul respectiv şi recuperându-şi banii prin taxarea cetăţenilor sau a comunităţilor care folosesc facilitatea achiziţionată. De obicei, trezoreria publică primeşte toată suma odată, şi astfel scapă de o povară administrativă, dar pierde un venit sigur şi controlul asupra calităţii serviciului pe care l-a cedat. În Marea Britanie, această procedură e numită PPP: „parteneriat public-privat“. În ancien régime, francezii o numeau monopolul perceperii taxelor.[179]

Impactul real al privatizării, ca şi al reformei sistemului de asistenţă socială, al nereglementării, revoluţiei tehnologice şi chiar al globalizării a fost reducerea rolului jucat de stat în treburile cetăţenilor: să „scăpăm de povara statului“, să-l „scoatem din viaţa noastră“ – un obiectiv comun al „reformatorilor“ economici de pretutindeni – şi să „adaptăm politicile publice la afacerile noastre“, în cuvintele aprobatoare ale lui Robert Reich. Statul secolului XX, sub pretextul „grijii faţă de sufletul cetăţeanului“, a lăsat un gust amar. A fost adesea ineficient, represiv uneori, iar, în unele cazuri, responsabil de genocid. Dar prin reducerea rolului statului (şi, implicit, prin discreditarea acestuia), prin abandonarea interesului public în favoarea avantajului privat oriunde a fost posibil, am devalorizat acele bunuri şi servicii care reprezintă colectivitatea şi scopurile comune ale acesteia, „reducând constant stimulentul pentru persoanele competente şi ambiţioase de a intra sau de a rămâne în serviciul statului“.[180] Iar acest lucru comportă un risc considerabil.

Piaţa pretinde norme, cutume şi „sentimente“ din afara ei ca să reziste, ca să asigure însăşi stabilitatea politică de care are nevoie capitalismul pentru a

prospera. Dar, în acelaşi timp, tinde să corodeze aceleaşi practici şi sentimente. Acest lucru a devenit clar demult.[181] Se prea poate ca „mâna invizibilă“ binefăcătoare – piaţa liberă nereglementată – să fi constituit condiţia primordială favorabilă societăţilor comerciale. Dar nu poate reproduce instituţiile şi relaţiile necomerciale – de coeziune, încredere, reţinere, obligaţie, moralitate, autoritate şi, nu în ultimul rând, cutumiare – pe care le-a moştenit şi pe care urmărirea satisfacerii propriului interes economic tinde mai curând să le submineze decât să le întărească.[182] Din motive similare, relaţia dintre capitalism şi democraţie (sau capitalism şi libertate politică) nu trebuie luată ad litteram: vezi China, Rusia şi poate chiar Singapore din zilele noastre. Eficienţa, creşterea şi profitul nu pot fi întotdeauna o precondiţie şi nici măcar o consecinţă a democraţiei, darămite un substitut al ei.

Dacă democraţiile moderne vor să supravieţuiască „supracapitalismului“ lui Reich, trebuie să fie animate de ceva mai mult decât urmărirea propriului avantaj economic, mai ales atunci când de acesta beneficiază tot mai puţini: ideea unei societăţi susţinute doar de interese pecuniare este, în cuvintele lui Mill, „fundamental respingătoare“. O societate civilizată nu are nevoie numai de interes personal, fie el iluzoriu sau real, pentru a-şi atinge scopurile. „Cea mai mare calitate a acţiunii publice este capacitatea de a satisface nevoi mai puţin stringente, dar de mare însemnătate în vieţile bărbaţilor şi femeilor.“[183]

Astăzi pericolul este ca, devalorizând acţiunea publică, să nu mai ştim exact ce anume ne leagă. Răposatul Bernard Williams, după ce descrie „teleologia obiectivă a naturii umane“ în gândirea etică grecească – credinţa că anumite lucruri legate de locul omului în lume au hotărât că acesta trebuie să-şi trăiască viaţa în colectivitate – conchide că

o variantă a acestei credinţe a fost apoi îmbrăţişată de majoritatea concepţiilor etice despre lume; poate că acum suntem mai conştienţi că trebuie să ne lipsim de ea decât au fost toţi cei dinaintea noastră, începând din secolul al V-lea, când câţiva sofişti s-au îndoit pentru prima oară de valabilitatea ei.

Caz în care cine își va asuma responsabilitatea pentru ceea ce Jan Patočka numea „sufletul orașului“?[184]

Există două motive esențiale pentru a ne face griji în privința sufletului orașului și pentru a ne teme că nu poate fi înlocuit în mod satisfăcător de povestea creșterii economice nesfârșite sau de distrugerea creativă provocată de tăvălugul inovației capitaliste. Primul motiv este că această poveste nu este din cale afară de atrăgătoare. Lasă o mulțime de oameni pe margine, și acasă și în străinătate, dă peste cap mediul înconjurător, iar consecințele ei sunt sumbre. Poate că abundența (după cum remarca Daniel Bell cândva) este înlocuitorul american al socialismului, dar, din perspectiva obiectivelor sociale comune, a cumpăra cât mai mult este departe de a fi o realizare ieșită din comun. În primii ani ai Revoluției Franceze, marchizul de Condorcet se arăta dezamăgit de societatea comercială care se prefigura (cum se prefigurează și acum): ideea că „în ochii unei națiuni lacome libertatea, nu va fi decât o condiție necesară asigurării operațiunilor financiare“.[185] Ar trebui să îi împărtășim repulsia.

Cea de-a doua sursă de neliniște este că această poveste nesfârșită s-ar putea să nu dureze prea mult. Chiar și economiile au istoria lor. Ultima dată când lumea capitalistă a traversat o perioadă de expansiune și de bunăstare, în timpul „globalizării“ avant le mot a economiei mondiale în deceniile imperiale de dinaintea Primului Război Mondial, marea majoritate a britanicilor credeau – cum se întâmplă și în Statele Unite și în Europa de Vest în zilele noastre – că acesta era pragul unei epoci nemaivăzute de pace și prosperitate eternă. Cei care doresc să afle mai multe despre această atitudine – și ce s-a ales de ea – să citească Economic Consequences of the Peace de Keynes, un rezumat al iluziilor unei lumi aflate la un pas de catastrofă, scrisă după războiul care a pus capăt tuturor acestor fantezii pacifiste pentru următorii cincizeci de ani.[186]

Tot Keynes a fost cel care a anticipat și a avertizat asupra „nevoii acute de securitate“ pe care o vor simți europenii după cele trei decenii de război și colaps economic ce au urmat Epocii de Aur. Datorită, în mare măsură, serviciilor publice furnizate de stat și plaselor de siguranță încorporate în sistemele de guvernare postbelice, cetățenii țărilor avansate și-au pierdut

senzaţia sâcâitoare de nesiguranţă şi de teamă care dominase şi polarizase viaţa politică din 1914 până la începutul anilor 1950 şi care a justificat, în mare parte, atracţia exercitată de fascism şi de comunism în acei ani.

Avem însă motive întemeiate ca să credem că această situaţie s-ar putea schimba. Teama reapare ca ingredient activ al vieţii politice în democraţiile occidentale. Teama de terorism, desigur; dar şi, poate mai insidios, teama de viteza incontrolabilă a schimbării, teama de a deveni şomer, teama de a pierde teren în faţa altora pe fondul distribuirii tot mai inegale a resurselor, teama de a pierde controlul asupra vieţii de zi cu zi. Şi, poate în primul rând, teama că nu numai noi nu ne mai putem hotărî soarta, ci şi cei care ne conduc au pierdut controlul în faţa unor forţe copleşitoare.

O jumătate de secol de securitate şi de prosperitate aproape că a şters amintirea ultimei dăţi când o „epocă economică“ a degenerat într-o epocă a fricii. Am devenit mult prea insistenţi – în calculele noastre economice, în practicile noastre politice, în strategiile noastre internaţionale, chiar şi în priorităţile noastre educaţionale – în a pretinde că trecutul nu prea mai are ce să ne înveţe. Lumea noastră, insistăm noi, este o lume nouă; riscurile şi şansele ei sunt fără precedent. Dar părinţii şi bunicii noştri, care au suportat consecinţele colapsului unei epoci economice, au înţeles mult mai bine ce i se poate întâmpla unei societăţi, când interesele private, înguste, sunt puse înaintea scopurilor colectivităţii şi afectează, astfel, binele comun.

Trebuie să încercăm să gândim la fel. Oricum suntem pe cale de a redescoperi statul datorită însăşi globalizării. Populaţiile care se simt tot mai nesigure atât economic, cât şi fizic, vor apela din nou la simbolurile politice, resursele legale şi barierele fizice pe care numai un stat teritorial le poate furniza. Acest lucru se întâmplă deja în multe ţări: observaţi atracţia tot mai intensă pe care o exercită protecţionismul în politica americană, popularitatea partidelor „anti-imigraţie“ din Europa de Vest, chemarea la „ziduri“, „bariere“ şi „teste“, peste tot în lume. Adepţii globalizării s-ar putea să aibă o surpriză. În plus, chiar dacă e adevărat că reduc diferenţele dintre ţări, globalizarea şi „supracapitalismul“ amplifică inegalitatea din interiorul lor – în China, de exemplu, sau în Statele Unite – cu implicaţii politice devastatoare.

Dacă, într-adevăr, vom avea de a face cu o revenire a statului, cu nevoia crescândă de securitate și de resurse pe care numai un stat le poate furniza, atunci ar trebui să acordăm mai multă atenție atribuțiilor statului. Astăzi vorbim cu dispreț despre stat: nu ca despre binefăcătorul firesc, primul la care putem apela, ci ca despre o sursă de ineficiență economică și amestec social care ar trebuie exclus din treburile cetățenilor oriunde se impune așa ceva. Succesul statelor sociale cu economie mixtă – în asigurarea stabilității sociale și a demobilizării ideologice care au înlesnit prosperitatea ultimei jumătăți de secol – a convins o generație mai tânără să absolutizeze aceeași stabilitate și același calm ideologic și să ceară eliminarea acestui „impediment“ numit stat, al taxării, regularizării și, în general, al intruziunii. Această diminuare a sectorului public a devenit condiția implicită a discursului politic într-o mare parte dintre țările dezvoltate.

Dar, dacă am dreptate și situația actuală nu va dura la nesfârșit, ar trebui să ne uităm mai bine la modul în care predecesorii noștri din secolul XX au reacționat la provocările politice ale incertitudinii economice. S-ar putea să descoperim, ca și ei, că asigurarea universală a serviciilor sociale, cât și o anumită restricționare a inegalităților privind veniturile și bogăția, sunt variabile economice importante prin ele însele, care creează coeziunea publică și încrederea politică necesare unei prosperități susținute – și că numai statul deține resursele și autoritatea de a oferi acele servicii și de a impune acele restricții în numele nostru.

S-ar putea să descoperim că o democrație sănătoasă, departe de a fi amenințată de statul reglementator, depinde chiar de el: că, într-o lume tot mai polarizată între indivizi nesiguri și forțe globale necontrolate, autoritatea legitimă a statului democratic ar putea fi cea mai bună instituție intermediară pe care o putem crea. La urma urmei, care este alternativa? Cultul nostru contemporan pentru libertatea economică neîngrădită, combinat cu o senzație tot mai profundă de teamă și nesiguranță, duce la servicii sociale reduse și la o reglementare economică minimă; acestea, însă, sunt însoțite de un control guvernamental tot mai strâns al comunicațiilor, al libertății de deplasare și al opiniei. Un capitalism „chinezesc“, cum s-ar zice, în stil occidental. Asta ne dorim?

Acest eseu, o recenzie a cărţii Supercapitalism: The Transformation *of Business, Democracy, and Everyday Life, de Robert B. Reich,* a apărut prima dată în The New York Review of Books, în decembrie 2007.

---

[171] Robert B. Reich, Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life, New York, Knopf, 2007

[172] O idee deloc originală, desigur. Aşa cum remarca economistul James Tobin, laureat al Premiului Nobel, cu câţiva ani în urmă: „Viziunea unui grup de gânditori – Truman, Churchill, Keynes, Marshall, Acheson, Monnet, Schuman, Mac Arthur în Japonia – a fost cea care a creat o lume postbelică prosperă“. World Finance and Economic Stability: Selected Essays of James Tobin (Northampton, MA: Edward Elgar, 2003), p. 210.

[173] Şi nici nu se vorbeşte despre „faţa inacceptabilă a capitalismului“, cum a descris Edward Heath o generaţie mai veche, a oamenilor de afaceri suprabogaţi din lumea întreagă. Este elocvent faptul că atât un preşedinte republican, Theodore Roosevelt, cât şi un prim-ministru conservator au fost mai dispuşi să condamne excesele capitaliste decât fostul ministru al muncii din administraţia Clinton.

[174] Emma Rothschild, Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), p. 250. După cum observă Rothschild, „retorica eternităţii comerţului este mai puţin pusă la îndoială [astăzi]… decât în secolele al XIX-lea şi XX“. (p. 6).

[175] William J. Baumol, Robert E. Litan, şi Carl J. Schramm, Good Capitalism, Bad Capitalism, and the Economics of Growth and Prosperity (New Haven, CT: Yale University Press, 2007), p. 230.

[176] Dintre contribuţiile recente la această discuţie care nu se mai sfârşeşte, vezi mai ales Avner Offer, The Challenge of Affluence (New York: Oxford

University Press, 2006), recenzată în The New York Review, 11 octombrie 2007; Benjamin Friedman, The Moral Consequences of Economic Growth (New York: Knopf, 2005), recenzată în The New York Review, 12 ianuarie 2006; Fred Hirsch, Social Limits to Growth (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976), și, exemplul clasic, John Kenneth Galbraith, The Affluent Society (Boston: Houghton Mifflin, 1958). După cum remarcă Hirsch (p. 66, nota 19), la întrebarea, de exemplu, dacă redistribuirea „distruge bogăţia“ nu se poate răspunde doar invocând criteriile economice. Depinde de ce se înțelege prin „bogăție“, adică ce anume ni se pare a fi de valoare.

[177] Vezi Robert Reich, The Next American Frontier: A Provocative Program for Economic Renewal (New York: Viking, 1984).

[178] T.H. Marshall, „Value Problems of Welfare Capitalism“, Journal of Social Policy, vol. 1, nr. 1 (1972), pp. 19–20, citat în Neil Gilbert, Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility (New York: Oxford University Press, 2002), p. 135. După cum conchide Gilbert: „Politicile care au în vedere numai cultivarea independenței și a responsabilității individuale nu dau multe șanse unei vieți de dependență onorabilă pentru cei care sunt în imposibilitatea de a munci“.

[179] Pentru modul în care a funcţionat privatizarea în ţara cel mai mult expusă efectelor ei negative, vezi Christian Wolmar, On the Wrong Line: How Ideology and Incompetence Wrecked Britain’s Railways (Londra: Aurum, 2005), și Allyson Pollock, NHS plc: The Privatisation of Our Health Care (Brooklyn, NY: Verso, 2004). Gordon Brown, noul prim-ministru al Marii Britanii, a invitat recent câteva dintre companiile medicale mai cunoscute din America – printre care Aetna și United Healthcare – să participe la licitația pentru administrarea spitalelor britanice. Chiar și publicația The Economist, adepta unei pieţe ultralibere, recunoaște marea eroare care a fost „privatizarea“; comentând falimentul Metronet, una dintre companiile care administrează metroul din Londra, observa că, din moment ce guvernul a „acordat Metronet sute de milioane de lire sterline ca să-i facă treaba… contribuabilii vor fi cei care vor trebui să achite nota de plată“. Vezi The Economist, 21 iulie 2007.

[180] Vezi Victor Perez-Diaz, „Political Symbolisms in Liberal Democracies“

(lucrare nepublicată, ianuarie 2007), p. 16.

[181] Vezi, de exemplu, Adam Smith, Teoria sentimentelor morale (publicată pentru prima dată în 1759). Și Daniel Bell, The Cultural Contradictions of Capitalism (New York: Basic Books, 1976).

[182] „Dacă nu putem modera extremele bogăției generate de piață și perpetuate de practica moștenirii, baza consensuală a economiei de piață nu poate supraviețui.“ Tobin, World Finance and Economic Stability, p. 209. Pentru „condiția primordială favorabilă“, vezi Hirsch, Social Limits to Growth, p. 11. Rolul crucial al instituțiilor coordonate de stat în asigurarea pre-condițiilor unor piețe stabile și a creșterii economice este subliniat și în studiul recent al lui Barry Eichengreen despre capitalismul postbelic european, The European Economy Since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006).

[183] Albert O. Hirschman, Shifting Involvements: Private Interest and Public Action (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1982, 2002), p. 126 (accentul pus de noi).

[184] Bernard Williams, The Sense of the Past: Essays in the History of Philosophy (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), pp. 44–45. Pentru întrebarea lui Patočka îi sunt recunoscător lucrării nepublicate a doctorului Jacques Rupnik „The Legacy of Charter 77 and the Emergence of a European Public Space“.

[185] „Esquisse d’un tableau historique des progrès de l’esprit humain“ (Oeuvres de Condorcet, VI, 191), citat în Rothschild, Economic Sentiments, p. 201.

[186] John Maynard Keynes, The Economic Consequences of the Peace (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1920), Capitolul 2: „Europe Before the War“. Mirajele economice nu sunt apanajul capitalelor de imperii. Iată cum descria Ivo Andric iluziile concetățenilor bosniaci în acele zile de glorie: „Așa au fost cele trei decenii de prosperitate relativă și de pace aparentă […] când mulți […] credeau în existența unei formule infailibile pentru împlinirea unui vis de secole al dezvoltării plenare, fericite, a individualității în libertare și progres, când […] secolul și-a expus în fața ochilor a milioane de oameni

prosperitatea multilaterală, înşelătoare, şi a creat o fata morgana a confortului, a siguranţei şi a fericirii pentru toată lumea, la preţuri rezonabile şi chiar pe credit“. Ivo Andric, The Bridge on the Drina (Chicago: University of Chicago Press, 1977), p. 173.

CAPITOLUL 24

CE E VIU ȘI CE A MURIT ÎN SOCIAL-DEMOCRAȚIE?

Americanilor le-ar plăcea ca lucrurile să meargă mai bine. Potrivit unor sondaje de opinie din ultimii ani, toţi ar vrea ca odraslele lor să aibă mai multe şanse în viaţă. Ar prefera ca soţia sau fiica să aibă aceleaşi şanse de a supravieţui la naştere ca şi femeile din alte ţări avansate. Ar aprecia o asigurare medicală completă la un preţ mai scăzut, o speranţă de viaţă mai mare, servicii publice mai bune şi mai puţine infracţiuni.

Când li se spune că aceste lucruri se întâmplă în Austria, ţările scandinave sau Olanda, dar ca urmare a impunerii unor taxe mai mari şi a unui stat „intervenţionist“, mulţi dintre americani răspund: „Dar ăsta e socialism! Noi nu vrem ca statul să se amestece în treburile noastre. Şi, mai presus de toate, nu vrem să plătim mai multe taxe.“

Această stranie disonanţă cognitivă este o poveste veche. Cu un secol în urmă, sociologul german Werner Sombart punea o întrebare celebră: De ce nu există socialism în America? Sunt multe răspunsuri la această întrebare. Unele sunt legate de dimensiunile ţării: scopurile comune sunt greu de organizat şi de susţinut la o scară imperială. Există, de asemenea, factorii culturali, inclusiv îndoiala specific americană atunci când vine vorba de capacitatea unui guvern central.

Nu e deloc o întâmplare faptul că social-democraţia şi statele asistenţiale funcţionează cel mai bine în ţările mici, omogene, unde probleme precum neîncrederea şi suspicionarea comună nu sunt atât de acute. Disponibilitatea de a plăti pentru serviciile şi beneficiile altora se bazează pe înţelegerea că şi

aceştia, la rândul lor, vor face la fel pentru tine şi copiii tăi: fiindcă sunt ca tine şi văd lumea la fel cum o vezi şi tu.

Invers, acolo unde imigraţia şi minorităţile vizibile au schimbat demografia unei ţări, constatăm o neîncredere tot mai mare faţă de alţii şi o lipsă de entuziasm faţă de instituţiile statului asistenţial. În sfârşit, este incontestabil că social-democraţia şi statele asistenţiale se confruntă cu provocări practice extrem de serioase. Chiar dacă nu se pune problema supravieţuirii lor, nu mai sunt la fel de sigure pe ele cum păreau cândva.

Dar întrebarea la care doresc să răspund în seara aceasta este următoarea: De ce aici, în Statele Unite, ne este atât de greu chiar şi să ne imaginăm o altfel de societate în contradicţie cu cea ale cărei disfuncţionalităţi şi inegalităţi ne dau atâtea bătăi de cap? Se pare că am pierdut capacitatea de a analiza prezentul, darămite de a oferi soluţii. De ce ni se pare imposibil să concepem un alt set de măsuri care să fie în avantajul nostru comun?

Deficienţa noastră – iertaţi-mi termenul academic – este de natură discursivă. Pur şi simplu, nu ştim cum să discutăm despre aceste lucruri. Ca să înţelegem cauza, trebuie să ne referim puţin la istorie: cum observa Keynes cândva: „Un studiu al istoriei opiniilor este un prim pas necesar spre emanciparea minţii“. De dragul emancipării mentale, în această seară, propun să acordăm un minut studiului istoriei unei prejudecăţi: recursul contemporan universal la „economism“, invocarea ştiinţelor economice în toate discuţiile despre treburile publice.

În ultimii treizeci de ani, în multe dintre ţările anglofone (deşi mai puţin în Europa continentală şi prin alte părţi), atunci când ne întrebăm dacă susţinem o propunere sau o iniţiativă nu ne întrebăm dacă e bună sau rea, ci dacă este eficientă, productivă, dacă e în beneficiul produsul intern brut, dacă duce la creştere economică. Această tendinţă de a evita consideraţiile morale, de a ne limita la profit şi la pierdere – chestiuni economice în cel mai îngust sens al cuvântului – nu ţine de instinct, de condiţia umană. E ceva dobândit.

Nu e prima dată când ni se întâmplă aşa ceva. În 1905, tânărul William Beveridge – al cărui raport din 1942 va pune bazele statului asistenţial britanic – a ţinut o conferinţă la Oxford în care a întrebat de ce filosofia politică era eclipsată în dezbaterile publice de economia clasică. Întrebarea

lui Beveridge este la fel de actuală şi azi. De remarcat, totuşi, că această eclipsare a gândirii politice nu are nici o legătură cu scrierile marilor economişti clasici. În secolul al XVIII-lea, ceea ce Adam Smith numea „sentimente morale“ deţinea întâietatea în discuţiile pe subiecte economice.

Într-adevăr, ideea că am putea restrânge consideraţiile privind politicile publice la un simplu calcul economic era deja o sursă de îngrijorare. Marchizul de Condorcet, unul dintre cei mai intuitivi analişti ai capitalismului comercial în primii lui ani de la apariţie, anticipa cu dezgust că „în ochii unei naţiuni lacome, libertatea nu va fi decât o condiţie necesară asigurării operaţiunilor financiare“. Revoluţiile din epocă riscau să creeze confuzie între libertatea de a face bani... şi libertatea în sine. Dar cum de am ajuns acum, în epoca noastră, să gândim doar în termeni economici? Fascinaţia faţă de un lexic economic fad nu a apărut de nicăieri.

Dimpotrivă, trăim în umbra lungă a unei dezbateri cu care majoritatea oamenilor nu sunt deloc familiarizaţi. Dacă întrebăm cine a exercitat cea mai mare influenţă asupra gândirii economice anglofone, cinci gânditori născuţi în alte ţări ne vin imediat în minte: Ludwig von Mises, Friedrich Hayek, Joseph Schumpeter, Karl Popper şi Peter Drucker. Primii doi au fost „bunicii“ extraordinari ai Şcolii din Chicago a macroeconomiei pieţei libere. Schumpeter este celebru pentru descrierea entuziastă pe care a făcut-o puterilor „creative, distructive“ ale capitalismului, Popper pentru apărarea „societăţii deschise“ şi teoria totalitarismului. Cât despre Drucker, scrierile lui despre management au avut o influenţă enormă asupra teoriei şi practicii afacerilor în deceniile prospere ale boomului economic de după război.

Trei dintre aceştia s-au născut la Viena, al patrulea (von Mises) în oraşul austriac Lemberg (acum Lvov), al cincilea (Schumpeter) în Moravia, la câţiva zeci de kilometri de capitala imperiului. Toţi au fost zguduiţi de catastrofa interbelică ce a lovit Austria natală. După cataclismul Primului Război Mondial şi un scurt experiment municipal socialist în Viena, ţara a fost victima unei lovituri de stat reacţionare, în 1934, pentru ca, patru ani mai târziu, să fie invadată şi ocupată de naziști.

Aceste evenimente i-au silit să plece în exil şi toţi – mai ales Hayek – şi-au

elaborat scrierile şi doctrinele pornind de la întrebarea fundamentală a epocii: De ce societatea liberală s-a prăbuşit şi a lăsat loc fascismului – cel puţin în cazul Austriei? Răspunsul lor: încercările nereuşite ale stângii (marxiste) de a introduce în Austria, de după 1918, planificarea economică, serviciile deţinute de municipalitate şi activitatea colectivizată nu numai că s-au dovedit iluzorii, ci au dus direct la reacţii violente.

Tragedia europeană a fost astfel provocată de eşecul Stângii: mai întâi de a-şi realiza obiectivele şi apoi de a se apăra atât pe sine, cât şi moştenirea liberală. Fiecare dintre cei cinci, în pofida abordărilor diferite, a ajuns la aceeaşi concluzie: cel mai bun mod de a apăra liberalismul, cea mai bună apărare a unei societăţi deschise şi a libertăţilor ei este îndepărtarea guvernului de viaţa economică. Dacă statul este ţinut la o distanţă apreciabilă, dacă politicienilor – oricât de bine-intenţionaţi ar fi – li se interzice planificarea, manipularea sau direcţionarea afacerilor concetăţenilor, extremiştii de dreapta şi de stânga nu au şanse de reuşită.

La aceeaşi provocare – cum să înţelegem ce s-a întâmplat între cele două războaie şi să împiedicăm repetarea greşelilor – a răspuns şi John Maynard Keynes. Marele economist englez, născut în 1883 (în acelaşi an cu Schumpeter), a crescut într-o Mare Britanie puternică, prosperă, stabilă, sigură pe sine. Apoi, din locul lui călduţ în cadrul ministerului de finanţe şi ca participant la negocierile de pace de la Versailles, a privit cum se prăbuşeşte lumea, ducând cu ea toate certitudinile legate de cultura şi clasa socială din care făcea parte. Şi Keynes îşi va pune întrebarea care i-a preocupat pe Hayek şi colegii lui austrieci. Dar va oferi un răspuns diferit.

Da, a recunoscut Keynes, dezintegrarea Europei victoriene a reprezentat experienţa majoră a vieţii lui. Esenţa contribuţiilor lui Keynes la teoria economică a fost insistenţa asupra incertitudinii: în contrast cu panaceele economiei clasice şi neo-clasice, Keynes a insistat pe imprevizibilitatea fundamentală a acţiunilor umane. Dacă e să învăţăm ceva din Marea Criză economică, din fascism şi război, este incertitudinea. Ridicată la nivelul nesiguranţei şi al fricii colective, incertitudinea este forţa corozivă care a ameninţat şi poate ameninţa din nou lumea liberală.

Astfel, Keynes a căutat un rol mai important al statului asistenţial care să includă intervenţia economică contraciclică, dar să nu se limiteze la ea.

Hayek a propus opusul. În cartea sa devenită clasică, Drumul către servitute (1944), Hayek scria:

Nici o descriere făcută în termeni generali nu poate da o idee potrivită despre similitudinea multor cărţi din literatura politică engleză actuală cu scrierile care au distrus încrederea în civilizaţia occidentală în Germania şi au creat starea de spirit în care nazismul a putut avea succes.

Cu alte cuvinte, Hayek anticipa în mod explicit un regim de tip fascist, dacă Partidul Laburist venea la putere în Anglia. Partidul Laburist a câştigat alegerile, dar multe dintre politicile pe care le-a aplicat au fost preluate direct din doctrina lui Keynes. În următoarele trei decenii, Marea Britanie (ca şi o mare parte din lumea occidentală) a fost guvernată în lumina principiilor lui Keynes.

Între timp, după cum ştim, austriecii s-au răzbunat. Din ce cauză s-a întâmplat aşa ceva – şi de ce s-a întâmplat tocmai acolo – sunt întrebări interesante, dar la care vom răspunde cu altă ocazie. Dar, indiferent de motiv, astăzi deslușim ecoul îndepărtat – ca și lumina unei stele ce pălește tot mai mult – al unei dezbateri începute în urmă cu șaptezeci de ani de oameni născuţi, cei mai mulţi, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Desigur, termenii economici în care suntem încurajaţi să gândim nu sunt asociaţi în mod convenţional cu aceste dezacorduri politice de demult. Și, totuși, fără să le înţelegem, e ca şi cum am vorbi o limbă pe care nu o pricepem pe de-a-ntregul.

Statul asistenţial are la activ realizări remarcabile. În unele ţări a fost social-democrat, bazat pe un program ambiţios, cu legi socialiste; în altele – Marea Britanie, de exemplu – s-a materializat printr-o serie de politici pragmatice menite să atenueze dezavantajele și să reducă extremele, bogăţia și sărăcia. Tema comună și marea realizare a guvernelor neo-keynesiene din epoca postbelică a fost diminuarea inegalităţilor. O comparaţie între bogaţi și săraci,

după venit sau bunuri deținute, în toate țările Europei continentale, împreună cu Marea Britanie și Statele Unite, vă va arăta că diferențele scad dramatic în generația de după 1945.

Egalitatea mai mare a adus și alte beneficii. În timp, teama de revenire la politica extremistă – politica disperării, politica invidiei, politica nesiguranței – a mai dispărut. Lumea occidentală industrializată a intrat într-o epocă de glorie, a unei securități prospere: un balon de săpun, poate, dar un balon confortabil, în care majoritatea oamenilor s-au descurcat mult mai bine decât speraseră vreodată și din care aveau motive întemeiate să privească viitorul cu încredere.

Paradoxul statului asistențial, ca și al tuturor statelor social-democrate (și creștin-democrate) din Europa, a fost, pur și simplu, că, în timp, succesul i-a subminat atractivitatea. Generația care își amintea de anii 1930 era, bineînțeles, cea mai hotărâtă să păstreze sistemele de taxare, de servicii sociale și de asistență publică în care vedea un bastion în calea revenirii la ororile trecutului. Dar urmașii ei – chiar și în Suedia – au început să uite de ce căutaseră o astfel de securitate.

Social-democrația a fost cea care a legat clasa de mijloc de instituțiile liberale în urma celui de-al Doilea Război Mondial (folosesc „clasa de mijloc“ în sens european). Aceasta a primit, în multe cazuri, aceeași asistență și aceleași servicii sociale ca și săracii: învățământ gratuit, tratament medical ieftin sau gratuit, pensii publice etc. În consecință, clasa de mijloc europeană s-a trezit, în anii 1960, că are venituri mult mai mari decât înainte, o mare parte din strictul necesar fiind acoperit de impozite. Astfel, însăși clasa care fusese atât de expusă fricii și nesiguranței în anii interbelici a ajuns să fie strâns legată de consensul democratic postbelic.

Dar, până la sfârșitul anilor 1970, astfel de considerații au fost tot mai neglijate. Începând cu reformele privind impozitele și șomajul din anii Thatcher-Reagan, urmate, la scurt timp, de dereglările din sectorul financiar, inegalitatea a devenit din nou o problemă în societatea occidentală. După o scădere notabilă din anii 1910 până în anii 1960, indicele inegalității a crescut constant în ultimele trei decenii.

Astăzi, în Statele Unite, „coeficientul Gini“ – care măsoară distanța dintre

bogaţi şi săraci – este comparabil cu cel din China.[187] Dacă ne gândim că termenul de comparaţie e o ţară în curs de dezvoltare, unde inevitabil există diferenţe uriaşe între cei bogaţi, puţini la număr, şi cei sărmani, numeroşi, faptul că aici, în Statele Unite, avem un coeficient de inegalitate similar vorbeşte de la sine despre cât de mult am rămas în urma aspiraţiilor noastre.

Să ne oprim puţin asupra legii din 1996, a responsabilităţii personale şi a şanselor de angajare (un titlu mai orwellian ar fi fost greu de conceput), lege promulgată în era Clinton pentru a goli de conţinut asistenţa socială aici, în Statele Unite. Termenii acestei legi ne amintesc de o altă lege, promulgată în Anglia cu aproape două secole în urmă: Noua lege a săracilor din 1834. Prevederile noii legi a săracilor ne sunt cunoscute, datorită modului în care Charles Dickens o descrie în romanul Oliver Twist. Când Noah Calypole, într-o scenă celebră, îl priveşte de sus pe micul Oliver şi îl face „Casă de muncă“, vrea să spună, pentru anul 1838, exact ce vrem să spunem noi azi când ne referim, peiorativ, la „reginele asistenţei sociale“.

Noua lege a săracilor a fost o ruşine – i-a silit pe săraci şi pe şomeri să aleagă între o slujbă plătită cu un salariu de nimic şi umilinţa caselor de muncă ale parohiilor. Aici, ca în majoritatea altor forme de asistenţă socială din secolul al XIX-lea (considerată şi acum drept „caritabilă“), cuantumul ajutorului era calculat în aşa fel încât să fie mai puţin atrăgător decât cea mai rea opţiune. Acest sistem s-a bazat pe teoriile economice clasice care negau însăşi posibilitatea şomajului într-o piaţă eficientă: dacă salariile scădeau atât de mult încât să nu mai existe o alternativă atrăgătoare la muncă, toată lumea îşi putea găsi de lucru.

În următorii 150 de ani, reformatorii au dorit să înlocuiască astfel de practici degradante. La timpul cuvenit, Noua lege a săracilor şi analoagele ei de prin alte ţări au fost urmate de Legea asistenţei sociale ca drept cetăţenesc. Nu s-a mai considerat că şomerii îşi merită soarta; nu au mai fost penalizaţi pentru condiţia lor, iar poziţia lor, de membri ai societăţii, nu a mai avut de suferit. Mai mult decât orice, statele asistenţiale de la mijlocul secolului XX au afectat profund demnitatea umană prin definirea statutului civic drept funcţie a participării economice.

În Statele Unite de astăzi, într-un moment în care rata şomajului este în creştere, un bărbat sau o femeie fără slujbă încetează să mai fie un membru

cu drepturi depline al comunității. Ca să primească sumele, mici, prevăzute de asistența socială, trebuie mai întâi să accepte, acolo unde e cazul, orice loc de muncă disponibil, indiferent cât de mic este salariul și oricât de dificilă este munca respectivă. Doar atunci au dreptul la atenția și la asistența furnizată de concetățeni.

De ce atât de puțini dintre noi condamnă astfel de „reforme“ – introduse de un președinte democrat? De ce rămânem atât de impasibili la stigmatul pe care trebuie să îl poarte victimele lor? Departe de a pune sub semnul întrebării această întoarcere la practicile capitalismului industrial de început, ne-am adaptat mult prea bine și într-o tăcere consensuală – în contrast evident cu o generație mai veche. Dar, așa cum ne amintește Tolstoi: „Nu există împrejurări cu care omul să nu se poată obișnui, mai ales dacă vede că toți cei din juru-i duc aceeași viață“.

Această „tendință de a-i admira, aproape de a-i venera, pe cei bogați și pe cei puternici, și de a disprețui, sau doar de a neglija, persoanele sărace sau de condiție modestă... este... marea cauză, universală, a coruperii sentimentelor noastre morale“. Acestea nu sunt cuvintele mele. Au fost scrise de Adam Smith, care a anticipat că vom ajunge să admirăm bogăția și să disprețuim sărăcia, să admirăm succesul și să disprețuim eșecul – cel mai mare risc cu care vom avea de a face în societatea comercială a cărui apariție a prezis-o. Societatea comercială este cea în care trăim acum.

Cel mai revelator aspect al problemei cu care ne confruntăm este ceea ce, pentru mulți, pare a fi un detaliu minor: procesul de privatizare. În ultimii treizeci de ani, cultul privatizării, pur și simplu, a hipnotizat guvernele occidentale (și multe guverne neoccidentale). De ce? Cel mai scurt răspuns este că, într-o epocă a constrângerilor bugetare, privatizarea pare că economisește bani. Dacă statul aplică un program social ineficient sau deține un serviciu social costisitor – o uzină de apă, o uzină constructoare de mașini, o rețea de căi ferate – încearcă să scape de povară vânzându-le unor companii private.

Vânzarea aduce, desigur, bani statului. Între timp, intrând în sectorul privat, serviciul sau programul respectiv devine mai eficient fiindcă funcționează în

ideea profitului maxim. Toată lumea are de câștigat: serviciul își îmbunătățește randamentul, statul scapă de o responsabilitate prost administrată, investitorii își majorează profitul, iar sectorul public ia toți banii odată.

Aceasta e teoria. Practica, însă, e mult diferită. În ultimele decenii, am fost martorii unui transfer constant al responsabilității publice spre sectorul privat, deloc într-un avantaj perceptibil pentru sectorul public. În primul rând, privatizarea este ineficientă. Majoritatea companiilor pe care guvernele le-au considerat potrivite pentru a trece în sectorul privat lucrau în pierdere: companii feroviare, mine de cărbuni, servicii poștale sau utilități energetice – întreținerea lor costa mai mult decât veniturile pe care le produceau.

Tocmai din acest motiv, astfel de bunuri publice sunt atrăgătoare pentru companiile private numai dacă se vând la un preț mult scăzut. Dar când statul vinde ieftin, cea care pierde este populația. S-a calculat că, în privatizările din era Thatcher, în Marea Britanie, prețul voit scăzut la care s-au vândut bunuri publice de valoare către sectorul privat a dus la un transfer net de 14 miliarde de lire sterline de la contribuabili la acționari și alți investitori.

La această pierdere trebuie adăugate alte 3 miliarde de lire sterline ca taxe plătite băncilor care au tranzacționat privatizările. Astfel, statul a plătit, de fapt, sectorului privat aproximativ 17 miliarde de lire sterline (30 de miliarde de dolari) ca să faciliteze vânzarea unor bunuri pentru care, altfel, nu ar fi existat cumpărători. Acestea sunt sume de bani semnificative – aproximativ bugetul anual al Universității Harvard, de exemplu, sau produsul intern brut anual din Paraguay sau Bosnia-Herzegovina.[188] Ceea ce nu poate fi considerată o utilizare eficientă a resurselor publice.

În al doilea rând, este vorba despre riscul moral. Singurul motiv pentru care investitorii privați sunt dispuși să achiziționeze bunurile publice aparent ineficiente este că statul elimină sau reduce riscul la care sunt expuși. În cazul metroului londonez, de pildă, companiile care l-au achiziționat au fost asigurate că, orice s-ar întâmpla, vor fi protejate împotriva unor pierderi serioase – subminând, prin urmare, principiul economic clasic al privatizării: motivația profitului stimulează eficiența. „Riscul“, în acest caz, este că sectorul privat, în astfel de condiții privilegiate, se va dovedi cel puțin la fel de ineficient ca și corespondentul său public – în timp ce își însușește

profiturile şi lasă pierderile pe seama statului.

Cel de-al treilea şi poate cel mai elocvent argument împotriva privatizării este următorul: Nu există nici o îndoială că multe dintre companiile de bunuri şi servicii de care statul încearcă să scape au fost prost administrate – conduse cu incompetenţă, fără investiţii corespunzătoare etc. Dar, oricât de prost ar fi administrate, serviciile poştale, reţelele de căi ferate, azilurile de bătrâni, închisorile şi alte entităţi pe care statul ar vrea să le privatizeze rămân responsabilitatea autorităţilor publice. Chiar şi după ce sunt vândute, nu pot fi lăsate în voia fluctuaţiilor pieţei. Ele sunt, prin definiţie, genul de activitate pe care cineva trebuie să o reglementeze.

Predispoziţia faţă de semiprivatizarea unor responsabilităţi fundamental colective ne aduce aminte de o poveste străveche. În Statele Unite de astăzi, guvernul este cel care a hotărât că declaraţia ta de venituri trebuie controlată, dar, cel mai probabil, verificarea va fi făcută de o companie privată. Aceasta a încheiat în prealabil un contract cu statul, cam la fel cum agenţi privaţi au încheiat un contract cu Washingtonul ca să asigure securitatea, transportul şi suportul tehnic (contra cost) în Irak sau în altă parte. La fel, guvernul britanic încheie contracte cu antreprenori privaţi pentru a asigura asistenţa medicală a persoanelor în vârstă – o responsabilitate care aparţinea statului cândva.

Guvernele, pe scurt, îşi concesionează responsabilităţile unor companii private care susţin că le pot administra mai ieftin şi mai bine decât statul. În secolul al XVIII-lea, această practică se numea impozit forfetar prin intermediari. Adesea, primele guverne moderne nu aveau cum să colecteze impozitele şi organizau licitaţii pentru perceptori privaţi. Cel care oferea cel mai mult primea slujba şi era liber – după ce achita suma convenită – să colecteze cât putea şi să păstreze banii. Astfel, guvernul beneficia de mai puţin din venitul anticipat, în schimbul unei sume primite pe loc.

După căderea monarhiei în Franţa, tot mai mulţi guvernanţi şi-au dat seama că acest sistem era extrem de ineficient. În primul rând, discredita statul, perceptorul fiind privit ca un profitor ordinar. În al doilea rând, aducea mult mai puţine venituri decât un sistem de colectare administrat de guvern, judecând după marja de profit care îi revenea perceptorului privat. Iar, în al

treilea rând, contribuabilii erau tot mai nemulţumiţi.

Astăzi, în Statele Unite avem de a face cu un stat discreditat şi resurse publice inadecvate. Interesant este că nu avem contribuabili nemulţumiţi – în cel mai rău caz sunt nemulţumiţi din alte motive. Oricum, problema pe care ne-am creat-o este fundamental comparabilă cu cea din ancien régime.

Cum era în secolul al XVIII-lea este şi acum: prin vlăguirea statului de responsabilităţi şi de capacităţi, i-am diminuat prestigiul. Rezultatul sunt „comunităţile închise“, în toate sensurile cuvântului: subsecţiuni ale societăţii care se cred independente funcţional de colectivitate şi de funcţionarii publici. Dacă ne folosim numai şi numai de agenţii private, în timp relaţia noastră cu un sector public de care aparent nu avem nevoie se destramă iremediabil. Nu contează dacă sectorul privat face aceleaşi lucruri mai bine sau mai rău, cu cheltuieli mai mari sau mai mici. Şi într-un caz şi în celălalt, loialitatea noastră faţă de stat a scăzut şi, în plus, am pierdut un lucru vital la care ar trebui să fim părtaşi – şi în multe cazuri chiar am fost – împreună cu concetăţenii noştri.

Acest proces a fost bine descris de unul dintre cei mai mari adepţi moderni ai săi: Margaret Thatcher afirma că „nu există ceea ce lumea numeşte Societate. Există doar bărbaţi şi femei, luaţi în parte, şi familii.“ Dar, dacă nu există societate, ci doar indivizi şi statul „paznic de noapte“ – care veghează de departe activităţile în care nu joacă nici un rol – ce ne mai leagă? Deja acceptăm existenţa forţelor de poliţie private, serviciile poştale private, agenţiile private care furnizează statului necesarul de război şi multe altele. Am „privatizat“ exact acele responsabilităţi pe care statul modern şi le-a asumat cu mari eforturi de-a lungul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX.

Atunci ce va servi drept tampon între cetăţeni şi stat? Cu siguranţă nu „societatea“, care se chinuieşte să supravieţuiască eviscerării domeniului public. Fiindcă statul nu va dispărea. Chiar dacă îl lipsim de toate atribuţiile lui de serviciu, va rămâne cu noi – chiar şi numai ca o forţă de control şi represiune. Dar între stat şi indivizi nu ar mai exista instituţii intermediare: nimic nu ar mai rămâne din pânza de păianjen a serviciilor şi a obligaţiilor reciproce care îi leagă pe cetăţeni prin spaţiul public pe care îl ocupă împreună. Ar rămâne doar persoanele şi corporaţiile private care s-ar întrece

să folosească statul în propriul avantaj.

Consecințele nu sunt mai atrăgătoare astăzi decât erau înainte de apariția statului modern. Impulsul de a edifica un stat așa cum îl cunoaștem acum a derivat cât se poate de explicit din înțelegerea faptului că nici un grup de indivizi nu poate supraviețui prea mult fără scopuri și instituții comune. Ideea că avantajul privat ar putea fi sporit în beneficiul public li s-a părut absurdă chiar și criticilor liberali ai începuturilor capitalismului industrial. Ca să-l citățm pe John Stuart Mill, „ideea unei societăți susținute doar de relațiile și sentimentele ce provin din interese pecuniare este fundamental respingătoare“.

Atunci ce trebuie făcut? Trebuie să începem cu statul: ca întruchipare a intereselor colective, a scopurilor colective, a binelui colectiv. Dacă nu putem învăța să „gândim statul“ din nou, nu vom ajunge foarte departe. Dar ce ar trebui să facă statul? Măcar să nu devină repetitiv. După cum scria Keynes: „Important este ca guvernul să nu facă lucruri pe care indivizii le fac deja, ca să le facă puțin mai bine sau puțin mai prost; să le facă pe cele pe care, în prezent, nu le face nimeni“. Și știm din experiența amară a secolului trecut că există unele lucruri pe care statele nu ar trebui sub nici un motiv să le facă.

Doctrina secolului XX despre statul progresist se baza, în mod precar, pe ideea falsă că „noi“ – reformatorii, socialiștii, radicalii – am avut istoria de partea noastră: că proiectele noastre, în cuvintele răposatului Bernard Williams, „au fost aclamate de univers“.[189] Astăzi nu mai putem spune o poveste atât de optimistă. Tocmai am supraviețuit unui secol de doctrine care ne învățau cu o încredere alarmantă ce trebuie să facă statul și aminteau indivizilor – cu forța, dacă era nevoie – că statul știe ce e bine pentru ei. Nu ne putem întoarce la așa ceva. Prin urmare, dacă vrem să „gândim statul“ din nou, trebuie să începem cu limitele acestuia.

Din motive similare, ar fi inutil să resuscităm retorica social-democrației de la începutul secolului XX. În anii aceia, stânga democrată apărea ca o alternativă la versiunile mai puțin compromițătoare ale socialismului revoluționar marxist și – în anii următori – la succesorul său comunist. Inerentă social-democrației a fost, astfel, o formă curioasă de schizofrenie. În

timp ce mărşăluia plină de speranţă spre un viitor mai bun, se uita mereu peste umărul stâng. Noi, părea ea să spună, nu suntem autoritarişti. Noi suntem pentru libertate, nu pentru represiune. Noi suntem democraţi care cred în dreptatea socială, în pieţele controlate ș.a.m.d.

Atât timp cât obiectivul primordial al social-democraţilor a fost să îi convingă pe votanţi că reprezentau o opţiune radicală respectabilă în cadrul statului liberal, această atitudine defensivă a părut logică. Astăzi, însă, o astfel de retorică este incoerentă. Nu din întâmplare un creştin-democrat precum Angela Merkel poate câştiga alegerile în Germania în faţa adversarilor săi social-democraţi – chiar la apogeul unei crize financiare – cu un set de politici care, în toate aspectele lor esenţiale, seamănă cu propriul lor program.

Social-democraţia, într-o formă sau alta, este ipostaza banală a politicii europene contemporane. Foarte puţini politicieni europeni şi, cu siguranţă, şi mai puţini în poziţii influente, se dezic de principiile de bază ale social-democraţiei privind obligaţiile statului, oricât de mult s-ar deosebi prin anvergura lor. Drept rezultat, social-democraţii din Europa de azi nu au nimic impresionant de oferit: în Franţa, de exemplu, până şi tendinţa lor nesăbuită de a se declara în favoarea proprietăţii de stat îi separă de instinctele colbertiene ale dreptei gaulliste. Social-democraţia trebuie să-şi regândească scopurile.

Dar nu politicile social-democrate sunt cele care creează problema, ci limbajul în care sunt exprimate. Din moment ce provocarea autoritară a stângii a dispărut, accentul pus pe „democraţie“ nu-şi mai are rostul. Astăzi suntem cu toţii democraţi. Dar „social“ încă mai înseamnă ceva – poate mai mult acum decât cu câteva decenii în urmă, când rolul sectorului public era recunoscut fără drept de apel de toate părţile. Ce anume înseamnă „social“ în abordarea social-democrată a politicii?

Vă rog să vă imaginaţi o gară. O gară adevărată, nu Gara Pennsylvania din New York: un mall nereuşit din anii 1960, cocoţat pe o pivniţă de cărbune. Ceva în genul Gării Waterloo din Londra, Gare de l’Est din Paris, impresionanta Victoria Terminus din Mumbai sau noua, magnifica Haupbahnhof din Berlin. În aceste remarcabile catedrale ale vieţii moderne,

sectorul public îşi ştie locul: la urma urmei, nu ar avea nici un rost ca barurile sau chioşcurile să fie în proprietatea statului. Toţi cei care îşi aduc aminte de sandvişurile deshidratate, învelite în plastic, din cafenelele Căilor Ferate Britanice vor fi de acord că, în acest domeniu, concurenţa trebuie să fie încurajată.

Dar, în cazul trenurilor, concurenţa nu e valabilă. Căile ferate – ca şi agricultura sau poşta – sunt, în acelaşi timp, o activitate economică şi un bun public fundamental. În plus, nu poţi mări eficienţa unui sistem feroviar plasând două trenuri pe aceeaşi linie ca să vezi care se descurcă mai bine: căile ferate sunt un monopol firesc. Straniu, englezii au instituit o astfel de concurenţă între companiile de autobuze. Dar, desigur, paradoxul transportului în comun este următorul: cu cât îşi face mai bine treaba, cu atât poate deveni mai puţin „eficient“.

Un autobuz care furnizează un serviciu expres, pentru cei care îşi pot permite, şi evită satele izolate unde s-ar putea urca doar câte un pensionar, sigur va aduce mai mulţi bani patronului. Dar cineva – statul sau municipalitatea locală – tot trebuie să furnizeze serviciul local, oricât de ineficient şi de neprofitabil ar fi el. În absenţa acestuia, avantajele economice pe termen scurt ale privatizării serviciului vor fi puse în umbră de pagubele pe termen lung aduse întregii comunităţi. Previzibile, prin urmare, consecinţele „concurenţei“ dintre companiile de autobuze – mai puţin în Londra, unde cererea este îndeajuns de mare ca să aibă efect – sunt majorarea cheltuielilor în sectorul public, majorarea costului unui bilet până la limita suportabilităţii şi profituri mari pentru companiile respective.

Trenurile, ca şi autobuzele, reprezintă, mai presus de orice, un serviciu social. Oricine poate obţine profit din administrarea unei căi ferate dacă tot ce trebuie să facă este să asigure curse rapide între Londra şi Edinburgh, Paris şi Marsilia, Boston şi Washington. Dar cum rămâne cu locurile din care oamenii iau trenul doar din când în când? Nici o persoană nu poate furniza fonduri suficiente pentru a acoperi cheltuielile de întreţinere ale unui astfel de serviciu doar pentru zilele în care se hotărăşte să ia trenul. Numai colectivitatea – statul, guvernul, autorităţile locale – pot face asta. Subvenţiile necesare întotdeauna vor părea ineficiente în ochii unui anumit tip de economist: nu ar fi mai ieftin să dai şinele la fier vechi şi toată lumea să

meargă cu maşina?

În 1996, ultimul an înainte ca Marea Britanie să-şi privatizeze căile ferate, britanicii s-au lăudat cu cea mai mică subvenţie din Europa acordată transportului feroviar. În anul acela, francezii voiau să investească în căile ferate 21 de lire sterline pe cap de locuitor; italienii 33 de lire sterline; britanicii doar 9 lire sterline.[190] Aceste contraste se reflectau exact în calitatea serviciului furnizat de sistemele naţionale respective. Şi explică de ce reţeaua britanică a putut fi privatizată doar în pierdere, într-atât de precară era infrastructura ei.

Diferenţa dintre sumele investite îmi susţine demonstraţia. Francezii şi italienii îşi consideră de mult timp căile ferate drept un serviciu social. Traseul unui tren într-o regiune îndepărtată, oricât de costisitoare ar fi, susţine comunităţile locale. Reduce poluarea mediului înconjurător prin oferirea unei alternative la transportul rutier. Gara şi serviciul pe care aceasta îl furnizează sunt, astfel, un simptom şi un simbol al societăţii ca aspiraţie comună.

Am spus mai sus că asigurarea unui serviciu feroviar în locuri îndepărtate este eficientă pe plan social, chiar dacă nu şi sub aspect economic. De unde şi o problemă importantă. Social-democraţii nu vor ajunge foarte departe propunând obiective sociale lăudabile despre care ei înşişi admit că sunt mai costisitoare decât alte opţiuni. Potrivit lor, am sfârşi prin a recunoaşte virtuţile serviciilor sociale, a deplânge costurile lor ridicate... şi a nu face nimic. De aceea trebuie să regândim metodele pe care le folosim pentru a evalua toate costurile: atât cele sociale, cât şi cele economice.

Dar, să dau un exemplu. E mai ieftin să oferi ajutoare celor săraci decât să le garantezi un set complet de servicii sociale. Prin ajutoare înţeleg acte de caritate, la iniţiativă privată sau independentă, asistenţă socială în funcţie de venit sub forma unor tichete de masă, subvenţii pentru construcţii de locuinţe, pentru achiziţionarea unor articole de îmbrăcăminte etc. Dar este extrem de umilitor să fii obiectul unei astfel de asistenţe sociale. „Testul mijloacelor de întreţinere“, aplicat de autorităţile britanice victimelor crizei economice din anii 1930, este şi acum evocat cu dezgust şi chiar furie de generaţia mai în vârstă.[191]

În schimb, nu e deloc umilitor să primeşti ceea ce ţi se cuvine de drept. Dacă

legea îţi dă dreptul la ajutorul de şomaj, la pensie, la pensia de handicap, la o locuinţă din fondul municipalităţii sau la orice altă formă de asistenţă socială – fără ca altcineva să stabilească dacă eşti într-adevăr îndeajuns de sărac ca să „meriţi“ ajutorul statului – le vei accepta fără nici o reţinere. Pe de altă parte, astfel de drepturi universale sunt costisitoare.

Dar, dacă am trata umilinţa în sine ca pe un cost, o taxă pe care ar trebui să o suporte societatea? Dacă am hotărî să „cuantificăm“ răul făcut atunci când oamenii sunt puşi într-o poziţie stânjenitoare înainte de a primi strictul necesar pentru supravieţuire? Cu alte cuvinte, dacă am ţine cont, în estimările noastre privind productivitatea, eficienţa sau bunăstarea, de diferenţa dintre ajutorul umilitor şi beneficiul de drept? Am putea conchide că asigurarea serviciilor sociale universale, a asistenţei medicale sau a transportului public subvenţionat constituie un mod rentabil de a ne îndeplini obiectivele comune. Un astfel de exerciţiu este, desigur, discutabil: Cum cuantificăm „umilinţa“? Care este costul lipsirii cetăţenilor izolaţi de accesul la resursele metropolitane? Cât suntem dispuşi să cheltuim pentru o societate binefăcătoare? Nu ştim. Dar, dacă nu punem astfel de întrebări, cum putem spera să găsim răspunsuri?[192]

*

Ce anume înseamnă o „societate binefăcătoare“? Dintr-o perspectivă normativă am putea începe cu o „doctrină“ morală în care să plasăm opţiunile noastre colective. O astfel de doctrină ar înlocui termenii strict economici, care ne limitează discuţiile obişnuite. Dar definirea în acest mod a scopurilor generale este departe de a fi simplă.

În trecut, social-democraţia se ocupa, indiscutabil, de chestiuni legate de bine şi de rău: cu atât mai mult cu cât moştenea un lexic etic premarxist îmbibat cu dezgustul creştin faţă de bogăţia dusă la extrem şi faţă de venerarea materialismului. Astfel de considerente erau frecvent subminate de întrebări ideologice. Capitalismul era sortit pieirii? Dacă da, o anumită politică îi grăbea sfârşitul anticipat sau risca să îl amâne? Dacă nu era sortit pieirii, se

impunea căutarea altor opţiuni politice dintr-o altă perspectivă. În ambele cazuri, întrebarea relevantă se adresa mai curând aşteptărilor „sistemului“ decât virtuţilor sau defectelor inerente ale unei iniţiative date. Astfel de întrebări nu ne mai preocupă. În consecinţă, ne confruntăm mai direct cu implicaţiile etice ale opţiunilor noastre.

Ce anume ni se pare oribil la capitalismul financiar sau la „societatea comercială“ din secolul al XVIII-lea? Ce ni se pare greşit la aranjamentele prezente şi cum am putea să le îndreptăm? Ce ni se pare nedrept? Ce anume ne ofensează când suntem confruntaţi cu presiunea neînfrânată exercitată de cei bogaţi, în cadrul forurilor de conducere, în detrimentul celorlalţi? Ce anume am pierdut?

Răspunsurile la astfel de întrebări ar trebui să ia forma unei critici morale a deficienţelor pieţii neristricţionate sau ale statului ineficient. Trebuie să înţelegem de ce ne afectează simţul dreptăţii sau al echităţii. Trebuie, pe scurt, să revenim la împărăţia scopurilor. Aici, social-democraţia nu e de prea mare ajutor fiindcă propriul ei răspuns la dilemele capitalismului a fost doar o expresie tardivă a discursului moral iluminist aplicat la „chestiunea socială“. Problemele noastre sunt diferite.

În opinia mea, suntem pe punctul de a intra într-o nouă epocă a insecurităţii. Ultima epocă asemănătoare, analizată memorabil de Keynes în Consecinţele economice ale păcii (1919), a urmat după mai multe decenii de prosperitate şi de progres şi o creştere dramatică a internaţionalizării vieţii: „globalizare“, mai puţin numele. După cum scrie Keynes, economia comercială se răspândise în întreaga lume. Comerţul şi comunicaţiile se realizau cu o viteză nemaiîntâlnită. Înainte de 1914, opinia generală era că logica schimburilor economice paşnice va triumfa în faţa interesului naţional. Nimeni nu se aştepta ca toate acestea să se termine brusc. Dar aşa s-a întâmplat.

Şi noi am trecut printr-o epocă de stabilitate, certitudine şi iluzie a unei dezvoltări economice fără sfârşit. Dar această epocă a rămas demult în urmă. În viitorul apropiat, vom fi la fel de nesiguri atât sub aspect economic, cât şi cultural. Suntem, fără îndoială, mai puţin încrezători în scopurile noastre colective, în bunăstarea noastră ecologică şi în siguranţa noastră personală decât am fost vreodată după cel de-al Doilea Război Mondial. Nu avem idee ce fel de lume vor moştenii copiii noştri, dar nici nu ne mai amăgim cu ideea

că va semăna cu a noastră și, deci, nu trebuie să ne facem griji.

Trebuie să revedem modul în care generația bunicilor noștri a reacționat la provocări și la amenințări asemănătoare. Social-democrația în Europa, „New Deal“ și Marea Societate de aici, din Statele Unite, au fost reacții explicite la factorii de nesiguranță și de inechitate ai epocii. Puțini occidentali sunt îndeajuns de în vârstă ca să știe ce înseamnă să vezi cum se prăbușește o lume.[193] Ne vine greu să vizualizăm un colaps total al instituțiilor liberale, dezintegrarea consensului democratic. Dar tocmai un astfel de colaps a provocat dezbaterea Keynes-Hayek, care a dus la crearea consensului keynesian și a compromisului social-democrat: consensul și compromisul în care am crescut și a căror fascinație a fost umbrită chiar de succesul lor.

Dacă social-democrația are un viitor, aceasta va fi o social-democrație a fricii.[194] În loc să apelăm la același limbaj al progresului optimist, ar trebui să începem să ne refamiliarizăm cu trecutul recent. Prima îndatorire a disidenților radicali este să le amintească, celor care îi ascultă, realizările secolului XX, împreună cu urmările probabile ale nesăbuinței cu care ne grăbim să le negăm.

Stânga, ca să fim mai direcți, are ce să păstreze. Dreapta este cea care a moștenit pornirea modernistă, ambițioasă, de a distruge și de a inova în numele unui proiect universal. Social-democrații, de obicei modești ca stil și ambiție, trebuie să vorbească mai apăsat despre câștigurile trecutului. Apariția statului asistențial, edificarea, pe parcursul unui întreg secol, a sectorului public ale cărui bunuri și servicii ilustrează și promovează identitatea noastră comună și scopurile noastre comune, instituția asistenței sociale ca drept și îndatorire socială: acestea nu au fost deloc realizări mărunte.

Faptul că aceste realizări au fost doar parțiale nu ar trebui să ne deranjeze. Dacă nu am învățat nimic altceva din secolul XX, ar trebui cel puțin să fi înțeles că urmările sunt cu atât mai îngrozitoare cu cât răspunsul e mai complet. Realizări imperfecte în condiții nesatisfăcătoare sunt tot ce putem spera și, probabil, așa va fi mereu. Alții au petrecut ultimele trei decenii minimalizând sau desființând aceleași realizări, ceea ce ar trebui să ne înfurie și mai tare. Și să ne îngrijoreze, măcar din precauție: De ce ne-am grăbit să dărâmăm digurile ridicate cu atâta trudă de predecesorii noștri? Suntem chiar

atât de siguri că nu vom avea parte de inundații?

Pentru o social-democrație a fricii merită să lupți. A nega eforturile unui secol înseamnă a-i trăda atât pe cei dinaintea noastră, dar și generațiile care vor veni. Ar fi plăcut – dar și greșit – să afirmăm că social-democrația, sau ceva asemănător, reprezintă viitorul pe care ni l-am dori într-o lume ideală. Dar social-democrația nu reprezintă nici măcar trecutul ideal. Și, totuși, e mai bună decât toate celelalte opțiuni pe care le mai avem. Ca să îl citățm pe Orwell, care reflecta în Omagiu Cataloniei la ultimele lui aventuri în Barcelona revoluționară:

Erau multe lucruri pe care nu le-am înțeles și, în unele privințe, nici nu mi-au plăcut, dar mi-am dat seama imediat că e vorba de ceva pentru care merită să lupți.

Cred că spusele lui Orwell nu sunt mai puțin adevărate în legătură cu tot ce putem recupera din memoria social-democrației, în secolul XX.

Acest eseu a fost adaptat după ulima conferință publică ținută

de Tony Judt la Universitatea New York, pe 19 octombrie 2009.

O înregistrare video a conferinței se poate găsi pe site-ul Institutului

Remarque: remarque.as.nyu.edu/object/io_1256242927496.html.

---

[187] Vezi „High Gini Is Loosed Upon Asia“, The Economist, 11 august 2007.

[188] Vezi Massimo Florio, The Great Divestiture: Evaluating the Welfare Impact of the British Privatizations, 1979–1997 (Cambridge, MA: MIT Press,

2004), p. 163. Pentru Harvard, vezi „Harvard Endowment Posts Solid Positive Return“, Harvard Gazette, 12 septembrie 2008. Pentru PIB-ul Paraguayului sau al Bosniei-Herzegovina, vezi www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html.

[189] Bernard Williams, Philosophy as a Humanistic Discipline (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), p. 144.

[190] Pentru aceste cifre, vezi eseul meu „’Twas a Famous Victory“, The New York Review, 19 iulie 2001.

[191] Pentru amintiri similare legate de ajutoare sociale umilitoare, vezi The Autobiography of Malcolm X (New York: Ballantine, 1987). Îi sunt recunoscător lui Casey Selwyn pentru această recomandare.

[192] Comisia internațională de evaluare a performanței economice și a progresului social, condusă de Joseph Stiglitz și consiliată de Amartya Sen, a recomandat recent o altfel de abordare a evaluării bunăstării colective. Dar, în pofida originalității admirabile a propunerilor, Stiglitz și Sen s-au limitat la a sugera noi metode de evaluare a performanței economice; problemele ne-economice nu ocupă un loc important în raportul lor. Vezi www.stigliz-sen-fitoussi,fr/en/index.html.

[193] Excepția, desigur, este Bosnia, ai cărei cetățeni știu prea bine ce presupune un astfel de colaps.

[194] Prin analogie cu „The Liberalism of Fear“, eseul șocant al lui Judith Shklar despre inegalitate politică și putere.

CAPITOLUL 25

GENERAȚII ÎN PERICOL

Cu Daniel Judt

DANIEL: Dacă aş fi avut 18 ani în noiembrie 2008, aş fi votat cu Barack Obama. Dar, având doar 14 ani, m-am mulţumit să-mi exprim sprijinul faţă de el şi bucuria că a fost ales. Am crezut, în inocenţa mea, că administraţia sa va pune piciorul în prag, că va rezolva criza ecologică pe care predecesorii au lăsat-o să se adâncească. Am crezut că Obama ştie să facă ce se cuvine sub aspect moral, chiar şi dacă asta ar fi însemnat să vină în contradicţie cu ceea ce se cuvine să facă din punct de vedere politic.

Cu mai puțin de doi ani în urmă, am devenit extrem de pesimist în legătură cu profilul moral al guvernului nostru și al lumii, în general. Deepwater Horizon a fost momentul critic. Eram deja sceptic; forările tot mai intense în largul oceanelor, atitudinea pasivă a guvernului nostru la Copenhaga și absența oricărei legislații ecologice reprezentau suficiente motive.

Dar Compania British Petroleum m-a făcut să înțeleg că generația care se află la putere nu vrea să vadă ce se întâmplă. Pentru ea, criza ecologică este totuna cu dezbaterile politice și dificultățile economice. Politica trece, iar economiile își revin, dar nu și mediul înconjurător. Ideea că „Vom rezolva și problema asta după ce le vom rezolva pe toate celelalte“ este cea care mă calcă pe nervi. Lumea nu este o resursă pe care o epuizezi și gata; repararea răului pe care l-ați voi făcut revine generației mele. E foarte simplu.

TONY: Mda, eu am 62 de ani și am votat cu Barack Obama. Fără să-mi fac prea multe speranţe. Mi-a fost clar încă de la început că e mai degrabă un adept al compromisului decât al confruntării – iar ăsta e un defect pentru un politician, dacă nu chiar şi pentru un om. Am văzut urmările: domnul Obama nu a fost consecvent nici în privința Orientului Mijlociu, nici a reglementării economiei, nici a deținuților, nici a reformei imigrației. Îndrăzneala de a spera?

Cât despre corporații, noi, cei mulți care ne-am născut după război, am avut dreptate să fim cinici. Ca și Goldman Sachs, companiile petroliere nu sunt agenți economici benigni, care răspund unei nevoi și se mulțumesc cu puțin. Sunt, potrivit lui Theodore Rooselvelt, „răufăcători ultrabogați“. Dar cinismul nostru ne-a atenuat reacția la conduita cu adevărat criminală: „Cum să nu facă așa ceva?“ Una e să vezi cum Goldman Sachs prăduiește economia și alta e să ți se spună să stai deoparte în timp ce British Petroleum umple coastele de țiței. Așa e, ar trebui să fim mult mai furioși decât suntem acum.

Privim lung în viitor și vedem că ceva nu merge. Mizeria făcută de British Petroleum ne amintește că ne-am cedat independența unei tehnologii pe care n-o putem stăpâni. Energiile noastre sunt cheltuite aiurea, pe războaie costisitoare, în străinătate, ale căror scopuri devin tot mai absconse. Ne burzuluim unii la alții, în confruntări „culturale“ care nu au nici o relevanță pentru problemele noastre reale.

Între timp, mersul de ceasornic al constituției noastre clasice s-a oprit – fiindcă depinde de un consens care nu mai există. Generalizând, așa mor republicile. E clar că „cineva“ trebuie să facă „ceva“. Dar ce anume?

DANIEL: Eşti prea iertător când vine vorba de conduita inacceptabilă a celor care ne conduc, cum poate că eşti şi prea resemnat din punct de vedere politic. Ca să schimbi ceva cu adevărat, trebuie să crezi că schimbarea adevărată este posibilă. Generaţia mea aşa vede lucrurile; de aceea atât de mulţi tineri l-au sprijinit pe domnul Obama. Poate că mai mult decât oricare alt grup de alegători din Statele Unite, am crezut că

implicarea va avea un efect major. Dar, cu cât ni se spune că trebuie să ne aşteptăm la noi crize, care nu pot fi prevenite de guvernanţi – că trebuie să ne rugăm Celui-de-Sus, cum ne-a sfătuit preşedintele marţi – cu atât scade încrederea noastră în guvern.

Politicienii depind de popor: dacă există un consens îndeajuns de puternic, se pun pe treabă. Asta aș fi vrut să faceți – și asta trebuie să facem acum: să ajungem la un consens și să acționăm. Generația ta a vorbit mult despre implicare. Implicați-vă. Folosiți pârghia opiniei publice ca să impuneți o legislație ecologică.

Prin faptul că, după episodul British Petroleum, ne-am împăcat cu gândul că lucrurile „au reintrat în normal“, am pierdut o șansă vitală. Avem nevoie de un nou „normal“. Și trebuie să ne punem noi întrebări: nu dacă ne permitem să investim într-un altfel de viață – energie solară, transport în comun, reducerea treptată a dependenței de petrol – ci cât ne mai permitem să nu o facem. Ne sunteți datori cu asta.

TONY: Mă cam deranjează ce se discută despre generații. La urma urmei, sunt de-o seamă cu Bill Clinton şi George W. Bush, ceea ce nu înseamnă că-i scuz. De fapt, chiar dacă sunt de acord că trebuie să ajungem la un consens național, nu cred că cel mai important este să-i convingem pe americani cât de periculoasă este poluarea şi chiar schimbările climatice. Şi nici să-i convingem să facă sacrificii pentru viitor. Cel mai important este să-i convingem din nou cât de mult ar putea face dacă şi-ar uni forţele.

Dar, pentru asta, e nevoie de conducători – și observ că de preşedinte te-ai cam lepădat. Într-un fel, dacă tu și cei de-o vârstă cu tine v-ați pierdut încrederea în el și în „sistem“, în parte e și vina lui. Dar și a voastră.

A vă hotărî să alegeți pe cineva nu e de-ajuns, dacă apoi vă apucați din nou să vă trimiteți zeci de SMS-uri și să flecăriți pe rețelele de socializare. Trebuie să rămâneți împreună, să știți ce vreți și să luptați pentru ceea ce vreți. Nu veți avea succes de la început, nu va fi totul perfect, dar nu trebuie să vă lăsați. Și asta face parte din politică.

Greşeşti când crezi că mi-am pierdut încrederea în guvernanţi. Guvernanţii destoinici au clădit această ţară. Fără ei n-am mai fi avut o cale ferată transcontinentală. Colegiile subvenţionate de stat – gloria învăţământului public american – au apărut în urma legilor Morrill din 1862 şi 1890. Naţiunea a investit sume substanţiale de bani în folosul public: adu-ţi aminte de Planul Marshall, de Legea veteranilor de război, de şoselele interstatale, fără de care economia postbelică nu s-ar fi dezvoltat cu aceeaşi viteză. Şi nu uita Legea drepturilor civile: o revoluţie morală extrem de controversată pentru care a fost nevoie de mult curaj politic.

Nu mi-am pierdut încrederea în guvernanţi – dar mă îndoiesc că politicienii de azi sunt pe măsura provocărilor.

DANIEL: Ai dreptate – m-a cam dezamăgit preşedintele. Dar e un fapt lăudabil ca atât de mulţi tineri să ajute la alegerea unui guvern după atâţia ani de scepticism. Preşedintele, aproape singur, ne-a învigorat politic după ruşinea pe care ne-a provocat-o administraţia precedentă. Fără reînnoirea speranţei şi a dorinţei de acţiune se prea poate ca majoritatea celor din generaţia mea să fi abandonat politica, dezgustaţi chiar înainte de a se apuca de ea. Pentru această mobilizare trebuie să-i mulţumim domnului Obama.

Desigur, are şi el punctele lui slabe. Dar ce nu trebuie să facem noi – atât ca generaţie, cât şi ca naţiune – este să lăsăm ca deziluzia să se transforme în pesimism şi în lene. Acum ne confruntăm cu o provocare morală de care nu trebuie să ne ferim.

M-am temut că, în scepticismul tău, ţi-ai pierdut încrederea şi te-ai lăsat păgubaş – trebuie să recunoşti că radicalismul generaţiei tale nu s-a ridicat niciodată la înălţimea potenţialului ei. Tu spui mereu că politica este „arta posibilului“: dar, dacă ne-am transforma furia în acţiune pozitivă, cu siguranţă posibilul ar deveni mult mai probabil. Furia ne poate ghida acţiunile cu înţelepciune? Se ştie prea bine că, dacă e folosită în scopuri necurate sau dacă e interpretată greşit, poate avea efecte dezastruoase. Dar nu e oare mai indicată decât să stăm degeaba şi să ne văicărim în timp ce ni se dă brânci în prăpastie?

TONY: Da, ne stă în putere să ne sacrificăm acum pentru a câştiga pe termen lung, să renunţăm la creşterea economică trimestrială ca scop suprem al politicii publice. Alegem mereu tot ce-i mai uşor – taxe mari sau piaţa liberă – şi apoi suntem surprinşi că nevoile nu ne sunt satisfăcute. Soluţiile tehnologice sunt hybrisul epocii noastre. Dar, cum au demonstrat, elocvent, cei de la British Petroleum, nu poţi cârpi ceva la nesfârşit; uneori trebuie s-o iei de la început.

Provocarea depășește deversările de țiței și repulsia morală. Privite în perspectivă, marile companii petroliere nu au o viață lungă: mai curând sau mai târziu micile state arabe, care s-au ridicat din pofta altora de țițeiul de sub ele, se vor scufunda la loc, în deșert. Dar de ce să scrie finalul British Petroleum și emirii? Nimic din ceea ce face omul nu este inevitabil: capitalismul chinez – profit nereglementat, însoțit de catastrofe ecologice în serie – nu este singurul viitor posibil.

Președintele a declarat marți că va face presiuni asupra Congresului pentru a promulga legi noi. Dar, pe moment, totul se reduce la acordarea de stimulente economice pentru reducerea emisiilor de substanțe poluante; o șmecherie în folosul corporațiilor, care a fost deja aplicată în Europa fără prea mare succes.

De fapt, noi avem nevoie de un Plan Marshall pe cincizeci de ani. Trebuie să apelăm la banii federali proveniți din economiile ministerului apărării și, da, la taxe – un împrumut pentru urmașii noștri – dar cu condiția ca banii să fie folosiți în infrastructura publică, transportul în comun, energia regenerabilă și învățământ. Nimic altceva nu poate rezolva criza declanșată de deversarea a 60000 de barili de țiței pe zi. Puteți face asta? Dacă vreți să schimbați lumea, trebuie să vă pregătiți pentru o luptă de lungă durată. Și pentru sacrificii. Chiar sunteți îngrijorați sau doar tulburați de ceea ce vedeți la televizor?

DANIEL: N-avem altă soluţie decât să fim îngrijoraţi. Sacrificiile pe care le prevezi nu sunt nimic pe lângă cele pe care vom fi siliţi să le facem dacă vom aştepta cu mâinile în sân. Şi, ce e mai important, nu vom avea posibilitatea să luptăm prea mult.

Da, acum suntem lipsiți de putere și vom mai fi așa, pentru un timp. De fapt, acum suntem în cea mai ingrată situație: suntem destul de maturi ca să înțelegem mai bine decât voi ce trebuie făcut, dar mult prea tineri ca s-o facem. Tot ce putem este să spunem lucrurilor pe nume.

Acest dialog a apărut prima dată în

The New York Times, în iunie 2010.

PARTEA a V-a

În ultimă instanţă, toţi suntem morţi

CAPITOLUL 26

FRANÇOIS FURET (1927–1997)

François Furet, care a murit anul acesta, pe 12 iulie, la vârsta de 70 de ani, a fost unul dintre cei mai importanţi oameni din Franţa contemporană. O remarcă poate stranie despre cineva care şi-a petrecut o mare parte din viaţă predând în universităţi şi ale cărui scrieri au fost, cu precădere, studii erudite despre Revoluţia Franceză. Afirmaţia mea este un omagiu adus lui Furet şi o ilustrare a locului privilegiat pe care îl ocupă intelectualul în cultura franceză modernă.

François Furet nu a fost un intelectual obişnuit, după cum nu a fost nici un istoric obişnuit. În tinereţe, ca mulţi alţi istorici şi scriitori francezi din generaţia lui, a fost membru al Partidului Comunist Francez. A părăsit partidul în 1956, renunţând în semn de protest faţă de invadarea Ungariei de către sovietici, cum va spune mai târziu: „A fost cel mai inteligent lucru pe care l-am făcut vreodată“. Experienţa lui Furet ca membru al Partidului Comunist Francez şi-a pus amprenta asupra preocupărilor personale şi ştiinţifice pentru tot restul vieţii. După ce a absolvit cursurile Universităţii Sorbona, Furet şi-a dedicat activitatea studiului Revoluţiei de la 1789, publicând, în 1965, Revoluţia Franceză, o analiză amplu recenzată, în două volume, a perioadei respective, realizată împreună cu răposatul Denis Richet. În această carte, Furet a abordat istoria Franţei revoluţionare din perspectiva, pe atunci la modă, a Şcolii Annales, accentuând continuitatea cu trecutul Franţei, mai ales în privinţa proceselor sociale şi economice pe termen lung.

Acest nou studiu al epocii revoluţionare se îndepărta radical de interpretarea contemporană acceptată. În tradiţia lui Marc Bloch, Lucien Febvre şi Fernand Braudel, abordarea Annales, care avea în vedere structurile fundamentale,

durabile, şi nu acorda o prea mare atenţie tulburărilor politice, avea un impact evident asupra istoriografiei Franţei medievale şi de la începutul erei moderne. Dar interpretarea evenimentelor din anii 1789–1799 era, totuşi, mult influenţată de marxiştii care dominau studiul trecutului revoluţionar naţional, după cel de-al Doilea Război Mondial. În următoarele două decenii, Furet va publica o serie de eseuri cât se poate de originale, cu totul diferite de ceea ce şi el şi alţii scriseseră înainte, care ne-au schimbat modul de a înţelege trecutul revoluţionar al Franţei. Într-o remarcabilă serie de cărţi, începând cu Penser la Révolution française (1978) şi culminând cu La Révolution 1770–1880 (1988), Furet a distrus ceea ce el însuşi numea „catehismul revoluţionar“: prezentarea marxistă şi neo-marxistă a revoluţiei din Franţa ca pe un model şi un precursor al revoluţiilor burgheze de pretutindeni, bazată pe o interpretare a anilor 1789–1794, ca exemplu clasic de conflict între clasele sociale.[195]

Contribuţia excepţională a lui Furet la interpretarea Revoluţiei Franceze este aceasta: a minimalizat vechiul accent pus pe categoriile şi conflictele sociale a celorlalţi istorici şi l-a înlocuit cu accentul pus pe dezbaterile intelectuale şi politice, ca şi pe rezultatele trecutului revoluţionar al Franţei, amintind cititorilor că Revoluţia a fost, în primul rând, o schimbare radicală în echilibrul puterii politice şi filosofice şi nu al intereselor economice de clasă. Ca şi Alexis de Tocqueville, Furet aprecia că oamenii acelei perioade, cu deosebire teoreticienii şi oratorii primei revoluţii, din 1789 până în 1791 – Antoine Barnave, Emmanuel Joseph Sieyès, Jean-Joseph Mounier – se implicau în ceva cu totul nou. Întrucât trebuiau să justifice şi să legitimeze nu numai răsturnarea unei autorităţi consacrate, ci şi dreptul de a o înlocui, se vedeau obligaţi să-şi imagineze şi să exploateze o nouă versiune a trecutului Franţei, a statului francez şi a francezilor, atribuind fiecăruia caracteristici în concordanţă cu ambiţiile noii clase politice, care preluase puterea în Franţa. Pe scurt, trebuiau să inventeze politica modernă.

Prin urmare, în mâinile lui Furet, Revoluţia Franceză a devenit din nou ceea ce fusese în scrierile lui Mignet, Thiers, Guizot şi ale altor mari istorici liberali de la începutul secolului al XIX-lea: o luptă între aserţiunile filosofice divergente şi adesea incompatibile şi argumentele politice. În această luptă,

eşecul francezilor, în 1792, de a asigura şi de a ajunge la un acord asupra unei noi forme de legitimitate instituţională a dus nu numai la radicalismul instabil şi autodevorator din anii iacobinilor, ci şi la ciclul dictaturii, contrarevoluţiei, autoritarismului, restauraţiei, revoluţiei şi reacţiei care va caracteriza istoria Franţei în secolul al XIX-lea şi va diviza naţiunea vreme de aproape două secole.

Furet, ca şi Marx, Tocqueville şi alţi cercetători ai trecutului Franţei, pe care îi admira atât de mult, i-a venerat pe revoluţionarii francezi pe care îi considera întemeietori ai politicii moderne; dar refuza să creadă că ei sau susţinătorii lor au fost doar angajaţi în versiunea locală a unui conflict între clase sau interese sau sexe, a cărui poveste mai lungă, cu toate înţelesurile ei, rămăsese, într-un fel, întipărită în istorie. Aşa cum nota într-unul dintre ultimele eseuri publicate:

Grandoarea aventurii lor, ca şi secretul reverberaţiilor ei de durată, se datorează luptei lor – pe scena istoriei – cu problema filosofică clasică a acelui secol: cum să instituie şi să asigure contractul social.[196]

O observaţie care li s-ar fi părut evidentă lui François Guizot şi altor istorici liberali ai Revoluţiei a cărei reputaţie Furet s-a străduit atât de mult să o salveze de la o uitare nejustificată; este un comentariu valabil şi pentru istoriografia unei perioade mai târzii, ceea ce îl face să pară, ca şi preocupările lui Furet, chiar subversiv.

*

În Franţa, apariţia scrierilor lui Furet a coincis cu declinul marxismului ca tendinţă dominantă în cercurile intelectuale, erudite, şi a grăbit acest proces. Mai mult de-atât, prin demontarea clişeelor îndelung acceptate privind

originile social-revoluționare ale Franței moderne, Furet și-a ajutat contemporanii să învețe să gândească politic și să conceapă cele mai bune metode de a guverna Franța acum și în anii următori. Nu e trecut în codul genetic al istoriei Franței, susținea el, ca națiunea să fie divizată la infinit între o stângă mioapă ideologic și o dreaptă care se simte mereu nedreptățită. Această diviziune nu mai e valabilă pentru Franța de azi: Revoluția Franceză s-a încheiat. Reinterpretarea Revoluției Franceze de către Furet a contribuit semnificativ la înlocuirea apelului constant la moștenirea revoluționară în dezbaterile politice din Franța. Drept rezultat, în Franța, este din nou posibil să discuți politică, filosofie politică și despre locul statului în societate, fără să mai folosești tot timpul vechile categorii: burghezia, proletariatul, lupta de clasă, „procesul istoric“, revoluție versus reformă etc.

Dar aceste observații nu trebuie să ne ducă la concluzia că François Furet a fost un fel de reacționar politic, care s-a răzbunat pe moștenirea revoluționară a Franței și pe avatarurile ei științifice. Spre deosebire de politica multor foști comuniști, politica lui a devenit și a rămas hotărât liberală în sensul clasic al cuvântului. Ca și francezii din 1791, Furet considera că un stat limitat, dreptul garantat la proprietate și libertate și consensul cetățenilor asupra naturii și locului instituțiilor guvernamentale nu erau doar scopuri dezirabile, ci și tot ce se putea realiza. Și, tot spre deosebire de mulți francezi din generațiile următoare, Furet înțelegea răul făcut țării și treburilor publice prin absența consensului și a unor instituții de acest fel. Pentru Furet, „catehismul revoluționar“ era susținut de visul unei revoluții supreme, o revoluție lăsată neterminată de evenimentele nefericite din 1794, de Teroare și de reacția termidorienilor. Acest concept, gândea el, nu era doar o eroare științifică, ci și un handicap civic, pe care se străduia să îl depășească.

*

Indiferent de felul în care înțelegem trecutul sau prezentul Franței, influența lui François Furet este incontestabilă. Nimic nu va mai fi cum a fost înainte de a-și publica scrierile. Dacă s-ar fi oprit acolo, tot ar fi adus o contribuție uriașă la studiul trecutului european și al culturii politice a țării lui.[197] Dar nu

a făcut-o. Timp de opt ani, din 1977 până în 1985, Furet a condus L'École des Hautes Études en Sciences Sociales. Sub el, şcoala s-a reînnoit în plan intelectual, mulţi cercetători şi scriitori tineri, plini de imaginaţie, ocupând prim-planul vieţii culturale şi universitare a Franţei. Furet a jucat un rol de frunte şi în fondarea Institutului Raymond Aron. Acest institut, dedicat memoriei celui mai mare teoretician social contemporan al ţării, un om mult neglijat de confraţii lui francezi în timpul vieţii, a devenit punctul central al renaşterii gândirii liberale franceze.

În ultimii ani, Furet s-a arătat tot mai interesat de prezent şi, în 1995, a publicat Le Passé d'une illusion, un eseu de dimensiunile unei cărţi despre secolul XX, sub forma unei istorii a mitului comunismului.[198] Acest tur de forţă polemic a şocat întreaga Franţă. Ca descriere a mirajului comunist în secolul nostru, cartea lui Furet nu este foarte originală: autorul însuşi recunoştea că Boris Souvarine, Hannah Arendt şi o întreagă şcoală de străluciţi cercetători germani refugiaţi, precum Franz Borkenau şi Franz Neumann înaintea lui, spuseseră cam aceleaşi lucruri. Dar geniul lui Furet a combinat o erudită trecere în revistă a unui trecut contestat cu o argumentaţie logică, polemică, îndreptată spre prezent. Leninismul, susţinea el, a transferat în secolul nostru iluzia reînnoirii şi a transcendenţei revoluţionare pe care mitul Marii Revoluţii i-o lăsase Franţei. A fost o denaturare patologică a aspiraţiilor universaliste ale Occidentului; iar servitudinea intelectuală voluntară a admiratorilor săi din Occident a dăunat mult şi pe termen lung societăţilor lor, cum a dăunat şi celor de la est, unde leninismul a rezistat atât de mult.

Furet a fost un stilist care a folosit mijloacele de expresie cu parcimonie şi o parte din atractivitatea cărţii rezidă în demolarea abilă a clişeelor gândirii progresiste din vremea noastră. Despre entuziasmul intelectual faţă de Iugoslavia lui Tito (lăudată în majoritatea istoriilor comunismului), Furet nota: „Iată un ţinut exotic indispensabil unei indulgenţe imaginare – după Rusia Revoluţiei din Octombrie, a venit rândul Balcanilor nefericiţi să fie rebotezaţi drept avangarda societăţii europene". Despre propaganda Războiului Rece care încerca să canalizeze reacţiile antifasciste împotriva lui de Gaulle, Adenauer şi a mai multor preşedinţi americani, făcând aluzie la înclinaţiile lor „proto-fasciste", Furet observa cu mâhnire că „niciodată un regim dezonorat nu a apărut în atât de multe reîncarnări postume în

imaginația învingătorilor lui“.

Cartea a avut un succes uriaș. Un bestseller în Franța și foarte populară în Europa, mulți comentatori consideră că a bătut ultimul cui în coșciugul leninismului (într-o cultură politică în care cadavrul încă mai era cald) prin distrugerea unei iluzii utopice dependentă, în ultimă instanță, de ideea de revoluție larg răspândită în Occident în ultimele două secole. Insistența constantă a lui Furet pe relația dintre mitul Revoluției Franceze și creditul acordat greșit succesorului ei rus i-a ofensat pe unii dintre criticii lui, care au crezut că exagerează. Dar Furet nu a exagerat. Cea care a înființat, în 1936, o comisie menită să investigheze marile procese înscenate la Moscova, în același an, a fost Ligue des Droits de l’Homme, organizație franceză de o probitate ireproșabilă. Concluzia raportului întocmit de aceasta întărește demonstrația făcută de Furet în Trecutul unei iluzii, ca și ideea pe care autorul a susținut-o timp de două decenii: „Ar fi o negare [sublinierea mea] a Revoluției Franceze... să i se refuze poporului [rus] dreptul de a-i pedepsi pe instigatorii la război civil sau pe conspiratorii aflați în cârdășie cu străinii“.

Moartea tristă a lui François Furet survine la scurt timp după alegerea sa în Academia Franceză, care îl consacră ca pe una dintre gloriile „nemuritoare“ ale țării sale. Mulți dintre membrii Academiei, din trecut și din prezent, au contribuit poate mai puțin la gloria țării decât i-ar conveni augustei instituții să recunoască, motiv pentru care Furet a fost primul care s-a arătat amuzat de această onoare.[199] Dar, în măsura în care Academia i-a recunoscut realizările de excepție și impactul lor asupra țării, a fost o onoare pe deplin meritată. Pe de altă parte, nimic din conduita lui François Furet nu a corespuns imaginii tradiționale a academicianului grav, plin de sine. Furet a rămas, la vârsta de 70 de ani, ce a fost de-a lungul întregii cariere: un om de știință sociabil, pasionat, total dedicat preocupărilor sale, la fel de dezinvolt la un seminar de studii postuniversitare de la University of Chicago ca și la televiziunea națională din Franța, explicându-și opiniile telespectatorilor obișnuiți.

Furet nu a tolerat mediocritatea sau afectarea și nu a suportat să-și piardă vremea cu nimicuri; greutățile din prima parte a vieții l-au făcut „melancolic“, cum spunea o colegă, Mona Ozouf, în elogiul adus la înmormântarea lui, iar trecerea timpului îl îngrozea, ca și perspectiva răului.

Gândul la viitor l-a făcut să lucreze şi mai intens. A avut o capacitate extraordinară de efort şi o minte extrem de agilă, cum o dovedesc cărţile sale. Dar a găsit timp să fie un susţinător curajos, pe faţă, al studenţilor, colegilor şi cauzelor nobile, generoase, de la independenţa Algeriei la drepturile civile, chiar şi atunci când (ca la celebrarea bicentenarului Revoluţiei Franceze) atitudinea lui i-a atras duşmani printre unii cercetători şi nostalgici ai unui trecut simplist, de care îi lipsise.[200]

François Furet nu a lăsat în urmă o teorie a revoluţiei, un manual al metodei istorice, o şcoală a istoriografiei franceze.[201] Preocupările lui au fost prea diverse pentru aşa ceva. Dar a fost un membru entuziast al unei şcoli mai vechi a investigaţiei istorice şi sociale, şcoala lui Alexis de Tocqueville. Unii au crezut că, în sinea lui, Furet şi-a dorit să facă pentru epoca noastră ceea ce a făcut Tocqueville pentru epoca lui; cei doi au avut, desigur, aceeaşi intuiţie potrivit căreia trecutul istoric şi politica de astăzi sunt intim legate şi pot fi înţelese, explicate (şi exorcizate) doar împreună. Dar cum remarca odată André Maurois despre ambiţia lui Raymond Aron, recunoscută cu jumătate de gură, de a fi un Montesquieu al timpului său, poate că ar fi ajuns mai aproape de a-şi împlini scopul dacă s-ar fi distanţat mai mult de mersul evenimentelor. Furet, ca şi Aron, şi spre lauda lui, nu a putut rămâne detaşat de politica vremii, motiv pentru care unitatea operei sale poate că a avut de suferit. Dar, aşa cum scria cândva despre Tocqueville, „marea lui realizare... nu constă într-o doctrină ieşită din comun, ci în modurile, profunde şi uneori ambivalente, în care a abordat problemele egalităţii, ale democraţiei şi tiraniei, care au devenit acute în epoca lui şi continuă să rămână nerezolvate în epoca noastră“.[202]

Acest eseu a apărut prima dată în

The New York Review of Books, în noiembrie 1997.

---

[195] Penser la Révolution française (Paris: Gallimard, 1978), tradusă sub titlul Interpreting the French Revolution (New York: Cambridge University Press,

1981); Marx et la Révolution française (Paris: Flammarion, 1986), tradusă sub titlul Marx and the French Revolution (Chicago: University of Chicago Press, 1988); La Gauche et la révolution française au milieu du XIXe siècle (Paris: Hachette, 1986); Dictionnaire Critique de la Révolution Française (Paris: Flammarion, 1988), editată cu Mona Ozouf și tradusă sub titlul A Critical History of the French Revolution (Cambridge, MA: Belknap Press/Harvard University Press, 1989); La Révolution: de Turgot à Jules Ferry, 1770–1880 (Paris: Hachette, 1988), tradusă sub titlul Revolutionary France 1770–1880 (Oxford, MB: Blackwell, 1992).

[196] „L'idée française de la révolution", publicat postum în Le Débat, 96 (septembrie–octombrie 1996), pp. 13–33.

[197] Impactul lui Furet asupra comunității științifice americane, prin contrast, a fost aproape nul. Furet a fost și încă mai este respins de mulți specialiști în Revoluția Franceză. În parte, pentru același motiv pentru care, inițial, a fost privit cu suspiciune de unii cercetători francezi: faptul că a respins versiunea marxisant a trecutului Franței, cu accentul ei pe forțele și procesele sociale, i-a lipsit pe adepții tradiționali ai „vechii" istorii sociale de argumentul primordial. Dar, în ultimii ani, mulți susținători ai „noii" istorii culturale i-au reproșat atenția pe care a acordat-o argumentelor politice și ideilor – și s-au arătat ofensați de atacul lui caustic la adresa eforturilor lor de a „deconstrui" Revoluția într-o serie de „reprezentări". Uneori poți fi profet și în țara ta.

[198] Le Passé d'une illusion: Essai sur l'idée communiste au XXe siècle (Paris: Robert Laffont; Calmann-Lévy, 1995).

[199] La alegerea lui în Académie s-au opus vehement adepții supraviețuitori ai guvernului de la Vichy, câțiva gaulliști și alți academicieni care încă își mai aminteau de plasarea lui Furet de partea independenței Algeriei, la sfârșitul anilor 1950.

[200] Cu ocazia bicentenarului (1989), unii istorici americani, specialiști în Franța modernă timpurie, deranjați de influența extraordinară exercitată de Furet asupra înțelegerii de către francezi a propriului trecut, s-au făcut remarcați prin atacuri ad hominem asupra lui.

[201] Fiind prezentat, cândva, de un ziar francez drept un membru american al

„școlii lui Furet“, cred că trebuie să fiu oarecum de acord. Dar, oricât m-ar flata acest lucru, descrierea este incorectă: o asemenea școală nu există.

[202] „The Passions of Tocqueville“, New York Review of Books, 27 iunie 1985.

CAPITOLUL 27

AMOS ELON (1926–2009)

L-am cunoscut pe Amos Elon în Germania, în anii 1990. Participam amândoi la o serie de întruniri găzduite cu generozitate de Fundația Bertelsmann, în cadrul cărora germani, israelieni și evrei schimbau tot felul de platitudini. Majoritatea celor prezenți încercau fie să se impună, în speranța că vor câștiga prozeliți (cazul israelienilor și al evreilor), fie să evite a ofensa pe cineva (cazul germanilor). Amos, spre cinstea lui, nu făcea nici una, nici alta. Acolo, ca și cu toate celelalte prilejuri în care l-am auzit vorbind, a reușit să fie și să spună lucrurilor pe nume și, aproape fără efort, să nu întreacă măsura – domina conversația prin apelul constant la logică. Avea un spirit caustic și o privire care te punea la punct; îi disprețuia pe neghiobi și pe pedanți; zâmbea foarte rar, iar, când o făcea, era cât se poate de firesc. Mi-a lăsat o impresie de neuitat.

Ambianța germană era tocmai potrivită. Amos, care s-a născut la Viena și a scris o biografie cunoscută a lui Theodor Herzl, nu și-a pierdut niciodată atașamentul față de cultura și istoria germană, subiect pe care îl aborda frecvent în scrierile sale, cu o înțelegere empatică. The Pity of It All, studiul său din 2002 despre prezența evreilor în Germania, din epoca Iluminismului până la Hitler, degajă o mare sensibilitate față de tragedia evreilor din Germania. La bine și la rău, evreii au rămas profund legați de patria lor culturală, multă vreme după ce au fost siliți să plece în Israel, în America sau prin alte părți: au resimțit această pierdere mai mult decât evreii din alte țări europene.[203]

Dar Amos Elon va fi amintit, în primul rând, pentru scrierile lui despre sionism și Israel, despre interesul lui de o viață față de această țară și dilemele

ei. În The Israelis: Founders and Sons (1971), Elon ne-a oferit o istorie critică a sionismului, a practicanţilor şi moştenitorilor acestuia; o analiză care pune faţă în faţă, direct, neajunsurile proiectului sionist cu rezultatele lui. Astăzi, astfel de analize critice sunt ceva obişnuit în dezbaterile din Israel; la vremea aceea, erau o raritate. Afecţiunea lui Amos Elon faţă de Israel, ţara în care a trăit şi a muncit în cea mai mare parte a vieţii, nu a fost niciodată pusă la îndoială. Dar, tocmai din acest motiv, poziţia lui incomodă, de critic constant al greşelilor făcute de Israel, l-a delimitat de alţii. Refuzul său curajos de a susţine clişeele cu care apărătorii Israelului combat fiecare atitudine critică este în contrast nu numai cu comentatorii israelieni de stânga, mereu în defensivă, ci mai ales cu apologeţii slugarnici ai Israelului din America.

Astfel, Amos, spre deosebire de mulţi comentatori subiectivi din rândul concetăţenilor săi, a fost unul dintre primii care au recunoscut că aşezările din teritoriile ocupate de Israel, în 1967, au fost o catastrofă pe care israelienii au provocat-o singuri: „Aşezările... i-au legat de mâini pe israelieni în toate negocierile pentru o pace durabilă... Au accentuat şi mai mult starea de nesiguranţă.“[204] Faptul că o ţară cu cea mai puternică armată din regiune, cu un şir neîntrerupt de victorii la activ, este atât de obsedată de riscurile care s-ar putea ivi prin cedarea câtorva zeci de kilometri pătraţi de pământ poate părea foarte ciudat. Dar, în acelaşi timp, arată şi cât de mult s-a schimbat patria lui Elon în ultimele decenii.

Aşa cum a anticipat în 2003, insistenţa Israelului de a stăpâni o populaţie arabă care, în cele din urmă, va deveni majoritară între graniţele ţării nu poate duce decât la un singur stat autoritarist alcătuit din două naţiuni reciproc ostile: una dominantă, cealaltă supusă. Cu ce rezultat? „Dacă Israelul insistă să aplice actuala politică privind aşezările... rezultatul va semăna mai mult cu Zimbabwe decât cu Africa de Sud post-apartheid.“[205] De atunci, mulţi au ajuns la această concluzie deprimantă; eu unul cred că Amos a fost primul care a tras-o.

Amos a scris mai mult din amărăciune decât din furie. Cu mulţi ani în urmă, când foarte puţini nespecialişti îi acordau atenţie, scria disperat despre „energiile umane cheltuite de mai bine de o generaţie pe programele de colonizare atât de obtuze... Gândiţi-vă la ce s-ar fi putut realiza dacă

miliardele risipite pe nisipurile mișcătoare din Sinai, pe Înălțimile Golan și în Cisiordania ar fi fost cheltuite în scopuri mult mai utile.“[206] Amos a pus astfel de eforturi direcționate greșit pe seama „uimitoarei mediocrități a politicienilor israelieni“. Așa scria el în 2002. Incompetența și lașitatea politică a unei generații de guvernanți laburiști ai Israelului, de la sanctificata Golda Meir la lamentabilul Shimon Peres, erau deja evidente. Dar ceea ce era mai rău încă nu se întâmplase: Amos Elon va fi martorul resurecției lui Benjamin Netanyahu și a ascensiunii detestabile a lui Avigdor Lieberman, în funcția de ministru al afacerilor externe, o tristă confirmare a părerii extraordinare pe care acesta o avea despre sine.

Amos a fost perfect conștient că actuala situație complicată din Orientul Mijlociu este vina tuturor părților implicate. Înțelegerea manifestată față de „palestinienii fără stat, deposedați de proprietăți, împrăștiați“ nu l-a împiedicat să vadă cât de inepți erau liderilor lor.[207] Întâlnise un număr suficient de politicieni arabi și palestinieni ca să-și dea seama cât de nepregătiți erau ca să facă față tragediei popoarelor lor și misiunilor pe care le aveau de îndeplinit. În toate scrierile lui, mai ales în cunoscutul eseu „Israel and the End of Zionism“, publicat în 1996, în The New York Review of Books, a fost evident imparțial în recunoașterea erorilor comise de ambele părți. Dar greșelile istorice ale palestinienilor au fost comise cu precădere înainte de 1948, în timp ce Israelul era aproape 100% răspunzător pentru pașii greșiți, dezastruoși, făcuți după marea victorie din 1967.

Sionismul, după cum și-a dat seama Amos, a devenit caduc. „Ca măsură a... «acțiunii afirmative», sionismul a fost util în anii formativi. Astăzi e redundant.“[208] Ceea ce a fost cândva ideologia unui popor fără stat a suferit o schimbare tragică. S-a transformat, pentru un număr tot mai mare de israelieni, într-un pact etnico-religios colonial, inflexibil, cu un Dumnezeu partizan, un pact ce justifică toate acțiunile împotriva unor amenințări, critici și dușmani reali sau imaginari. Proiectul sionist, o doctrină care datează de pe vremea mișcărilor naționaliste de la sfârșitul secolului al XIX-lea, de edificare a propriilor state, și-a pierdut demult direcția. Într-un stat democratic solid, cu aspirații la normalitate, nu poate să însemne prea mult – deși poate face mult rău. Oricum, a încăput pe mâna fanaticilor. Visul lui Herzl – o țară „normală“ a evreilor – a devenit un coșmar sectar, exclusivist, o realitate pe care Amos a descris-o citându-l, cu o mică schimbare, pe Keats:

„Fanaticii au un vis prin care țes un paradis pentru un pumn de oameni“.[209]

O mare parte din viață, Amos Elon a fost jurnalist, angajat la cotidianul liberal Haaretz. În anii 1950 și 1960, a lucrat frecvent în calitate de corespondent al ziarului din Europa de Est comunistă, până în Washington D.C. Amos pare să fi intervievat aproape toate personalitățile politice, de la John F. Kennedy (cu care a luat parte la petreceri de pomină, pe când Kennedy era președinte) până la Yasser Arafat, și îi plăcea să spună o anecdotă cu tâlc. Într-un interviu de la începutul anilor 1960, luat la Washington unui înalt diplomat israelian care se pregătea să-și părăsească postul și să revină acasă, Elon a întrebat printre altele: „Ce credeți că ați realizat în timpul mandatului dumneavoastră aici, în Statele Unite?“ „Răspunsul e foarte simplu“, a replicat diplomatul. „Cred că am reușit să-i conving pe americani că antisionismul înseamnă antisemitism.“ La momentul acela, mi-a spus Amos, răspunsul diplomatului i s-a părut, pur și simplu, bizar; nu își putea imagina că această ecuație politică cinică va deveni o opinie general acceptată de concetățenii săi, ca și de susținătorii acestora.

Această incapacitate tot mai evidentă – mai întâi în America, dar apoi și în Israel – de a nu face distincția între evrei și Israel, între Israel și sionism, între sionism și exclusivismul teologic fanatic, explică de ce un israelian precum Amos Elon și-a petrecut ultimii ani de viață în Toscana (unde a murit, pe 25 mai). Mulți israelieni, mai ales cei mai tineri și cu mai multă școală, trăiesc astăzi în afara țării lor, atrași de orașele cosmopolite ale Europei și ale Statelor Unite. Câțiva au ales exilul ca să nu fie încorporați într-o armată de ocupație. Dar, pentru un om din generația lui Elon, deja adult când se năștea țara sa și dedicat cu trup și suflet cauzei și succesului sionismului, decizia de a-și vinde casa din Ierusalim și de a se stabili pentru totdeauna în străinătate a fost mult mai dureroasă, cu implicații profunde. Un exilat moral în propria țară, Amos – israelianul desăvârșit în atât de multe privințe – a fost din nou dezrădăcinat; sau înrădăcinat numai în propriul cosmopolitism sfidător.

O consecință regretabilă a acestui exil impus al unuia dintre cei mai mari jurnaliști ai Israelului este că mulți israelieni din ziua de azi nu îi cunosc scrierile. Cărțile lui sunt, însă, disponibile în ebraică. Iar numeroasele sale eseuri, publicate în The New York Review of Books și nu numai, au fost

citite cu mare atenție de admiratori. Din păcate, numărul israelienilor care agreează modul de a scrie al lui Elon a scăzut constant de-a lungul deceniilor. Ceea ce nu scade deloc din importanța momentului trecerii lui în neființă. Dimpotrivă. Faptul că majoritatea israelienilor de astăzi nu îl vor jeli demonstrează cât de mare este pierderea pe care au suferit-o – pierdere pe care o resimțim și noi.

Acest eseu a apărut prima dată în

The New York Review of Books, în iulie 2009.

---

[203] The Pity of It All: A History of the Jews in Germany, 1743–1933 (New York: Metropolitan Books, 2002). Celelalte cărți ale lui Amos Elon sunt The Israelis: Founders and Sons (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971); Herzl (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1975); Journey Through a Haunted Land: The New Germany (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1967) și A Blood-Dimmed Tide: Dispatches from the Middle East (New York: Columbia University Press, 1997).

[204] Amos Elon, „No Exit“, New York Review of Books, 23 mai 2002.

[205] Omer Bartov, Amos Elon et al. „An Alternative Future: An Exchange“, New York Review of Books, 4 decembrie 2003.

[206] Amos Elon, „Israel and the End of Zionism“, New York Review of Books, 19 decembrie 1996.

[207] Amos Elon, „«Exile’s Return»: A Response to Justus Reid Wiener“, New York Review of Books, 24 februarie 2000.

[208] Elon, „Israel and the End of Zionism.“

[209] Elon, „«Exile’s Return». Versul din Căderea lui Hyperion“, de Keats sună astfel: „Fanaticii au visele lor cu care țes un paradis pentru un pumn de

oameni“.

CAPITOLUL 28

LESZEK KOŁAKOWSKI (1927–2009)

L-am auzit o singură dată conferenţiind pe Leszek Kołakowski. La Harvard, în 1987, era invitat la seminarul despre teoria politică ţinut de răposata Judith Shklar. Main Currents of Marxism apăruse de curând în limba engleză, iar Kołakowski era în culmea gloriei. Atât de mulţi studenţi doriseră să îl audă, încât conferinţa fusese mutată într-un amfiteatru imens, unde putea asista oricine. Din întâmplare, mă aflam la Cambridge, pentru o întrunire, şi am hotărât să vin şi eu împreună cu câţiva prieteni.

Titlul, seducător de sugestiv, al conferinţei lui Kołakowski era „Diavolul în istorie“. O vreme a fost o tăcere deplină, studenţii, profesorii şi ceilalţi participanţi ascultând concentraţi. Scrierile lui Kołakowski erau binecunoscute multora dintre cei prezenţi, iar predilecţia lui pentru ironie şi argumentaţie riguroasă le era, de asemenea, cunoscută. Dar, chiar şi aşa, se vedea că publicul îi urmărea cu greu demonstraţia. Oricât de mult s-ar fi străduit, nu putea decoda metafora. Drept pentru care, încet-încet, uluiala i-a cuprins pe toţi. Apoi, după ce Kołakowski şi-a ţinut cam o treime din conferinţă, cel care stătea lângă mine – Timothy Garton Ash – s-a aplecat şi mi-a şoptit: „M-am prins. Chiar vorbeşte despre Diavol.“ Şi aşa era.

Una dintre trăsăturile definitorii ale traiectoriei intelectuale a lui Leszek Kołakowski a fost abordarea cu maximă seriozitate a problemei răului. Printre premisele false ale marxismului, în opinia lui, se afla şi ideea că toate defectele umane îşi au originea în condiţiile sociale. Marx „omisese pe de-a-ntregul posibilitatea ca unele surse de conflict şi de agresiune să facă parte intrinsecă din caracteristicile permanente ale speciei“.[210] Sau, după cum a spus în conferinţa de la Harvard: „Răul... nu este întâmplător... e refractar,

imposibil de schimbat“. Pentru Leszek Kołakowski, care a trăit în Polonia ocupată de naziști și apoi de sovietici, „Diavolul face parte din experiența noastră. Generația noastră l-a cunoscut îndeajuns de bine pentru ca mesajul lui să fie luat foarte în serios.“[211]

Majoritatea necrologurilor scrise după moartea recentă a lui Kołakowski, la vârsta de 81 de ani, au trecut peste acest aspect al personalității lui. Ceea nu e o surpriză. În ciuda faptului că o mare parte din lume încă mai crede în Dumnezeu și practică religia, intelectualii și comentatorii publici occidentali din ziua de azi se arată incomodați de ideea credinței revelatoare. Dezbaterile publice pe marginea subiectului oscilează neconvingător între negarea trufașă („Dumnezeu“ sigur nu există și, oricum, e numai vina Lui) și devotamentul orb. Faptul că un intelectual, un erudit de calibrul lui Kołakowski, a luat în serios nu numai religia și ideile religioase, ci pe Diavolul însuși, rămâne un mister pentru mulți dintre admiratorii lui, care preferă să îl ignore.

Perspectiva lui Kołakowski e complicată și mai mult de distanța sceptică pe care a păstrat-o față de preceptele religiei oficiale (și, nu într-o mică măsură, față de catolicism, religia lui) și de poziția sa unică – singurul exeget al marxismului recunoscut la nivel intelectual cu aceleași merite excepționale în domeniul istoriei gândirii religioase.[212] Contribuția lui Kołakowski la studiul sectelor creștine și al scrierilor sectariene adaugă profunzime și farmec influentei lui analize a marxismului ca dogmă religioasă, cu scripturi majore și minore, structuri ierarhice ale autorității textuale și disidenți eretici. Leszek Kołakowski a pus la îndoială, alături de Isaiah Berlin, colegul său de la Oxford și confrate din Europa Centrală, toate certitudinile dogmatice și insistența lamentabilă pe recunoașterea prețului oricărei opțiuni etice sau politice: Există motive întemeiate pentru ca libertatea activității economice să fie limitată de dragul siguranței și ca banii să nu producă automat alți bani. Dar limitarea libertății trebuie să fie numită chiar așa și nu o formă superioară de libertate.[213]

Kołakowski nu i-a suportat pe cei care, raportându-se la istoria secolului XX, sugerau că progresul politic radical putea fi asigurat cu costuri morale sau umane mici – sau că aceste costuri, dacă erau semnificative, puteau fi amortizate de beneficii viitoare. Pe de o parte, a rezistat constant la toate teoremele simplificate, menite să surprindă adevăruri umane atemporale. Pe

de altă parte, a considerat că anumite caracteristici ale condiției umane sunt prea evidente pentru a fi ignorate, oricât de incomode ar fi ele:

Nu e nimic surprinzător în faptul că rezistăm cu ardoare la implicațiile multor adevăruri banale; asta se întâmplă în toate domeniile științei, pur și simplu, fiindcă majoritatea truismelor despre viața umană sunt neplăcute.[214]

Dar considerentele de mai sus nu sugerează – cum nu au sugerat nici pentru Kołakowski – o reacție chietistă sau violentă. Chiar dacă marxismul e o eroare ontologică în istoria lumii, nu înseamnă că socialismul a fost un dezastru total; și nici nu trebuie să conchidem că nu putem sau nu trebuie să ne străduim să ameliorăm condiția umană:

Tot ce s-a făcut în Europa de Vest pentru mai multă dreptate, mai multă siguranță, mai multe șanse în domeniul educațional, mai multă bunăstare și o mai mare responsabilitate a statului față de cei săraci și neajutorați n-ar fi fost posibil niciodată fără presiunea ideologiilor socialiste și a mișcărilor socialiste, cu toate naivitățile și mirajele lor... Experiența trecută este și în favoarea ideii socialiste și împotriva ei.

Această evaluare bine echilibrată a complexităților realității sociale – ideea că „fraternitatea umană este dezastruoasă ca program politic, dar indispensabilă pentru mersul înainte“ – îl plasează pe Kołakowski pe o tangentă cu majoritatea intelectualilor din generația lui. Și Estul și Vestul, în aceeași măsură, au avut tendința de a oscila între încrederea excesivă în posibilitățile infinite de îmbunătățire a condiției umane și respingerea brutală a însăși noțiunii de progres. Kołakowski a stat de-a curmezișul acestui abis caracteristic secolului XX. Fraternitatea umană, în gândirea lui, a rămas „mai degrabă o idee normativă decât constitutivă“.[215]

Implicația aici este genul de compromis practic pe care astăzi îl asociem cu democrația socială – sau, în Europa de Vest continentală, cu confratele creștin-democrat. Cu excepția, desigur, a faptului că social-democrația actuală – împovărată de conotațiile „socialismului“ și ale trecutului său de secol XX – este mult prea des dragostea care nu are curaj să fie mărturisită. Leszek Kołakowski nu a fost social-democrat. Dar a fost, nu numai o dată, activ, la modul critic, în istoria politică reală a timpului său. În primii ani ai statului comunist, Kołakowski (care încă nu împlinise 30 de ani) a fost principalul filosof marxist al Poloniei. După 1956, și-a conturat și articulat gândirea disidentă într-o zonă în care, mai devreme sau mai târziu, opinia critică era sortită excluderii. Ca profesor de istorie a filosofiei la Universitatea din Varșovia, a ținut o celebră conferință, în 1966, în care a acuzat Partidul Comunist că a trădat poporul – un act de curaj politic care l-a costat carnetul de partid. Doi ani mai târziu a fost, bineînțeles, exilat în Occident. De atunci, Kołakowski a servit drept punct de referință și călăuză pentru disidenții tineri, rămași acasă, care vor alcătui nucleul opoziției politice din Polonia, la mijlocul anilor 1970, asigurând energia intelectuală care a animat sindicatul Solidaritatea și preluând puterea în 1989. Leszek Kołakowski a fost, așadar, un intelectual pe deplin angajat, în pofida disprețului său față de falsitatea și vanitatea „angajării“. Angajarea și „responsabilitatea“ intelectuală, mult dezbătute și idolatrizate în gândirea Europei continentale a generației de după cel de-al Doilea Război Mondial, i s-au părut lui Kołakowski concepte fundamental lipsite de substanță:

De ce trebuie ca intelectualii să fie mai responsabili și responsabili diferit de alți oameni și pentru ce?... Sentimentul simplu al responsabilității este o virtute firească, ce nu se transformă într-o obligație anume: e posibil să te simți responsabil față de o cauză nobilă, ca și față de una ignobilă.

Această simplă remarcă nu pare să fi apărut prea des în gândirea unei generații de existențialiști francezi și a admiratorilor lor anglo-americani. Poate că, pentru a înțelege pe deplin costurile, dar și beneficiile angajării ideologice și ale unilateralismului moral, era nevoie să simți nemijlocit fascinația unor scopuri total nefaste (în aceeași măsură ale stângii și ale

dreptei) asupra unor intelectuali altfel responsabili.

După cum sugerează cele de mai sus, Leszek Kołakowski nu a fost un „filosof continental“ convenţional în sensul atribuit, de obicei, în jargonul academic contemporan, unor filosofi precum Heidegger, Sartre şi epigonilor acestora. Pe de altă parte, Kołakowski nici nu a avut prea multe în comun cu gândirea anglo-americană sub forma care a ajuns să domine universităţile anglofone după cel de-al Doilea Război Mondial – ceea ce, fără îndoială, explică izolarea şi neglijarea lui în deceniile petrecute la Oxford.[216] Sursele perspectivei kolakowskiene, dincolo de interogarea, de-a lungul întregii sale vieţi, a teologiei catolice, trebuie căutate probabil mai mult în experienţă decât în epistemologie. După cum observa chiar el în scrierea lui de căpătâi: „tot felul de întâmplări contribuie la formarea unei concepţii despre lume şi... toate fenomenele se datorează unei multiplicităţi inepuizabile a cauzelor“.[217]

În cazul lui Kołakowski, multiplicitatea cauzelor include nu numai o copilărie traumatizantă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi istoria catastrofică a comunismului în anii care au urmat, ci şi condiţiile specifice Poloniei de-a lungul unor decenii devastatoare. Căci, deşi nu e întotdeauna clar încotro se îndreaptă gândirea lui Kołakowski, este cât se poate de evident că nu vine de „nicăieri“.

Cel mai cosmopolit dintre filosofii moderni ai Europei, cunoscător a cinci limbi importante şi a culturii lor, exilat mai bine de douăzeci de ani, Kołakowski nu a fost niciodată „dezrădăcinat“. În contrast cu, de pildă, Edward Said, s-a întrebat dacă e posibil, cu bună credinţă, să repudiezi toate formele de loialitate comună. Nici la locul lui, nici nelalocul lui, Kołakowski a fost toată viaţa un critic al sentimentului nativist; şi, totuşi, a fost adulat în Polonia natală şi pe drept cuvânt. Sută la sută european, Kołakowski nu a încetat să pună sub semnul întrebării, cu un scepticism detaşat, iluziile naive ale paneuropenilor, ale căror aspiraţii omogenizante îi aminteau de jalnicele dogme utopice din altă epocă. Diversitatea, atât timp cât nu era idolatrizată ca obiectiv în sine, i se părea o aspiraţie mai prudentă ce putea fi susţinută doar de păstrarea identităţilor naţionale distincte.[218] Ar fi uşor să conchidem că Leszek Kołakowski a fost unic. Amestecul lui specific de ironie şi seriozitate morală, de sensibilitate religioasă şi scepticism epistemic, de angajare socială şi dubiu politic a fost cu adevărat rar (trebuie să adăugăm şi că era extrem de

charismatic – exercitând cam acelaşi magnetism la orice întrunire ca şi răposatul Bernard Williams şi, în parte, din aceleaşi motive[219]). Dar mi se pare rezonabil ca exact din aceste motive – inclusiv charisma – să amintesc faptul că descindea dintr-un şir întreg de personalităţi aidoma lui. Cultura lui enciclopedică, spiritul evaziv, dezabuzat, acceptarea fără crâcnire a provincialismului academic în ţările occidentale norocoase unde şi-a găsit refugiu, experienţa şi amintirea anilor petrecuţi în Polonia întipărite, oarecum, pe trăsăturile lui neobişnuit de expresive: toate acestea îl identifică pe răposatul Leszek Kołakowski drept un adevărat intelectual al Europei Centrale – poate chiar ultimul. Timp de două generaţii, născute între 1880 şi 1930, experienţa specifică Europei Centrale a secolului XX a constat într-o educaţie multilingvă în inima urbană, sofisticată, a civilizaţiei europene, bulversată de experienţa dictaturii, a războiului, a ocupaţiei, a distrugerii şi a genocidului în exact aceeaşi regiune.

Nici un om în toate minţile nu ar vrea să repete o astfel de experienţă doar ca să se aleagă cu gânditori şi opere de calibrul celor produse de o astfel de educaţie sentimentală. Expresia nostalgiei faţă de lumea intelectuală pierdută a Europei de Est comuniste e mai mult decât dezagreabilă, fiind prea aproape de regretul de a fi pierdut represiunea altor oameni. Dar, aşa cum Leszek Kołakowski ar fi fost primul care să sublinieze, relaţia dintre istoria secolului XX Europa Centrală şi uimitoarele ei câştiguri intelectuale a existat fără putere de tăgadă; prin urmare, nu poate fi trecută sub tăcere.

Ceea ce a produs ea a fost ceea ce Judith Shklar descria, într-un alt context, drept un „liberalism al fricii“: apărarea fără compromisuri a raţiunii şi a moderaţiei născute din experienţa nemijlocită a consecinţelor excesului ideologic; senzaţia mereu prezentă că o catastrofă este oricând posibilă, mai ales atunci când este înţeleasă greşit, ca şansă sau ca reînnoire, şi că tentaţiile gândirii totalitare, în toată varietatea ei proteică, nu pot duce decât la dezastru. Din perspectiva istoriei secolului XX, aceasta a fost lecţia Europei Centrale. Dacă suntem foarte norocoşi, nu va trebui să o reînvăţăm în viitorul apropiat; iar, când va trebui să o reînvăţăm, să sperăm că va mai rămâne cineva ca să ne-o predea. Până atunci, am face mai bine să îl recitim pe Kołakowski.

Acest eseu a apărut în

The New York Review of Books, în septembrie 2009.

---

[210] „The Myth of Human Self-Identity“, în The Socialist Idea: A Reappraisal, Leszek Kołakowski și Stuart Hampshire, ed. (New York: Basic Books, 1974), p. 32.

[211] Leszek Kołakowski, „The Devil in History“, în My Correct Views on Everything (South Bend, IN: St. Augustine’s Press, 2005), p. 133.

[212] Pentru un exemplu reprezentativ al felului în care Kołakowski abordează istoria gândirii religioase, vezi, de exemplu, God Owes Us Nothing: A Brief Remark on Pascal’s Religion and on the Spirit of Jansenism (Chicago: University of Chicago Press, 1995). Nu ar fi prea exagerat să spunem că Leszek Kołakowski a fost un Pascal al secolului XX, dând întâietate, cu precauție, rațiunii și nu credinței.

[213] Leszek Kołakowski, Modernity on Endless Trial (Chicago: University of Chicago Press, 1990), pp. 226–227.

[214] Kołakowski și Hampshire, The Socialist Idea, p. 17.

[215] Kołakowski, Modernity on Endless Trial, p. 144.

[216] În alte părți, realizările lui au fost recunoscute din plin. În 1983 i s-a acordat Premiul Erasmus. În 2004, a fost primul care a primit Premiul Kluge al Bibliotecii Congresului, unde fusese lector Jefferson timp de douăzeci de ani. Trei ani mai târziu, a primit Premiul Ierusalim.

[217] Leszek Kołakowski, Main Currents of Marxism, Volume III: The Breakdown (New York: Clarendon Press/Oxford University Press, 1978), p. 339. Îi sunt recunoscător lui Leon Wieseltier fiindcă mi-a amintit acest lucru.

[218] Kołakowski, Modernity on Endless Trial, p. 59. Pentru Edward Said, vezi Out of Place: A Memoir (New York: Vintage, 2000).

[219] La o petrecere dată în cinstea lui, după conferința de la Cambridge, îmi aduc aminte cum priveam cu admirație, uimire și nu cu puțină invidie cum practic fiecare tânără din încăpere se ducea în colțul în care un filosof de 60 de ani, deja marcat de vârstă și sprijinit în baston, vorbea plin de însuflețire în fața ochilor care îl priveau cu adorație. Să nu subestimăm niciodată atracția magnetică a inteligenței pure.

LISTĂ CRONOLOGICĂ A ESEURILOR ȘI ARTICOLELOR PUBLICATE DE TONY JUDT

„The Development of Socialism in France: The Example of the Var“, Historical Journal 18, nr. 1 (1975).

„The Origins of Rural Socialism in Europe: Economic Change and the Provençal Peasantry“, Social History 1, nr. 1 (1976).

„Introduction to «Socialists and Socialism in the Twentieth Century»“, Journal of Contemporary History 11, nr. 2–3 (1976).

„The French Socialists and the Cartel des Gauches of 1924“, Journal of Contemporary History 11, nr. 2–3 (1976).

„Minerva’s Owl and Other Birds of Prey: Reflections on the Condition of Labor History in Europe“, International Labor and Working Class History (toamnă 1979).

„A Clown in Regal Purple: Social History and the Historians“, History Workshop Journal 7 (1979).

„On the Syntax of the History of Socialism“, Historical Journal 22, nr. 3 (1979).

„The Rules of the Game“, Historical Journal 23, nr. 3 (1980).

„Une historiographie pas comme les autres: The French Communists and Their History“, European Studies Review (octombrie 1982).

„Class Composition and Social Structure of Socialist Parties After the First World War, the Case of France“, Annali della Fondazione Giangiocomo Feltrinelli (1983/1984).

„The Spreading Notion of the Town: Some Recent Writings on French and Italian Communism“, Historical Journal 28, nr. 4 (1985).

„Revolutionary Ends“, Times Literary Supplement, 26 septembrie 1986.

„Wojna sie skonczyla? O wojne hiszpanskiej po 50 latach“ (La Guerre est finie? The Spanish Civil War After 50 Years), Zeszyty Literackie 19 (1987).

„The Dilemmas of Dissidence: The Politics of Opposition in East-Central Europe“, Eastern European Politics and Societies 2, nr. 2 (primăvară 1988).

„Moving Pictures: Reflections on Shoah, Heimat, and Le Changrin et la Pitié“, Radical History Review 41 (primăvară 1988).

„The Mitterrand Transition“, Dissent (toamnă 1988).

„The Rediscovery of Central Europe“, Daedelus (ianuarie 1990).

„A Nation-Builder and His Successors: Tomas Masaryk and Czechoslovak History“, Times Literary Supplement, 26 ianuarie – 1 februarie, 1990.

„The Unmastered Future: Notes on the Present Condition of Central Europe“, Tikkun (martie 1990).

„Whose Common Culture?“, Times Literary Supplement, 14–20 septembrie 1990.

„The War Between the French“, Times Literary Supplement, 28 septembrie – 5 octombrie 1990.

„La Rivoluzione francese e l’idea socialist“ în La Rivoluzione francese e l’Europa, François Furet, ed. (Bari: Laterza, 1989 [New York: Hachette, 1990]).

„Radical Politics in a New Key“ în Critique and Construction: A Symposium on Robert Unger’s Politics, Robin Lovin și Michael Perry, ed. (New York: Cambridge University Press, 1990).

„Justice as Theatre“, Times Literary Supplement, 18–24 ianuarie 1991.

„A Stepson to the Republic“, New York Times, 24 februarie 1991.

„The Judgements of Paris: French Intellectuals Since the Dreyfus Affair“, Times Literary Supplement, 28 iunie 1991.

„To Live in Truth: Václav Havel and the Privatizing of the Intellectuals“, Times Literary Supplement, 11 octombrie 1991.

„Chronicle of a Death Foretold: Modern European History and the «Death of Marxism»“, History Today (octombrie 1991).

„Bewitched, Bothered, and Bewildered“, Washington Post, 17 noiembrie 1991.

„Here Be Monsters: The Training Ground of Vichy’s National Elite“, Times Literary Supplement, 17 aprilie 1992.

„Die Linke links liegen lassen?“, Transit (primăvară 1992).

„Misjudgement of Paris: French Illusions and the Eastern Europe That Never Was“, Times Literary Supplement, 15 mai 1992.

„One Bloody Family Feud“, New York Times, 26 iunie 1992.

„A bal sorsa“, 2000 Irodalmi és társadalmi havi lap (Budapesta, octombrie 1992).

„Intellectual Follies“, Washington Post, 8 noiembrie 1992.

„Unvollendete Demontage: Die versäumte Selbstaufklärung der Linken“, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 10 noiembrie 1992.

„The Past Is Another Country: Myth and Memory in Post-War Europe“, Daedelus 121, nr. 4 (toamnă 1992).

„We Have Discovered History: Defeat, Resistance, and Intellectuals in France“, Journal of Modern History 64 (decembrie 1992).

„Ex Oriente Lux? Post-Celebratory Speculations on the «Lessons» of ’89“ în

Towards Greater Europe, Colin Crouch şi David Marquand, ed. (Oxford, UK: Blackwell, 1992).

„Metamorphosis: The Democratic Revolution in Czechoslovakia“ în Eastern Europe in Revolution, Ivo Banac, ed. (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992).

„His Mother Done It“, New York Times, 23 mai 1993.

„Rights in France: Reflections on the Etiolation of a Political Language“, Tocqueville Review (primăvară 1993).

„Chauvin and His Heirs: The Problems of Adjusting to a Multiracial France“, Times Literary Supplement, 9 iulie 1993.

„Betrayal in France: The Holocaust, the French and the Jews“, New York Review of Books, 12 august 1993.

„Their Favorite Thief“, New York Review of Books, 21 octombrie 1993.

„How the East Was Won“, New York Review of Books, 16 decembrie 1993.

„Politische Mythen im Nachkriegseuropa“, Transit 6 (1993).

„Die unvollendete Demontage: Zur gegenwärtigen Krise der Linken“ în What’s Left? Prognosen zer Linken (Hamburg, Germania: Rotbuch Verlag, 1993).

„The Inheritors: The New Europe’s New Right“, Times Literary Supplement, 11 februarie 1994.

„The Paris Strangler“, New Republic, 7 martie 1994.

„The New Old Nationalism“, New York Review of Books, 26 mai 1994.

„1989: The End of Which European Era?“, Daedelus (vară 1994).

„Vichy: entre le tabou et l’obsession“, Le Monde, 21 septembrie 1994.

„How Much Is Really Left of the Left?“, Times Literary Supplement, 23 septembrie 1994.

„The Lost World of Albert Camus“, New York Review of Books, 6 octombrie 1994.

„Truth and Consequences“, New York Review of Books, 3 noiembrie 1994.

„Low Marx“, New Republic, 3 aprilie 1995.

„At Home in This Century“, New York Review of Books, 6 aprilie 1995.

„Downhill All the Way“, New York Review of Books, 25 mai 1995.

„French War Stories“, New York Times, 19 iulie 1995.

„What Are American Interests?“, New York Review of Books, 5 octombrie 1995.

„Two Dissenters“, Times Literary Supplement, ianuarie 1996.

„Das Ende er Illusionen“, Focus Magazin, 8 ianuarie 1996.

„Austria and the Ghost of the New Empire“, New York Review of Books, 15 februarie 1996.

„A Hero of His Times: The Twentieth-Century Saga of Manés Sperber“, New Republic, 1 aprilie 1996.

„France Without Glory“, New York Review of Books, 23 mai 1996.

„Europe: The Grand Illusion“, New York Review of Books, 11 iulie 1996.

„Holy Warrior“, New York Review of Books, 31 octombrie 1996.

„The First Casualties of Capitalism“, Times Literary Supplement, 8 noiembrie 1996.

„The Dualist“, New Republic, 14 aprilie 1997.

„New Germany, Old NATO“, New York Review of Books, 29 mai 1997.

„Continental Rift“, New York Times, 5 iunie 1997.

„Crimes and Misdemeanors“, New Republic, 22 septembrie 1997.

„The Social Question Redivivus“, Foreign Affairs, septembrie-octombrie 1997.

„Why the Cold War Worked“, New York Review of Books, 9 octombrie 1997.

„Françoise Furet“, New York Review of Books, 6 noiembrie 1997.

„The Longest Road to Hell“, New York Times, 22 decembrie 1997.

„On the Brink“, New York Review of Books, 15 ianuarie 1998.

„The Stranger“, New Republic, 16 februarie 1998.

„On European Identity“, Time, 1 aprilie 1998.

„Counsels on Foreign Relations“, New York Review of Books, 13 august 1998.

„Freedom and Freedonia“, New Republic, 7 septembrie 1998.

„The «Third Way» Is No Route to Paradise“, New York Times, 27 septembrie 1998.

„À la Recherche du Temps Perdu“, New York Review of Books, 3 decembrie 1998.

„Tyrannized by Weaklings“, New York Times, 5 aprilie 1999.

„A New World Disorder“, Los Angeles Times, 11 aprilie 1999.

„The Reason Why“, New York Review of Books, 20 mai 1999.

„The Courage of the Elementary“, New York Review of Books, 20 mai 1999.

„Europe, Without America to Lean On“, New York Times, 20 iunie 1999.

„To the End of the World“, New York Times, 27 iunie 1999.

„A Superpower Flaunts Its Ignorance“, New York Times, 17 octombrie 1999.

„Is There a Belgium?“, New York Review of Books, 2 decembrie 1999.

„The Deadliest Century Is Done“, Newsweek, 27 decembrie 1999.

„Extremism, Without the Virtue“, New York Times, 30 ianuarie 2000.

„Arthur Koestler: The Homeless Mind“, New Republic, februarie 2000.

„Austrian Conundrums“, London Evening Standard, 5 februarie 2000.

„The Farce Version of History“, Newsweek, 14 februarie 2000.

„Austrian Politics and the Far Right in Europe“, Newsweek, 28 februarie 2000.

„Tale from the Vienna Woods“, New York Review of Books, 1 martie 2000.

„Writing History, Facts Optional“, New York Times, 13 aprilie 2000.

„The Story of Everything“, New York Review of Books, 1 septembrie 2000.

„The New Old Foreign Policy“, New York Review of Books, 1 noiembrie 2000.

„Alice in Euro-land“, Die Zeit, 7 noiembrie 2000.

„The White House and the World“, New York Review of Books, 21 decembrie 2000.

„Europe Is One, Until Disaster Strikes“, New York Times, 6 februarie 2001.

„Could the French Have Won?“, New York Review of Books, 22 februarie 2001.

„The French Difference“, New York Review of Books, 12 aprilie 2001.

„The End of History“, New Republic, 14 mai 2001.

„ ’Twas a Famous Victory“, New York Review of Books, 19 iulie 2001.

„On September 11th“, Evening Standard, 1 octombrie 2001.

„Romania: Bottom of the Heap“, New York Review of Books, 1 noiembrie 2001.

„America and the War“, New York Review of Books, 15 noiembrie 2001.

„On The Plague“, New York Review of Books, 29 noiembrie 2001.

„The War on Terror“, New York Review of Books, 20 decembrie 2001.

Introducere la The Marshall Plan: Fifty Years After, de Martin A. Schain (New York: Palgrave Macmillan, 2001).

Introducere la Selected Writings, de Raymond Aron (New York: Basic Books, 2001).

Introducere la The Plague, de Albert Camus (New York: Penguin, 2001).

„America’s Restive Partners“, New York Times, 28 aprilie 2002.

„The Road to Nowhere“, New York Review of Books, 9 mai 2002.

„After Victory“, New Republic, 29 iulie 2002.

„Its Own Worst Enemy“, New York Review of Books, 15 august 2002.

„The Wrong War at the Wrong Time, New York Times, 20 octombrie 2002.

„We’ll Always Have Paris“, New York Times, 1 decembrie 2002.

„The Way We Live Now“, New York Review of Books, 27 martie 2003.

„America and the World“, New York Review of Books, 10 aprilie 2003.

„The Nation: Fortunes of War, Europe Finds No Counterweight to US Power“, New York Times, 20 aprilie 2003.

„Anti-Americans Abroad“, New York Review of Books, 1 mai 2003.

„Two Visions“, Newsweek International, 6 octombrie 2003.

„Jewish State Has Become an Anachronism“, Los Angeles Times, 10 octombrie 2003.

„Israel: The Alternative“, New York Review of Books, 20 octombrie 2003.

„The Last Romantic“, New York Review of Books, 20 noiembrie 2003.

„Taking Another Look at Spain“, Newsweek, 29 martie 2004.

„The Artlessness of the Apology“, Washington Post, 9 mai 2004.

„The World We Have Lost“, Newsweek, 31 mai 2004.

„The Rootless Cosmopolitan“, The Nation, 19 iulie 2004.

„A Matter of Public Trust“, Newsweek International, 26 iulie 2004.

„On Tony Blair“, Newsweek, 31 octombrie 2004.

„Dreams of Empire“, New York Review of Books, 4 noiembrie 2004.

„The Eastern Front, 2004“, New York Times, 5 decembrie 2004.

„Goodbye to All That?“, The Nation, 3 ianuarie 2005.

„Europe vs. America“, New York Review of Books, 10 februarie 2005.

„The New World Order“, New York Review of Books, 14 iulie 2005.

„From the House of the Dead: On Modern European Memory“, New York Review of Books, 6 octombrie 2005.

Introducere la From Oslo to Iraq, de Edward Said (New York: Pantheon, 2005).

„Marxisme“ în Dictionnaire Historique de la vie politique française au XXe siècle, Jean-Françoise Sirinielli, ed. (Paris: Presses Universitaires de France, 2005).

„A Story Still to Be Told“, New York Review of Books, 23 martie 2006.

„A Lobby, Not a Conspiracy“, New York Times, 19 aprilie 2006.

„The Country That Wouldn’t Grow Up“, Haaretz, 2 mai 2006.

„Goodbye to All That?“, New York Review of Books, 21 septembrie 2006.

„Bush’s Useful Idiots: The Strange Death of Liberal America“, London Review of Books, 21 septembrie 2006.

„Is the UN Doomed?“, New York Review of Books, 15 februarie 2007.

„Defender of the Faith“, New York Times, 11 martie 2007.

„France Looks Ahead and It Doesn’t Look Good“, New York Times, 22 aprilie 2007.

„From Military Disaster to Moral High Ground“, New York Times, 7 octombrie 2007.

„The Wrecking Ball of Innovation“, New York Review of Books, 6 decembrie 2007.

„The «Problem of Evil» in Postwar Europe“, New York Review of Books, 14 februarie 2008.

„What Have We Learned, if Anything?“, New York Review of Books, 1 mai 2008.

„Fictions on the Ground“, New York Times, 22 iunie 2009.

„Amos Elon (1926–2009)“, New York Review of Books, 2 iulie 2009.

„Leszek Kołakowski (1927–2009)“, New York Review of Books, 24 septembrie 2009.

„Food“, New York Review of Books (blog), 25 noiembrie 2009.

„Israel Must Unpick Its Ethnic Myth“, Financial Times, 7 decembrie 2009.

„What Is Living and What Is Dead in Social Democracy?“, New York Review of Books, 17 decembrie 2009.

„Night“, New York Review of Books, 14 ianuarie 2010.

„Kibbutz“, New York Review of Books (blog), 18 ianuarie 2010.

„Revolutionaries“, New York Review of Books (blog), 10 februarie 2010.

„Bedder“, New York Review of Books, 11 februarie 2010.

„Joe“, New York Review of Books, 11 februarie 2010.

„Edge People“, New York Review of Books (blog), 23 februarie 2010.

„The Green Line“, New York Review of Books, 25 februarie 2010.

„Girls! Girls! Girls!“, New York Review of Books (blog), 11 martie 2010.

„In Love with Trains“, New York Review of Books, 11 martie 2010.

„Paris Was Yesterday“, New York Review of Books, 11 martie 2010.

„Saved by Czech“, New York Review of Books, 11 martie 2010.

„Interview“, London Review of Books, 25 martie 2010.

„Lord Warden“, New York Review of Books, 25 martie 2010.

„Work“, New York Review of Books, 8 aprilie 2010.

„The Diary“, Financial Times, 10 aprilie 2010.

„Toni“, New York Review of Books (blog), 19 aprilie 2010.

„Austerity“, New York Review of Books, 13 mai 2010.

„America: My New-Found Land“, New York Review of Books, 27 mai 2010.

„Magic Mountains“, New York Review of Books, 27 mai 2010.

„Israel Without Clichés“, New York Times, 10 iunie 2010.

„Generations in the Balance“, New York Times, 20 iunie 2010.

„Captive Minds“, New York Review of Books (blog), 13 iulie 2010.

„Words“, New York Review of Books, 15 iulie 2010.

„My London“, The Guardian, 13 august 2010.

„Meritocrats“, New York Review of Books, 19 august 2010.

„The Glory of the Rails“, New York Review of Books, 23 decembrie 2010.

„Bring Back the Rails!“, New York Review of Books, 13 ianuarie 2011.

INDICE*

220

A

a Patra Convenție de la Geneva 157

Aaronovitch, David 140

Abbas, Mahmoud 129, 172

Académie Française 360

Acheson, Dean 90, 224, 274

Acordul de la Dayton 115

acțiune publică 321

Adams, Gerry 126, 179–180

Adenauer, Konrad 42, 56, 79, 93, 360

aeroporturi 308

Afghanistan 169, 199, 215, 226, 255, 265, 267, 285

Africa de Sud 123, 167, 178, 364

Age of Capital, 1848–1875, The (Hobsbawm) 26

Age of Empire, 1875–1914, The (Hobsbawm) 26

Age of Extremes, The, A History of the World, 1914–1991 (Hobsbawm) 26, 31, 40

Age of Revolution, 1789–1848, The (Hobsbawm) 26

Al treilea om (film) 20

Al treilea om (Greene) 105

Albright, Madeleine 243

Algeria 121–122, 167, 177–178, 188, 190, 222, 287–288, 361

Algérie et la République, L' (Aron) 121

Alianța Nord-Atlantică 88, 199–200, 213–214, 216, 218, 222, 268

al-Qaeda 132, 286

Amir, Yigal 159

Amnesty International 254–256, 258, 260

Amos Elon 20, 363–367

Anderson, Benedict 98–99

Anglia, vezi Marea Britanie

Anna Karenina (Tolstoi) 147

Annan, Kofi 248, 251, 263, 265–266, 269–270, 274–276

antiamericanism 197, 217, 229

în Franța 230–232, 237

antisemitism 150–153, 168–169, 182, 230,

în Europa 70, 72, 133, 219–221

în Franța 146, 219, 224

în Statele Unite 133, 140, 336

apartheid 364

Applebaum, Anne 76, 216

Après l’empire (Todd) 234, 243

Arabia Saudită 254, 270

Arafat, Yasser 124–125, 129, 133, 172, 336

Arbour, Louise 265

Arendt, Hannah 143–144, 147, 149–151, 153, 155, 194, 359

Armata de Eliberare din Kosovo (AEK) 247

Armata de Eliberare Irlandeză Provizorie 286

Armata Republicană Irlandeză Provizorie 167, 178

arme nucleare 61, 95–96, 181, 201

Armele și omul (Shaw) 100, 104

Armenia 179–180, 279

Aron, Raymond 20, 121, 186, 287, 359, 361

Aron, Robert 230

asasinate 125–126, 144, 255, 285, 289

Ascherson, Neal 75–76

asistenţă medicală 238, 268, 326, 331, 336, 342

At the Point of a Gun: Democratic Dreams and Armed Intervention (Rieff) 245, 260

atacurile de la 11 septembrie 11, 125, 183, 195, 199, 201–202, 211, 214, 226, 233, 235, 242, 277, 279, 286

Atias, Ariel 172

Austria 46–47, 52, 56–57, 72, 85, 109, 114–115, 326, 329

autobuze 295, 299, 308, 340

automobile 32, 78, 285, 302, 304, 307–308, 310

Autoritatea Palestiniană 123, 126, 166, 172, 182

Aznar, José María, 217

B

Bacevich, Andrew 252–254, 258, 260

Bacque, James 73

Balcani 57, 85–88, 101–106, 113–117, 199, 212–213, 226, 245–246, 360

Ban Ki-moon 275

Barnave, Antoine 356

Barthes, Roland 193

Baudelaire, Charles 230

baze militare 196, 252

Beauvoir, Simone de 186, 193, 230

Beck, Harry 300

Beeching, Richard 303

Begin, Menachem 131, 171

Belgia 42, 44, 50, 52, 61, 145, 165, 177, 216, 230

Bell, Daniel 322

Beneš, Edvard 112

Ben-Gurion, David 134, 162

Bergson, Henri 224

Berl, Emmanuel 230

Berlin 61, 87, 89–91, 137, 154, 174–175, 216, 242, 297–298, 304, 339

Berlin, Isaiah 20, 66–67, 369

Berlusconi, Silvio 218

Bertram, Christoph 140

Beuve-Méry, Hubert 390

Beveridge, William 327–328

Bevin, Ernest 89

bin Laden, Osama 215, 227, 286

Bismarck, Otto von 62, 79

Blair, Tony 134, 178, 217–218, 228, 264

Blanning, Timothy 75

Bloch, Marc 335

Blum, Léon 62, 74, 93, 224

Boemia 107, 109–110

bogăţie 16, 51, 114, 209, 262, 313, 317

generarea bogăţiei 317

inegalitatea şi bogăţia 332

Bohlen, Charles 224, 274

Bokassa, Jean-Bedel 223

Bolton, John 270–272

Boot, Max 247

Borkenau, Franz 359

Bosnia 57, 99, 149, 198, 203, 214, 216, 226, 246, 248–249, 262, 266, 273, 279, 335

Srebrenica 246, 267

Bound to Lead (Nye) 201

Boutros-Ghali, Boutros 265

Bradbury, Malcolm 100, 105

Brahimi, Lakhdar 265

Braudel, Fernand 335

Brejnev, Leonid 92

Brigada al-Aqsa 132

British Petroleum 346–350

Brown, Gordon 264

Bunche, Ralph 265

Burg, Avraham 132

Burleigh, Michael 74

Bush, George H.W. 204, 239

Bush, George W. 149, 352, 348

Buss, Robin 185

C

căi ferate 293, 295–298, 300–305, 308–310, 334–335, 340–341

Cambodgia 149, 266, 282

Camus, Albert 9, 20, 185–195

capitalism 28, 31, 38, 198, 208–209, 231, 235, 314, 316, 320, 328, 333, 337, 342–343, 350

și democrație 321

supracapitalism 311–312, 315–316, 323, 325

Captain Swing (Hobsbawm și Rude) 25

Carlyle, Thomas 67

Carr, Raymond 75

Cassin, René 265

Castro, Fidel 32

Cehoslovacia 35, 81, 94, 110, 113

comuniști 35, 111, 116

Sayer 107, 109–111, 113

al Doilea Război Mondial 111

Holocaust, vezi Holocaust

statistica victimelor 111

Uniunea Sovietică 204

cetăţeni 13, 29, 40, 47, 49, 114, 128–130, 135, 163–164, 175, 191–192, 205, 211, 213, 215, 220, 229, 238, 241, 249, 256, 262, 275, 282, 288, 313–135, 318-320, 322, 324, 329, 333, 337, 342, 358, 364, 366

reformă sistemului de asistenţă socială 318–320

Chamberlain, Neville 97

Chambon-sur-Lignon 186

Cheney, Dick 205

Chestiunea cehă (Masaryk) 109

chibuţul Hakuk 156

China 31–32, 75, 154, 238, 269, 275, 281, 283, 305, 321, 324, 332

Chirac 47, 228, 242

Churchill, Winston 79, 93, 170

Cipru 180

Ciuma (Camus) 185–195

Clark, Wesley 392

Clinton, Bill 116, 124, 178, 348

Clinton, Hillary 257

Coasts of Bohemia, The, A Czech History (Sayer) 106, 115, 117

Cobb, Richard 74

Cobbett, William 101

coeficientul Gini 332

Cole, G.D.H. 376

colegii subvenționate de stat 348

Combat 186

comunicații 202, 208, 294, 325, 343

comunism 12, 30, 32–34, 39–40, 59, 70, 81, 91, 111–114, 148, 209, 234, 236–237, 278, 282, 284, 359, 372

Furet 359

în Franța 209, 234, 359

Războiul Rece în Cehoslovacia 81

Războiul Rece 81, 91, 234, 277, 284

Todd 234, 236–237

comunitate a informațiilor 89

comunități închise 336

Condorcet, Marquis de 322, 328

Conferințe de Pace de la Haga 266

conflict israeliano-palestinian 121, 163, 171, 277

Constante, Lena 288

Constituția SUA 256

construcționism 99, 102

Convenția de la Viena privind legea tratatelor 197

Convenția privind Armele Biologice 197

Convenția privind Discriminarea Femeilor 206

Convenția privind drepturile copiilor 197

Convenții de la Geneva 255, 266

Cook, Thomas 13, 299

Coreea 79, 87–89, 149, 199, 223, 275

corupție 28, 66, 248, 270, 273, 319

creștinism 63, 79, 135–136, 163, 175, 185, 191, 220, 239, 285, 331, 339, 342, 369, 371

Croația 116, 179–180

Crucea Roşie Internaţională 256, 275

Cuba 87, 92, 218, 270

Cumings, Bruce 89

D

Daily Mirror 217

Daily Telegraph 70, 76

Danemarca 42, 52, 153, 216, 218, 221

Darfur 259, 269, 273

Davies, Merryl Wyn 233–234, 243

Davies, Norman 59, 67–68, 74–77

de Gasperi, Alcide 79

de Gaulle, Charles 54, 122, 145, 172, 187, 222, 360

de Klerk, F.W. 178

De Sica, Vittorio 20

democraţie 29, 130–132, 151, 169–170, 205, 214, 239, 258–259, 284, 314, 321, 326, 338–339, 344–345, 362

Dershowitz, Alan 287

Deutscher, Isaac 17

diaspore 136, 164, 179–180, 220

Dickens, Charles 230, 332

Djilas, Milovan 83

Doctrina Truman 91

Dracula (Stoker) 100, 102–104

dreapta (politică) 32, 47, 131, 171, 221, 315–316, 329, 344

drepturi 47, 122, 130, 163, 174–176, 197–198, 202, 213–214, 246–249, 256, 262, 265, 267, 269–272, 288, 294, 318, 333, 342, 349, 361

Drieu La Rochelle, Pierre 143

Drucker, Peter 328

Drumul către servitute (Hayek) 330

Dubček, Alexander 84

Duhamel, George 230

Dulles, John Foster 88

Dumnezeu 20, 122, 365, 369

Durham, Edith 100, 105

Durkheim, Émile 224

Durrell, Lawrence 100, 103–105

E

Eban, Abba 167

Ecaterina cea Mare 51

École des Hautes Études en Sciences Sociales, L’ 359

Economic Consequences of the Peace, The (Keynes) 322

economism 327

Edelman, Marek 70

Egipt 162, 174, 206, 254

Eichmann la Ierusalim: Un raport asupra banalităţii răului (Arendt) 143

Eichmann, Adolf 143, 162

Eisenhower, Dwight D. 91, 222, 274

ElBaradei, Mohamed 265

Elon, Amos 20, 363–367

Elshtain, Jean Bethke 287

Elveţia 46, 50, 52, 153, 177, 286, 307

epocă economică 315, 323

epurare etnică 246, 281

Europa Centrală 12, 34, 53, 55, 82–83, 94, 97–98, 102–103, 114, 145, 148, 218, 226, 369, 373

Europa de Est 34, 39, 52, 55, 59, 62, 69–72, 76, 81–82, 86–87, 91, 97, 99–101, 107, 110, 113–115, 117, 145, 147, 166, 177

Uniunea Europeană și Europa de Est 41, 52, 207

Europa

colaborare 215

economii 35, 38, 52, 209, 216, 311, 322

imigrație 207, 211, 238, 323, 327

mituri 95, 102, 216, 222

antisemitism 70, 72, 133, 152, 182, 219–224

de Est, vezi Europa de Est și Centrală

petrol 43, 306, 350

populații îmbătrânite 45

Veche și Nouă 216–218, 224

Europe: A History (Davies) 59–60, 62–63, 67, 70–71, 76–77

Evans, Gareth 250

evrei 12, 17–18, 34, 63–66, 69, 71–73, 110, 119, 122, 125–127, 129–131, 134–140, 144–158, 160–170, 172, 174–176, 180, 219–221, 223–224, 283–285, 363, 366

concepție etnică despre evrei, 161

Davies despre evrei 63–65, 66, 69, 71–73

F

fabieni 38

Faith, Douglas 140

Fantomele Balcanilor (Kaplan) 106

Farbiaz, Patrick 233–234, 243

fascism 47, 146, 193, 209, 285–286, 323, 329–330

Camus despre fascism 193

Hobsbawm despre fascism 30, 32–34

Febvre, Lucien 355

Fernandez-Armesto, Felipe 75

Ferrer, Gabriel 295

Ferro, Marc 76

filme 143, 147, 223, 253, 300–301

Footman, David 104

Ford, Henry 230

Forster, E.M. 102

Franco, Francisco 258

Franța

Revel despre Franța 238

Revoluția în Franța 62, 74, 80, 355–360

Algeria și Franța 121, 188, 222, 287–288

antiamericanism în Franța 231

antisemitism în Franța 146, 150, 219–220, 224

Ciuma lui Camus și Franța 187–188, 191–192

comuniști în Franța 35, 47, 187

Furet și Franța 355–361

Germania și Franța 47, 52, 127, 153, 207, 209, 283

Guvernul de la Vichy 146, 188, 191, 223

în al Doilea Război Mondial 127, 283

în Primul Război Mondial 223

ocupația germană 187, 191

ONU și Franța 222

și Mișcarea de Rezistență 145, 172, 187, 192, 223

frații Marx 20

Frederic cel Mare 51

frică 65, 178, 323, 330–331

liberalism al fricii 374

social-democrație a fricii 344–345

Frontul Național 47, 286

Fundația Bertelsmann 52, 363

Furet, François 355–361

G

Gaddis, John 78–81, 87–88, 90, 92–93, 96

Gara Grand Central 297, 300, 305

Gara Montparnasse 304

Gara Penn 15, 298, 304

Garton Ash, Timothy 368

Gaza 130, 165–166, 170, 173

General Motors (GM)

genocid 135, 144, 149–152, 179, 244, 248, 269, 282, 320, 373

Davies despre genocid 62–63

Germania 34, 44, 46, 52–57, 61, 111, 145, 147, 155, 207, 218, 269, 273, 285–286, 330

și Uniunea Sovietică 72–73, 83, 87, 94, 97, 283, 339, 363

Davies despre pierderile Germaniei 72–74

pierderi în cele două războaie mondiale 145, 283

și Franța 41–43, 47, 49, 54, 127, 200, 207, 209

Gibbon, Edward 60, 68, 75

Gide, André 38

Giscard d’Estaing, Valéry 135

Giuliani, Rudolph 264

globalizare 209–210, 234–235, 238, 241, 280, 316, 323, 343

God’s Playground (Davies) 65, 68, 70

Goldman Sachs 347

Goldsworthy, Vesna (Inventing Ruritania) 100–106, 115–117

Gonzales, Alberto 256

Gorbaciov, Mihail 71, 91–92

Grass, Günter 218

Grecia 44, 48, 52, 85, 99–101, 115, 179, 213

Greene, Graham 100, 105

Guantánamo 254–256, 258, 287

Guéhenno, Jean-Marie 265

Guizot, François, 357

H

Haaretz 140–141, 221, 366

Haganah 156

Haider, Jörg 47

Hakuk 156

Halévy, Daniel 224

Hamas 122–123, 132, 166–167, 170–172, 175, 177, 179

Hammarskjöld, Dag 249, 265–266

Hart, Gary 202

Havel, Václav 116, 193

Hayek, Friedrich 328–330, 344

Hegel, Chuck 179

Heidegger, Martin 372

Hersh, Seymour 256

Herzl, Theodor 363, 366

Hezbollah 123, 132, 170

High Albania (Durham) 100, 105

Hill, Charles 264

Hill, Christopher 27

Hilton, Rodney 27

History of Europe, A (Roberts) 76

History Today 76

Hitchens, Christopher 138

Hitchins, Keith 74

Hitler, Adolf 27, 29, 34, 74, 90, 94, 97, 106, 111, 114, 125, 144–145, 147–150, 200, 218, 223, 230, 281, 286, 363

Hobsbawm, Eric 25–33, 34–40, 98–99

Holbrooke, Richard 116

Holocaust (Shoah) 18, 63, 66, 70, 73, 119, 122, 141, 147–149, 152–154, 169, 176, 220, 233, 282

Hope, Anthony 100, 102

Hruşciov, Nikita 82, 92, 272

Hugo, Victor 124

Hus, Jan 109

Husak, Gustav 116

I, Î

idealism wilsonian 138, 201

identitate naţională 113, 226, 373

Ierusalim 122, 132–133, 143, 152, 158, 161, 165, 174–176, 181, 367

Iluminism 20, 34, 278, 363

imigraţie 47, 207, 211, 238, 323, 327, 347

Imperiul Habsburgic 129

Imperiul Romanovilor 129

India 48, 76, 103, 177, 268–269, 281

căile ferate în India 296, 305

Indonezia 178, 206

inovație 28, 293–294, 308, 311–312, 322

Institutul Raymond Aron 359

Institutul Remarque 2, 13, 345

internaționalism unilateral 199, 226

interogatoriu 254

intervenție umanitară 56, 245–248

Inventing Eastern Europe (Wolff) 99

Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination (Goldsworthy) 100, 105, 117

Invention of the Jewish People, The (Sand) 162

Iordania 122, 254

Iosif al II-lea 51

Irak 28, 139, 149, 199, 223, 235, 282

Războiul din Irak 11, 132, 141, 215–217, 227, 241, 244, 247, 256, 263, 269, 273, 275, 284

Iran 132, 149, 169, 199, 206, 271

Irgun 134

Irlanda 42, 44, 48, 52, 164, 177–178

Irving, David 73

Islam 132, 206, 236

radical 182, 206, 285–286

Israel

alegeri în Israel 158, 166, 171

arme 131–132, 181

democraţie 130–132, 166

chibuţuri în Israel 156

clişee despre Israel 159, 165, 169, 364

colonii 123, 126, 132, 156–160, 365

delegitimizare a Israelului 165

diaspora şi Israelul 136, 179

Elon şi Israelul 363–367

Holocaustul şi Israelul 119

Israelul, evreii şi etnicitatea evreiască 162–164

opţiunile Israelului 138–139

palestinienii şi Israelul 121–128

relaţiile SUA cu Israelul 160, 215, 239, 255, 257, 269

soluţia a două state 134, 163

soluţia unui singur stat 163

„Israel and the End of Zionism“ (Elon) 365

„Israel Lobby, The“ (Walt şi Mearsheimer) 138, 142

Israelis: Founders and Sons, The (Elon) 363

Italia 25, 36, 42–45, 50, 52, 61, 98, 114, 145, 153, 216, 218, 234, 268, 273, 281, 285

comunişti în Italia 82–84

Iugoslavia 56, 94, 100, 114, 177, 180, 236, 281, 359

şi Uniunea Sovietică 283

izolaţionism 226

încălzire globală 197, 315, 317

J

Jabotinsky, Vladimir 131, 171

Japonia 226, 283, 285, 306

Jdanov, Andrei 82–84, 86, 91

Jefferson, Thomas 79, 204

Jerusalem Post 140

Johnson, Lyndon B. 222

Jospin, Lionel 47

Jowitt, Kenneth 35

Judt, Daniel 346–351

Judt, Nicholas 18

Jünger, Ernst 54, 143

K

Kagan, Robert 247

Kant, Immanuel 266

Kaplan, Lawrence 215, 224

Kaplan, Robert 106

Kardelj, Edvard 83

Kassebaum, Nancy 179

Keats, John 366

Keen, Maurice 68

Kennan, George 81, 91, 224, 274

Kennedy, John F. 222, 366

Kennedy, Paul 264–266, 276

Keynes, John Maynard 9, 15, 276, 322, 327, 329–331, 338, 343–344

Kim Il Sung 81, 88

Kissinger, Henry 124, 226

Koestler, Arthur 168

Kohl, Helmut 42, 53

Kołakowski, Leszek 20, 368–374

Kosovo 203, 214, 218, 226, 244, 247, 267

Krauthammer, Charles 199–200

Kristol, William 215, 224–228

Kundera, Milan 113

Kupchan, Charles 235

L

Labouring Men, Industry and Empire (Hobsbawm) 25

Lang, Jack 238

Langer, Jo 288

Larkin, Philip 20

Laslett, Peter 293

Le Pen, Jean-Marie 47, 221, 238

Lean, David 301

Legea drepturilor civile 349

Legea responsabilității personale și a șanselor de angajare 332

Legea veteranilor de război 349

legile Morrill 349

Lenin, V.I. 34, 59, 79

leninism 359–360

Levi, Primo 146, 193

Levy, Daniel 141

Lewitter, L.R. 67

Liban 123–124, 167, 176, 269

liberalism al fricii 374

Libia 218

Lieberman, Avigdor 157, 365

Liga împotriva Defăimării Americii (LDA) 219–221

Liga Națiunilor 54, 262, 266

Ligue des Droits de l'Homme 360

Likud 131, 171

Livni, Tzipi 171

lobby pentru Israel 70, 138–139, 141–142, 168, 206

Loebl, Eugen 288

London, Artur 288

London Review of Books 76, 138, 142

London Sunday Telegraph 75

London Times 75, 140, 142

Londra 32, 45, 66, 70, 75, 78, 128, 187, 285, 297–299, 304–309, 339–340

Lukacs, John 93

Luther, Martin 109

Luxemburg 42, 49, 52

M

Maale Adumim 157

Macedonia 54, 212–213, 258

Macmillan, Harold 314

Madison, James 254

Maistre, Joseph de 229

Malcolm, Noel 75

Malloch Brown, Mark 264

Mamère, Noël 233–234, 243

mână invizibilă 48

Mandela, Nelson 178

Mao Zedong 29, 88

Marea Britanie 25, 31–32, 42, 44–47, 52, 54, 57, 59, 61, 68, 70, 72–75, 78, 89, 91, 93–94, 114, 140, 207, 210, 213, 217–218, 240, 255, 264, 269, 282–285, 299, 303, 318, 320, 330–331, 334, 341

Maria Tereza 51

Marshall, George 224

Marshall, T.H. 319

Marx, Karl 20, 26, 36, 357

marxism 28, 32, 92, 95, 203–204, 115–116, 208, 234, 278, 317, 329, 338, 342, 356, 369–371

Masaryk, Tomáš 71, 109

Maurois, André 361

McCarthy, Joseph 263

McGinnis, Martin 126, 179

Mearsheimer, John 138–142

Melville, Herman 190

Merkel, Angela 339

Merriman, John 76

metroul din Londra 298

Meyssan, Thierry 233, 238, 243

Michnik, Adam 116

Mignet, François 357

Mikolajczyk, Stanislaw 36

militarizare a societăţii 281

Mill, John Stuart 321, 337

Milošević, Slobodan 116, 198, 244–245

ministerul apărării al SUA 233, 252

Mises, Ludwig von 328

Mitchell, George 173, 275, 278, 180

Mitterrand, François 53

Mladic, Ratko 246

Moby-Dick (Melville) 190

modernitate 293, 307–309

Molotov, Viaceslav 86, 91–92, 219

Monde, Le 199, 230

monopol al perceperii taxelor 320

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de 361

Morris, William 101

Mounier, Jean-Joseph 356

Mucha, Alphonse 107–110

Mugabe, Robert 223

Munro, H.H. 100

Mussolini, Benito 255

N

Naimark, Norman 83, 86

Nantes 64

naţionalism 37, 51, 65, 98, 172, 226, 262

nazism 56, 146–148, 262, 286, 330

Holocaustul şi nazismul, vezi victimele non-evreieşti ale Holocaustului

Netanyahu, Benjamin 159–160, 171–173, 176, 365

Neumann, Franz 359

New American Militarism, The, How Americans Are Seduced by War (Bacevich) 260

New Criterion 76

New York Review of Books 40, 58, 96, 128, 137, 142, 155, 170, 195, 213, 228, 243, 260, 276, 289, 301, 310, 325, 362, 365, 367, 374

New York Times Book Review 70, 142

New York Times 19, 125, 160, 169, 218, 351

New Yorker 256

Newsweek 240

Nixon, Richard M. 222

Noua lege a săracilor 332

Novotny, Antonin 84

Nusseibeh, Sari 172

Nye, Joseph S., Jr. 196, 201–206, 209, 211, 213

O

Obama, Barack 156–160, 175, 179, 346–347, 349

Israelul şi Obama 160, 179

Obsession anti-américaine, L’ (Revel) 237, 243

ocuparea forţei de muncă 44–47

Olanda 42, 45–46, 52, 145, 153, 221, 260, 268, 318, 326

Oliver Twist (Dickens) 332

Olmert, Ehud 131

Omagiu Cataloniei (Orwell) 345

Omul revoltat (Camus) 186

ONU (Organizaţia Naţiunilor Unite)

Consiliul de Securitate 133, 173, 175, 205–206, 222, 244, 246, 249, 263, 266, 268–269, 271, 275

legitimitate 241, 248–249, 266–267

misiuni militare 205, 226, 264, 266, 268

reformă 269–271

reputație 247, 264, 267, 274

scandaluri 272–273

Statele Unite 132–133, 147, 160, 205–206, 222, 226, 241, 255, 261, 269–274

UNESCO 266, 270

UNICEF 266–267

„misiuni“ ușoare 267

Adunarea Generală 266, 271

agenții 197, 214, 248–250, 261, 267, 276

Carta 157, 249, 261

Comisia Drepturilor Omului 270

controversa asupra ONU 261

Convenția împotriva torturii 255

Franța și ONU 222, 263

Israel și ONU 125, 132–133, 157, 269–271

Kennedy despre ONU 265–266, 276

realizări 249

Shawn despre ONU 263–264

optimizare a pieţei 319

Oradour 127

Oran 185–188, 191

oraşe 31, 45, 48–49, 65, 98, 101, 109, 173, 293–294, 298, 306, 366

Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP) 172, 227

Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) 88, 199–200, 213–214, 216, 218, 222, 268

orientalism 99

Orientul Mijlociu 11, 14, 88, 95, 121–129, 132–135, 137, 141, 160, 163–166, 169–171, 179, 181, 199, 207, 215, 219, 221, 242, 246, 253, 269, 347, 365

Origins of the Second World War, The (Taylor) 74

Orlev, Zevulun 172

Orwell, George 20, 101, 345

Oxford History of Romania (Hitchins) 74

Ozouf, Mona 361

P

País, El 201

Paisley, Ian 178–179

Pakistan 206, 254, 267, 271

Palacký, František 114

palestinieni 121–123, 125–129, 131, 134–135, 140–141, 152–153, 159, 167, 170–182, 221–222, 266, 271, 365

Paradox of American Power, The, Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone (Nye) 196, 213

Parliament of Man, The, The Past, Present, and Future of the United Nations (Kennedy) 264–265, 276

parteneriat public-privat (PPP) 320

Partidul Democrat 257

Partidul Herut 131, 171

Patočka, Jan 321

Patten, Chris 207

Pelican History of Medieval Europe, The (Keen) 68

Pemberton (Footman) 104

Perle, Richard 140, 225

Pétain, Philippe 47, 172, 187–188

Petkov, Nikola 35

Pity of It All, The (Elon) 363

Planul Marshall 83, 224, 349–350

Podhoretz, Norman 253

pogromul din Tulsa 223

Pol Pot 63

Polin 65

Politica Agricolă Comună 198

Polonia 30, 36–37, 52, 55, 65, 81–82, 84, 94, 99, 111, 115–117, 148, 176, 179, 216–218, 268, 273, 283, 369, 371–373

Davies și Polonia 65, 70–72, 77

Polonsky, Antony 67

Pope, Alexander 20

Popper, Karl 328

Postwar (Judt) 13, 18

Powell, Colin 125, 200, 213, 223

Primitive Rebels (Hobsbawm) 25

Primul Război Mondial 27, 31, 34, 46, 79, 94, 108, 129, 143–145, 147–148, 179, 208, 223, 249–250, 266, 273, 278, 281–283, 296, 311, 322, 329, 356

privatizare 319, 335

a căilor ferate 334

Prizonierul din Zenda (Hope) 100–101

procesele de la Nürnberg 144

productivitate 209–210, 316, 342

progresiști 32, 315–316, 359

Protocolul Internațional privind Implicarea Copiilor în Conflicte Armate 206

putere blândă 204

Putin, Vladimir 200

Q

Quayle, Dan 224

Quebec 177

R

Rabb, Theodore 70–71

Rabin, Yitzhak 159

Ranger, Terence 98–99

Rates of Exchange (Bradbury) 105

Războiul Civil din Spania 33, 281

Războiul din Coreea 79, 87–89

Războiul din Vietnam 252, 273, 283

Războiul Rece 35, 71, 78–82, 84, 86–96, 138, 146–147, 151, 199, 206–207, 214–216, 230, 234, 241, 249–250, 252–253, 259–260, 266, 272, 277, 284, 312, 360

arme nucleare 95-96

început 81, 146

percepție americană vs. europeană 96, 214, 253, 266

revizionism 89

Reagan, Ronald 332

Reale, Eugenio 83–84

Penser la Révolution française (Furet) 356

reformă a sistemului de asistenţă socială 318–320

Reich, Robert B. 311–333, 316–320, 325

religie 48, 107, 129, 135, 150, 229, 269, 285

Renoir, Jean 20

Republica Cehă 52, 55, 113, 216–217

Revel, Jean-François 237–239, 243

Revoluția Bolșevică 33–34, 37

Revoluția Rusă 66, 93

Révolution 1770–1880, La (Furet) 356

Rice, Condoleezza 205, 227, 257, 272

Richet, Denis 355

Rieff, David 245–260

risc moral 150, 319, 335

Roberts, Adam 75

Roberts, John 46–77

Robinson, Mary 265

Roger, Philippe 231, 243

România 35, 74, 94, 105, 115, 148, 218

Roosevelt, Theodore 89

Rothschild, Emma 316

Rude, George 25

Rudman, Warren 202

Rumsfeld, Donald 205, 216, 218, 222, 226, 231

Rusia 34, 37, 53, 55, 79, 93–94, 158, 181, 200, 235, 269, 273, 305, 321, 360

Davies despre Rusia 72–73

Franța și Rusia 93, 234, 273

Todd despre Rusia 234–236

Rwanda 198, 214, 244–245, 248, 259, 262, 265–266, 273, 279

S, Ș

Saddam Hussein 199, 217–218, 223–225, 228, 235, 243, 245, 275

Said, Edward 372

Sand, Shlomo 162–163

Sardar, Ziauddin 233–234, 243

Sartre, Jean-Paul 186, 230, 232, 372

Sayer, Derek 106, 117

sărăcie 239, 304, 331, 333

inegalitate și sărăcie 332

Scalia, Antonin 288

scandaluri 272–273

Schama, Simon 63

Schröder, Gerhard 218

Schumer, Charles 287

Schumpeter, Joseph 314, 328–329

Scowcroft, Brent 250

Scowen, Peter 233–234, 243

Scurtă întâlnire 301

Se questo è un uomo (Levi) 146

Segev, Tom 140

Serbia 99–100, 105, 115, 149

Shakespeare, William 97

Sharon, Ariel 123–129, 134–135, 173, 215, 222

Shaw, George Bernard 100, 104

Shawn, Eric 263, 276

Shklar, Judith 368, 374

Shoah, vezi Holocaust

Sieyès, Emmanuel Joseph 356

Singapore 321

Sinn Fein 126, 180

sionism 70, 72, 129, 161, 365–367

antisionism şi sionism 140, 168–169

Davies despre sionism 70, 72

Elon şi sionismul 363

religie şi sionism 161, 169

revizionist 70

Siria 123, 132–133, 149, 254

Slánsky, Rudolf 85

slovaci 99, 111–112

Slovanska epopej (Mucha) 109

Smith, Adam 328, 333

social-democraţie 326–327, 331, 339, 342–345

socialism 34, 83, 95, 240, 312, 316, 322, 326, 338, 370–371

societate 14, 87, 110, 135, 149, 208, 230, 233, 239, 252, 254, 309–310, 314–316, 318, 321–322, 327, 329, 332, 334, 337, 342, 358

societatea binefăcătoare 342

societatea civilă 309

Sombart, Werner 326

Souvarine, Boris 359

Spania 33, 44–45, 50, 52, 61, 148, 165, 216–218, 281, 285

spioni 80, 89

Srebrenica 246, 267

Stalin, Iosif 33–35, 38, 72, 79, 81–88, 90–91, 93–95, 114, 125, 148, 281, 283, 286

stânga (politică) 29, 32, 34, 37–38, 42, 131, 161, 171, 221, 238, 315–316, 329, 338, 358, 364

stat paria 125, 127, 139, 182, 218, 226

state 20, 28, 31, 35, 41, 49–50, 52–54, 87, 97–98, 100, 113–114, 122, 128, 134–136, 169, 177, 207, 245–246, 262, 266–271, 274, 282, 286, 288, 324, 326–327, 350, 366

Statele Unite

economie 198, 202, 207, 210, 220, 230, 235–207, 241, 312, 322, 335, 347

politică externă 54, 125, 139, 182, 200, 202, 211, 225, 229, 239, 241, 274

antiamericanism și Statele Unite 197, 217, 230–231, 237

ca societate militarizată 252, 254

comunitatea internațională și Statele Unite 251

Constituția 347

deținuți 254–256, 258, 347

în cele două războaie mondiale 282

încredere și Statele Unite 197, 212–213, 242, 258–259

Israel și Statele Unite 123–125, 129, 132–133, 139–141, 152–153, 158, 160, 162, 164–165, 169, 171, 176, 180–182, 206, 215, 217, 219–222, 236, 239, 255, 257, 269–271, 366

ONU și Statele Unite 132–133, 205–206, 217, 222, 241, 244, 249, 255, 261, 266, 269–276

petrol și Statele Unite 169, 217, 234, 253

putere blândă și Statele Unite 204

reputație 141, 204, 274

secolul XX în Statele Unite 258, 273, 283–284, 287, 289

tortură și Statele Unite 254–256, 274–275, 287, 289

Tribunalul Penal Internațional și Statele Unite 205–206, 212, 218

stațiuni 299

stat asistențial 45–46, 318, 326–328, 330–331, 333, 344

Stendhal 230

Stoker, Bram 100, 102

Străinul (Camus) 186, 189

suburbii 45, 50, 55, 101, 220, 253, 303, 306

subvenție 341

Sudan 149, 165, 246, 262, 269–270

Darfur 259

Supa de rață 104

Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life (Reich) 311, 325

supracapitalism 311–312, 315–316, 323

șomaj 31, 43–44, 46, 332–333, 342

șosele 158, 208, 349

T, Ț

Talleyrand-Périgord, Charles Maurice de 229

Taylor, A.J.P. 20, 74

Taylor, F.W. 230

Teige, Karel 107

terorism 121, 125–126, 128–129, 130–151, 167, 178–179, 198, 202–203, 207, 227, 257, 285, 287, 323

vezi și atacurile din 11 septembrie

Thatcher, Margaret 240, 285, 310, 316, 332, 334, 337

They Dare to Speak Out (Findley) 70

Thiers, Adolphe 357

Thompson, Edward 27

Thorez, Maurice 84

Times (Londra) 32, 75, 140

Tito (Josip Broz) 85–86, 114, 359

titoism 82

Tocqueville, Alexis de 230, 356–357, 361

Todd, Emmanuel 234–239, 243

Togliatti, Palmiro 84

Tolstoi, Lev 147, 333

tortură 64, 121, 254–256, 258, 274–275, 287–289

totalitarism 151, 328

transport 43, 246, 293–296, 300–308, 319–320, 336, 341

aerian 285, 302, 307–308

cu autobuz 295, 299, 308, 340

cu automobil 32, 78, 285, 296, 301–302, 304, 306–308, 310

public 297, 342, 348, 350

Tratatul de la Roma 197

Traub, James 265, 269–270, 276

Trecutul unei iluzii (Furet) 360

trecut 17, 25, 27, 37, 39, 56, 60, 93–94, 99, 106, 116, 147, 151, 153–154, 168, 181, 187, 278, 345

înțelegerea trecutului 69, 97, 279–280, 323, 358

trenuri, vezi căi ferate

Tribunalul Penal Internațional (TPI) 205–206, 212, 218, 267

Truman, Harry 88, 91, 96, 204, 251, 272, 274

Tudjman, Franjo 116

Turcia 37, 48, 149, 169, 181, 213, 241, 281, 285

Turing, Alan 31

țiței 347, 350

British Petroleum 347

U

ucraineni 127

UN Exposed, The, How the United Nations Sabotages America's Security and Fails the World (Shawn) 263, 276

Unconditional Surrender (Waugh) 101

Ungaria 35, 37, 52, 55, 82, 94, 108, 111, 115, 216

Uniunea Europeană (UE) 41, 44–45, 48, 51–54, 58, 97, 169, 180–181, 198,

202–203, 207, 209, 241, 260
Uniunea Sovietică
Cominform 82
Davies despre Uniunea Sovietică 72
Germania și Uniunea Sovietică 72, 97, 145, 207, 283, 286
Hobsbawm despre Uniunea Sovietică 37–39
ideologie a liderilor 90
în cel de-al Doilea Război Mondial 72, 145, 148, 283
Iugoslavia și Uniunea Sovietică 283
planuri cincinale 38
Războiul Rece și Uniunea Sovietică 82, 89–90, 92, 95, 207, 241
Todd despre Uniunea Sovietică 235
Universitatea Bar-Ilan 159
Universitatea Oxford 68, 372
Universitatea Stanford 67–69, 76
Unresolved Past, The, A Debate in German History (Berlin) 66
urbanizare 303
Urquhart, Brian 265, 268
URSS, vezi Uniunea Sovietică
Uzbekistan 254

V

Vailland, Roger 230

Vieira de Mello, Sergio 265

Vîşinski, Andrei 35

Volker, Paul 179

Voltaire 239

W

Waldheim, Kurt 265

Wall Street Journal 216

Walmart 312–313

Walt, Stephen 138–140, 142

War over Iraq, The, Saddam's Tyranny and America's Mission (Kaplan şi Kristol) 215, 224–225, 228

Washington Post 216, 224

Waugh, Evelyn 101

We Now Know: Rethinking Cold War History (Gaddis) 78

Weekly Standard 225

Welles, Orson 20

West, Rebecca 100, 103, 106

Williams, Bernard 20, 321, 338, 373

Wolff, Larry 99

Wolfowitz, Paul 140, 225–226, 245

Woolf, Virginia 278

Z

Zeit, Die 140

Zidul Berlinului 61, 87, 137

Zimbabwe 271, 364

zonă gri 193

---

[220]* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.